

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 6

**Одеса
2017**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджиев Д. Ю. – д.політ.н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет імені Яна Кохановського в Келцах, РП)

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

Гедікова Н. П. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В. П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького Національної академії наук України)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевські Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет імені Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП)

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі

Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К. Д. Ушинського, протокол 5 від 28 грудня 2017 року

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

Шановні колеги!

Цей випуск журналу «Politicus» присвячений ювілейній даті — 25-річчю створення кафедри політичних наук і права нашої альма-матері — Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Нам є чим пишатися! На кафедрі працюють 7 докторів наук, професорів — Гедікова Наталія Пилипівна, Долженков Олег Олександрович, Долженков Олександр Федорович, Маслов Юрій Костянтинович, Музиченко Ганна Вячеславівна, Наумкіна Світлана Михайлівна, Ярова Ліліана Вікторівна.

Майже десять років існує спеціалізована вчена рада із захисту докторських (кандидатських) дисертацій за спеціальністю 23.00.02 — політичні інститути та процеси. На кафедрі успішно функціонує аспірантура й докторантура, де нині навчаються 18 аспірантів і 6 докторантів.

Професорами кафедри підготовлено та захищено понад 10 докторів наук і майже 70 кандидатів наук.

На кафедрі у 2012 році створений та успішно функціонує дослідницький центр «Politicus».

З 2016 року кафедра почала підготовку фахівців зі спеціальностей «Політологія» та «Право».

За даними наукометричної бази SCOPUS Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського посідає 29 місце серед 97 вищих навчальних закладів України, що підлягають оцінці. І наша головна мета — зробити журнал «Politicus» таким, що відповідає вимогам цієї наукометричної бази. Це залежить від Вас, наші автори, від Вашого професіоналізму й компетентності! Будемо сподіватися та робити все заради практичного здійснення спільної мети.

**З найкращими побажаннями,
Світлана Наумкіна.**

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Алиева Гюльшен Фазиль кызы Психоаналитический взгляд на политическую интуицию.....	6
Гусейнова Гюльшан Становление взаимоотношений между Азербайджанской Республикой и Республикой Узбекистан в области науки и образования (1991-2003 гг.).....	10
Кольцов В.М. Різновиди, вияви й етапи розвитку протестності та нонконформізму (на прикладі режимів «реального соціалізму» в Польщі, Угорщині та Чехословаччині 40-х – 80-х рр. ХХ ст.).....	15
Лукашенко Є.М. «Суспільство вільних» Фрідріха фон Гаєка.....	22
Олефір І.В. Аналіз категорій «влада» та «сила» в політологічному вимірі.....	28
Сазонов В.В. Глобальне громадянське суспільство як нова модель світоустрою.....	31
Сафаров Парвиз Шахин оглы Азербайджанская Республика в геополитическом треугольнике: Россия-Иран-Турция в первой половине 90-х гг. ХХ в.....	40
Січкаренко Г.Г. Гендерні стереотипи в суспільних дисциплінах.....	44
Шукуров Вагиф Камал оглу Тенденции национального возрождения в 50-годах ХХ века в Азербайджанской ССР.....	48

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бортнікова А.В. Інститут володимирського в'їта в структурі управління містом за магдебурзьким правом XV – XVI століть.....	53
Голуб'як Н.Р. Динаміка громадянської позиції: від громадянської активності до політичної пасивності.....	57
Зерницький Р.В. Сучасні абсолютні монархії на прикладі Держави Катар і Султанату Оман.....	62
Макаренко Л.П. Особливості комунікації вищих органів державної влади в Україні за парламентсько-президентської форми державного правління.....	69
Морарь М.В. Місце та роль політичної комунікації в іміджмейкерстві партійного лідера.....	77
Pronoza I.I. Factors influencing the formation of the EU position on Russian-Ukrainian problem in the context of information security.....	82
Ростецька С.І. Глобалізація як фактор впливу на формування й збереження регіональної та локальної ідентичності.....	87

Салимзаде Мехди Ильдырым оглу Организация и структура муниципалитетов как одной из основных форм местного самоуправления.....	91
Сергієнко Я.Ю. Теоретичні засади оборонної політики об'єднаної Німеччини в першій половині 90-х років ХХ ст.....	96
Трофимов Е.А. Структурно-факторный анализ основных форм участия россиян в политической жизни (часть 2).....	100
Шишименко І.М. Політичні експерти та засоби масової інформації.....	108

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Абдуллаева Мафтуна Рашид кызы Безопасность национальных интересов как политическая проблема.....	113
--	------------

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бабашева Санубар Адыширин кызы Биполярность в международной системе и ее внутренняя динамика.....	118
Головко І.К. Підходи до інтерпретації дефініцій «регіоналізація» і «парадипломатія» у сучасному науковому дискурсі.....	122
Єремєєва І.А. Проблеми трансформації міжнародних збройних конфліктів у сучасному світі.....	128
Калитчак Р.Г. Участь міст у Східному Партнерстві: досягнення та виклики.....	132
Коппель О.А., Пархомчук О.С. Релігійний фактор у міжнародних системах.....	137
Павлова Т.С., Шамраєва В.М. Інструменти публічної дипломатії США.....	142
Rustamova Aybeniz The position of the European Union in the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict.....	147

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Гарбарук А.С., Казмірчук О.А. Історична пам'ять – суттєвий чинник кристалізації етнічної ідентичності.....	150
Явір В.А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування.....	154

РЕЦЕНЗІЇ

Маслов Ю.К. Рецензія на монографію Вовк С.О. «Громадянські війни: генеза, сутність, наслідки».....	158
--	------------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Алиева Гюльшен
Фазиль кызы

Психоаналитический взгляд на политическую интуицию

Современная наука сделала много для раскрытия внутреннего содержания интуиции. Доказано, что она проходит через несколько этапов. Первоначально изображения и абстракции в мозге человека собираются и возникают произвольно. Затем они связываются на подсознательном уровне и вновь используются. На третьем этапе поставленная задача наиболее ясна. Наконец, на последнем этапе появляется видение четкого решения этой задачи. Интуиция буквально означает половину инстинктивного. В то же время она стоит выше обычного сознания. Благодаря своей когнитивной силе, считается сверхрациональной. Благодаря ей человек способен мгновенно проникать во внутренние элементы и части объекта мысли и в то же время выражать его как целостность.

Ключевые слова: психоанализ, интуиция, политическая наука, политическая психология, политический подход к понятию интуиции.

Сучасна наука зробила багато для розкриття внутрішнього змісту інтуїції. Доведено, що вона проходить через кілька етапів. Спочатку зображення й абстракції в мозку людини збираються та виникають мимоволі. Потім вони пов'язуються на підсвідомому рівні і знову використовуються. На третьому етапі поставлене завдання найбільш ясне. Нарешті, на останньому

етапі з'являється бачення чіткого вирішення цього завдання. Інтуїція буквально означає половину інстинктивного. Водночас вона стоїть вище за звичайну свідомість. Завдяки своїй когнитивній силі, вважається надраціональною. Завдяки їй людина здатна миттєво проникати у внутрішні елементи й частини об'єкта думки, разом із тим висловлювати його як цілісність.

Ключові слова: психоаналіз, інтуїція, політична наука, політична психологія, політичний підхід до поняття інтуїції.

Modern science has done much to uncover the inner content of intuition. It has been proven that it goes through several stages. Initially, the images and abstractions in the human brain are collected and arisen involuntarily. Further, they are connected on a subconscious level and re-used. At the third stage, the task becomes much more clear. Finally, the last stage produces a vision of a clear solution of the problem. Intuition literally means half of the instinctive. At the same time, it stands above the ordinary consciousness. Due to its cognitive power, it is considered to be super rational. Thanks to it, a person is able to instantly penetrate into the internal elements and parts of the object of thought and at the same time express it in integral way.

Key words: psychoanalysis, intuition, political science, political psychology, a political approach to the notion of intuition.

УДК 008.001.08

Алиева Гюльшен Фазиль кызы,
преподаватель кафедры политологии
и социологии
Бакинского государственного
университета

Иногда проблема, которую человек не может решить в течение длительного времени, вдруг преодолевается, и он находит правильное решение. Это качество называют интуицией или озарением [1, с. 268].

Интуиция может играть важную роль в бессознательном, потому что она свободна от устаревших форм и более гибка в своем движении. На этом уровне ассоциативные отношения возникают чаще. Таким образом, интуиция – это эмоционально-рациональный процесс. Там, где приемы познания не могут быть применены, его роль видна более четко. В своей биографии Ч. Дарвин с удивлением писал, что в некоторых случаях происходит внезапное озарение, при котором он мог с фантастической скоростью решить прежде не бывшие ясными проблемы. Декарт, Руссо и Кант также указывали, что в какие-то неожиданные моменты озарения у них возникали основные философские идеи. Другие великие мыслители неоднократно заявляли, что наиболее продуктивным периодом творческого процесса является момент вдохновения. Слово «вдохновение» относится к интеллектуальному энтузиазму, который выражает определенное чувство сдержанности, сильных эмоций, возбуждения, волнения и способности видеть результат действия [2, с. 288].

«Интуиция» – это латинский термин (intuito), буквально означает «достижение истины через чувства». Интуиция отличается от других форм сознания тем фактом, что человек, не ощущая влияния своих внутренних органов, может видеть ситуацию, в которую могут попасть люди, народы, государства и индивиды. Например, знаменитая болгарская ясновидящая Ванга с большой точностью всего за месяц до события предсказала распад Советского Союза (декабрь 1991 года).

Одним из самых интригующих секретов интуиции состоял в том, что необразованная слепая женщина, живущая в отдаленной деревне за пределами всех научных центров, с большой точностью предсказала дату падения такого могучего государства, как СССР [3, с. 200].

Объектом рассмотрения является природа интуиции. Предметом проблемы – определение местоположения интуиции в политической сфере. Целью рассматриваемой проблемы является анализ политической интуиции в контексте социального психоанализа (фрейдомаркизма), самого популярного философского направления современности. Для этой цели выделены следующие направления:

а) объяснение проблемы и теорий интуиции; б) психоаналитическое определение интуиции; в) оценка психоаналитического воздействия на принятие политических решений; г) выбор примера о месте интуиции и исторического опыта в контексте политических решений [4, с. 261].

Понятие интуиции. Иногда определенная информация подсознательно передается нашему мозгу, и вскоре мы осознаем тот факт, что мы знаем об этой информации. Интересно, что информация, данная или передаваемая нашему сознанию, почти соответствует происшедшему событию. Человек, который всегда находится в гуще событий, мало обращает внимания на эти моменты. Общие условия для формирования и проявления интуиции заключаются в следующем: 1) благосостояние людей, то есть наличие основной профессиональной подготовки, глубокое изучение проблемы; 2) условия, связанные с поиском, уровень проблемности; 3) непрерывные и интенсивные поиски для решения проблемы; 4) появление новой идеи [1, с. 227].

Интуиция показывает, что человек может быстро организовать сложную ситуацию и принять правильное решение. Эта способность также происходит непосредственно, без изучения истины, то есть без доказательств [1, с. 227].

А. Бергсон показал, что интуиция находится на границе интеллекта, являясь его полутенью [5, с. 148]. Она потому вымещена из центра, что менее полезна для действия, чем интеллект. Функция интуиции заключается в том, чтобы исследовать эту работу более тщательно, чем рассматривать и регулировать ее. Важной особенностью интуиции является то, что она не делит предполагаемый объект на части. Интуиция в своем философском смысле содержит несколько понятий, которые необходимо уточнить:

Deja Vu – французская фраза («уже совершенное») означает, что различные концепции по-разному объясняют это событие.

Густав Юнг. Согласно его теории архетипа, существуют параллельные миры, которые *Deja Vu* связаны с мгновенным контактом с этими параллельными мирами в человеческом мозге.

Майкл Ньютон указывает, что прошлые и настоящие понятия находятся внутри нынешнего большого понятия, и человек понимает, что переживает процессы, которые происходят в настоящее время, а также процессы, которые будут происходить в будущем. Согласно этому мнению, время является относительным понятием [15].

Йозеф Шпат, американский ученый, чье учение основано на эмоциональной памяти, считает, что события в человеческом мозге делятся на две отдельные группы: давно прошедшие и недавние. События, которые происходят сейчас, направлены на центр событий, которые произошли давно, что является мгновенным отражением повреждения головного мозга. Теперь человек воспринимает событие как событие, произошедшее давно [14].

Буддизм (Ратхия, Йога) – это мировоззрение дает человеческой душе способность мгновенно покидать тело и путешествовать во времени и узнать о будущем. Итак, человек может видеть будущее [15].

Богословие (христианство). Согласно религиозному мнению, человек живет заранее predeterminedную жизнь и душа передает сведения о том, что будет переживать в будущем в какой-то момент [15].

В соответствии с квантовой физикой, в мире нет понятия времени, все процессы состоят из кадров, и эти кадры можно рассматривать с точки зрения движения как вперед, так и назад. Таким образом, у каждого кадра есть вероятность появиться, и каждый из них увеличивает вероятность появления следующего. Интуиция – это способность этих вероятностей правильно вычисляться [6].

Психоаналитическая призма интуиции. Выполнение поставленных статьей задач заставляет нас обратиться к психоаналитической призме интуиции. Прежде всего, что такое явление зрения? Что такое интуиция? Интуиция – это способность мгновенно определить ситуацию, не анализируя все детали проблемы, независимо от того, когда происходит событие – в прошлом, в настоящем или в будущем. Интуиция – это умелое управление самопониманием. Представьте, что инстинкт – корень, интуиция – это ствол, а познание – это раскрывшиеся цветы. Развитие интуиции – это бесконечное внутреннее путешествие, ведущее к самореализации. Интуиция – это *защита, берег* по-латыни. Вот почему часто бывает так, что мы помогаем защитить нас от многих плохих вещей. Практически все люди имеют шестое чувство [7, с. 44]

Это чувство возникает из ничего, само по себе. Люди для этого не используют никаких органов чувств, например, слух, зрение и т. д. Возможно ли развить это чувство в себе? Интуиция вызвана синхронным взаимодействием между двумя полушариями головного мозга. Женщины более чувствительны к тому, что они делают, внимательны к каждому поступку. Вот почему они зачастую чувствуют сильнее, чем мужчины. Например, у них чаще встречается фактическое описание и толкование их сна. Иногда бывает, что вы думаете о ком-то. Очень скоро тот же человек приходит или звонит, как будто он читал ваши мысли.

Часто, рассматривая это как совпадение, мы безразличны к важным сигналам, посылаемым нам нашим мозгом. Интуиция способна уйти от несчастных случаев, избегать многих болезней, осознавать опасности и т. д. Это внутреннее чувство помогает нам узнать многое о людях, среди которых мы находимся. Например, мы чувствуем однажды, что что-то не так в том, где все выглядит хорошо. В это время наша интуиция посылает нам сигнал – вам нужно продолжать эти отношения? Это помогает родителям и детям укреплять связи и лучше понимать друг друга. Вам просто нужно потратить время на тщательное их изучение [8].

Время – это понятие «действия» без паузы. Фактически расчет времени начинается с определенной точки, поэтому маловероятно, что мы должны вернуться или двигаться вперед, когда мы там. Одним из вопросов, представляющих особый интерес для каждого человека, является происхождение времени творения, а идея неизвестного будущего является главной заботой для всех жителей нашей планеты [6, с. 44].

Было много людей, которые могли видеть будущее на протяжении многих веков, и необычные утверждения, сделанные этими предубеждениями, были отражены почти во всех священных книгах. Как известно, эти книги описывают создание мира, эволюционный путь его, Судный День, а также этапы прохождения и развития всего человечества. Мы часто сталкиваемся с реальностью этих предрассудков [15]. Странный вопрос, возникающий в этот момент, связан с предсказаниями людей с феноменальными способностями, которые могут заранее рассказать нам о многих событиях, которые произойдут в будущем, и фактом, что они ясно интерпретируют события. Если мы думаем логично, то каждый может предвидеть определенные события и анализировать их и слышать их. Можно прогнозировать даже любое изменение климата, предполагая, что оно произойдет.

Но как это можно объяснить – умение интерпретировать конкретные события в далеком времени и пространстве, находясь в настоящем? Вот некоторые из предсказаний в небесной книге. Возникает вопрос: информация предоставлена некоторыми лицами или указана в источниках, на основе каких параметров и каких источников составлена? Вполне вероятно, что человеческая цивилизация когда-то жила очень высокими темпами (т. е. временные изменения имели большую скорость), и сегодняшняя цивилизация просто реплицируется в другие временные рамки (с меньшей скоростью) [15]. Простым примером является то, что когда железный кусок ударяется с другим куском железа, первый звук превращается в эхо, затем в шум, и этот гул неоднократно восстанавливается в виде фрагментарных отрывков за более короткие временные рамки.

Следовательно, жизнь в любой момент времени просто реплицируется, а эволюция различных событий идет медленнее. Можно предположить, что судьба человека написана, что означает существование существующих цивилизаций, и теперь все реплицируется в другое измерение времени. Все люди иногда вспоминают определенные события и говорят, что случилось, когда они это почувствовали [16, с. 50].

Мы должны для анализа психоаналитической стороны интуиции вспомнить, какую программу определила для человечества психоаналитическая сторона интуиции. Так, окружая нас целым миром, в то же время наши нейродинамические частоты в мозгу приводят нас к разным частотам. Эти колебания создают отражение окружающей среды вокруг нас. Это, в свою очередь, является источником «позитивных» или «негативных» сигналов для нас. Знаки колебаний для нас сравниваются с тем, что мы рассматриваем в трех основных принципах. Эти три основных принципа: а) безопасность, б) голод, в) секс. Применяя их к нашей практике, мы снова и снова будем иметь те же вычисления в нашем сознании. Это может усилить наше чувство самообороны или осторожность в нашем подсознании. И, наоборот, в совершенно другом варианте возможны скорости наших кодов радости, которые, в свою очередь, могут стать привычкой к подсознанию, когда они практикуются.

Механизм интуиции. Однако важно отметить, что человек как психоаналитик более «негативен» или «опасен», чем то, что мы называем «позитивным». Поскольку фокус происходит только тогда, когда влияние сильное, эффект сильнее, чем три основных принципа нарушаются. Поскольку три основных принципа, о которых мы говорили выше, являются жизненно важными принципами, это практика предотвращения более опасных событий. Но это не означает, что опыт радости не практикуется людьми. Напротив, чем более человек фокусируется на опасных восприятиях, тем не менее остается только «позитивное» восприятие. Вот почему люди могут жить долго [16, с. 56].

Однако это мнение в основном предполагает, что мы основываемся на практических результатах, вызванных формированием флуктуаций в нашем мозге, и что мы называем это психически результирующей интуицией. Не отрицая, что это мнение является истиной, мы должны отметить, что квантовая физика подтвердила, что в настоящее время энергия распределяется в виде флуктуаций и излучения. Это мнение объясняет интуицию на основе эффекта Макса Планка. Таким образом, восприятие опасности в нашем мозгу передает энергию в окружающую среду в небольших количествах, и эта энергия действительно может являть собой реальную опасность. Это объяснение основано на некоторых идеях буддизма или неортодоксальных индуистских философских течениях, особенно на Йоге. Таким образом, согласно этим учениям, мир вращается вокруг законов кармы. Когда вы думаете об этом, вы говорите об этом, и действие создает эффект бумеранга [14, с. 208].

Исследования показывают, что механизм интуиции подобен механизму формирования сознания: электромагнитный танец детерминаторов превращается в нервный ток, создавая периферические рецепторы организма. Этот поток эфферентен с нервным потоком, опорожняющая созданные им мышцы, когда они перемещаются через афферентные волны в соответствующие области мозга. Эфферентные ситуации создают для разных стимулирующих нервов условия, в том числе с точки зрения речи, устной речи на выступлении, т. е. осознания, в том числе интуиции. Физиологи обнаружили более распространенную причину интуиции: динамическое изменение условий жизни живых организмов и их постепенная адаптация к этим условиям [14, с. 2002].

Павлов в работе «Мысли о функционировании большого мозга человеческого мозга» писал, что «совершенно ясно, что вся деятельность организма должна быть закономерной. Если бы животные не могли бы вписаться во внешний мир, то их существование скоро и постепенно было бы прекращено ... Организм может существовать только до тех пор, пока он будет балансироваться каждый момент. Поскольку этот баланс нарушается, организм заканчивает свое существование, как система». Основываясь на психоаналитической интерпретации интуиции, можно провести определение психологических сигналов для ребенка, когда он подвергается экстремальным ситуациям, которые являются последовательными, а иногда даже хроническими. Эти сигналы затем отражаются в поведении

человека. Интуитивное безрассудство основано на причинах, которые укрепились в прошлом подсознании. Это, согласно этому сигналу, всегда подразумевает его поведение в решениях [11].

Практический опыт как основа интуиции вырос в генах живых существ, а затем проявляется в поведении будущих поколений, чтобы рассказать им, какие травы полезны и какие могут отравить. Реальные примеры политической интуиции можно увидеть, обратившись к этой проблеме в политической истории [9].

В 1936 году Гитлер отправил вооруженные формирования в виде небольших групп, вооруженных стрелковым оружием, в разоруженную рейнскую зону. Когда весь Рейх ждал свержения сил, только Гитлер знал, что французы будут просто наблюдать с очень мощной армией [17]. Как и предполагал Гитлер, полоса Рейна была присоединена к Германии. Хаусхофер посещал его каждый день, когда Гитлера держали в тюрьме за восстание, прежде чем он пришел к власти. Хаусхофер родился в 1869 году. Он работал на разных должностях в Индии и на Дальнем Востоке. Он отправился в Японию для изучения японского языка. По его мнению, корни немецкой расы восходили к Средней Азии. Хаусхофер был принят в одну из секретных буддийских организаций и поклялся сделать ритуальное самоубийство (харакори), если бы не сделал этого. В 1914 году он получил звание генерала. Он предсказал время, когда противник атаковал, шаровые ракеты, шторм, политические изменения в зарубежных странах. В тот день, когда Гитлер впервые вошел в Париж, он предсказал, как долго враг исчезнет на разных фронтах и истории смерти Рузвельта [9].

Астрологов, чье имя является вечной звездой в истории, стало больше. Но самая яркая звезда этого чудесного мира, самый могущественный зритель всех времен это, однозначно, **Мишель Нострадамус**. На протяжении многих веков исследователи рассматривают его как «зрительный душ». Интересно, что, увидев в далеком будущем много фатальных и трагических инцидентов, он также увидел, что они назовут его «пророком» и поднял собственный голос протеста. Мишель Нострадамус, одно из величайших чудес света, превратился в легенду на протяжении веков, прошел необычайно счастливый и хлопотный образ жизни в 1516 году. Он родился в еврейской семье 1503 года нашей эры в католической вере во Франции.

Интересно отметить, что Нострадамус смог предсказать значительные события, которые могут произойти как сегодня в мире, так и в долгосрочной перспективе, и предупредил об этом будущие поколения. В отличие от других предсказателей, Нострадамус не только знал значительные события, время, но и спустя столетия имена некоторых исторических деятелей и условия их полномочий. Нострадамус в своих катренах за 450 лет провозглашает великое открытие, которое сделает Пастер, 14-летнее правление Наполеона. Будет показано, что станет явным то, что веками было скрыто от людей. Все поклоняются Пастеру как полубогу [10].

Специалисты Университета Джона Хопкинса открыли «центр интуиции» в мозге человека. Это

«процесс мышления», который отвечает за планирование любого человеческого действия, что происходит в центре зрения мозга [13]. Ученые считают, что «центр интуиции» помогает людям принимать решения в реальном времени. Эксперты с помощью компьютерных технологий исследовали, какие части мозга реагируют на раздражение. Оказывается, когда люди смотрят на ролики о физической активности, мозг становится еще более активным. Полученные результаты будут полезны при лечении расстройств, происходящих в активной части мозга [15].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Философия : [учебник для вузов] / перевод со второго издания на русском языке. – Баку : Шарп-Гарб, 2010. – 360 с. (на азерб. языке).
2. Гаджиев З.Дж. Философия : [учебник для вузов] / З.Дж. Гаджиев. – Баку : Туран еви, 2012. – 488 с.
3. Майерс Девид. Интуиция / Девид Майерс. – Питер, 2009.
4. Раджниш Бхагаван Шри Ошо. Интуиция. Знание за пределами логики / Раджниш Бхагаван Шри Ошо. – М. : Весь, 2001. – 300 с.
5. Andrea Hess. Unlock Your Intuition. How to Accurately and Reliably Access Your Most Valuable Resource United States Copyright, 2007.
6. Maidique M. (2011). The leader's toolbox. Manuscript. Marewski, J. N., W. Gaissmaier und G. Gigerenzer (2010). Good judgments do not require complex cognition. *Cognitive Processing*, 11, 103–121.
7. Prof. Dr. Gerd Gigerenzer, Dr. Wolfgang Gaissmaier. Intuition und Führung. Max-Planck-Institut für Bildungsforschung. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2012.
8. Wübben, M., und F. v. Wangenheim (2008). Instant customer base analysis: Managerial heuristics often "get it right." *Journal of Marketing*, 72, 82–93.
9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mentale-intuition.de/die-intuition/intuition/>.
10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://thequestion.ru/questions/123/sushestvuyut-li-kakie-libo-nauchnye-obyasneniya-sostoyaniya-dezhavyu>.
11. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tabiat.net/dejavu-nedir-ve-nasil-olur.html>.
12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blog.milliyet.com.tr/sezgi/Blog/?BlogNo=190914>.
13. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.temelaksoy.com/sezgiler-ne-kadar-guvenilir/>.
14. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://qadin.net/b9/psixoloq/page,1,6,27888-altnc-hiss.html>.
15. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://elibrary.bsu.az/books_80/N_64.pdf.
16. Wild K.: Intuition, Cambridge University Press, 1938. Williams, Paul: Mahāyāna Buddhism – The Doctrinal Foundations, Routledge, 1989.
17. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://kluchimasterstva.ru/chto-takoe-dezhavyu-spiritual>
18. Бунга М. Интуиция и наука / М. Бунга. – М. : Прогресс, 1967. – 214 с.

Гусейнова Гюльшан

Становление взаимоотношений между Азербайджанской Республикой и Республикой Узбекистан в области науки и образования (1991-2003 гг.)

В статье рассматривается процесс развития связей Азербайджанской Республики с Республикой Узбекистан в гуманитарных областях в первые годы независимости. Отмечается, что эти связи своими корнями уходят в глубокие столетия. В советский период, когда два родственного народа находились в составе единого государства, их взаимоотношения особенно бурно развивались. После обретения Азербайджаном и Узбекистаном независимости, за исключением 1992–1993 годов, между двумя государствами сложились стратегические отношения. Особо подчеркивается роль и заслуги Гейдара Алиева и Ислама Керимова в развитии отношений между двумя народами.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Республика Узбекистан, независимость, наука, образование, взаимосвязи.

У статті розглядається процес розвитку зв'язків Азербайджанської Республіки з Республікою Узбекистан в гуманітарних областях в перші роки незалежності. Відзначається, що ці зв'язки своїм корінням сягають у глибокі століття. У радянський період, коли два споріднені народи перебували в складі єдиної держави, їх взаємини особливо бурхливо розвивалися. Після здо-

буття Азербайджаном та Узбекистаном незалежності, за винятком 1992–1993 років, між двома державами склалися стратегічні відносини. Особливо підкреслюється роль і заслуги Гейдара Алієва і Іслама Керімова в розвитку відносин між двома народами.

Ключові слова: Азербайджанська Республіка, Республіка Узбекистан, незалежність, наука, освіта, взаємозв'язки.

In the presented article the process of development of the relations of the Republic of Azerbaijan with the Republic of Uzbekistan in the humanitarian fields in the first years is considered. It is noted that these ties have their roots in the deep centuries. In the Soviet period, when the two related peoples were part of a single state, their mutual relations developed especially rapidly. After Azerbaijan and Uzbekistan gained independence, with the exception of 1992-1993, strategic relations were established between the two states. The role and merits of Heydar Aliyev and Islam Kerimov in the development of relations between the two peoples are emphasized.

Key words: Republic of Azerbaijan; Republic of Uzbekistan; independence, science, education, interrelations.

УДК 94(479.24)+ 94(575.1)

Гусейнова Гюльшан,
докторант
Академии государственного управления
при Президенте
Азербайджанской Республики

Возникновение политических и культурных связей Азербайджана с Узбекистаном имеет богатые исторические традиции, исходящие из глубины столетий, одни и те же корни, подпитываемые из одной почвы. Узбекский и азербайджанский народы являются ветвями всеобщего тюркского древа, они на протяжении веков вдохновлялись одной и той же духовностью, постоянно находясь во взаимовлиянии, создавали схожие литературно-художественные произведения и культурно-психологические феномены. Как говорил общенациональный лидер Гейдар Алиев, «во все времена наши народы были дружественными, опирались друг на друга, взаимно пользовались культурными, духовными ценностями. Общность наших языков, корней, наша приверженность исламской религии и общность традиций всегда составляли основу наших тесных братских отношений» [8, с. 322]. Основатель современного Узбекистана, первый президент независимой Республики Узбекистан Ислам Каримов так описывает братскую дружбу наших народов, переживших исторические испытания: «Дружеские отношения между нашими народами уходят корнями вглубь веков. Сегодня нельзя не вспомнить двух великих личностей нашей духовной истории – великого азербайджанца Низами Гянджеви,

подарившего миру бессмертную «Хамсу» и основоположника узбекской классической литературы Алишера Навои. В Узбекистане нет такой семьи, которая не читала бы прекрасную и тонкую лирику Физули <...> Взаимообогащение наших культур продолжалось во все времена. Большое значение имела личная дружба Абдуллы Гадири и Джафара Джаббарлы, Маннона Уйгура и Рухуллы Ахундова, Мухтара Ашрафи и Кара Караева, Гафура Гуляма и Самеда Вургуну. Когда говорим о наших культурных связях, невозможно не сказать о великом сыне азербайджанского и узбекского народов – Максуде Шейхзаде. Сын азербайджанской земли Шейхзаде является блестящим представителем узбекской литературы» [2, с. 54].

В советский период взаимодействие Азербайджана с Узбекистаном в различных областях культуры, а также в области науки, образования и литературы достигло самого высокого уровня. Сотрудники кафедр математики, физики, химии, филологии, права, истории и др. Бакинского Государственного Университета активно поддерживали связь с вузами Узбекистана. Только на факультете математики и физики известные профессора А. Габибзаде, А. Бабаев, Я. Мамедов, К. Ахмедов, К. Худавердиев и А. Мухтаров для Узбекистана подготовили более 40 кандидатов

наук. Профессор БГУ Панах Халилов оказал огромные услуги в области изучения азербайджано-узбекских литературных связей. В свое время по его инициативе министерства образования Азербайджана и Узбекистана организовали обмен студентами между Бакинским и Ташкентским университетами. Выпускник БГУ Яшар Гасымов переехал в Узбекистан, где прославился как литературный критик [2, с. 44–45]. В литературно-культурной жизни 1970–1980 гг. проводимые в Азербайджане декады узбекской литературы и искусства, а также декады азербайджанской литературы и искусства в Узбекистане способствовали развитию взаимных культурных связей между этими народами [15, с. 5].

После распада СССР, несмотря на признание независимости Азербайджана в 1991 году постсоветскими тюркоязычными государствами Центральной Азии и создание дипломатических отношений с Узбекистаном в 1992 году, интенсивное развитие многосторонних отношений между республиками началось только в середине 90-х годов. И это не случайно. Некоторые глобальные и региональные силовые центры по отношению к нашей стране не скрывали свое недружественное отношение, а иногда демонстрировали и открытую враждебность. В таких условиях интеграция Азербайджана в мировое сообщество, возможность занять свое место в геополитической архитектуре мира и, наконец, развитие всеобъемлющих теоретических и доктринальных основ внешнеполитической деятельности, основанных на чрезвычайно тонких, сбалансированных, умелых дипломатических комбинациях, – всё это стало возможным благодаря титаническим усилиям нашего общенационального лидера Гейдара Алиева – истинного архитектора Третьей республики как нового типа государственности в Азербайджане. Именно такой великой личности, как Гейдар Алиев при открытой поддержке своих международных покровителей удалось провести Азербайджан с только что приобретенной независимостью, подвергшийся массовой агрессии мировых армян, через опасные лабиринты объективных общественно-политических и социально-экономических проблем переходного периода. Именно этот великий государственный деятель смог вывести Азербайджанскую Республику из политического тупика, в котором она оказалась в результате безграмотной деятельности некомпетентных представителей прежних властей, по вине которых отношения даже с тюркоязычными братскими республиками были недостаточно благоприятными.

После обретения независимости отношения между Азербайджаном и Узбекистаном не всегда развивались по нарастающей линии. Говоря о сотрудничестве между двумя братскими странами в гуманитарной сфере, и прежде всего

в сфере образования и науки, мы обязательно должны учитывать общую динамику политических отношений.

В первую очередь, хотелось бы отметить, что после принятия «Конституционного Акта о Независимости» (18 октября 1991 года) именно 19 октября состоялся первый визит официальных лиц Азербайджанской Республики в Узбекистан. В конце визита было подписано два документа – «О принципах межгосударственных отношений между Азербайджанской Республикой и Республикой Узбекистан» и «О принципах торгово-экономического сотрудничества в 1992 году» [12, 24 октября 1991]. Но судьба договора, заключенного между двумя государствами – «Принципы межгосударственных отношений» – стала неопределенной. Хотя этот договор был ратифицирован Национальным Советом Республики (12–21 декабря 1991), однако ратифицирован был только договор об экономическом сотрудничестве [17, с. 102]. Таким образом, договор не был утвержден Узбекистаном. Причиной этого стала напряженность в политических вопросах между двумя государствами в 1992 году.

Безответственные шаги находящегося у власти в Азербайджане Народного Фронта в 1992 году привели к усугублению натянутых отношений между Азербайджаном и Узбекистаном, чуть ли даже не к их разрыву. Проблема заключалась в том, что государственная стратегия правительства Узбекистана, который расположен в чрезвычайно чувствительном географическом пространстве, часто подвергавшемся угрозам исламских фундаменталистов, заключалась в сохранении политической стабильности страны в переходном периоде, и это президентом Исламом Каримовым принималась как главное условие развития. Поэтому в рамках данного стратегического курса любые действия, направленные на ухудшение политической стабильности и баланса в Узбекистане, на возникновение хаоса как со стороны различных сил и организаций внутри страны, так и отдельных иностранных кругов воспринимались как акт враждебности и немедленно пресекались необходимыми мерами. В начале 1990-х годов для Узбекистана, как и других постсоветских стран, столкнувшихся с серьезными проблемами переходного периода, обеспечение политической стабильности являлось необходимым условием успешного существования. В таких условиях поддержка находящимся у власти Народным Фронтом Азербайджана узбекской оппозиции, поставившей перед собой цель свержения Ислама Каримова, и приглашение ее лидеров в Баку крайне негативно было воспринято властями Узбекистана. Мы не можем согласиться с мнением А. Ахмедова и С. Руинтан о том, что в нарушении отношений между двумя братскими странами нет никакой

вины правительства НФА [17, с. 108; 7, с. 83]. По нашему мнению, безответственные шаги правящего Народного Фронта сыграли решающую роль в ухудшении этих отношений. Президент Азербайджана Ильхам Алиев 23 марта 2004 года в ходе своего официального визита в Узбекистан в своей речи подчеркнул этот момент: «Люди, пришедшие к власти после обретения независимости, не только ввергли страну в хаос, но и внутри самого азербайджанского общества создали новые очаги противостояния и тем самым полностью разрушили весь народнохозяйственный комплекс. Очень большой ущерб был нанесен и внешней политике Азербайджана, в том числе, и историческим отношениям – дружбе и братству между нашими народами. Впоследствии потребовались годы для того, чтобы перевернуть эту черную страницу наших отношений. Именно Ваша, Ислам Абдуганиевич, мудрость, дальновидность и мудрость Гейдара Алиева позволили добиться того, чтобы сегодня вновь, как всегда, на основе многовековых дружеских отношений между нашими народами и людьми мы продолжали этот курс взаимопомощи и поддержки» [5, с. 82–83].

Уже в 1993–1995 годах в рамках форумов стран участников СНГ и глав тюркоязычных государств были проведены встречи руководителей Азербайджана и Узбекистана, предпринимались попытки налаживания отношений на высоком уровне в соответствии с требованиями нового времени [10, с. 116].

Эта политика быстро дала свои результаты. 2 октября 1995 года были установлены дипломатические отношения между двумя государствами [11, с. 159]. А 27–28 мая 1996 года состоялся первый официальный визит президента Республики Узбекистан И. Керимова в независимый Азербайджан. В ходе визита был обсужден ряд вопросов, связанных с будущим развитием отношений между двумя странами, и был определен новый этап политических и дипломатических отношений. Если до 1996 года существовало два документа по урегулированию азербайджано-узбекских отношений, то в ходе этого визита было подписано 19 таких документов [1, 1996, 4 июня]. Эти документы создали прочную правовую и нормативную базу для многосторонних отношений между двумя государствами. Среди подписанных документов было соглашение о сотрудничестве в области науки, техники и информации [3].

На основе принципов равенства и взаимной выгоды соглашение создавало условия для: развития сотрудничества в области науки, техники и информации; развития сотрудничества в области естественных, гуманитарных и технических наук, передовых технологий, подготовки научных кадров; развития сотрудничества в области промышленности и защиты интеллектуальной

собственности; совместной разработки и внедрения наукоемкой технологии для реализации проектов научно-исследовательских программ, формирования совместных временных научных коллективов, а также инновационных компаний и организаций, обеспечивающих освоение новой техники и технологии; обмена учеными, специалистами и аспирантами, повышения их квалификации, организации стажировок и важных взаимовыгодных вопросов.

Также в ходе визита в БГУ состоялась торжественная церемония вручения диплома почетного доктора президенту Узбекистана Исламу Каримову. Это событие явилось выражением уважения к лидеру Узбекистана и в его лице – узбекскому народу, в то же время оно должно было создать прочную основу для дальнейшего развития отношений в области науки и образования между двумя государствами.

Первый результат визита президента Узбекистана Ислама Каримова не заставил себя долго ждать. Уже 21 июня 1996 года было создано посольство Азербайджанской Республики в Республике Узбекистан [1, 1996, 22 июня].

Важные шаги в развитии отношений между двумя государствами были предприняты 21–22 октября 1996 года во время визита Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в Узбекистан в рамках IV форума тюркоязычных государств и мероприятия по случаю 660-летнего юбилея Амира Теймура.

Официальный визит Гейдара Алиева в Ташкент 18–19 июня 1997 года открыл новую страницу в двусторонних отношениях между нашими государствами. В ходе визита, в Ташкенте, как и в Баку, было подписано 19 документов. Среди этих документов большое значение имеет договор «О дальнейшем укреплении и развитии сотрудничества, об укреплении дружбы и партнерства между Азербайджаном и Узбекистаном». Эти документы создали крепкую, фундаментальную договорно-правовую основу для успешного сотрудничества между двумя странами.

Президент Азербайджанской Республики в своем выступлении на церемонии подписания документов отметил: «Мы в Азербайджане желаем достичь надежных партнерских отношений с Узбекистаном и сделаем все, чтобы эти отношения были налажены, чтобы они развивались и крепки» [9, с. 173].

19 июня 1997 года Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев в Ташкенте, принимая участие в церемонии открытия дипломатического корпуса Азербайджанской Республики, выступил с содержательной речью [6, с. 1–2].

Основной целью открытия посольства было установление межгосударственных отношений и их дальнейшая дипломатизация. Именно

после этого политико-дипломатические отношения между этими двумя независимыми тюркоязычными государствами стали еще более интенсивными.

В тот же день – 19 июня – Президенту Азербайджана был вручен диплом почетного доктора Ташкентского Университета. Это событие предвещало новый вектор сотрудничества между двумя странами в области науки и образования в новых условиях.

Выступая на этом мероприятии, глава Азербайджана обратил внимание на большую роль БГУ и Ташкентского университета – ведущих научных учреждений обеих стран в развитии духовной культуры, просвещения, высшего образования и науки наших народов [9, с. 216].

Документы, подписанные в ходе визита, включали еще два соглашения, которые имели большое значение для дальнейшего укрепления гуманитарных отношений, в том числе в области науки и образования, и для улучшения существующей нормативно-правовой базы между двумя государствами.

Соглашение «О сотрудничестве в области образования между Правительством Азербайджанской Республики и Правительством Республики Узбекистан» [4] определяло стратегический вектор и содержание отношений двух братских государств в области образования. Данным документом, в первую очередь, предусматривались следующие формы сотрудничества: обмен опытом по важнейшим направлениям развития образования; подготовка специалистов на основе эквивалентного обмена студентами, аспирантами и стажерами по специальностям, являющимся приоритетными для каждой из Сторон, и создание одинаковых условий для их обучения и проживания; подготовка и повышение квалификации научно-педагогических кадров; проведение совместных научных исследований в гуманитарных, естественных, технических, педагогических науках, которые представляют взаимный интерес, и особенно в области истории народов государств–Сторон; обмен информацией по истории, географии, политическому развитию своих государств с целью соответствующего отражения их в учебной и педагогической литературе; расширение сотрудничества при подготовке специалистов, учебников и учебной литературы для лиц узбекской национальности, проживающих на территории Азербайджанской Республики, и лиц азербайджанской национальности, проживающих на территории Республики Узбекистан (статья 2).

Согласно договору Стороны гарантируют беспосрочное признание на своих территориях документов государственного образца об образовании и взаимного обмена опытом о переподготовке кадров, присвоенных ученых степенях и званиях;

Стороны будут оказывать содействие желающим в изучении государственного языка, литературы, истории и географии государства другой Стороны; Стороны могут устанавливать государственные квоты приема на учебу граждан другой Стороны в свои высшие учебные заведения (статьи 3 и 4).

Юридически были закреплены условия о том, что Стороны будут стремиться к расширению совместного участия ученых обоих государств в международных программах и проектах по проблемам развития образования, в семинарах, конференциях, чтении лекций и других мероприятиях в области гуманитарных наук, в частности, в сфере азербайджанского языка и литературы, узбекского языка и литературы, а также истории и географии (статьи 6–10).

Это письменное обязательство, наряду с созданием правовых основ сотрудничества в широком формате между двумя государствами, также способствовало развитию и укреплению прямых связей между образовательными учреждениями в различных областях образования, организации совместного труда и отдыха обучающихся (статьи 11–12). Другой документ, подписанный 18 июня 1997 года в гуманитарной сфере, назывался «О сотрудничестве в области аттестации высококвалифицированных научных и научно-педагогических кадров между правительствами Азербайджанской Республики и Республики Узбекистан» [4]. В документе были определены правовые рамки сотрудничества в области сертификации и нострификации научных степеней, а также аттестации высококвалифицированных научных и научно-педагогических кадров. Подписание такого соглашения позволило осуществить совместные научные исследования и проекты между Азербайджаном и Узбекистаном, соблюдение общих стандартов в рамках существующего научного сотрудничества, взаимное признание научных званий и степеней.

Уже в марте 1998 года существовавшее еще в советский период, но приостановившее свою деятельность из-за сложных политических событий начала 1990-х годов, Общество узбекско-азербайджанской дружбы было восстановлено, министр труда и социальной защиты Баходыр Умурзаков был избран его председателем.

Среди документов, подписанных 18 апреля 2001 года в Ташкенте в ходе четвертого заседания Совместной Межправительственной Комиссии по сотрудничеству между двумя государствами, имела место «Программа по сотрудничеству между Азербайджанской Республикой и Республикой Узбекистан в области науки, культуры и искусства в период между 2001–2006 годами» [13]. Согласно этой Программе научные учреждения обеих стран планировали проведение мероприятий, направленных на активизацию отношений

в рамках Совместной Межправительственной Комиссии по Сотрудничеству между Азербайджанской Республикой и Республикой Узбекистан в соответствии с Соглашением от 27 мая 1996 года.

Прежде всего, предусматривались: проведение совместных научно-исследовательских работ институтами обеих стран в области хлопководства; обмен новыми и региональными видами хлопка, создание быстрорастущих хлопчатника и высокоурожайных видов черного клевера, отбора зерновых культур и посев; развитие сотрудничества в обмене информацией по сельскохозяйственной реформе.

В повестку дня были включены такие мероприятия, как: обмен преподавателями с целью повышения квалификации в области образования, обмен учебно-методическими ресурсами, проведение совместных практических семинаров, конференций, научно-исследовательских работ по проблемам образования; участие студентов в олимпиадах, конкурсах, викторинах, туристических поездках, обмен художественными информационными материалами, педагогическими публикациями, газетами и журналами. Документ, о котором идет речь, также открывал широкие горизонты для продуктивного сотрудничества в области культуры и искусства. В этом смысле предусматривался взаимный обмен театральными и художественными коллективами, выставками, музыкальными и танцевальными ансамблями, отдельными исполнителями, деятелями культуры и т. д.

13 июня 2003 года в Ташкенте, на шестой сессии Совместной Межправительственной Комиссии по сотрудничеству между Азербайджанской Республикой и Республикой Узбекистан, в соответствии с подписанным соглашением о сотрудничестве в области обмена и распространения периодических изданий и книжной продукции [14], в обоих государствах планировалось создать условия для широкого и свободного обмена и распространения периодических изданий и книг, выпущенных на законных основаниях. Этот шаг также был направлен на оказание содействия дальнейшему укреплению научных связей путем обмена научной литературой между двумя государствами.

Таким образом, в период президентства общенационального лидера Гейдара Алиева произошло большое продвижение как в общей динамике азербайджано-узбекских отношений, так и в области науки и образования, являющейся важным аспектом этих отношений, была создана прочная нормативно-правовая база, которая явится и основой будущего сотрудничества. Приведенные факты также показывают, что Совместная Межправительственная Комиссия, призванная ввести многосторонние отношения между двумя госу-

дарствами в область практической реализации, на различных заседаниях приняла документы, которые будут способствовать сотрудничеству в области науки и образования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. "Azərbaycan" qəzeti, müxtəlif illər.
2. Azərbaycan-Özbəkistan: Dostluğumuz daim yaşayır və möhkəmlənir. Bakı: Şərq-Qərb, 1996.
3. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Özbəkistan Respublikası Hökuməti arasında elm, texnika və informasiya sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş, 27 may, 1996-cı il // "Azərbaycan" qəzeti, 1996, 27 sentyabr, № 187.
4. "Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Özbəkistan Respublikası Hökuməti arasında yüksək ixtisaslı elmi və elmi-pedaqoji kadrların attestasiyası sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Saziş, 18 iyun 1997-ci il // Təhsil sahəsində imzalanmış saziş və protokollar, s. 50-52. <http://edu.gov.az/upload/file/Beynelxalq-emekdashliq/beyn-elaqeler-sazishler.pdf>
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Özbəkistana dövlət səfəri // Diplomatiya aləmi, 2004, № 6, s. 82-83.
6. Azərbaycan səfirliyi binasının açılışı // "Azərbaycan" qəzeti, 1997, 25 iyun, № 130.
7. Əhmədov Ə.X. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (Türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Elm və təhsil, 2009.
8. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Altıncı kitab (mart, 1996 – iyun, 1996). Bakı: Azər nəşr, 1998.
9. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Onuncu kitab (may, 1997 – iyul, 1997). Bakı: Azər nəşr, 2002.
10. Əliyev H.Ə. XXI əsr: Azərbaycan – MDB ölkələri (humanitar əlaqələr, 1991-2005-ci illər). Bakı: ULU, 2008, 316 s.
11. Hüseynova R. Heydər Əliyev və Azərbaycan-Özbəkistan münasibətləri (1993-2003-cü illər) // Tarix və onun problemləri, 2014, № 3.
12. Xalq qəzeti, müxtəlif illər.
13. 2001-ci il aprelin 18-də Daşkənd şəhərində Azərbaycan Respublikası ilə Özbəkistan Respublikası arasında əməkdaşlıq üzrə Birgə Hökumətlərarası Komissiyanın dördüncü icrası zamanı imzalanmış sənədlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 4 iyul, 2001-ci il // <http://www.e-qanun.az/framework/4403>.
14. 2003-cü il iyunun 13-də Daşkənd şəhərində keçirilmiş Azərbaycan Respublikası və Özbəkistan Respublikası arasında əməkdaşlıq üzrə Birgə Hökumətlərarası Komissiyanın altıncı icrası zamanı imzalanmış sənədlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 23 oktyabr 2003-cü il // Xalq qəzeti, 1991, 24 oktyabr.
15. Mehdiyeva N. Azərbaycan-Özbəkistan ədəbi-mədəni əlaqələri // "Respublika" qəz., 2010, 7 oktyabr.
16. Özbəkistan-Azərbaycan dostluq cəmiyyəti bərpə edilmişdir // "Azərbaycan" qəzeti, 1998, 26 mart, № 67.
17. Ruintən S.F. Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Adiloğlu, 2005.

Кольцов В.М.

Різновиди, вияви й етапи розвитку протестності та нонконформізму (на прикладі режимів «реального соціалізму» в Польщі, Угорщині та Чехословаччині 40-х – 80-х рр. XX ст.)

Розглянуто, порівняно й узагальнено різновиди, вияви та етапи розвитку груп і дій протестності та нонконформізму на прикладі режимів «реального соціалізму» в Польщі, Угорщині й Чехословаччині в середині 40-х – 80-х рр. XX ст. Аргументовано, що суспільно-політична протестність в аналізованих країнах була інкорпорована у формах опору, дисидентства та опозиції. Виявлено, що політична опозиція комуністичним режимам «реального соціалізму» (і к суспільно-політичний протест, і як політичний інститут) почала формуватися лише в середині – наприкінці 80-х рр. XX ст. На цій підставі аргументовано, що логічна структура становлення тріади «опір – дисидентство – опозиція» обов'язково має визначатись на підставі соціальної й політичної значимості розвитку як вияву протестності та нонконформізму.

Ключові слова: політична опозиція, протестність, нонконформізм, дисидентство, опір, режим «реального соціалізму».

Рассмотрены, сравнены и обобщены разновидности, проявления и этапы развития групп и действий протестности и нонконформизма на примере режимов «реального социализма» в Польше, Венгрии и Чехословакии в середине 40-х – 80-х гг. XX в. Аргументировано, что общественно-политическая протестность в рассматриваемых странах была инкорпорирана в формах сопротивления, дисидентства и оппозиции. Выявлено, что политическая оппозиция коммунистическим режимам «реального социализма» (и как обществен-

но-политический протест, и как политический институт) начала формироваться только в середине – в конце 80-х гг. XX в. На этом основании аргументировано, что логическая структура становления триады «сопротивление – дисидентство – оппозиция» обязательно должна определяться на основании социальной и политической значимости развития как проявления протестности и нонконформизма.

Ключевые слова: политическая оппозиция, протестность, нонконформизм, дисидентство, сопротивление, режим «реального социализма».

It is considered, comparatively and generalized types, evidences and stages of development of groups and actions of protest and non-conformism on the example of the modes of the "real socialism" in Poland, Hungary and Czechoslovakia in the mid 40's – 80's of the XX century. It has been argued that social and political protest in the analyzed countries was incorporated in the forms of resistance, dissidence and opposition. It was discovered that the political opposition to the communist regimes of "real socialism" (and as a socio-political protest, and as a political institution) began to form only in the middle – in the late 80's of the XX century. On this basis, it is argued that the logical structure of the formation of the "resistance – dissidence – opposition" triad must necessarily be determined on the basis of the social and political significance of development as a manifestation of protest and non-conformism.

Key words: political opposition, protest, non-conformism, dissident, resistance, regime of "real socialism".

УДК 32.019+321.02+321.64+323.22+323.25+323.26+323.28

Кольцов В.М.,
кандидат політичних наук,
докторант кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені
К.Д. Ушинського

Країни сучасної Вишеградської групи, зокрема Польща, Словаччина, Угорщина та Чехія, є консолідованими або напівконсолідованими демократіями, а тому їм властиві інституціоналізовані форми політичної опозиції, зокрема парламентської. Однак ще у відносно недалекому минулому (зокрема, у середині 40-х – 80-х рр. XX ст.) наведені країни (щоправда, у конституціоналізованій формі Польщі, Угорщини та Чехословаччини) були так звані автократичними (різного часу тоталітарними, посттоталітарними й авторитарними) режимами «реального соціалізму», тому для них досить специфічною або навіть невластивою була політична опозиція в сучасному розумінні цього поняття. Річ у тому, що тогочасні режими «реального соціалізму» за своєю партійною структурою та системою були або однопартійними, або з партіями-гегемонами, а тому, незважаючи на формальну регламентацію політичної опозиції, на практиці її не було інкорпоровано у формі полі-

тичного інституту. Натомість політична опозиція (або її історичний прототип) поетапно розвивалась у форматі різних виявів і типів суспільно-політичної протестності й нонконформізму, які, вочевидь, відіграли критично важливу роль не лише в детермінуванні чинної сутності політичної опозиції в країнах Вишеградської групи, а й у процесі демократизації країн аналізованого регіону. Відповідно, досить актуальним у світлі дослідження поступу інституціоналізованої політичної опозиції в Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині (колись Чехословаччині) є з'ясування суті, різновидів, виявів та етапів розвитку протестності й нонконформізму на прикладі режимів «реального соціалізму» в середині 40-х – 80-х рр. XX ст., тобто в період, коли аналізовані країни були автократичними.

Заявлена проблематика знайшла відображення в наукових доробках таких учених, як М. Брі [1], К. Вілліамс [16], А. Даніель [2], Т. Джудт [5], Г. Екіерт [3], Я. Пауер [7], Д. Поллак, Я. Віелгогс,

К. Джонсон [8; 15], Г. Скіллінг [10], С. Соннтаг [11], К. Спехняк, Т. Чіпек [12], М. Сцабо [13], О. Тума [14], Г. Ходос [4] та інші. У їхніх працях аргументовано, що політична опозиція, з одного боку, є «антиподом» влади в межах будь-якого типу політичного режиму, а з іншого – пояснювальною змінною «демаркації» різних форм суспільно-політичної протестності та нонконформізму. Це виявляється насамперед у тому факті, що політична опозиція «розміщується» на межі таких понять, як «опір», «дисидентство» та «фракційність», хоча останні (як форми суспільно-політичної протестності й нонконформізму), маючи змогу бути передумовами та прототипами політичної опозиції, не є її «чистими» типами. Відповідно, у роботах згаданих та інших учених обґрунтовано, що протестність і нонконформізм є більш всеосяжними аналітичними категоріями, ніж політична опозиція, а тому не можуть обмежуватись винятково сферою політики. Більше того, протестність і нонконформізм можуть відбуватись як на рівні протистояння окремих частин влади (її фракцій), так і на рівні протистояння влади та її альтернатив (прототипів політичної опозиції). Однак навіть попри це в політичній науці досі не вироблено цілісне бачення суті, різновидів, виявів та етапів розвитку протестності й нонконформізму в режимах «реального соціалізму».

Відповідно, метою дослідження є емпіричне порівняння та узагальнення походження, становлення й функціонування різних типів протестних і нонконформістських груп і дій на прикладі режимів «реального соціалізму» в Польщі, Угорщині та Чехословаччині в середині 40-х – 80-х рр. ХХ ст., тобто коли аналізовані країни були авторитарними.

У цьому контексті на підставі апелювання до доробків М. Брі [1] та Г. Екієрта [3] варто зазначити, що розвиток різних форм і сценаріїв протестності й нонконформізму в окремих країнах аналізованого регіону відбувався через постійну перцепцію впливу відмінних інституційних і контекстуальних стратегій та політичних курсів комуністичних режимів, які були апробовані в них у різний час. Відповідно, актуальним є вироблення порівняльної періодизації й типологізації різних форм і виявів протестності в Польщі, Угорщині та Чехословаччині, які можуть уніфіковано стосуватись усіх досліджуваних країн та історії опору, дисидентства й опозиції.

Відомо, що одну зі спроб часової періодизації протестності й нонконформізму в регіоні запропонував Т. Джудт, який виділив три періоди в розвитку дисидентства в режимах «реального соціалізму», які сьогодні є країнами Вишеградської групи: 1) ревізійністська фаза (1956–1968 рр.); 2) фаза розчарування (1968–1975 рр.); 3) «навздогінна» фаза (1975–1989 рр.) [5]. Паралельно одну з типологій протестності (проте не лише

дисидентства) запропонував Г. Скіллінг, який виокремив такі її типи: а) інтегральна – генерувала явну чи приховану нелояльність та опір до тогочасного комуністичного режиму; б) фракційна – зумовлювалась персональним конфліктом і суперництвом у вищих органах партії та уряді з підтримкою або ж без підтримки широких соціальних і політичних угруповань; в) фундаментальна – інкорпоровалась у формі дисидентства, яке асоціювалось із фракційною протестністю, однак базувалась на розбіжностях із більш широким питанням партійної політики; г) специфічна/конкретна – здійснювалась у формі критики розбіжностей деяких конкретно-специфічних питань, однак не ставила під сумнів базову політику та існуючі владні структури всередині партії й уряду [10, с. 297–298]. Сумарно це аргументує, що протестність у регіоні загалом не була уніфікованою відповідно до єдиної контраверсії домінуючій у режимах «реального соціалізму» політичній програмі. Тому використані в дослідженні періодизації та класифікації мають якщо й логічний, проте все ж переважно абстрактний характер. Це розуміємо на підставі апелювання до підходу Д. Поллака та Я. Вієлгогса, які термінологічно-типологізаційно виділяють три фази розвитку сценаріїв протестності й нонконформізму – опір, дисидентство та політичну опозицію [8].

Опір, насамперед сталінізму/тоталітаризму та постсталінізму/посттоталітаризму, виявився історично першою (зокрема, у 1945–1968 рр.) фазою розвитку нонконформізму комуністичним політичним режимам у Польщі, Угорщині та Чехословаччині. Однак він згенерувався та виявився специфічно й інакше, ніж на сусідніх територіях, які були кооптовані в «орбіту» СРСР переважно «брутально» [9]. Це було зумовлено тим, що імплементація домінування/гегемонії комуністичних партій у країнах регіону відбувалася за такою схемою: спершу превалювання урядів «народного фронту», які були першим прямим передвісником становлення режимів «реального соціалізму»; згодом домінування/гегемонія комуністичного прорадянського елементу в режимах «реального соціалізму». При цьому в ході перехідного етапу в різних країнах регіону домінували або відразу комуністичні чи соціал-демократичні партії (побудовані на засадах марксизму), або аграрні політсили. Вони дотримувались двох паралельних сценаріїв – залучення підтримкою різних груп населення, які виступали з критикою капіталізму, та активних кампаній (у тому числі й силами армії) переслідування цілей однопартійного домінування/гегемонії, зокрема, через кооптацію та придушення реальних і потенційних політичних опонентів. Водночас відносно широку підтримку (зокрема, через повоєнну кризу) отримав проект «соціалістичної справедливості», який навіть почали розглядати як «альтернативу» системі капіталізму та прагненням

відновлення популярності деяких шовіністських націоналістичних рухів.

Однак навіть попри покращення умов і якості життя дрібних фермерів, а також працівників галузей промисловості й сільського господарства, відкритим і популярним у цей час був опір широких верств населення, які виступали проти гегемоністських претензій комуністичної ідеології, ліквідації демократичних інститутів, обмеження громадянських прав людини й радянського панування, яке сприймалось як іноземна інтервенція. Причому палітра форм опору охоплювала конспіративну та відкриту діяльність: від листівок із заявами супротивників режиму, спонтанних страйків і демонстрацій протесту до диверсій та вбивств партійних функціонерів. Серед найбільш вагомих суб'єктів опору були традиційні (історичні, засновані до Другої світової війни) або нові (засновані відразу після війни), проте нелегальні некомуністичні партії, а також різні спроби організованого військового/збройного опору, селянські бунти й повстання (як у Польщі та Чехословаччині).

Однак навіть попри те, що опір був організований широким спектром соціальних груп і сформульований у численних заходах, які мобілізували велику кількість учасників, він, як правило, лімітувався спонтанністю й ізольованістю. Як наслідок, до кінця 40-х рр. XX ст. опір здебільшого було придушено, хоча окремі його групи були ліквідовані лише на початку 50-х рр. XX ст. Політичним виявом цього став вимушений союз між соціал-демократичними та комуністичними партіями в 1948 р., що був ефективним актом «недружнього поглинання» перших другими. Решта партій або влились у так званий «демократичний блок» (Польща, Чехословаччина), або були цілком заборонені (Угорщина). Також у цей період були скорочені можливості дій церкви, зокрема, у сферах освіти й культури та навіть проведення церковних служб. Піком же став масовий терор, спрямований на знищення реальних чи гіпотетичних «зрадників» та «антипатиків» комуністичної ідеології й системи [4; 12], який у сумі з еміграцією численних членів буржуазії та середнього класу призвів до тривалої руйнації соціальної бази для ефективного антикомуністичного нонконформізму.

Кульмінаційним моментом, на нашу думку, був той факт, що ні в Польщі, ні в Угорщині, ні в Чехословаччині радикальна або навіть мілітаризована протестність (не кажучи вже про такий її вияв, як опозиція) не спромоглась бути консолідованою в монолітному антикомуністичному русі опору національного характеру. Унаслідок цього досвід політичного опору комуністичним режимам наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. зіграв якщо не маргінальну, то принаймні не дуже системотворчу й важливу роль у становленні нової риторики або сценарію протестності в 50–70-х рр. XX ст.

Натомість походження останнього відбувалось переважно на підставі впливу соціальних кіл і контекстів нового політичного характеру, які були продуктом саме режимів «реального соціалізму». Окрім того, переформатування атрибутів політичного нонконформізму відбулось на підставі закінчення епохи тоталітаризму в регіоні (після смерті Й. Сталіна, початку критики «культу особи» та масового терору періоду М. Хрущова) і початку нової фази розвитку комуністичних режимів. Річ у тому, що саме в цей період у всіх країнах регіону почалась глибока, системна як політична, так і соціально-економічна криза.

Поєднання соціального гніву й політичного невдоволення було акумульоване в серії масових акцій протесту. Однак невдовзі акції протесту переросли у відкриті протистояння режиму «реального соціалізму», а тому були придушені внаслідок втручання армії та поліції. Ця хвиля руху опору взяла початок від масових робітничих акцій, які мали місце в червні 1953 р. в Чехословаччині. Однак уже в 1956 р. повстання працівників відбулось у Познані та спричинило демонстрації в інших містах Польщі [11], а також протести в Чехословаччині [14]. Піком руху опору цього етапу антикомуністичного нонконформізму було угорське повстання 1956 р. І хоча всі вияви протестності в регіоні зазнали невдачі, зокрема у своїй магістральній меті завершення комуністичної гегемонії, масові акції протесту продемонстрували, що вони є загрозою існування політичного режиму, адже на підставі трактування зазвичай робітничого класу як оплоту комунізму та контраверсійно виступів із боку працівників різних сфер промисловості позбавили його авторитету й ідеологічної легітиматії [13].

Саме на цій підставі, а також як результат реакції в середині 50-х рр. XX ст. комуністичних режимів на системну кризу та здійснення значного стратегічного зсуву в спробі захисту влади відбулось остаточне переформатування тоталітаризму в посттоталітаризм. Це проявилось насамперед у тому, що політика масового терору й репресій, яка була центральним інструментом впливу партії до початку 50-х рр. XX ст., була замінена політикою «латентної загрози репресій» та «структурних» і «зразкових» репресій. Як зазначає із цього приводу М. Брай [1, с. 53], «терористи завершили тероризм, бо він в основному загрожував самим терористам», через що «легітимність і лояльність змістилася до збереження влади». Водночас апарат держави, який відповідав за збереження режиму «реального соціалізму», у деяких аналізованих країнах було кількісно збільшено. З іншого боку, споживчі потреби населення отримали набагато більшу увагу в економічній політиці країн регіону, оскільки вже наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. простежувались суттєві зміни

в якості життя й економічного благополуччя громадян Польщі, Угорщини та Чехословаччини. Наслідком стала стабілізація комуністичного режиму та зменшення суспільно-політичної напруженості у вертикалі «влада – народ». А тому період 1956–1968 рр. означено як такий, що не характеризувався «розгулом протестності».

Однак на політичному рівні відносини виявились більш дивергентними, через що в контексті соціально-економічних і політичних змін, як зауважує Е. Неуберт, в одних випадках більше доводилось говорити про десталінізацію, а в інших – про бюрократизацію [6, с. 103]. Так, у Чехословаччині після XXII з'їзду КПРС у 1962 р. почався період внутрішньої лібералізації – своєрідної «нової» фази десталінізації. Натомість криза й хрущовська «відлига» мали значно інші політичні наслідки в Угорщині та Польщі, де дебати з приводу необхідності проведення реформ, а також запеклі конфлікти стосовно змісту силової політики в комуністичній партії почались незабаром після смерті Й. Сталіна. У результаті цього керівництво партій було змінено на реформістське, окреслено лібералізацію та спроби мінімізації радянського впливу на внутрішню політику. Усе разом це спричинило формування більш-менш «лімітовано» вільного простору для обговорень політичного режиму в країнах регіону.

Як наслідок, специфічною ознакою нової хвилі нонконформістських сценаріїв був момент, який полягав у виникненні й реалізації протестних рухів і настроїв із середовища як інтелектуалів, так і самої комуністичної партії. Водночас їх критика була спрямована не проти комуністичної системи як такої, а проти виявів ідеологічної догматизації в практиці комуністичної ідеології. Крім того, критика була насамперед теоретично орієнтованою, зокрема на переоцінку/«ревізію» різних течій марксизму (З. Млінар та О. Шик у Чехословаччині, Г. Лукач та рання «Будапештська школа» в Угорщині, Л. Колаковський, В. Брус і К. Модзелевські в Польщі). Протести польських студентів у березні 1968 р. також були позначені переважно «духом ревізійності», оскільки спрямовувались найперше проти відчуження партійного апарату від суспільства та його бюрократичної жорсткості. Нонконформісти почали виступати насамперед проти політичного й адміністративного втручання комуністичної партії у сферу культури й мистецтва та за лібералізацію засобів масової інформації. Це вилилося в обговорення за участю груп протестності економічних і політичних реформ режимів «реального соціалізму», які знайшли відображення у формулі про «соціалізм із людським обличчям» [16, с. 156–164]. Водночас необхідно розуміти, що «ревізійність», інкорпорований у діяльності та ідеях протестних кіл, не був громадським рухом у сенсі чіткої групи акторів із незалежною

структурою комунікації й організації. Це швидше була дифузною ідейною течією, сформована з еквівалентних частин соціуму на підставі врахування результатів офіційних і неофіційних форумів, а тому вона мала досить різний структурно-організаційний та ідеологічний характер. Однак їх об'єднувало те, що і в Польщі, і в Угорщині (у першій половині 60-х рр. XX ст.), і в Чехословаччині (у другій половині 60-х рр. XX ст.) ревізійністи отримали успіхи в організації широких публічних дебатів із приводу демократизації соціалізму. На цій же підставі ревізійнізм отримав своїх прихильників у середовищі партійного апарату. Однак і саме поступове згортання ревізійності як загрози комуністичному режиму, відповідно, надовго підірвало віру не тільки широких верств населення, а й культурної інтелігенції та адміністративної еліти в легітимність правління комуністичного режиму.

Сумарно це дає змогу аргументувати, що саме ревізійнізм був найпомітнішою тенденцією протестності, нонконформізму та критики комуністичного режиму в ранній (або першій) фазі посттоталітарного періоду «реального соціалізму». Проте ревізійнізм не позиціонувався як уніфікований та аналогічний у всіх аналізованих країнах. Як наслідок, після закінчення етапу опору комуністичному режиму всі інші типи й вияви протестних рухів у регіоні ініціювались здебільшого працівниками й студентами та здійснювались переважно у формі локально обмежених акцій. Саме із цього приводу А. Даніель у причинності формування чергового етапу протестних і нонконформістських сценаріїв (насамперед дисидентства) надає перевагу не ревізійності, а так званому «вільнодумству» [2, с. 41]. Річ у тому, що саме ідеї реформування соціалістичної моделі розвитку відіграли субординаційну роль у середовищі критичної інтелігенції, яка надала перевагу національній специфіці. У Польщі та в Угорщині, наприклад, сформувались націонал-консервативні течії протесту, які виступали проти універсалістського трактування марксизму, а тому вплинули на розвиток сценаріїв протестності й нонконформізму, а також на їх перетворення на опозицію [11; 13].

Це особливо відчутно проявилось у зумовленості та подіях «Празької весни», коли стало очевидно, що придушення й припинення спроб реформувати систему «в межах соціалізму» надовго змінили умови протестності та перспективи формування справжньої опозиції в Польщі, Угорщині й Чехословаччині. Доповнилось це тим, що після повалення Л. Брежнєвим режиму М. Хрущова економічні експерименти й реформи були повністю перервані та прийнято рішення про рецентралізацію всього сектора радянської влади. Паралельно із цим було лімітовано вільний простір для формування автономних професійних, інтелектуальних і культурних заходів, які були

спрямовані проти диктату комуністичного режиму [7, с. 52; 14]. Як наслідок, кінець 60-х – початок 70-х рр. XX ст. знаменували початок нового етапу розвитку режимів «реального соціалізму», який згодом отримав назву «період застою» та був орієнтований на збереження статусу-кво й лояльності населення та адміністративних класів [1, с. 55], зокрема, у результаті пропонування їм різних соціально-економічних обіцянок (так званий «споживчий пакт», або «новий суспільний договір»).

Водночас так звана оновлена стабілізація комуністичної системи розчарувала критично налаштовану інтелігенцію щонайменше в двох відношеннях: по-перше, вона не була готова сприймати варіанти здійснення реформ (лібералізації й модернізації) «зверху»; по-друге, стабілізаційні методи відтягували гіпотетичні варіації протестних рухів в аналізованих країнах. І це не дивно, оскільки, за винятком протесту польських працівників у 1970 р. та підтримки ідей реформ у ході «Празької весни» 1968 р. від сегменту кваліфікованих працівників у Чехословаччині [3, с. 151; 5, с. 256], після 1956 р. майже не було помічено значної мобілізації протестного/нонконформістського руху за межами інтелектуального середовища та представників молодіжної субкультури. Більше того, фактично «повна ізоляція» інтелігенції від працездатного населення [5, с. 256] не тільки не мала традиційних соціальних підстав і підґрунтя, а й була зумовлена тим, що ранні міркування щодо реформування системи були за формою та змістом такими, що ігнорували проблеми повсякденного життя.

Це проявлялось у тому, що теоретично й практично реформістські течії ревізійнізму були спрямовані на демократизацію режимів «реального соціалізму». Однак прикметно також те, що міра, до якої ці завдання сприймалися як ілюзорні, корелювала з мірою, до якої протестні сили, зокрема й з огляду на необхідність захисту індивідуальних прав людини та громадянина в межах існуючої системи, шукали підтримки в населення. У мінімальному вияві наміром протестних сил, насамперед дисидентів, було поставити політичну владу перед тиском вимог дотримання існуючих законів і подальшого розширення громадянських прав. Водночас дисидентство артикулювало себе переважно на підставі порушення неформальних правил здійснення державної влади в режимах «реального соціалізму», що знайшло відображення в застосуванні формально дійсних конституційних приписів, зокрема й права на свободу вираження своїх поглядів. Натомість максима цілей протестних груп полягала у встановленні поведінки, яка була б аналогічною (на підставі принципів відповідальності) для всіх членів суспільства.

Відповідно, у цей час відчутними виявились деякі структурно-організаційні зміни протестності

в Польщі, Угорщині та Чехословаччині. Так, те, що раніше трактувалось як «реформістський рух», стало іменуватись «рухом за громадянські права»; те, що регламентувалось як «демократизація соціалізму», почало трактуватись як «захист людських прав»; протестний рух почав проявляти насамперед у формі не опору, а дисидентства. Це було особливо актуально з огляду на те, що акцентування уваги дисидентів на політичних, громадянських та особистісних правах мало в основі формально-правові передумови й далекоглядні стратегічні переваги.

І навіть попри те, що в цей час не було усунуто ідеологічні відмінності між різними течіями й версіями політичного нонконформізму комуністичному режиму, відбулося забезпечення загального (базового) антикомуністичного консенсусу, через що ідеологічні варіації та відмінності, наприклад, між соціал-демократами, ліберал-демократами чи націонал-консерваторами тощо перейшли на другий план. Водночас діалог із приводу прав людини мав світоглядне значення з таких причин: широкі верстви населення були ознайомлені із суттю змін, які мали місце в різних країнах світу, а не апелювали до них із теоретичних підстав; він був теоретично сумісним із суттю й значенням «соціалістичної законності», а тому змушував партійний апарат постійно бути в дискурсі оборони [5, с. 259]. Більше того, звернення до концепції прав людини в ракурсі розвитку протестності в недемократичному суспільстві репрезентувало цілий масив інструментів і сфер протистояння. При цьому водночас відбувалася часткова інтеграція універсалістських та політичних орієнтацій дисидентів регіону. Як наслідок, творилася певна «єдність» раніше повністю гетерогенних протестних рухів.

Змінилась також форма політичної протестності й нонконформізму. Раніше (у період реформістських ідей ревізійністського характеру) домінуючим форматом боротьби були відмінні конспіративні (таємні) заходи або напівофіційні форуми (переважно творчого характеру). Однак із кінця 60-х рр., а особливо із середини 70-х рр. XX ст. такі заходи почали зникати з плацдарму активності нонконформістських груп. Це було зумовлено відкритим колективним листом протесту, що як метод ведення нонконформістської діяльності був ініційований 1965 р. активістами Радянського руху за права людини. Саме він знаменував перехід до значно ширшого репертуару форм громадянського протесту, зокрема дисидентства 70-х рр. XX ст., оскільки в ньому почали використовуватись такі інструменти тиску, як звернення, заяви й меморандуми. За наслідками «відлиги лібералізації» наступним засобом діяльності дисидентства стало виникнення альтернативних засобів масової інформації, насамперед західних радіостанцій і незалежних періодичних видань.

Як наслідок, сформовано практику «позаофіційного життя», інкорпорованого в межах так званого самвидаву, що виконував досить вагомую функцію в збереженні ідейної єдності представників дисидентського руху в періоди масових репресій проти інтелігенції [2, с. 41–45]. Така практика «паралельного суспільства» не лише стала магістральною у формуванні автономних просторів і форумів для вільного культурного та суспільно-політичного артикулювання різних поглядів у форматі незаконної видавничої діяльності, а й інфраструктурною мережею встановлення організаційних та ідеологічних зв'язків між різними протестними групами.

Зрештою, модифікувалась також аудиторія нонконформізму й протестності в Польщі, Угорщині та Чехословаччині. У цілях реформування режимів «реального соціалізму» ревізійними методами за основу брали техніку перетворень «зверху». Саме тому протестні рухи вважалися за своєю аудиторією ексклюзивними (ідеться про партійне керівництво, а також загалом про соціалістичну державу). Проте вже з другої половини 60-х рр. XX ст., зокрема після того, як держава як основний адресат протестної критики застаріла через відмову від ідеї реформування системи, змінилось також трактування забезпечення підтримки політичного нонконформізму. У цьому розрізі на передній план вийшло суспільство як таке, і це було зумовлено тим фактом, що ще задовго до такої переорієнтації в регіоні були проведені теоретичні розроблення з приводу стану й перспектив розвитку громадянського суспільства (участь у яких брали здебільшого майбутні представники дисидентських груп). Саме в той період почали розвиватись перші «контрсуспільні структури» (юридична освіта, юридичне консультування тощо), які почали входити в організаційну будову «самвидавів» і захищати права переслідуваних осіб. При цьому індикатором практичного звернення до цінностей суспільства стали ініціативи забезпечення добробуту, продемонстровані чи не вперше угорськими дисидентами [13]. Однак найбільш яскравим представником цього «стратегічного зсуву» став польський Комітет захисту робітників, за результатами практичної діяльності якого була сформована загальнонаціональна мережа ініціатив громадянського суспільства [11], що відіграла провідну роль у формуванні соціальної бази не лише дисидентства, а й політичної опозиції, зокрема в 1980 р., коли простежено взаємодію інтелігенції та робітників у створенні «Солідарності». Усе це забезпечило групи протестності певним рівнем легітимізації їх суспільно-політичної активності, яку було значно складніше засудити ідеологічно, ніж просто як «критику системи» чи «патріотизм». Особливо на тлі налагодження не просто спорадичних, а інколи й системних (насамперед

із кінця 70-х рр. XX ст.) зв'язків між групами протестності з різних країн регіону [13].

Результатом було те, що дисидентські організації, насамперед у форматі «самвидаву», позиціонувались як своєрідні «центри зв'язку» з приводу надання й отримання інформації про порушення прав людини та громадянина, дії громадських ініціатив та інших політичних подій. Таким чином, громадянські ініціативи формували своєрідні відправні ракурси й каталізатори на шляху будівництва більш «щільних» мереж зв'язку та політичної діяльності в «альтернативному середовищі» («паралельному суспільстві»). Водночас прикметно, що загалом окремі групи протестності завжди діяли автономно, тому підтримували вільні контакти між собою, унаслідок чого суттєво ускладнювали контроль таких осередків із боку спецслужб. Спільним же знаменником діяльності всіх громадських ініціатив дисидентів було намагання поглибити й продовжити спілкування груп між собою, адже загалом цей період протестності характеризувала дуже децентралізована організаційна структура дисидентства.

Водночас порівняльний аналіз етапів розвитку режимів «реального соціалізму» в регіоні, зокрема в середині 40-х – на початку 80-х рр. XX ст., продемонстрував національні відмінності в розвитку руху з приводу захисту прав людини та концепту «паралельних структур суспільства». Річ у тому, що символічна взаємна інтеграція дисидентських груп з ідеологічно й тематично різними орієнтаціями, а також поява організаційних мереж та початок професіоналізації дисидентської діяльності привели до появи в «альтернативному середовищі» чогось на кшталт «внутрішньої для середовища еліти» – кіл осіб, які на підставі довгострокової співпраці, конкретних організаційних, інтелектуальних і харизматичних здібностей, а також через політичні переслідування піднялися до рівня особистостей, а також до символічних фігур. Найбільше виявлена специфіка проявилась саме в Польщі, Угорщині й Чехословаччині, де наприкінці 80-х рр. XX ст. виникли порівняно сприятливі передумови для старту формування політичної опозиції, яка була здатна проводити консолідовані дії. Це зумовлювалось тим фактом, що політична опозиція в аналізованих країнах формувалась на підставі складеного та згенерованого ядра умовно консолідованої політичної контреліти, яка сконструювалась на підставі існуючих організаційних і комунікаційних ресурсів дисидентства.

Унаслідок цього вже до середини 80-х рр. XX ст. в середовищі «паралельного суспільства», у тому числі серед активних груп дисидентів, переважало розуміння потреби в конструюванні «антиполітичної контркультури» режимам «реального соціалізму». Це поглиблювалось тим фактом, що в умовах тогочасної економічної кризи, а також

на початку періоду «перебудови» в Радянському Союзі було розпочато впровадження концепції демократизації та модернізації соціалізму як альтернативи того режиму, який, уже будучи «застарілим», мав місце з другої половини 60-х рр. ХХ ст. Відповідно, почало досить суттєво радикалізуватись дисидентство, що виявилось у посиленні зв'язку між його різними ідеологічними течіями, а також у подальшому розширенні структурно-організаційної мережі протестності. Наслідком було те, що саме з дисидентських груп та організацій або ж незалежно від них чи самостійно почали формуватись нові політичні об'єднання – партії, ініціативи та рухи, які почали виконувати ролі політичної опозиції комуністичним режимам і комуністичним партіям. Інакше кажучи, у середовищі дисидентства та інших груп протестності намітились і розпочались процеси «внутрішньої мобілізації» й самоусвідомлення політичної опозиції [15, с. 352]. Безпосередньо для дисидентства в Польщі, Угорщині та Чехословаччині це мало наслідком їх трансформацію в групи опозиційної протестності комуністичним політичним режимам. Зумовлено це було найперше тим фактом, що дисидентство в аналізованих країнах було на дуже високому рівні соціально-політичного сприйняття, адже, як зазначено вище, саме воно опікувалось політичними й громадянськими правами людини та громадянина.

Узагальнено необхідно зважати на той факт, що аналіз різних форм і виявів протестності й неконформізму в регіоні в середині 40-х – 80-х рр. ХХ ст. згенерував певні як спільні, так і дистинктивні моменти. Спільні моменти детермінуються такими положеннями: порівняльний аналіз стосувався хронологічної послідовності на різних стадіях розвитку протестних і неконформістських дій, а отже, окреслювався різними періодами розвитку й відмінними формами дій; порівняльний аналіз виходив із розуміння про те, що протестність і неконформізм як такі кореспондувались із транснаціональними характеристиками розвитку режимів «реального соціалізму» та апелювали до загальних обмежень опозиційності, що були визначені формальними й неформальними атрибутами розвитку основних інститутів політичних систем та міжнародними/геополітичними умовами [8, с. 231]. Що ж стосується дистинктивних моментів, то вони стосувались насамперед ступеня й показника збереження єдності дисидентських та інших протестних/неконформістських груп, відносин між критичною інтелігенцією та широкими верствами населення, взаємодії між неконформістами й керівництвом комуністичних партій, політичної ефективності діяльності протестних рухів і груп, а також ролі політичної протестності/неконформізму в генеруванні й розвитку майбутніх системних потрясінь та формалізації й інституціоналізації політичної опозиції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Brie M. *Staatssozialistische Länder Europas im Vergleich. Alternative Herrschaftsstrategien und divergente Typen.* Wiesenthal H. *Einheit als Privileg. Vergleichende Perspektiven auf die Transformation Ostdeutschlands.* Frankfurt (Main): Campus, 1996. S. 39–104.
2. Daniel A. *Wie freie Menschen. Ursprung und Wurzeln des Dissens in der Sowjetunion.* Eichwede W. *Samizdat. Alternative Kultur in Zentral- und Osteuropa: Die 60er bis 80er Jahre.* Bremen: Temmen, 2000. S. 38–50.
3. Ekiert G. *The State Against Society.* Princeton: Princeton University Press, 1996. 448 p.
4. Hodos G. *Show Trials – Stalinist Purges in Eastern Europe 1948–1954.* New York: Praeger, 1987. 193 p.
5. Judt T. *The Dilemmas of Dissidence: the Politics of Opposition in East Central Europe.* Fehér F., Arato A. *Crisis and Reform in Eastern Europe.* New Brunswick: Transaction Publishers, 1991. P. 253–302.
6. Neubert E. *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989.* Berlin: Ch. Links, 1997. 958 s.
7. Pauer J. *Charta 77. Moralische Opposition unter den Bedingungen der Diktatur.* Eichwede W. *Samizdat. Alternative Kultur in Zentral- und Osteuropa : Die 60er bis 80er Jahre.* Bremen: Temmen, 2000. S. 52–63.
8. Pollack D., Wielgoths J. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition.* Ashgate, 2004. 275 p.
9. Ruutsoo R. *Estonia.* Pollack D., Wielgoths J. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition.* Ashgate, 2004. P. 119–140.
10. Skilling G. *Background to the Study of Opposition in Communist Eastern Europe. Government and Opposition.* 1968. Vol. 3. № 3. P. 294–324.
11. Sonntag S. *Poland.* Pollack D., Wielgoths J. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition.* Ashgate, 2004. P. 3–28.
12. Spehnyak K., Cipek T. *Croatia.* Pollack D., Wielgoths J. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition.* Ashgate, 2004. P. 185–206.
13. Szabó M. *Hungary.* Pollack D., Wielgoths J. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition.* Ashgate, 2004. P. 51–72.
14. Tůma O. *Czechoslovakia.* Pollack D., Wielgoths J. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition.* Ashgate, 2004. P. 29–50.
15. Wielgoths J., Johnson C. *Entstehungsgründe, Handlungsbedingungen, Situationsdeutungen. Analytische Perspektiven auf die DDR-Opposition der 80er Jahre.* Pollack D., Rink D. *Zwischen Verweigerung und Opposition. Politischer Protest in der DDR 1970–1989.* Frankfurt (Main): Campus, 1997. S. 332–363.
16. Williams K. *The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics, 1968–1970.* Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 270 p.

Лукашенко Є.М.

«Суспільство вільних» Фрідріха фон Гаєка

У статті проаналізовано погляди видатного австрійського вченого Фрідріха фон Гаєка про суспільство вільних людей та правила справедливої поведінки, що його утворюють, розкрито сутність та особливості бачення вченим вільного суспільства.

Ключові слова: свобода, демократія, індивід, більшість, меншість, суспільство, влада, уряд, держава.

В статье проанализированы взгляды выдающегося австрийского ученого Фридриха фон Хайека об обществе свободных людей и правилах справедливого поведения, его образующих, раскрыта сущность и

особенности видения ученым свободного общества.

Ключевые слова: свобода, демократия, индивид, большинство, меньшинство, общество, власть, правительство, государство.

The article analyzes the views of the outstanding Austrian scientist Frederick von Hayek on the society of free people and the rules of fair behavior that make up, reveals the essence and peculiarities of the vision of the scientists of a free society.

Key words: freedom, democracy, individual, majority, minority, society, power, government, state.

УДК 316.2:340.114](436)«19»Гаєк

Лукашенко Є.М.,
аспірант кафедри теорії та історії
політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Фрідріх фон Гаєк, спостерігаючи за розвитком демократії у світі, особливо в західних країнах, помітив занепад віри у неї. Сам термін «демократія» втратив свій початковий зміст та став вживатися на означення багатьох речей. Демократія найчастіше почала означати рівність, хоча істинне значення поняття «демократія», на думку Гаєка, – це особлива процедура прийняття урядових рішень, що не має відношення до якоїсь конкретної мети.

Фрідріх фон Гаєк пише: «Але навіть абсолютно тверезе, позбавлене яких би то ні було сентиментів розуміння демократії, яке трактує її просто як конвенцію, що забезпечує мирну передачу влади, передбачає такий ідеал, за який варто боротися до кінця, тому що в ній – наш єдиний захист, нехай у даний час і не дуже надійний, проти тиранії» [5, с. 329]. Хоча демократія сама по собі не є свободою, вільною при демократії можна вважати лише групу людей, що складають так звану більшість. Але, незважаючи на це, демократія є однією з найважливіших гарантій свободи. Демократія – це єдиний метод мирної передачі влади. Не має жодних свідоцтв її ефективності, поки вона є, але як тільки її ліквідувати, наслідки будуть катастрофічні. Демократія – це щось на зразок щеплення від чуми, цінність її неявна, але першочергова.

Всі рішення, що втілюються, повинні бути одобрені більшістю суспільства. Також і застосування примусу неможливе без схвалення більшості. Проте влада більшості не повинна бути безмежною, меншість повинна також бути наділена певними правами. Втім, як правило, уряд насправді лише прикривається у своїх діях волею більшості чи навіть волею всього народу, чинячи за власним бажанням і на власний розсуд. Гаєк пише: «У складному сучасному суспільстві було б неможливо контролювати повсякденні рішення уряду, детально вникати в характер наявних в його розпорядженні ресурсів. Але це все ж означає, що

індивід повинен підкорятися лише тим розпорядженням, які випливають з принципів, схвалюваних більшістю <...>» [5, с. 330].

Фрідріх фон Гаєк вважає, що уряд має монополне право на насильство. Проте це право повинно бути суворо обмежене лише примусом до дотримання правил справедливої поведінки, так як їх розуміє більшість суспільства. Вихід можновладців за ці межі в разі використання насильства є свавіллям і знищує свободу. Саме дотримання меж використання примусу гарантує мирне співіснування суспільства і урядовців, що очолюють його.

Єдиним виправданням, що може мати монополія уряду на насильство, є підтримання життєздатного порядку. Але межі застосування примусу не повинні заходити далі дійсної необхідності. «Хоч коротким здається крок від уявлення, що обов'язковим для всіх може бути тільки схвалене більшістю, до віри, що рішення більшості обов'язкове для всіх, насправді таке зміщення акценту означає перехід до зовсім іншої концепції влади: від концепції влади з обмеженою задачею забезпечення порядку в стихійно розвиваючомуся суспільстві – до концепції необмеженої влади. Інакше кажучи, від системи, в якій ми за допомогою загально визнаної процедури вирішуємо, як влаштувати справи, які становлять спільний інтерес, ми переходимо до системи, в якій одна група людей може оголосити все, що йому до вподоби, справою, нагальною для всіх, і на цій підставі використовувати загально визнану процедуру для проведення своїх рішень в життя», – вважає Гаєк [5, с. 331]. Якщо при першій системі інститути прийняття рішень використовуються для підтримання миру і порядку, то при другій системі будь-яка організована частина суспільства отримує можливість поставити під контроль все суспільство в цілому. Припущення, що у своїх діях і бажаннях більшість виходить з принципів справедливості та чесності, має не більше підстав, чим припущення,

що цими ж принципами керується окремий індивід. Людина часто опиняється на роздоріжжі між власними бажаннями і відчуттям справедливості, що взаємовиключають одне одного. У процесі соціалізації суспільство вчить індивідів подавляти свої незаконні бажання, але інколи для їх опанування необхідно застосування сили легітимною владою. Сучасна цивілізація опирається на виховану в індивідах звичку підкорятися загально-визнаним правилам справедливої поведінки, які Гаєк називає цінностями. Головна особливість даних цінностей, на думку Гаєка, полягає в тому, що вони можуть бути виражені виключно в негативній, заперечуючій і забороняючій формі. Вони повинні зміцнювати впевненість індивіда в тому, що він має право досягати власних цілей, за власним розумінням, діючи в межах, що встановлюють цінності. Тільки в негативній формі правила-цінності допускають самоорганізацію суспільства, що служить індивіду та його потребам. «Ми повинні, нарешті, звикнути з незвичною ідеєю, що в суспільстві вільних людей верховна влада в нормальних умовах взагалі не повинна мати у своєму розпорядженні ніякої позитивно-наказової функції. Її функція може бути тільки заборонною; влада повинна забороняти, спираючись на існуючі правила так, щоб її верховне становище було обумовлено її вірністю встановленим загальним принципам», – переконаний Гаєк [5, с. 451].

Саме найкраще, що може дати уряд суспільству вільних людей, може бути висловлене лише у негативній формі. Ні людина, ні група людей не можуть вмістити у своїй свідомості тої безмежної кількості фактів, що визначають конкретний зміст людської діяльності. Саме принципова неможливість знати все залишає уряду єдиний шлях: сприяти або принаймі не заважати формуванню абстрактної схеми чи структури, в межах якої сподівання кожного індивіду приблизно відповідали би поведінці інших індивідів. І досягалося би це підкоренням всіх і кожного деяким негативним правилам чи заборонам, що не служать жодним приватним цілям. Уряд здатний забезпечити лише абстрактну форму того порядку, що утворюється під час співпраці індивідів, кожний з яких емпірично встановлює межі своєї праці, відштовхуючись від абстрактних і негативно сформульованих правил. Трьома ідеалами таких негативно сформульованих правил-цінностей є мир як заперечення війни, свобода як заперечення тиску і пригноблення та справедливість як заперечення свавілля. Гаєк пише: «Так само, як і у випадку інших важливих благ, таких як спокій, здоров'я, дозвілля або душевний світ, необхідні для людського існування умови зводяться тут скоріше до недопущення чогось негативного, ніж до досягнення чогось безумовно позитивного. У повсякденній мові слова «позитивний» і «негативний» сприймаються майже як синоніми добра

і зла. У результаті виникає відчуття, що негативна цінність є дещо протилежне цінності, антицінність, шкода. Внаслідок цієї аберації багато хто просто не може розглядити найбільших благ, які наше суспільство здатне нам запропонувати» [5, с. 452].

Примус вільних людей може бути корисним лише в одному винятковому випадку: якщо він спрямований на дотримання системи універсальних правил, що не направляють до якоїсь конкретної мети, а лише дозволяють індивіду створити приватну сферу своїх інтересів та захистити її від вторгнення інших – як окремих індивідів та груп, так і від уряду. Звідси виходить, що якщо найважливішою необхідністю для індивідів є захист їх свободи, честі, гідності, приватної власності та іншого, що утворює їхню життєву сферу від посягань сторонніх людей, включно з урядом, то необхідна лише така вища влада, яка це заборонить, при цьому не володіючи ніякими «позитивними» повноваженнями.

На перший погляд, концепція верховної влади, яка не віддає розпоряджень, виглядає дивно та протирічить звичному уявленню про владу, що є всесильною, всепоглинаючою, поєднуючою в собі всі можливі та неможливі функції. Але подібне уявлення помилкове. Воно може застосовуватися лише у випадках, коли є загроза війни, природних чи техногенних катаклізмів, які загрожують життю і здоров'ю людей та можуть зруйнувати існуючий суспільний порядок. Тільки у таких випадках є необхідність у «позитивній» верховній владі, в усіх інших випадках вона не потрібна і може завдати шкоду. «<...> найвищою мірою бажано, щоб верховна влада безпосередньо впливала з готовності її носіїв підкорятися якимось абстрактним правилам, в будь-яких обставинах вимагаючих неутручання в права і справи індивіда з боку урядових і приватних організацій. Влада, в нормальних умовах неухильно сповідуюча визнані принципи і спонукаюча (коли виникає необхідність) дотримуватися їх громадян, але не має у своєму розпорядженні (за відсутності зовнішньої загрози суспільству) право примушувати громадян до чого-небудь ще, – така влада може залишатися верховною, головувати над усіма органами урядової влади і навіть об'єднувати території з окремими, скажімо, регіональними урядами», – переконаний Гаєк [5, с. 453].

Фрідріх фон Гаєк вважає, що Шарль-Луї де Монтеск'є та батьки американської конституції, основувшись на дослідді Великобританії, сформулювали концепцію обмежуючої конституції, що стала взірцем, якого до сьогоднішнього дня дотримується ліберальний конституціоналізм. Їх головною метою було створення інституціональних гарантій особистої свободи, а механізмом досягнення став розподіл влади на законодавчу, судову і виконавчу. Проте такий розподіл влади на три складові частини не виправдав покладених

на нього сподівань. Уряди всіх країн змогли, часто навіть конституційними методами, узурпувати владу. «Перша спроба гарантувати захист особистої свободи за допомогою конституційних обмежень явно провалилася», – вважає Гаєк [5, с. 20].

Традиційну формулу конституціоналізму поєднали з концепцією демократії, що трактувалася як форма правління, в якій все вирішується волею більшості. Втрата віри у справедливість, яка незалежна від особистих інтересів, послідовне використання законодавчих повноважень для санкціонування насильства, що направлене не лише на запобігання протиправних дій, але й на досягнення конкретних результатів для певних осіб чи груп; також те, що законодавча функція та контроль над діяльністю уряду покладено на одні й ті ж представницькі органи. Все це призвело до розчарування в конституціоналізмі, саму конституцію почали сприймати як старомодний пережиток, якому не місце в сучасній концепції влади. Щоб виправити завдану шкоду, необхідно знайти нові інституціональні механізми, – робить висновок Гаєк [5].

Щоб зберегти вільне суспільство, необхідно розуміння трьох фундаментальних речей. «По-перше, існує різниця між організацією і самовиникаючим, або стихійним, порядком, і ця відмінність визначається тим, що в них переважають різні види правил або законів. По-друге, те, що сьогодні розглядається як «соціальна», або розподільна, справедливість, має сенс тільки в рамках першого роду порядку – в організації, але позбавлене всякого сенсу і зовсім несумісне зі стихійним порядком, який Адам Сміт назвав «Великим суспільством», а Карл Поппер – «Відкритим суспільством». По-третє, те, що панівна модель ліберально-демократичних інститутів, коли одне й те ж представницьке зібрання встановлює правила справедливої поведінки і спрямовує діяльність уряду, з необхідністю веде до поступової трансформації стихійного порядку вільного суспільства в тоталітарну систему, підпорядковану інтересам деяких коаліцій організованих інтересів», – вважає Гаєк [5, с. 21].

Всі ці негативні тенденції не є необхідним наслідком демократії, а створюються тільки конкретною формою необмеженої державної влади, з якою помилково поєднують демократію. Гаєк пише: «Якщо я правий, то виходить, що в панівній нині в Західному світі системи представницького правління, яку багато хто, помилково вважаючи її єдиною можливою формою демократії, вважає своїм обов'язком захищати, вбудований механізм, що веде від ідеалів, для служіння яким вона призначена. Чи можна заперечувати, що після прийняття цієї форми демократії ми почали відходити від ідеалу особистої свободи, надійнішим захистом якої вона вважалася, і тепер дрейфуємо до системи, до якої ніхто не прагне» [5, с. 22].

Рано чи пізно люди виявлять, що вони опинилися у повній залежності від чужих, замаскованих

у законну форму інтересів. Ніколи ще в історії людства уряди не були так залежні від багаточисельних груп інтересів. Наш час – це час лобізму, що неявно нівелює демократію. Якби демократичні уряди були справді зв'язані бажаннями народних мас, то не було би підстав для розчарування в демократії. Але фактично демократичні уряди служать кільком груповим інтересам соціального конгломерату, що складається з організованих груп. Якщо не обмежити владу демократичних урядів, вони будуть постійно змушені збирати й утримувати парламентську більшість, задовільняючи для цього вимоги багатьох різноманітних груп інтересів. І кожна група інтересів буде погоджуватися на преференції для інших груп за умови надання їй не менших благ. Така торгівельна демократія не має нічого спільного із самою сутністю демократії. Фрідріх фон Гаєк пише: «Коли я говорю, що слід обмежити демократичне правління, я зовсім не маю на увазі, що повинна бути обмежена демократія. Обмежена повинна бути влада, будь-яка влада, але особливо демократична. Всемогутній демократичний уряд саме внаслідок необмеженості своєї влади стає іграшкою в руках організованих інтересів, бо має догоджати їм, щоб забезпечити собі більшість» [5, с. 420].

Самим важливим поняттям ліберального конституціоналізму є поняття закону. Тому коли було спотворено зміст цього поняття, втратили значення і всі інші принципи. Проте тільки обмеження влади законом здатне забезпечити індивідуальну свободу. Конституційні правила – це не правила поведінки, а правила організації правління, тому як і будь-яке публічне право можуть часто мінятися, на відміну від приватного права, де часті зміни неможливі. Демократичний ідеал перемиг, але це призвело до того, що повноваження видавати закони та директиви отримало одне й те ж представницьке зібрання. В результаті вища урядова влада має можливість видавати вигідні для самої себе закони в залежності від власних потреб і уподобань. Природно, це позбавило уряд необхідності підкорятися закону. Хто може змінювати закон, той має ключ до необмеженої влади. «Так була знищена первісна віра в те, що демократія, оскільки вона означає підпорядкування волі більшості, робить все в загальних інтересах», – вважає Гаєк [5, с. 422]. В результаті сама концепція закону втратила значення. Законами стало вважатися все, що приймають законодавчі збори. Правління стало основною функцією законодавчого органу, а вироблення законів – лише додатковою і побічною. Якщо суверенний парламент може приймати закони і видавати директиви, тобто фактично правити, то таке правління стає свавільним. Всесильність парламенту є загрозою для свободи індивіду – або вільний парламент, або вільний народ. Свобода можлива лише за умови обмеження влади, будь-якої, навіть демократичної.

Уряд же в таких умовах змушений роздавати спеціальні блага та пільги, щоб утриматися у влади. Тобто фактично купувати собі владу за допомогою дискримінації тих, кому пільги не дісталися. Гаєк пише: «Чому я вважаю це дискримінацією? Тому що сприяти вирівнюванню матеріального становища людей, дуже неоднакових в сенсі визначаючих життєвий успіх властивостей, на ділі означає неоднаковий до них підхід і передбачає чинсь дискримінацію» [5, с. 424]. Принцип рівності всіх перед законом не можна порушувати навіть ради благочинних цілей. Безплатна роздача за рахунок когось невідомого іншого перетворюється на купівлю підтримки груп інтересів. Ні парламент, ні уряд не повинні бути органами благодійності. Пільги різноманітним групам за рахунок всього суспільства швидко втрачають ознаки справедливості та стають купівлею голосів, фактично легалізованою корупцією. Така корупція виникає всюди, де підтримка більшості залежить від пільг для незадоволених своїм становищем груп інтересів. На думку Гаєка, окремо цьому можуть протистояти і парламент, і уряд. «Окремо такому тиску можуть чинити опір і законодавчий орган, який розробляє загальні правила, і уряд, що застосовує примус єдино, щоб забезпечити дотримання цих правил, змінювати які він не має права. Але збори, що сполучають ці дві функції, чинити опір не можуть» [5, с. 424].

Поза сумнівом, що номінально необмежене суверенне представницьке зібрання вперто тяжіє до розширення своєї компетенції. І це можливо виправити тільки одним способом, а саме – розподілом верховної влади між двома різними демократично вибраними зібраннями. Тобто застосувати принцип розподілу влади на вищому рівні. Можливі дві палати, склад яких повинен бути суттєво відмінним, тому що одна з них буде законодавчою, її функція – представляти переконання народу відносно того, які дії уряду є справедливими, а які – ні. Інша палата буде правити, тобто втілювати волю народу, застосовуючи владу в межах правил, що напрацювала перша палата. Сучасні парламенти більш придатні для функцій другої палати, тобто правління, та мало придатні для законодавства.

Розвиток представницьких інститутів йде помилковим шляхом. Законодавство, тобто виробка правил справедливої поведінки, та тісно пов'язане з цим направлення роботи уряду із втілення конкретних завдань безнадійно переплуталися. Термін «закон» перестав означати тільки універсальні правила справедливої поведінки. Розподіл влади на судову, законодавчу і виконавчу не вдався. Робота зі складання правил справедливої поведінки і робота з направлення дій уряду не повинні довірятися одному органу. Гаєк пише: «Такий поділ завдань поступово виявив би відмінність між правилами справедливої поведінки та інструкціями уряду. Скоро виявилось б, що необхідна

верховна судова влада, здатна вирішувати конфлікти між двома представницькими органами. З практики цих конфліктів ясніше виявиться відмінність між двома родами правил: відбудеться розмежування права приватного (куди входить і кримінальне) і публічного, тоді як в даний час вони змішуються, оскільки обидва підпадають під поняття закону» [5, с. 428]. Замість цього склалася ситуація, за якої поєднання двох різних функцій в руках одного органа сприяло нівелюванню концепції закону, роблячи її все більш невизначеною. Необхідне розмежування є непростим, але можливим. Важливо, щоб розподіл влади між двома представницькими органами було здійснено таким чином, що законодавство і правління велися демократично, але двома різними органами.

Для втілення своїх ідей Фрідріх фон Гаєк пропонує внесення змін до конституції. Перша стаття повинна проголошувати право індивіду робити все, що він бажає, за винятком тих його дій, що протирічать правилам справедливої поведінки. Ці правила можуть змінювати тільки Законодавчі Збори, що підкоряються універсальним правилам, які застосовуються до будь-якої кількості випадків сьогодні та в майбутньому, але без права застосовувати ці правила до приватних випадків. Перша стаття повинна містити визначення закону в загальних рисах. Це дозволить судам вирішувати, чи володіють постанови Законодавчих Зборів властивостями, що роблять їх законами в цьому відношенні. Гаєк переконаний: «Необхідно домогтися, щоб закон міг бути застосований до невизначеного числа випадків в майбутньому. Визначення закону має забезпечити створення та збереження абстрактного порядку, чий конкретний зміст непередбачуваний. Це визначення не повинно мати на увазі досягнення якихось конкретних цілей. Нарешті, воно повинно виключити можливість таких постанов, які прямо або побічно мали б на увазі інтереси тих чи інших розпізнаваних індивідів або груп» [5, с. 431]. Основна стаття Конституції повинна визначати не функції уряду, а межі його права на застосування примусу. Також вона повинна обмежувати ресурси, що може використовувати уряд під час надання послуг громадянам.

Жодне із таких традиційних прав людини, як свобода слова, совісті, об'єднань, друку, недоторканість приватної власності, не є абсолютним. Свобода слова, наприклад, не означає свободу брехати. Фундаментальні права – це не всі права людини, що необхідно захищати. Насправді, всі права, що складають свободу індивіду, просто не можуть бути перераховані. На жаль, зусилля, що спрямовані на розширення концепції прав людини, через включення економічних і соціальних прав зазіглилися та містять багато помилкового. Проте розширити цю концепцію необхідно. Технічний прогрес може змінити в майбутньому важливість

тих чи інших свобод. Головна мета Конституції в тому, щоб не допустити свавільних обмежень і примусу, навіть з боку законодавців. Фундаментальні права захищають свободу тим, що заперечують свавілля і примус. Насильство з боку влади може бути використано тільки для дотримання універсальних правил справедливої поведінки та для збору податків.

Індивіда можна обмежити тільки в тому, що стосується вторгнення в захищену приватну сферу інших, але він абсолютно не повинен бути обмежений в усьому, що стосується його особистої приватної сфери або приватної сфери тих, хто добровільно погодився на його вторгнення.

Ідея двох представницьких органів з різними функціями не нова. Найзручніше їх було би називати Законодавчі Збори та Урядові Збори. Законодавчі Збори змогли би ефективно контролювати рішення Урядових Зборів тільки в тому випадку, якщо склад їх обох буде визначатися по-різному, тобто через різні виборчі системи та на різні строки. Регулярні вибори важливі тим, що заставляють депутатів враховувати потреби виборців, змушують їх групуватися в партії і роблять залежними від загальнопартійних цілей, зобов'язують дотримувати встановлених програм дій. Виборці, у свою чергу, будуть вибирати тих кандидатів, переконання яких знають і схвалюють, якщо депутати будуть позбавлені можливості роздавати блага та привілеї. «Таким чином, для законодавчої роботи слід, мабуть, вибирати чоловіків і жінок зрілого віку на порівняно довгий термін, скажімо, на п'ятнадцять років, так щоб їх не турбувала перспектива перевиборів. Щоб зробити їх повністю незалежними від партійної лояльності і дисципліни, їх не слід переобирати на другий термін, а після закінчення терміну в них не повинно бути необхідності повертатися до ринкової системи відносин, щоб заробляти собі на життя; нехай їм буде гарантована робота на громадській ниві в нейтральній і почесній ролі, наприклад, суддів. Завдяки всьому цьому під час служби вони не залежатимуть від підтримки партій і не дбають про своє майбутнє», – робить висновок Гаєк [5, с. 435]. Позбавляти депутатів мандату можна тільки у випадках негідної поведінки чи нехтування своїми обов'язками. Хоча депутати Законодавчих Зборів повинні бути повністю незалежні від урядових організацій, все ж таки певний контроль має бути. Найкраще, щоби його виконував Сенат, який складатиметься із колишніх депутатів Законодавчих Зборів та буде вповноважений позбавляти мандату.

Зразком для Урядових Зборів, на думку Гаєка, є сучасні парламенти, оскільки вони, головним чином, займаються урядовими задачами. Вони повинні регулярно переобиратися за партійним принципом. Повноважним керівництвом Урядових Зборів має стати виконавчий комітет більшості. Він контролюватиметься і критикуватиметься опози-

цією. «Єдине, чим урядове зібрання в нашій схемі буде відрізнятися від існуючих нині парламентів, полягає в тому, що йому у всіх своїх рішеннях доведеться дотримуватися правил справедливої поведінки, встановлених і оновлюваних законодавчими зборами. Урядові збори не зможуть віддавати приватним особам ніяких розпоряджень, які не були б передбачені правилами справедливої поведінки. В рамках цих правил, однак, уряд буде повним господарем в організації апарату управління і зможе самостійно приймати рішення про використання довірених йому матеріальних і людських ресурсів», – вважає Гаєк [5, с. 440].

У завдання Законодавчих Зборів не входить складання Конституції та внесення поправок до неї. Конституція повинна бути повністю складена з організаційних правил і торкатися матеріального права через універсальні правила справедливої поведінки лише шляхом встановлення самих загальних атрибутів. Конституція є своєрідною надбудовою, що захищає закон і гарантує його безперервний розвиток. Також вона запобігає змішуванню таких двох функцій влади, як обов'язок стежити за дотриманням правил, на яких тримається суспільний порядок, і обов'язок надання послуг урядом громадянам. Конституція розподіляє і обмежує владу, але не дає жодних вказівок, як влада повинна використовуватися. Правила справедливої поведінки будуть розвиватися Законодавчими Зборами, що обмежені Конституцією, яка визначає загальні атрибути підлягаючих обов'язковому дотриманню правил. Урядові Збори і уряд як їх виконавчий орган будуть обмежені й правилами Конституції, і правилами справедливої поведінки, що розроблені Законодавчими Зборами. Це і є правління в рамках закону, на думку Гаєка. Уряд як виконавчий орган Урядових Зборів буде зв'язаний рішеннями Зборів, таким чином, стаючи окремою складником структури влади. Також адміністративно-бюрократичний апарат можна вважати окремим складником влади. За такої організаційної будови влади ніяка з її складових частин окремо не може бути носієм суверенітету. Оскільки влада уряду обмежена, він не може суверенним, у розумінні володіння нічим не обмеженою владою. Віра в необхідність існування необмеженої влади в останній інстанції є помилковою та ґрунтується на уявленні, що всі закони – результат волюнтаристських рішень законодавчого органу. Уряд ніколи не є породженням беззаконня, він існує лише постільки, поскільки виправдовує надії суспільства, що чекає від уряду дотримання його уявлень про справедливість.

Справедливість – критерій людського світосприйняття. Правила справедливої поведінки для Гаєка – це правила, що незалежні від цілей, служать утворенню стихійного порядку та від-

мінні від цілеспрямованих правил свідомої організації. Стихійний порядок, що вони утворюють, Гаск називає «Відкритим суспільством». Правила справедливої поведінки не варто розглядати як закони. Також не варто вважати, що кожне окреме правило, що є частиною системи правил справедливої поведінки, само по собі є правилом, що визначає справедливу поведінку. Виникнення Відкритого суспільства в історичному вимірі – зовсім недавня подія. Людина ще не встигла остаточно звільнитися від спадку досвіду, що накопичився за тисячі років розвитку. Спротив новим моральним уявленням Відкритого суспільства було також посилено тим, що вони незкінченно розширили коло інших людей, по відношенню до яких необхідно дотримуватися правил справедливої поведінки. Втім, іншої дороги до суспільства вільних людей не має, – переконаний Фрідріх фон Гаск.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уэрта де Сото Хесус. Австрийская экономическая школа: рынок и предпринимательское творчество / Хесус Уэрта де Сото ; пер. с англ. Б.С. Пинскера; под ред. А.В. Куряева. – Челябинск : Социум, 2009. – 202 с.
2. Хайек Фридрих Август фон. Дорога к рабству / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. М. Гнедовский. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
3. Хайек Фридрих Август фон. Индивидуализм и экономический порядок / Фридрих Август фон Хайек ; перев. с англ. О. Дмитриева. – Челябинск: Социум, 2016. – 432 с.
4. Хайек Фридрих Август фон. Пагубная самонадеянность Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хайек ; под ред. У.У. Бартли III ; пер. с англ. Елены Осиновой ; под ред. Елены Гордеевой ; научное редактирование Ростислава Капелюшникова – М. : Изд-во «Новости» при участии изд-ва «Catallaxy», 1992. – 304 с.
5. Хайек Фридрих Август фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева ; под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
6. Хайек Фридрих Август фон. Судьбы либерализма в XX веке / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера ; под ред. Т. Даниловой и А. Куряева. – М., Челябинск : ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2009. – 337 с.
7. Хайек Фридрих Август фон. Частные деньги / Фридрих Август фон Хайек ; перев. с англ. М. Лозинского. – М. : Институт Национальной Модели Экономии, 1996. – 240 с.

Олефір І.В.

Аналіз категорій «влада» та «сила» в політологічному вимірі

Інформаційне суспільство, яке формується в наш час, перебуває на різних стадіях свого формування в різних частинах світу. Водночас його розвиток залежить від регіонів та країн, які по-різному підходять до його побудови. Саме тому для організації інформаційного суспільства в Україні необхідно дослідити базові соціально-політичні категорії національної та міжнародної взаємодії складових частин сучасного суспільства. До цих складових відносяться: інформаційна влада, інформаційні доступні джерела, інформаційні комунікації, інформаційні ідеали і принципи, які трансформувалися від інших суспільств.

Ключові слова: інформаційне суспільство, індустріальне суспільство, аграрне суспільство, постіндустріальне суспільство, глобалізація.

международного взаимодействия составных частей современного общества. К этим составляющим относятся: информационная власть, информационные доступные источники, информационные коммуникации, информационные идеалы и принципы, которые трансформировались из других обществ.

Ключевые слова: информационное общество, индустриальное общество, аграрное общество, постиндустриальное общество, глобализация.

The information society, which is being formed nowadays, is at different stages of formation in different parts of the world. At the same time, its development depends on regions and countries that differently approach building an information society. That is why, in order to build the information society in Ukraine, it is necessary to study the basic socio-political categories of national and international interaction of the modern society components. These components include: information power, information sources available, information communications, information ideals and principles that have been transformed from other societies.

Key words: information society, industrial society, agricultural society, postindustrial society, globalization.

УДК 316.32(045)

Олефір І.В.,
аспірант кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»

Информационное общество, которое формируется в наше время, находится на разных стадиях своего формирования в различных частях мира. При этом его развитие зависит от регионов и стран, которые по-разному подходят его построению. Именно поэтому для организации информационного общества в Украине необходимо исследовать базовые социально-политические категории национального и

Постановка проблеми. Основою нового суспільства, яке почало зароджуватися наприкінці ХХ ст. та отримало назву інформаційного, стали інформаційні технології. Саме з їх поширенням та використанням пов'язують формування нового виду суспільства, яке кардинально відрізняється від індустріального за ступенем своєї організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що у вітчизняній та зарубіжній літературі існує велика кількість поглядів щодо концепції суспільства, його проявів у сучасному житті, вигляді інформаційного суспільства, його авторства, етапів еволюції та періоду застосування теорій. Загальноприйнято, що теорії про зародження нового суспільства почали виникати у другій половині ХХ ст. Основоположниками цих теорій були Д. Бел [1], М. Кастельс [4], Й. Масуда [3], Ф. Махлуп [7] та інші західні дослідники.

Метою даної статті є аналіз стадій розвитку суспільства від первісного періоду до інформаційного та визначення його подальшого розвитку.

Одним із перших дослідників, який виділив окремі компоненти нового суспільства, що в подальшому слугували ознаками для опису наступних стадій еволюції суспільства від первісного до сучасного інформаційного, був японський вчений Й. Масуда [3]. Зокрема, він виділив такі елементи: рівність розвитку інформаційних технологій, тип виробництва, основні галузі економіки, суб'єкти суспільства, соціальний лад.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи первісне суспільство, можемо зазначити, що в ньому знайшли своє відображення не всі вищенаведені елементи. Разом з тим, у первісних суспільствах почала зароджуватися певна ієрархія та перші ознаки влади в особі вождів та жерців. Це говорить про зародження духовних цінностей та ідеалів.

Під час дослідження первісних суспільств, які утворюються внаслідок суспільних поділів праці, помітно, що одним людям був притаманний осілий спосіб життя, наприклад землеробам. Інші більше могли зосереджуватися на переміщенні з однієї території на іншу в пошуках кращих можливостей для випасу худоби. Ті, хто не вбачав своєї участі ні у вирощуванні сільськогосподарських культур, ні у догляді за худобою, проявляли свої здібності у виробництві посуду, засобів для обробки землі, збереженні продукції та одягу. Така діяльність отримала назву «гончарство». Але вже на цих стадіях організації населення посилюється ієрархічний розвиток та відбуваються перші спостереження за погодними умовами, які впливали на врожай. В подальшому в суспільстві формується містичний світогляд, який полягав в особливих ознаках впливу погоди на результати людської діяльності.

Щодо ремісників у кочових племенах, то вони теж підпадали під вплив містичного світогляду і явища природи та пов'язували їх з тими чи іншими сприятливим і несприятливими факторами.

Ці етапи первинної організації суспільства виділяють з-поміж пересічних людей тих, хто починає входити до так званої еліти і має культуру в одязі. Особливу роль тут відіграють надлишки продукції, які залишаються у певних осіб і слугують можливостями для обміну на інші товари, які у більшості пересічних індивідів були відсутні. Такий обмін заклав підвалини переходу від натурального господарства до товарного.

На зміну аграрному суспільству прийшло індустріальне. Першим поштовхом у зародженні індустріального суспільства, що прийшло на зміну аграрному, стали великі географічні відкриття, які призвели до експансії морського та земельного простору розвиненими країнами. Саме в цей період було закладено ряд регіональних конфліктів через релігійні переконання, що призводило до численних війн. Разом із тим, війна вважається імпульсом у розвитку суспільства. Через бажання завойовувати та необхідність оборонятися створювалися різні технічні розробки, що використовувалися під час військових операцій. Новостворена зброя, яка була створена за допомогою технічних засобів, почала займати суттєве місце на полі бою та бути вирішальним фактором у перемозі. З часом ці військові розробки переходили у мирне споживання.

Одним з перших дослідників того часу, хто сформулював цілу низку концепцій, які зараз ми можемо вважати прототипом інформаційного суспільства, був англійський вчений Френсіс Бекон. Його ідеї відзначалися інформаційністю та не втратили своєї актуальності й в наш час. Зокрема, його погляди були наступними [1, с. 80]:

1) він звернув увагу на важливість отримання і використання інформації, а також сформулював положення про важливе значення знань та наук у усіх сферах життя суспільства;

2) його спосіб двійкової системи числення, що був найбільш зручним алгебраїчним методом обробки та передачі інформації, покладений в основі створення комп'ютера;

3) вже в той час він говорив про необхідність створення системи інформаційної безпеки та розробляв пропозиції про засоби її забезпечення;

4) йому приписують такі визначення, які стосуються знань та є актуальними і в сучасному світі: «знання – сила», «знання є сила, а сила є знання», «знання і могутність – одне й теж» тощо.

5) розробив та запропонував класифікацію знань і наук;

6) оновив та доповнив методологію наукових досліджень новими підходами та принципами, які є актуальними та використовуються сучасною світовою науковою спільнотою;

7) довів необхідність державної підтримки навчальних закладів, надання їм субсидій, підвищення статусу вчених і викладачів та підвищення їх матеріального забезпечення;

8) його ідеї лягли в основу Болонського процесу тощо.

Для порівняння інформаційного та індустріального суспільств використаємо дослідження, які провів японський вчений Й. Масуда [3]. Для цього розглянемо 5 базових елементів, які чітко сформульовані та проявляються в сучасному суспільстві.

По-перше, індустріальне суспільство характеризується системою приватного підприємництва, в якій панівне положення займають власність на капітал, вільна конкуренція та максимізація прибутку. Інформаційне суспільство характеризується соціально-економічною системою, яка у своїй основі має вільне громадянське суспільство. Особлива увага тут приділяється самій інфраструктурі, яка поєднує всі види капіталу – суспільний, індивідуальний та той, що орієнтований на знання.

Саме за такої умови може бути втілений принцип синергії громадської корисності, а особлива цінність проявлятиметься у формуванні вільного громадянського суспільства, яке на цей час досить успішно функціонує в суспільстві з розвиненими засадами демократії [1]. Особливість глобальної суспільної сфери полягає в тому, що воно потребує засобів інформаційної комунікації між суб'єктами глобального суспільства. До них відносять глобальні, цивільно-регіональні, національно-державні і локальні структури влади та громадян, які є носіями індивідуального та національно-державного суверенітету, групової та цивільно-регіональної приналежності тощо.

По-друге, порівняймо дві близькі одна до одної складові – соціальний лад та політичну систему, які представлені в індустріальному та інформаційному суспільствах. Якщо індустріальне суспільство характеризується централізованою владою та ієрархією класів, то інформаційне суспільство буде суспільством, яке можна буде розвивати вільним, багатоцентровим, з різними взаємодоповнюючими функціями [6].

В індустріальному суспільстві переважає парламентарська політична система з мажоритарними правлінням. Інформаційне суспільство буде будувати так звану демократію в часі. Її особливостями буде політика участі громадян, політика автономного управління громадами, яка базуватиметься на договорі участі й синергії, та братиметься до уваги думка меншості.

Третій елемент, який виділений для порівняння двох суспільств – три типи соціальних проблем, які викликають найбільше напруження у суспільстві. До таких проблем відносяться: безробіття, яке викликане падінням виробництва; війни, до яких відносяться міжнародні конфлікти, а також постійна загроза диктатури фашизму (тоталітаризму) [8].

В інформаційному суспільстві війни переважно будуть вестися на інформаційній основі з

використанням комп'ютерної та мережевої систем. Тому великі руйнування інфраструктури, які можуть бути спричинені традиційними військовими конфліктами, що переважають у індустріальному суспільстві, не матимуть значних наслідків. Із впровадженням та поширенням новітніх засобів масової інформації розширюються можливості для нової зайнятості населення, що веде до збільшення чисельності робочих місць в інформаційних сферах. Особливістю самоорганізації є те, що в інформаційному суспільстві люди повинні постійно здобувати нові знання, навчатися, підвищувати свій інтелектуальний рівень для того, щоб бути на належному рівні та відповідати вимогам часу. Це несе за собою підвищення інтелектуальної освіченості як окремих громадян, так і всього суспільства в цілому.

Четвертим елементом визначається рівень духовності. Якщо в індустріальному суспільстві найпоширенішими постулатами були духовне відродження людської свободи, повага до прав людини, дух братерської любові для виправлення становища нерівності, то в інформаційному суспільстві переважає дух глобалізму, гармонії людини і природи, сувора самодисципліна і суспільний розвиток [6].

На 29-ій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 1996 році було прийнято один з перших документів, який визначав стратегію побудови інформаційного суспільства. Цей документ отримав назву «інформаційне суспільство для всіх» [8]. В цьому документі підкреслювалася особлива роль ЮНЕСКО в побудові глобального інформаційного суспільства. Також даний документ гарантував забезпечення кожній людині, яка є учасником міжнародного співтовариства, широкого та вільного доступу до інформаційних ресурсів, оскільки це необхідно для рівноправної участі людей в житті нової суспільної парадигми. Також тут наголошувалося, що інформація і знання мають важливе значення для подолання інформаційної нерівності та перетворюється на глобальне суспільне надбання, що є запорукою глобальної демократії [8].

Висновки. Як видно з вищенаведеного, суспільство являє собою найскладнішу з усіх відомих систем об'єктивної реальності, що охоплює сукуп-

ність соціальних об'єктів і суб'єктів, їх властивостей і відносин, які перетворюються на цілісний соціальний орган. Кожне суспільство в залежності від періоду його зародження та існування мало свої власні характеристики. На сьогоднішній день найбільш актуальними є порівняння індустріального та інформаційного видів суспільства, оскільки перехід від індустріального суспільства до інформаційного засвідчує зміну загальної соціальної парадигми, показує зародження нового стилю життя людини, держави та усього світового співтовариства.

Оскільки в Україні теж відбуваються зміни, які пов'язані з переходом до інформаційного типу розвитку, аналіз основних елементів, які характеризують різницю між індустріальним та інформаційним типом розвитку, є надзвичайно важливим, оскільки він дозволяє визначити першочергові завдання, які повинна зробити держава для більш вдалої та ефективно побудови суспільства інформаційного типу, а також попередити негативні наслідки, які можуть бути спричинені новою парадигмою життя населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бэкон Ф. Великое Восстановление Наук. О достоинстве и приумножении наук : соч. в 2-х т. / Ф. Бэкон. – М. : Мысль, 1971. – Т. 1. – С. 57–546.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл ; пер. с англ. – М. : Academia, 1999.
3. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере. / В.И. Вернадский // Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991. – С. 235–243.
4. Кастельс М. Информационная экономика: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУВШЭ, 2000.
5. Картунов О.В. Идеї прийдешнього інформаційного суспільства та суспільства знань у творчій спадщині Френсіса Бекона / О.В. Картунов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 48–56.
6. Масуда Й. Комп'ютопія / Й. Масуда ; перекл. з англ. В. Ляха // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 36–50.
7. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп ; пер. с англ. – М. : 1966.
8. Окінавська Хартія Глобального Інформаційного Суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_163

Сазонов В.В.

Глобальне громадянське суспільство як нова модель світоустрою

Досліджено стан та проблеми філософії політики бережливого виробництва в будівельній компанії. Аналізуються поняття «лін-філософія», «кайдзен», «Plan-Do-Check-Act» (PDCA), «гемба», «процесна компанія», «ощадлива компанія», «Lean-менеджер»; визначаються причини необхідності впровадження Lean-технологій. Розглянуто сутність та такі основні напрями лін-філософії організації й ведення бізнесу будівельної компанії в Україні, як стратегічний розвиток, організаційна культура, управління маркетингом і системою планування, організація будівельного виробництва, кадровий менеджмент персоналу.

Узагальнено такі принципи менеджменту будівельної компанії в умовах бережливого господарювання: стратегічний розвиток і єдність цілей; орієнтація на споживача; системний і процесний підходи в управлінні; встановлення взамовигідних і довготривалих відносин із постачальниками, організація роботи вчасно; скорочення витрат та постійне вдосконалення процесів; забезпечення вбудованої якості на виробничому майданчику «гемба», де створюються цінності для клієнта; ухвалення рішень, заснованих на фактах, пріоритетне забезпечення безпеки й дотримання стандартів; лідерство та командний дух у корпоративній культурі.

Охарактеризовано методологію американських учених Шухарта – Демінга «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) як алгоритм дій керівника з управління виробничими циклами компанії: плануванням (plan), здійсненням (do), перевіркою (check), впливом (act).

Робиться висновок, що ключовими корпоративними культурними цінностями є повага до персоналу, компетентність, ініціатива, творчість, новаторство й майстерність, які сприяють розкриттю талантів персоналу та формуванню команди лідерів (управлінської команди змін). Лідери таких компаній прийшли до розуміння того, що не гроші та не матеріальні ресурси є основним капіталом, а люди й інновації.

Стверджується, що формування сучасної політики бережливого виробництва тісно пов'язане з екологічною політикою держави. Вони потребують плідного дослідження та термінового запровадження нових принципів і дієвих заходів держави, приватних компаній, суспільства, агентів освіти, спрямованих на імплементацію кращого європейського та світового досвіду екологічної й бережливої політики в усі галузі економіки, які забезпечать збереження, невиснажливе використання та відтворення природних ресурсів з урахуванням процесів глобалізації економіки, розвитку в країні ринкових відносин, положень низки міжнародних зобов'язань України в галузі охорони навколишнього природного середовища, формування в громадян парадигми мислення та практики кайдзену щодо бережливого виробництва.

Визначено основні напрями сучасних досліджень екологічної та бережливої політики. Наведено риси нового образу ділового мислення Lean-менеджерів щодо бізнес-проце-

сів, розглянуто принципи керівництва та напрями діяльності ощадливої будівельної компанії.

Ключові слова: лін-філософія, кайдзен, «Plan-Do-Check-Act» (PDCA), гемба, процесна компанія, ощадлива компанія, Lean-менеджер.

Исследовано состояние и проблемы философии политики бережливого производства в строительной компании. Анализируются понятия «лин-философия», «кайдзен», «Plan-Do-Check-Act» (PDCA), «гемба», «процесная компания», «экономная компания», «Lean-менеджер»; определяются причины необходимости внедрения Lean-технологий. Рассмотрены сущность и такие основные направления лин-философии организации и ведения бизнеса строительной компании в Украине, как стратегическое развитие, организационная культура, управление маркетингом и системой планирования, организация строительного производства, кадровый менеджмент персонала.

Обобщены такие принципы менеджмента строительной компании в условиях бережливого хозяйствования: стратегическое развитие и единство целей; ориентация на потребителя; системный и процессный подходы в управлении; установление взаимовыгодных и долговременных отношений с поставщиками, организация работы в срок; сокращение потерь и постоянное совершенствование процессов; обеспечение встроеной качества на производственной площадке «гемба», где создаются ценности для клиента; принятие решений, основанных на фактах, приоритетное обеспечение безопасности и соблюдение стандартов; лидерство и командный дух в корпоративной культуре. Охарактеризована методология американских ученых Шухарта – Деминга «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) как алгоритм действий руководителя по управлению производственными циклами компании: планированием (plan), осуществлением (do), проверкой (check), влиянием (act).

Делается вывод, что ключевыми корпоративными культурными ценностями являются уважение к персоналу, компетентность, инициатива, творчество, новаторство и мастерство, которые способствуют раскрытию талантов персонала и формированию команды лидеров (управленческой команды изменений). Лидеры таких компаний пришли к пониманию того, что не деньги и не материальные ресурсы являются основным капиталом, а люди и инновации.

Утверждается, что формирование современной политики бережливого производства тесно связано с экологической политикой государства. Они требуют плодотворного исследования и срочного введения новых принципов и действенных мер государства, частных компаний, общества, агентов образования, направленных на имплементацию лучшего европейского и мирового опыта экологической и бережливой политики во все отрасли экономики, которые обеспечивают сохранение,

УДК 101; 32; 33

Сазонов В.В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури

неизнурительное использование и воспроизводство природных ресурсов с учетом процессов глобализации экономики, развития в стране рыночных отношений, положений ряда международных обязательств Украины в области охраны экологической природной среды, формирование у граждан парадигмы мышления и практики кайдзен по бережливому производству.

Определены основные направления современных исследований экологической и бережливой политики. Приведены черты нового образа делового мышления Lean-менеджеров относительно бизнес-процессов, рассмотрены принципы руководства и направления деятельности экономной строительной компании.

Ключевые слова: лин-философия, кайдзен, «Plan-Do-Check-Act» (PDCA), гемба, процессная компания, экономная компания, Lean-менеджер.

The state and problems of the philosophy of a thrifty production policy in the construction company are investigated. The concepts of "line philosophy", "kaizen", "Plan-Do-Check-Act" (PDCA), "gemba", "process company", "saving company", "Lean-manager"; the reasons for the necessity of implementation of Lean-technologies are determined. The essence and main directions of the Lin-philosophy of organization and conduct of business of a construction company in Ukraine are considered: strategic development; organizational culture; Marketing management, planning system; organization of construction production; personnel management personnel.

Generalized principles of construction company management in conditions of economical economy: strategic development and unity of goals; consumer orientation; system and process approaches in management; establishment of mutually beneficial and long-term relations with suppliers; organization of work on time; Loss reduction and continuous improvement of processes; pro-

viding built-in quality on the production site "gemba", where values are created for the client; decision-making based on facts, prioritizing security and compliance; leadership and team spirit in corporate culture.

The Plan-Do-Check-Act (PDCA) methodology of American scholars Shuhart-Deming's methodology is described as an algorithm for the activities of the company's production cycle management manager: from plan, execution, check, impact (act).

It is concluded that the key corporate cultural values are: respect for staff, competence, initiative, creativity, innovation and skill that contribute to the disclosure of talent for staff and the formation of a team of leaders (the management team of changes). Where the leaders of the companies came to realize that neither money nor material resources are capital, but people and innovations.

It is argued that the formation of a modern policy of lean production is closely linked to the state's environmental policy. They need fruitful research and the urgent introduction of new principles and effective measures by the state, private companies, society, education agencies aimed at implementing the best European and world experience of environmental and lean policies in all sectors of the economy, which will ensure the conservation, non-exhaustive use and reproduction of natural resources from taking into account the processes of globalization of the economy, the development of the market relations in the country, the provisions of a number of international obligations of Ukraine in the field of protection naturally environment, the formation of citizens paradigm thinking and practice kaizen, lean manufacturing on.

The basic directions of modern researches of ecological and thrifty policy are determined. These are the features of the new way of business thinking Lean-managers, in relation to business processes, to consider the principles of leadership and direction of the company's thriving construction company.

Key words: lin-philosophy, kaizen, Plan-Do-Check-Act (PDCA), gemba, process company, saving company, Lean-manager.

Постановка проблеми. Конкурентна боротьба, перманентні кризи у світі, складне соціальне-економічне становище в Україні призвели до того, що потрібні якісні зміни політики менеджменту в багатьох сферах. У період трансформаційних перетворень у державі, коли діяльність будівельних компаній України спрямована на зростання та стабілізацію фінансового становища, створюються необхідні передумови для розроблення якісної системи управління, заснованої на постійному вдосконаленні роботи з використанням концепції бережливого виробництва та формування сучасної компанії європейського й світового рівня. Вирішення складних питань можливе на шляху інноваційних технологій. Метою інновацій є пошук прихованих втрат в усіх сферах суспільства та галузях економіки. Інновації – це також розвиток людського капіталу.

Рух кайдзен в Україні з'явився відносно недавно. Постає завдання наукового обґрунтування

та впровадження основ філософії кайдзен в управлінську практику України.

Аналіз досліджень і публікацій. Філософію кайдзен – безперервного вдосконалення, ощадливого виробництва – розглядали Р. Мауер [4], Е. Демінг [3], Дж. Вумек, М. Джорж, В. Вальчук [1], О. Виханський [2].

Аналіз теоретичних напрацювань із цієї проблематики дає підстави стверджувати, що вчені зацікавлені проблематикою наукової практики філософії кайдзен. В Україні відбуваються наукові конференції під девізом «Кайдзен – малі кроки до великих успіхів». Однак необхідні нові дієві системні узагальнення та пропозиції щодо регіонального й галузевого впровадження філософії кайдзен.

Мета статті полягає у визначенні ключових аспектів системи філософії кайдзен для підприємств будівельного комплексу, а також у виявленні загальних рис і принципів японського менеджменту та їх матеріалізації в політиці бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктивну оцінку роботи виробничої компанії дає ринок, споживачі, виробники та постачальники.

Серйозною конкурентною перевагою на ринку сьогодні вважаються низькі відносні витрати. Інакше кажучи, конкурентна перевага будівельної компанії на ринку будівельних послуг може бути забезпечена тільки високою якістю будівництва, дизайнерських послуг, робіт і продукції та низькими витратами виробництва. Хоча клієнтурний ринок у державі постійно формується, перед будь-якою компанією постають такі філософські та практичні питання: які послуги надавати та якій клієнтурі; що будувати й виробляти з огляду на наявний потенціал; для кого випускати; за якими цінами продавати; який рівень якості товарів, послуг та обслуговування купівельної клієнтури необхідний за зростаючої конкуренції у світі.

До основних причин необхідності впровадження Lean-технологій варто віднести такі:

- високу собівартість будівельної продукції (робіт, послуг);
- низьку якість ведення комунікаційної роботи з громадянами, які проживають у районі будівництва (робіт, послуг);
- застарілі технології;
- високу енергоємність;
- високу затратність виробництва;
- порушення термінів будівництва та високу ціну;
- недолік кваліфікованого персоналу;
- високу конкурентність на ринку будівельних послуг.

Лін-філософія організації й ведення будівельного бізнесу включає в себе такі аспекти діяльності будівельної компанії: стратегічний розвиток, організаційну культуру, управління маркетингом і системою планування, організацію будівельного виробництва, кадровий менеджмент персоналу. Усі вони є перспективними напрямками розвитку будівельного бізнесу України.

Під час упровадження корпоративного управління необхідні системні знання керівниками всіх рівнів принципів Lean, постійне вдосконалення технологічних процесів, систематичне виявлення й усунення втрат, організація виробничих процесів залежно від вимог споживача, створення сприятливих умов для розкриття необмежених здібностей працівників та активне використання на підприємствах будівельного комплексу України бізнес-стратегії, спрямованої на зменшення втрат і підвищення якості будівництва.

Досвід світової автомобільної промисловості, а саме компанії «Toyota», у виробничих цехах якої були сформульовані принципи та випробувані основні положення виробничої системи Toyota (Toyota Production System – TPS), підлягає вивченню та може бути творчо використаний

у будівельній галузі. Комплексний, різнобічний і цілеспрямований підхід до будівництва, виробництва будівельних товарів і послуг, орієнтований на споживачів, передбачає взаємозв'язок фінансових, сировинних, кадрових та інших можливостей будівельного комплексу України.

Компетентний фахівець будівельного комплексу може опанувати концепцію ощадливого виробництва та зробити її виробничою ідеологією будівництва, а в подальшому – корпоративним стандартом.

У концепції бережливого виробництва закладені філософія зниження витрат, яка вперше запропонована американським ученим Е. Демінгом у 1950-х рр., та використання «безвитратного» принципу (англ. *noncost*), згідно з яким прибуток підприємства визначається різницею між продажною ціною й витратами. З огляду на те, що у витратах завжди існують втрати, необхідно прагнути до їх зменшення, що передбачає збільшення прибутку.

Таким чином, якщо зниження витрат стає засобом для підтримки (збільшення) прибутку, то компанія буде мотивувати усунення втрат та економію матеріально-технічних ресурсів.

Для того щоб успішно керувати компанією, для її стабільного функціонування необхідно управляти систематично й відкрито. Успіх досягається в результаті впровадження та підтримки в робочому стані системи бережливого виробництва, спрямованої на постійне поліпшення діяльності компанії з урахуванням потреб усіх зацікавлених сторін і задоволеності споживачів (клієнтів), власників процесів та персоналу компанії.

Бережливе виробництво складається з двох елементів, перший із яких спрямований на зниження собівартості продукції та збільшення продуктивності праці, а другий являє собою повноцінну філософію вдосконалення під назвою «кайдзен» (англ. *kaizen*). Слово «кайдзен» утворене від «кай» – зміна і «дзен» – мудрість, дослівно перекладається як безперервне вдосконалення, поліпшення. Підприємство, яке використовує філософію кайдзен, прагне у своїй роботі постійно вдосконалювати бізнес-процеси та привносити щось нове. В основу закладено принцип «не більше працювати, а більше корисної роботи».

Філософія кайдзен навчає такого:

- 1) відкиньте традиційне мислення та ставте все під сумнів;
- 2) п'ять разів питайте «чому» та знаходьте корінь проблеми;
- 3) питайте, що можна зробити, не пояснюйте, чому не можна;
- 4) частковий прогрес краще, ніж відкладене вдосконалення;
- 5) забезпечте відмінну якість та усувайте помилки негайно;

6) вкладіть у кайдзен час і творчість, а не величезні гроші;

7) вирішуйте проблеми за допомогою командного духу та колективного підходу.

Сутність кайдзен полягає в тому, щоб співробітники постійно вдосконалювались і застосовували у своїй роботі нові підходи й технології, безперервна корисна діяльність повинна стати частиною культури в компанії. Застосування концепції бережливого виробництва є усвідомленим стратегічним вибором керівництва будівельного комплексу, який ґрунтується на стратегічних цілях розвитку компанії з використанням системи менеджменту якості.

Розглянемо детально основні принципи будівельної компанії в умовах бережливого господарювання.

Перший принцип – стратегічний розвиток і єдність цілей. Вищим керівництвом встановлюються єдині цілі й напрями діяльності компанії, забезпечується керівництво щодо їх досягнення, створюється та підтримується внутрішнє середовище, у якому персонал повністю залучається до вирішення завдань компанії. При цьому саме вище керівництво компанії бере на себе повну відповідальність за результати й підвищення якості виготовлення продукції, виконання робіт і надання послуг.

Працівники на всіх рівнях становлять основу компанії, повне залучення дає змогу використовувати їхні здібності з вигодою для будівельного комплексу. Залучення та розвиток персоналу, постійна підготовка й перепідготовка кадрів є необхідною умовою ефективної діяльності компанії, її конкурентоспроможності. Кожен працівник робить свій внесок у досягнення цілей компанії. У взаємній підтримці та єдності персоналу, який прагне до загальної корпоративної мети компанії, досягається стабільний розвиток будівельного комплексу й підвищення добробуту, доходів та особистої результативності персоналу.

Другий принцип – орієнтація на споживача. Щоб компанія функціонувала стабільно, необхідне не просто вирішення конкретних питань, а докорінні зміни, при цьому основну увагу варто звернути на споживача. Будівельна компанія залежить від своїх споживачів, тому повинна розуміти їх поточні й майбутні потреби, дизайнерські смаки, виконувати їх вимоги та прагнути до перевищення їхніх очікувань. Будь-яку діяльність у компанії варто розглядати з позиції цінності для споживачів (як зовнішніх, так і внутрішніх). Уся діяльність компанії ділиться на операції та процеси, що додають цінність для споживача. Розуміння цінності для споживача та інших зацікавлених сторін дає можливість керівникам усіх рівнів правильно організувати діяльність компанії. Основне правило для будівельної компанії – «думай як споживач».

Третій принцип – системний і процесний підходи в управлінні. В основі управління будівельною

компанією закладається процесний підхід, який визначає причини протиріч, виробничих криз, шляхи її модернізації та якісної модифікації. Бажаного результату досягають більш ефективно, коли видами діяльності компанії й відповідними ресурсами управляють як процесом. Уся система управління будівельною компанією розуміється як управління взаємопов'язаними процесами, які можуть перебувати в стабільному чи нестабільному стані.

Таким чином, підприємство описується як мережа процесів, що становить систему, і в цю систему входять і управління виробництвом, і поставки, і реалізація, і прогнозування, і кадрові питання. Кожний значущий процес виробництва має свого командного лідера-керівника, який управляє процесом, несе відповідальність за створену продукцію, роботу, послугу, за усунення недоліків.

До основних процесів належать обмінні, стратегічні, операційні процеси та процеси управління людськими ресурсами й активами. Забезпечується побудова всіх процесів та операцій у вигляді безперервного потоку створення цінності (картування потоку створення цінності) з організацією ланцюжка, що включає споживачів всіх рівнів, а також постачальників. Проведення змін і розвиток компанії передбачає, що будь-які зміни в компанії засновані на вивченні зовнішнього попиту, тобто думки споживачів, на виявленні робіт, що додають цінність, усуненні втрат у всіх ключових процесах і використанні показників ефективності. Такий підхід в управлінні компанією приведе до вирішення проблем, що постали перед будівельною галуззю, і позитивного досягнення результатів змін, таких як якість будівництва, сучасний дизайн, досконалий сервіс, зниження витрат компанії за систематичного поліпшення обслуговування, поліпшення морального клімату, формування системного мислення.

Четвертий принцип – встановлення взаємовигідних і довготривалих відносин із постачальниками, організація роботи точно вчасно. Довготривалі партнерські відносини з постачальниками варто розглядати як умову постійного поліпшення й скорочення втрат у ланцюзі постачань. Основним критерієм у практиці закупівель компанії є якість продукції (будівельних товарів, робіт, послуг), оскільки компанія та постачальники є взаємозалежними. Здатність компанії й постачальників створювати цінності підвищується на основі взаємовигідних відносин. Для цього передбачається поділ ризиків, витрат, прибутку, обмін інформацією та знаннями між постачальниками та споживачами всіх рівнів.

В основу витягування процесів забезпечення матеріально-технічними ресурсами закладені принцип «точно вчасно» (точно в строк) та оперативний обмін інформацією між споживачами й постачальниками.

Витягування процесів передбачає таку організацію, за якої постачальник надає рівно стільки, скільки потрібно споживачеві, і тільки тоді, коли необхідно споживачеві (як зовнішньому, так і внутрішньому). Компанією виробляються та надаються тільки ті вироби, послуги, інформація, людські й матеріальні ресурси тощо, які необхідні в потрібний час і в потрібній кількості для забезпечення гнучкості виробництва та усунення всіх видів втрат.

П'ятий принцип – скорочення втрат і постійне вдосконалення процесів. Постійне вдосконалення діяльності будівельної компанії загалом варто розглядати як незмінну мету. Будь-яка діяльність компанії – це технологічний процес, а отже, вона може бути вдосконалена, що досягається шляхом безперервного поліпшення всіх процесів у компанії (від планування, виробництва, постачання до реалізації, тобто надання будівельних послуг) шляхом збільшення корисної цінності для споживача та скорочення втрат. Діяльність із всебічного скорочення (усунення) втрат розглядається як основа поліпшення потоку створення цінності та зниження внутрішніх витрат компанії.

Систематичне виявлення різних видів втрат сприяє результативності й ефективності компанії за досягнення її стратегічних цілей. Вивчення та аналіз фактичного стану процесів регулюється циклом Шухарта – Демінга «Plan-Do-Check-Act» (PDCA), розробленим американськими вченими, і полягає в постійному поліпшенні роботи компанії з планування (plan), здійснення (do), перевірки (check), впливу (act), організованої на основі системи збору, розгляду й реалізації пропозицій від персоналу компанії, підтримуваної системою мотивації праці та необхідними ресурсами. Відбувається постійний пошук проблем із метою поліпшення всіх видів діяльності й функцій у компанії для досягнення підвищення якості продукції (товарів, робіт, послуг).

Методологія PDCA – простий алгоритм дій керівника з управління процесом і досягнення його цілей. Цикл управління починається з планування.

Планування – ідентифікація та аналіз проблеми; оцінка ресурсних можливостей і планування необхідних змін. Виконання – пошук вирішення проблеми та здійснення запланованих заходів. Перевірка – оцінка результатів і висновки відповідно до поставлених завдань. Дії (управління, коригування) – прийняття рішення на основі отриманих висновків; якщо зміна не вирішує поставлене завдання, варто повторити цикл, внівши корективи в план.

У. Шухарт уперше описав концепцію PDCA в 1939 р. в книзі «Статистичні методи з точки зору управління якістю». Е. Демінг пропагував використання циклу PDCA як основного способу досягнення безперервного поліпшення

процесів. У 1950 р. Е. Демінг надихнув японців на використання циклу PDCA.

Девіз у роботі компанії – «Щоб бізнес ріс, і ти циклічно дій: плануй, роби, перевіряй, впливай».

Шостий принцип – забезпечення вбудованої якості. Для прийняття управлінських рішень усі події та проблеми варто реєструвати й розглядати на місці їх виникнення, тобто виробничому майданчику, ділянці («гемба»), де створюються цінності для клієнта.

Слово «гемба» з японської мови буквально перекладається як «реальне місце». У концепції Лін цей термін став використовуватись для позначення місця, де безпосередньо проводиться робота, а точніше – місця, де створюється цінність для споживача.

Гемба потрібна для поліпшення робочих процесів для підвищення ефективності підприємства. Гемба відіграє дуже важливу роль у досягненні цього завдання.

Гемба ставить перед собою завдання побачити процес таким, яким він є насправді, щоб потім привнести необхідні поліпшення. Важливо зрозуміти, що неможливо поліпшити процес, не залишаючи свого офісу. Гемба є наріжним каменем японської філософії управління та несе в собі масу різних аспектів застосування.

Управління процесами компанії здійснюється шляхом візуалізації й прозорості. Необхідний рівень якості продукції, робіт, послуг підтримується на всіх етапах життєвого циклу. Це досягається шляхом безперервного пошуку та усунення потенційних загроз і причин невідповідностей за допомогою методів їх попередження, що знижує потребу в масових додаткових перевірках та інспекціях, а також шляхом попередження й усунення причин появи дефектів у виробництві, на виробничих майданчиках, що призводить до зниження страхових виробничих запасів.

Вбудована якість забезпечує «бездефектну» конкурентоспроможність компанії та здійснюється на етапах проектування шляхом взаємного пов'язання (стикування) процесів. Вбудована якість передбачає забезпечення якості процесів за рахунок створення відповідних можливостей із метою підтримки процесів у стабільно керованому стані.

Основне правило для компанії – «Вся увага на «гембу» (виробничий майданчик): йди та дивись, не бери, не передавай, не роби недоброякісні предмети виробництва».

Сьомий принцип – ухвалення рішень, заснованих на фактах, пріоритетне забезпечення безпеки та дотримання стандартів. Ефективні рішення приймають на підставі аналізування даних та інформації. Реєстрація подій дає змогу представити їх у вигляді фактів, до яких можна апелювати. При цьому всі учасники процесу можуть розглядати процес та отримувати необхідну інформацію

про нього, що дає змогу швидко виявити невідповідності, забезпечити виконання стандартів, виявити функції й відповідальність працівників. Побудову потоків створення цінності та скорочення втрат необхідно розглядати з урахуванням ризику виникнення небезпечних ситуацій. Їх подальша обробка й аналіз дають змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення, спрямовані на усунення та попередження проблем.

Пріоритет під час прийняття рішень віддається гарантованому рівню безпеки. Збільшення швидкості потоку та скорочення втрат не повинні призводити до зниження необхідного рівня технічної, економічної, соціальної, екологічної, особистої та інших видів безпеки. За необхідності проводиться технічна експертиза кайдзен-пропозицій із позиції їх безпеки.

Неухильне дотримання положень стандартів, регламентів, інструкцій та інших обов'язкових документів є необхідною умовою функціонування й постійного поліпшення процесів компанії. За виявлення недоліків та/або можливостей їх поліпшення персонал виконує вказівки, які викладені в діючих документах, до прийняття змін у встановленому порядку.

Компанія може обійтись без регламентів, якщо на чолі компанії перебуває власник, а в підпорядкуванні в нього – десяток старих знайомих. Як тільки компанія виходить за описані межі, вона потребує стандартів діяльності. Якщо компанія не надала співробітникам регламент роботи, це означає, що вона явно дозволила їм керуватись власним досвідом, власними цінностями, власним уявленням про те, що треба чи не треба робити. Відсутність регламенту в компанії призводить до того, що співробітники керуються принципом «мені здається, так краще». Сутність регулярного менеджменту полягає в тому, щоб встановити правила поведінки людей у повторюваних процесах і ситуаціях, перевести діяльність на режим роботи «за правилами», а потім контролювати дотримання цих правил.

Таким чином, одного разу витративши час на стандартизацію й формалізацію будь-якого процесу, менеджер вивільняє свій управлінський ресурс для більш продуктивної роботи, оскільки раніше йому доводилось регулярно вирішувати нескладні з управлінської позиції проблеми, які, проте, «пожирають» у сумі величезну кількість часу. Перехід на регулярний менеджмент неминучий для будь-якої компанії, яка має намір розвиватись і рости. Управління на основі регламентів, стандартів та інструкцій – це підхід до управління, який передбачає постійне прагнення до «прозорості» бізнесу, упорядкованості процесів і відносин, стандартизації процедур, викоринення системних помилок тощо.

Таким чином, регулярний менеджмент – це не тільки ретельно спланована та добре працююча система управління будівельною компанією,

а й системна робота над удосконаленням системи управління. В основі роботи закладене правило «П'ять разів запитай, чому, вияви корінну (глибинну) причину».

Восьмий принцип – лідерство та командний дух й корпоративній культурі. Стратегічні процеси спрямовані на розроблення майбутніх цінностей компанії – пошук нових напрямів розвитку компанії, нових форм співробітництва, заснованих на ідеях відкритості, прозорості, мотивації праці, а також упровадження нових бізнес-проектів, у яких закладено новий підхід виробництва «на рівних». У компанії розвивається корпоративна культура, сукупність соціальних норм і цінностей, які сформовані на морально-етичних принципах та підтримуються більшістю. Ключові корпоративні культурні цінності – повага до персоналу, компетентність, ініціатива, творчість, новаторство та майстерність – сприяють розкриттю повною мірою талантів персоналу, виявленню їх нерозкритих потенційних здібностей і перспектив професійного зростання та є її основою. Потрібне формування команди лідерів (управлінської команди змін), однодумців бережливого виробництва для досягнення загальних цілей і єдиних цінностей, що використовують єдині корпоративні стандарти. Корпоративна культура, наприклад організаційна, ощадлива, трудова тощо, дає змогу розкрити та використати повною мірою новаторські ідеї персоналу, підтримує в працівниках прагнення до постійного розвитку, навчання й підвищення свого кваліфікаційного рівня, досягнення високого рівня відповідальності за виконання роботи на робочому місці.

Основний девіз для компанії – «Успіх компанії – розвиток її персоналу».

На сучасному етапі управління компанії прийшли до розуміння того, що не гроші та не матеріальні ресурси є основним капіталом підприємства, а люди та інновації.

Співробітники й керівники всіх рівнів управління – найцінніший ресурс будівельної компанії, який відрізняється від інших видів ресурсів тим, що є самозростаючою цінністю.

Оскільки потреби із часом змінюються, компанія також повинна змінюватись, тобто адаптуватись до змін через удосконалення виробничої системи, що досягається шляхом виключення з процесів усіх втрат – витрат ресурсів без створення цінності.

Досягнення цієї мети відбувається шляхом глибокої зміни виробничої системи за допомогою застосування конкретних систем та інструментів бережливого виробництва, які задовольняють потреби всіх учасників процесу. Концепція вимагає, щоб компанія розглядала себе та свою роботу очима споживача, а не власними.

В економічній компанії, яка побудована на процесному підході, змінюється поведінка персоналу,

і ці зміни у свою чергу можуть істотно прискорити перетворення в компанії. Процесна компанія створює умови та дозволяє своїм співробітникам працювати за принципом бізнес-процесів. Процесна компанія досягає найвищого потенціалу шляхом розроблення таких бізнес-процесів, які мобілізують здатності кожного співробітника, і намагається перетворити успіх на щоденну норму. Бізнес-процеси являють собою новий образ ділового мислення.

Перший і головний крок до створення економічної компанії – зробити новий образ мислення нормою для всіх. Для нового образу мислення характерні чотири риси:

- бізнес-процеси орієнтовані на результат роботи, у процесній компанії всі співробітники розуміють не тільки те, що вони роблять, а й навіщо;

- процеси орієнтовані на споживача, робота всього персоналу будівельної компанії будується з урахуванням різноманітних умов середовища та спрямована на досягнення певних результатів і вимог споживачів будівельних послуг;

- бізнес-процеси цілісні, тобто інтереси бізнес-процесу важливіші, ніж інтереси окремих груп співробітників; головне – об'єднати окремі дії для досягнення оптимального результату, який буде представлений споживачеві;

- процесне мислення будується на переконанні, що успіх у бізнесі залежить від ретельно продуманих схем роботи.

Увесь персонал процесної компанії знає застосовувані бізнес-процеси та своє місце в них, знає, яких результатів чекає споживач і хто відповідає за надання клієнтові цих результатів. Усі орієнтовані на загальний кінцевий результат і справжніми суперниками вважають зовнішніх конкурентів, а не сусідні відділи всередині компанії. Усі погляди в економічній компанії спрямовані в бік споживача, а не знизу вгору на керівництво компанії. Побудова економічної компанії здійснюється шляхом внутрішньої інтеграції через зміну трудової етики та встановлення норм трудової поведінки. Швидкість змін у компанії буде зумовлюватись бажанням персоналу та його внутрішніми можливостями, а не зусиллями ззовні. Перший і головний крок до створення економної компанії – зробити цей новий образ мислення нормою для всіх.

Керівництво будівельної компанії має намір демонструвати особистим прикладом участь у впровадженні бережливого виробництва з метою досягнення високих стандартів якості, постійного навчання персоналу командній роботі відповідно до таких керівних принципів:

- формування корпоративної культури та створення умов, що забезпечують позитивні зміни;

- підтримки та стимулювання співробітників, які прагнуть до самореалізації, професійного зростання;

- забезпечення справедливої системи оцінки й мотивації праці персоналу за досягнення корпоративних та індивідуальних цілей;

- оцінки кожного співробітника, який робить внесок у вдосконалення й розвиток компанії, що дає змогу реалізовувати свої можливості та отримувати відповідну винагороду.

Ощадлива компанія – оновлена система управління, яка здійснює роботу в таких напрямках:

- 1) стратегічне управління: формування місії компанії, розгортання стратегічних цілей, створення організаційної моделі, проведення маркетингових досліджень споживачів, оцінки зовнішнього та внутрішнього середовища. Формується політика компанії в окремих сферах її діяльності, здійснюється управління компанією за ключовими показниками ефективності;

- 2) процесне управління: забезпечення зміни внутрішніх бізнес-процесів компанії з урахуванням безперервності потоку створення цінності в основних і допоміжних процесах, виявлення й скорочення витрат, структуроване вирішення проблем із використанням технологій поліпшень;

- 3) управління персоналом: удосконалення та розвиток персоналу, організація командної роботи з впровадження кайдзен-пропозицій, вивчення та обмін ідеями й досягненнями з використанням технологій залучення. Забезпечується зміна світогляду та поведінки персоналу компанії шляхом формування корпоративної культури, навчання й саморозвитку співробітників, зміни стандартів і системи мотивації праці;

- 4) управління збутом та маркетингом: поширення концепції бережливого виробництва на зовнішніх постачальників і дилерів, організація роботи з орієнтацією на споживача та його потреби, активізація збутової діяльності (вибір каналів реалізації, реклами, формування попиту на ринку транспортних послуг шляхом маркетингових досліджень).

Інноваційний підхід, що забезпечує оптимізацію виробничих процесів, орієнтований на скорочення витрат, на побажання внутрішніх і зовнішніх споживачів, на поліпшення якості продукції, робіт, послуг. Бережливе виробництво сьогодні повсюдно визнається як найбільш ефективний, надійний і з незначними витратами шлях компаній до виходу з кризи та досягнення економічної самостійності. Воно дає змогу без серйозних витрат значно підвищити продуктивність, істотно поліпшити якість продукції чи послуг, скоротити витрати й час виробничого циклу. Нова виробнича концепція управління якістю продукції та послуг передбачає пріоритет серед інших напрямів управління за досягнення всіх цілей і завдань функціонування будівельної компанії. Бережливе виробництво визнане передовими країнами світу як шлях до досягнення конкурентоспроможності, економічного розвитку та завоювання компаніями лідируючих позицій на ринку.

Висновки. Таким чином, суттєвим джерелом забезпечення конкурентності, ефективності, якості діяльності будь-якого підприємства в сучасних кризових умовах є впровадження філософії кайдзен. Особливо це актуально для діяльності підприємств будівельного комплексу. Підвищення якості діяльності будівельного комплексу можливе за рахунок реалізації принципів філософії кайдзен. Кайдзен – це політика, спрямована на розвиток людського капіталу.

До основних принципів управління в новій парадигмі бережливого виробництва можна віднести такі:

- етику бізнесу (золоте правило менеджменту);
- відповідальність кожного як обов'язкову умову успішного менеджменту;
- чесність і довіру до людей;
- уміння слухати всіх, з ким є взаємодія в роботі;
- опору на фундаментальні основи менеджменту (якість, витрати, сервіс, нововведення, контроль ресурсів персоналу);
- сучасну реакцію на зміни в навколишньому середовищі;
- комунікації в компанії за горизонталлю та вертикаллю;
- лояльність до персоналу та інші методи роботи з ним, які забезпечують задоволеність працівників;
- встановлення пайової участі кожного працюючого в загальних результатах;
- створення атмосфери, що сприяє розкриттю здібностей працюючих;
- якість персональної роботи та її постійне поліпшення (удосконалення).

Забезпечити це можливо шляхом ведення системного навчання принципів, закладених у концепції бережливого виробництва, а також навчання фахівців основ теорії бережливого виробництва, основних інструментів Lean, тобто навчання таких професій, як Lean-керівник, Lean-менеджер (керівники та менеджери бережливого виробництва). Саме Lean-менеджери є ключовими фігурами в механізмі поліпшення процесу. Перебуваючи між менеджментом служби та робочими структурного підрозділу, застосовуючи Lean-технології, вони вирішують практичні питання впровадження бережливого виробництва.

Система бережливого виробництва повинна бути зрозуміла кожному працівнику, також необхідно, щоб усі працівники на підприємстві були до неї залучені. А найголовніше – керівник повинен змінити принципи керівництва, тобто перейти від авторитарного стилю (командування) до наставництва. Бережливе виробництво за своєю природою – це філософія рівності, ключовий принцип якої – прозорість у всьому. Розгортання політики бережливого виробництва в компанії –

це відкритий процес, який готує персонал і використовує ресурси відповідно до поставлених завдань. Ощадлива система процвітає тільки в атмосфері довіри, коли кожен знає, що з усіма діють чесно, усі «гострі» моменти вирішуються з необхідним гуманізмом.

Створення економічної компанії вносить суттєві корективи в політику управління персоналом. Ці корективи викликані зміною організаційної структури, навчанням принципів бережливого виробництва, зміною (гнучкістю) мотивації праці.

Ощадлива компанія починається, власне, зі зміни організаційної структури. Виробничі цехи й ділянки, у яких здійснювалася одна чи декілька схожих операцій із виготовлення продукту (товару, послуги), реорганізуються у виробничі осередки (у компанії вводиться плоска продуктова структура). Виробничі осередки працюють у безперервному потоці створення цінності, результатом їх роботи є готові продукти або послуги. Формується робоча команда, до складу якої входять лідер і фахівці різних кваліфікацій (члени команди). Розмір робочої команди, яка виконує роботу безлічі раніше діючих функціональних служб, узгоджується з обсягом виробництва кожного виробничого осередку.

Основою бережливого виробництва є постійні ініціативи безпосередньо від виробничих команд, спрямовані на зниження втрат. За збільшення попиту споживачів різко збільшується навантаження на членів виробничих команд. У зв'язку із цим, щоб не зупинити потік створення цінності, кожний працівник бережливого виробництва повинен бути професіоналом у суміжних галузях та дуже надійним виконавцем.

Інформаційна візуальна система в будь-який період часу дає чітке уявлення про перебіг потоку створення цінності, тим самим даючи змогу адекватно пов'язати результати їх роботи з розміром винагороди (створити прозору систему мотивації персоналу). Працівники більше не преміюються за виконання плану випуску продукції, а заохочуються за виготовлення виробничим осередком конкретного продукту, який «витягується» споживачем. Система мотивації працівників заощадливого виробництва стимулює ті дії працівників, які націлені на безперервний рух цінності потоком і на виключення при цьому всіх можливих втрат.

Формування сучасної політики бережливого виробництва тісно пов'язане з екологічною політикою держави, потребує плідного дослідження й термінового запровадження нових принципів і підходів та дієвих заходів держави, суспільства, агентів освіти, спрямованих на імплементацію кращого європейського й світового досвіду, упровадження державного екологічного та бережливого складників у всі галузі економіки та сфери діяльності, які забезпечать збереження, невиснажливе використання й відтворення природних

ресурсів з урахуванням процесів глобалізації економіки, розвитку в країні ринкових відносин, положень низки міжнародних зобов'язань України в галузі охорони навколишнього природного середовища, формування парадигми мислення громадян і практики кайдзену щодо бережливого виробництва.

Цікавим може бути наукове дослідження питання щодо використання філософії кайдзен у навчальному та виховному процесі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вальчук В. Преобразование предприятия на принципах бережливого производства. URL: <https://www.u-b-s.ru/berejlivoje/berezhlivoje-proizvodstvo.html>.
2. Виханский О., Наумов А. Менеджмент: учебник. 3-е изд. М.: Экономист, 2003. 528 с.
3. Деминг Э. Выход из кризиса. Новая парадигма управления людьми, системами и процессами = Out of the Crisis. М.: Альпина Паблишер, 2011. 400 с.
4. Маурер Р. Шаг за шагом к достижению цели: метод кайдзен = One Small Step Can Change Your Life. М.: Альпина Паблишер, 2014. 192 с.
5. Масааки Имаи. Гемба кайдзен: путь к снижению затрат и повышению качества = Gemba kaizen: A Commonsense, Low-Cost Approach to Management. М.: Альпина Паблишер, 2010. 344 с.
6. Репин В., Елиферов В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов. М.: РИА «Стандарты и качество», 2008. 408 с.

Сафаров Парвиз
Шахин оглы

Азербайджанская Республика в геополитическом треугольнике: Россия-Иран-Турция в первой половине 90-х гг. XX в.

В статье рассматривается вопрос о политическом положении Азербайджанской Республики после распада СССР вследствие прекращения двупольного строения мира и формирования новых мировых порядков. Рассматриваются взаимосвязи Азербайджана с Россией, Ираном и Турцией в первой половине 90-х годов XX века. Подчеркиваются основные направления столкновения стратегических интересов на Южном Кавказе ведущих государств: США–Россия, США–Иран, Турция–Россия, Турция–Иран. Уделяется внимание позиции основных держав по вопросу армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта и нефтяной стратегии Азербайджана.

Ключевые слова: Азербайджан, Россия, Иран, Турция, Нагорный Карабах, нефтяная стратегия.

У статті розглядається питання про політичне становище Азербайджанської Республіки після розпаду СРСР внаслідок припинення двопольної побудови світу і формування нових світових порядків. Розглядаються взаємозв'язки Азербайджану з Росією, Іраном і Туреччиною в першій половині 90-х років XX століття.

Підкреслюється основні напрями зіттовхування стратегічних інтересів на Південному Кавказі провідних держав: США–Росія, США–Іран, Туреччина–Росія, Туреччина–Іран. Приділяється увага позиції основних держав щодо вірмено-азербайджанського нагірно-карабахського конфлікту і нафтової стратегії Азербайджану.

Ключові слова: Азербайджан, Росія, Іран, Туреччина, Нагорний Карабах, нафтова стратегія.

The article deals with the political situation of the Azerbaijan Republic after the collapse of the USSR and the cessation of the bipolar world structure and the formation of new world order. The interrelations of Azerbaijan with Russia, Iran and Turkey are considered in the first half of the 90s of the XX century. The main directions of the collision of strategic interests in the South Caucasus of the leading states are highlighted: USA-Russia, USA-Iran, Turkey-Russia, Turkey-Iran. Attention is paid to the position of the major powers on the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict and the oil strategy of Azerbaijan.

Key words: Azerbaijan, Russia, Iran, Turkey, Nagorno-Karabakh, oil strategy.

УДК 94(479.24)+(470)+(55)+(560)

Сафаров Парвиз Шахин оглы,
кандидат исторических наук, доцент
Азербайджанского государственного
педагогического университета

С 80-х годов XX в. усилиями демократических государств начал формироваться новый мировой порядок, мир постепенно избавился от тоталитаризма, и в результате этого процессы становления национальных государств и интеграции значительно усилились. В эти годы выросли трудности в экономической, политической и социальной сферах, рост застойной ситуации серьезно повлиял на общественно-политическое состояние СССР и социалистических стран Восточной Европы. Потерпела крах политика перестройки, разработанная по инициативе М.С. Горбачова и осуществленная под руководством Коммунистической Партии. В декабре 1991 г. руководители России, Украины и Белоруссии Б. Ельцин, Л. Кравчук, С. Шушкевич объявили о распаде СССР [1, с. 23–24].

После распада СССР и прекращения двупольного строения мира на Евразийском континенте образовались новые геополитические регионы международного значения. Кавказский регион, находившийся между Черным и Каспийским морями, превратился в зону новых стратегических интересов таких государств, как США, Россия, Турция и Иран. После распада огромной империи под названием СССР три новых независимых государства – Азербайджан, Грузия и Армения – сразу привлекли внимание мирового сообщества. События, происходившие в регионе, находив-

шемся на пересечении Европы и Азии, имеющем выгодную географическую позицию с богатыми природными ресурсами, не могли остаться без внимания западных государств и региональных держав. Внедрение Западных государств и Турции в регион было встречено со стороны России и Ирана жестким политическим противодействием. В целом, основные направления столкновения стратегических интересов на Южном Кавказе можно определить в следующем порядке: США–Россия, США–Иран, Турция–Россия, Турция–Иран. С точки зрения внешнеполитических региональных принципов у государств существовали серьезные противоречия, их стратегические интересы пересеклись во всех сферах. С возникновением новых государств на Южном Кавказе, который является составной частью Каспийского пространства, США начали делать первые шаги по формированию международной политики в регионе, а Россия, Иран и Турция – по формированию своей региональной политики [2, с. 170].

Конец «холодной войны» и распад СССР создали новые условия в регионе. В период усиления процесса глобализации регион, где существуют международные интересы у США и региональные интересы – у России, Ирана и Турции, можно называть жизненно важным «геополитическим» пространством. Стратегические интересы великих

держав на Южном Кавказе формируются при выстраивании отношений с государствами данного региона. В процессе формирования и развития отношений великих держав с отдельными государствами региона возникали стратегические интересы, которые, в свою очередь, сформировали общерегиональные интересы.

Вместе с тем, эти отношения позволяют исследовать регион в форме единого «стратегического пространства». Вместе с Россией, Ираном, Турцией и некоторыми Европейскими государствами, имеющими стратегические интересы на Южном Кавказе, особенно в Азербайджане, особое значение приобретают и становятся решающими интересы США, которые находятся далеко за пределами региона. Для США Азербайджан имеет большое экономическое и геополитическое значение. Интерес к углеводородным запасам Каспия давал дополнительный стимул Западным государствам, особенно США, к их участию в политических процессах, происходящих в регионе. Именно по этой причине Каспийский регион стал относиться к новой зоне ответственности США [3, с. 33]. Несмотря на то, что и Северный Кавказ был причислен к Каспийскому региону, у США не имелось независимой внешнеполитической стратегии по отношению к этому региону, интерес на Северном Кавказе рассматривался как составная часть взаимоотношений США с Россией. Кавказская политика была частью единой мировой политики США, а Южно-Кавказский геополитический регион был составной частью внешней политики, проводимой в Каспийском регионе.

Другим государством, имеющим стратегические интересы на Кавказе и в Азербайджане, была Турция. Турция, которая считается естественным союзником Азербайджана в регионе, оказывала ему в начале 90-х XX в. годов ограниченную помощь в рамках международного права. Между тем, Турция хотела решить за счет ресурсов Азербайджана свои энергетические проблемы, добываясь прокладки по своей территории трубы для экспорта добытой с помощью Западных компаний азербайджанской нефти, превращая ее в рычаг давления на великие державы и пытаясь возвысить свою значимость как транзитная страна, с целью выхода через территорию Азербайджана к Средней Азии. Азербайджан и Турцию объединяют общие этнические и культурные корни, и официальный Баку связывает устойчивость своей независимости во многом с мощной поддержкой, получаемой из Анкары. В развитии азербайджано-турецких отношений заинтересованы обе стороны. Если для Азербайджана Турция являлась надежным союзником и опорой, то становление сильного Азербайджана способствовало бы возрастанию силы и роли в мировой политике самой Турции. После распада СССР и окончания «холодной войны» Турция

приобрела большое геостратегическое и геополитическое значение, что привело к возрастанию ее влияния в регионе [4, с. 71].

На Южном Кавказе Азербайджан является тем значимым государством, в котором пересекаются интересы великих держав. Однако усиление за короткое время Азербайджана, имеющего важное стратегическое значение и обладающего богатыми природными ресурсами, превращение его в полноценное независимое государство не соответствовало планам некоторых держав, в первую очередь Ирана. Однобокая прозападная политика Азербайджана в 1991–1993 гг., усиление партнерства с США и Турцией вызывало недовольство у Ирана и России, еще больше сблизило их для создания нового альянса [3, с. 35]. Общие геополитические параметры стратегических интересов США и Турции на Южном Кавказе вообще и в Азербайджане в частности почти во всех сферах сталкивались с альтернативными, исторически существующими региональными интересами России и Ирана. В результате шла геополитическая игра между странами, имевшими свои интересы в регионе. Стратегические интересы США, России, Турции, Ирана на Южном Кавказе сосредоточилась, в основном, в Азербайджане как ведущем государстве региона, считавшимся по политическим, экономическим и культурным мотивам «силовым центром».

По многим факторам Россия была заинтересована в развитии отношений с Ираном. Во-первых, по мнению России, Иран препятствовал тюркской экспансии на Кавказ и Среднюю Азию, входившую в зону её стратегического влияния. Во-вторых, Иран, обладая значительной военной силой и экономическим потенциалом, являлся существенным препятствием проникновения Запада, и в первую очередь США, в зону Персидского залива. И, наконец, на фоне недополучения обещанной Западом огромной финансовой помощи русско-иранское военное сотрудничество обеспечивало поступление в бюджет России значительных средств.

Как региональное государство, проводившее активную геополитику, Иран, в свою очередь, тоже был заинтересован в развитии отношений с Россией. Иран, используя военный, экономический и технологический потенциал России, хотел повысить свою военную и экономическую мощь и тем самым избавиться от зависимости западных стран в этой сфере. Наконец, Иран, укрепляя сотрудничество с Россией, мог бы добиться приобретения последовательного союзника против своего традиционного соперника – Турции. Интересы Ирана в этом регионе по многим параметрам совпадали с интересами России, которая препятствовала расширению НАТО на восток.

В формирующейся вертикальной оси Москва–Тегеран основным стратегическим звеном являлась

Армения, которая сближала Россию с Ираном и отделяла от континентального Евразийского пространства члена НАТО – Турцию [5, с. 54]. Надо отметить, что только лишь выступление Турции в качестве гаранта независимости Азербайджана явилось одним из факторов, раздражающих Россию и Иран. На укрепляющиеся партнерские отношения Азербайджана с Турцией Россия и Иран отвечали своеобразным подходом к «Карабахской проблеме», периодическим блокированием приграничного транспорта (Россия мотивировала это доставкой несанкционированных грузов для мятежной Чечни), угрозами относительно «нефтяных контрактов», затягиванием узла по решению проблемы распределения Каспия между прибрежными государствами [3, с. 36]. В 90-х годах в результате возникшей геополитической ситуации четко прослеживается возникновение противоборствующих друг другу альянсов Москва–Тегеран–Ереван и Вашингтон–Анкара–Баку, где Азербайджан находился в центре событий [3, с. 37].

Иран и Россия были активны в декларировании совпадения своей политики по отношению к Азербайджану, что на дипломатическом языке воспринималось как оказание давления стратегических партнеров с целью продвижения в международных делах их законных интересов.

После распада СССР во взаимоотношениях Азербайджанской Республики с государствами, восстановившими свою независимость, Россия занимала своеобразное место. В начале 90-х годов в формирующемся общественном сознании народа Азербайджана не было единой позиции по отношению к России, в России тоже отсутствовал однозначный подход по отношению к Азербайджану. В Москве находились люди, которые рассматривали Азербайджан не как независимое государство, а как мятежную провинцию, так и в Азербайджане было достаточно людей, которые рассматривали Россию как империю, пытаясь как можно быстрее дистанцироваться от нее. По этой причине одним из достижений внешней политики Азербайджанских властей была постепенный переход от митинговых настроений по отношению к России к политике добрососедских отношений. Если в начале 90-х годов во взаимоотношениях двух государств преобладали претензии и обиды, то с 2000 года ситуация в корне изменилась. Новое руководство России, проводя более прагматичную, предсказуемую политику по отношению к странам СНГ, в т. ч. Азербайджану, сумело вернуть доверие к себе [6, с. 126]. Это заставило задуматься о целесообразности однозначной «прозападной ориентации» внешней политики Азербайджана. Нормализация отношений с Россией, придание им значения стратегического партнерства предопределили дальнейшее направление внешней политики Баку, который в вопросе Евро-Атлантической

интеграции проводит осторожную, сбалансированную, с учетом российского фактора, политику, которая, по мнению большинства, отвечает национальным интересам Азербайджана.

После распада СССР, добившийся независимости Азербайджан, отказавшись от Иранской модели, предпочел Турецкую модель развития общества. Распад СССР являлся началом новой эры для Ирана, вместе с тем, у Ирана были большие, не осуществленные региональные и идеологические амбиции. Угроза объединения Северного и Южного Азербайджана в нынешней ситуации не выглядела реальной. Политическая и экономическая модернизация Северного Азербайджана в составе СССР резко отличалась от пути развития Южного Азербайджана. Фактор пребывания двух частей азербайджанского народа в разных геополитических и исторических пространствах отодвинул на неопределенное время вопрос объединения азербайджанского народа. Вместе с тем, резкое различие между двумя частями Азербайджана значительно ограничивало возможность политического и религиозного влияния Ирана на республику. Однако такая ситуация не соответствовала намерением официальных кругов Ирана [7, с. 189–278].

Интересы Турции на Южном Кавказе во всех сферах сталкивались с интересами России и Ирана. Турция пыталась сыграть ведущую роль в огромном регионе, который включал: Кавказ, республики Средней Азии, Черноморское побережье и территорию от Адриатического моря, включая и Балканы, до Китая. Турция, добившаяся стабилизации в Черноморском бассейне, контролировала выход оттуда к Средиземному морю, сбалансировав политику России на Кавказе и препятствуя распространению исламского фундаментализма, вносила огромный вклад в южное крыло НАТО. Стремление Турции к региональной гегемонии не было беспочвенным и было обусловлено некоторыми фактами. Турция, являясь Евроазиатским государством и находясь в выгодной стратегической позиции, контролируя центральные мировые морские пути и проливы, оказывала серьезное влияние на экономики некоторых государств.

В ноябре 1992 г. американский «Wall Street Journal» так представил новый образ Турции западным правившим кругам: «Турция старается помочь новым мусульманским государствам построить светское, демократическое государство, сыграть роль моста между Западом, Балканами и Ближним Востоком. В безопасности Запада Турция должна быть важным жизненным средством <...>. В регионе, где преобладают очаги старой вражды, этническое недовольство, где каждый имеет оружие, дружба Турции носит для Запада еще большую жизненную важность» [8].

Как экономически развитая страна региона с мощным военным потенциалом, как член НАТО Турция, строя светское демократическое правовое государство, активно участвует в европейских и мировых организациях, стремится к интеграции в Европу, играет важную роль в борьбе против терроризма и сохранения мира и безопасности в регионе. Новейшая Кавказская политика Турции превратилась в составную часть его региональной и общетюркской политики. Именно при поддержке Турции и США, делавший первые неуверенные шаги на пути к независимости, Азербайджан в начале 90-х годов смог устоять перед натиском и вызовами, исходящими из разных стран.

Жизнеспособность независимости Азербайджана во многом зависит от определения оптимальной внешней политики в геополитическом пространстве Россия–Иран–Турция. Попытка Баку сделать скачок в одном из этих направлений сразу вызывает негативную реакцию другого направления.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Султанов Ч.А. Последний удар империи / Ч.А. Султанов. – Баку: Нафта-Пресс, 2004. – 624 с.
2. Nəşibov E. ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı: Çıraq, 2006. – 314 s.
3. Səfərov P.Ş. Azərbaycan Respublikası Rusiya, İran və Türkiyənin geosiyasi maraqlarında. Bakı: Elm və Təhsil, 2011. – 264 s.
4. Qasimov M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər). Bakı: Gənclik, 1996. – 140 s.
5. Аббасбейли А.Н. Геостратегические интересы НАТО на Кавказе, на рубеже XX-XXI веков / А.Н. Аббасбейли, И.Г. Дарабади. – Баку, 1999. – 256 с.
6. Əsgəroğlu İ. Xilaskar, qurucu, fəvqəlbəşər. Bakı: Ozan, 2004. – 296 s.
7. Куртов А. Азербайджан – Иран: пока проблем в отношениях соседей больше, чем решений / А.Куртов // Независимый Азербайджан: новые ориентиры. Москва, 2000. – Т. 2. – с. 189–278.
8. WallStreetjournal, 1992. – November 20.

Січкаренко Г.Г.

Гендерні стереотипи в суспільних дисциплінах

Метою статті є з'ясування місця гендерного підходу в суспільних дисциплінах, які викладаються у вищих навчальних закладах України. Предметом аналізу виступають підручники з політології та соціології для студентів непрофільних ВНЗ, рекомендовані Міністерством освіти і науки України, та вияв в них дискримінації за ознакою статі. Саме підручники є потужним інструментом трансляції гендерної чутливості.

Ключові слова: гендерний підхід, гендерна чутливість, гендерні стереотипи.

вання і науки України, і виявлення в них дискримінації по признаку пола. Именно учебники являются мощным инструментом трансляции гендерной чувствительности.

Ключевые слова: гендерный подход, гендерная чувствительность, гендерные стереотипы.

The object of the article is finding out the place of gender approach in social disciplines that are taught in higher education institutions. The subject of analysis is uncovering of discrimination according to the article in the textbooks of political science and sociology of non-major higher education institutions that are recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine. The textbooks are powerful tools of translation of gender sensitivity.

Key words: gender mainstreaming, gender sensitivity, gender stereotypes.

УДК 37.378.4

Січкаренко Г.Г., доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Целью статьи есть осмысление места гендерного подхода в общественных дисциплинах, которые преподаются в вузах Украины. Предметом анализа выступают учебники по политологии и социологии для студентов непрофильных вузов, рекомендованные Министерством образо-

Основні теоретичні положення політичної науки, проблемні питання з урахуванням новітніх досягнень, а також узагальнення політичної практики суспільства мають відобразитись у підручниках. Адже вирішальним чинником освітньої діяльності є зміст навчання, який забезпечує формування сучасних освічених фахівців і громадян. Роль політологічного знання в житті суспільства і кожної людини визначається тим, наскільки ці знання поширені, засвоєні та наскільки глибоко вкорінені у політичну поведінку людей. Від цього залежить політична культура населення і, нарешті, якість його життя.

Головною метою вищої освіти, яка стала в Україні масовою, виступає приведення її рівня у відповідність з європейською. Попри певні досягнення на цьому шляху, помітним є брак гендерного компоненту в програмах, підручниках і посібниках для студентів ВНЗ. Між тим, в Україні розроблена необхідна нормативна база. У 21 ст. Закону «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.) вказано на необхідність видання підручників, «вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка, виховання культури гендерної рівності, рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків» [20]. МОН України видало наказ № 839 від 08.09.2009 р. «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» [19] тощо.

Між тим, гендерна проблематика у вищій освіті є недостатньо розробленою у вітчизняних дослідженнях. Перший підручник з гендерних досліджень, за редакцією І.О. Жеребкіної, де наданий аналіз навчальної літератури, з'явився у 1996 р. [29]. Сьогодні варто виділити праці: І. Жеребкіної [1], А. Колодій [15], М. Маєрчик [2], Т. Марценюк [8; 9], Т. Мельник [11], О. Плахотнік [2; 3],

Н. Приходькіної [18], Н. Пушкарьової [1] тощо. Між тим, реальна ситуація у вищій освіті змінюється надто повільно.

Метою статті є з'ясування місця гендерного підходу у суспільних навчальних дисциплінах, які викладаються у ВНЗ України. Предметом аналізу виступають підручники та посібники з політології та соціології для студентів непрофільних ВНЗ, рекомендовані МОН України, та виявлення в них гендерних стереотипів і дискримінації за ознакою статі (андроцентризм, сексизм, гендерні стереотипи). Підручники обрані на підставі популярності й поширення серед викладачів і студентів. Адже саме вони є потужним інструментом трансляції гендерної чутливості.

Гендерні та феміністські дослідження, починаючи з 1970-х рр., отримали плідного розвитку на Заході [6; 8, с. 8; 25; 32]. У США виникли women's studies, в які увійшли 30 тис. курсів в університетах та інших закладах освіти. Був показаний андроцентризм наукових досліджень і освіти, проведена ревізія дисциплін і навчальної літератури, усунути гендерні стереотипи. Для української академічної спільноти ця робота ще попереду. Експертиза підручників щодо гендерної чутливості ще не проведена належним чином.

Не можна підготувати фахівця без розуміння ним гендерної проблематики, оскільки гендерна чутливість є професійною нормою й ознакою цивілізованого поведіння в розвинутих країнах. Між тим, в українському суспільстві та студентському середовищі продовжують панувати традиційні стереотипи стосовно соціальної ролі жінок і чоловіків [див.: 18; 3].

В останній час в Україні розгортаються гендерні дослідження за підтримки міжнародних організацій, навчальні гендерні програми у вищій

школі [див.: 4]. Проте більшість викладачів продовжує ігнорувати гендерний аналіз. Це показує навіть попередній огляд підручників, посібників, словників, де жінки згадуються мало, зокрема, через гендерну асиметрію понятійного апарату. Андроцентризм особливо показовий у мовних конструкціях, де, наприклад, у парі «чоловік-жінка», «син-донька», «юнаки та дівчата» на першому місці вказується чоловік в супереч положенням абетки. Професії та посади мають назви у чоловічому роді. Поширені штампи на кшталт: «представники сильної/слабкої статі», «прекрасна половина людства», «жіночки» або «жіноцтво» (порівняйте з «чоловічками» і «чоловіцтвом») тощо [8, с. 41; 22].

Перейдемо до розгляду підручників, посібників і словників з політології. Відразу зазначимо, що в історії політичної думки політика, владні відносини розглядалися як суто чоловіча справа, тому в підручниках жінки як суб'єкти суспільно-політичного життя зустрічаються набагато рідше, ніж у навчальній літературі з інших суспільних дисциплін. Сучасна навчальна література з політології, яку проаналізувала автор, практично не має гендерної термінології та тематики. Серед жінок-вчених де-не-де згадується лише Х. Арендт [13, с. 340; 30, с. 326; 16, с. 22; 15, с. 25, 161]. У більшості словників, які надаються в підручниках, відсутні категорії гендеру. У Політологічному енциклопедичному словнику за редакцією М.П. Требина є лише поняття «сексизм» і «фемінізм» [14, с. 648, 758–761]. У посібнику за редакцією Є.В. Перегуди [16, с. 213] і підручнику за редакцією О.В. Бабкіної та В.П. Горбатенко [17] наводиться лише поняття: «фемінізм». До того ж воно тлумачиться як «інтелектуальний та суспільно-політичний рух, що виступає за розширення прав і ролі жінок у суспільстві» [17]. Між тим, мова мала йти про боротьбу жінок за рівноправність, а не лише за розширення прав.

Водночас підручники з політології не є гендерно нейтральними. Тут наявні мовні стереотипи сексизму та деструкції (ототожнення людини і чоловіка, домінування чоловічих прикладів і наочності – політиків, видатних діячів, вчених; виклад матеріалу з погляду чоловіків, порівняння соціальної ролі жінок і чоловіків на користь других тощо). Це є характерним для традиційно-патріархальної картини світу. До того ж підручники, що підготовлені вченими-жінками, в цьому не відрізняються від написаних чоловіками [17; 15]. Так, у підручнику за редакцією О.О. Бабкіної та В.П. Горбатенко у розділі «Класифікація громадських об'єднань» після характеристики молодіжних організацій і об'єднань дозвольного характеру єдиний раз з'являється один абзац про жіночі громадські об'єднання та рухи [17]. У тексті про «політичну свідомість соціальної спільноти»

називають клас, націю, професійну, вікову групу, проте про жінок – нічого. За цим стоїть визнання маргінальності та незначимості гендерної/жіночої проблематики, що показує андроцентризм політичного знання в Україні.

У підручнику за редакцією А. Колодій «право жінки на самовизначення» називається єдиний раз лише у контексті проблем абортів [15, с. 121]. Жіночі спільноти, групи, рухи не згадуються. Наприклад, «референтними групами у справі політичної соціалізації» називаються лише «партії, етнічні та релігійні групи, групи за професіями» [15, с. 136]. Зазначається, що «у багатьох країнах значний вплив мають екологічні («зелені») партії, партії пенсіонерів, організації споживачів та ін.» [15, с. 145]. Отже, згадуються навіть пенсіонери як суб'єкти політичної активності, а жіночі організації не є присутніми і тут.

В цьому сенсі в позитивний бік відрізняється підручник П.П. Шляхтуна, де наведена інформація з історії та сучасності світового жіночого руху [30, с. 306–307], говориться про наявність проблеми «забезпечення не лише формально-юридичної, а й фактичної рівності жінок із чоловіками» [30, с. 177], є згадування про жіночі партії, громадські організації [30, с. 282]. Проте в інших темах – із соціальної нерівності, соціальних відносин, видів соціальної політики, з політичної культури, субкультури, соціалізації тощо – жодної інформації про гендерні/жіночі проблеми, організації, нерівності.

Таким чином, автори підручників із політології, які були розглянуті, не критично, недостатньо повно і тому неадекватно оперують основними політологічними поняттями. Феміністичні політичні теорії, гендерні підходи зовсім не представлені, навіть під час розгляду напрямів західної політичної думки. Відсутня інформація з гендерних питань, відповідних посилань під час характеристики політичної поведінки, політичної культури, політичних прав представників різних груп, спільнот і т. ін. Проведений аналіз показує, що більшість авторів спирається не на сучасні політологічні та гендерні дослідження, а на поширені традиційні гендерні стереотипи, що сприяє їх відтворенню у масовій свідомості. Проте, основою методології гендерних досліджень у політології є не лише показ гендерної асиметрії, але й розгляд інститутів влади та домінування через гендерні ролі і відношення в суспільстві, державі. Тут прихований величезний демократичний, гуманістичний потенціал, який в нашому суспільстві до кінця не використовується і не розуміється.

Для порівняння проаналізуємо підручники із соціології, де, зокрема, розглядаються соціально-політичні відносини. Соціологія почала викладатись у ВНЗ України як обов'язкова дисципліна разом із політологією на межі 1980-90-х рр.

Перші підручники були скалькульовані із західних, проте з них була вилучена гендерна проблематика. Так, популярніші підручники Н. Смелзера й Е. Гідденса, видані відповідно у 1994 і 1999 рр., мали великі спеціальні розділи, розгорнутий ілюстративний матеріал з гендерної проблематики. У підручнику Е. Гідденса розділ «Гендер і сексуальність» займає сторінки 119–149 [5], і гендерна проблематика пронизує всі теми курсу. У праці Н. Смелзера гендерна нерівність розглядається вже у другому розділі у главі «Сексуальні ролі та нерівність» [22, с. 328–361]. І надалі через призму всіх соціальних інститутів, зокрема, політики, народонаселення тощо.

У наших підручниках протягом 1990-х рр. гендерна проблематика була відсутня. Соціально-політичні процеси розглядалися як абстрактні, що відносяться до людини загалом. Навіть в розділах «Соціологія сім'ї», «Економічна соціологія», «Соціологія політики» не згадувалися гендерні ролі, гендерна нерівність, статева сегрегація ринку праці, жіночі рухи, представництво жінок у владі тощо. Отже, студенти не навчалися науковому аналізу специфіки стану, ролі та взаємодії соціальних спільнот у суспільстві.

Один із перших українських посібників за редакцією В.Г. Городяненка (1999) не мав параграфу, присвяченого гендерним проблемам, і відповідних категорій у термінологічному словнику [27]. Те ж саме відноситься і до другого популярного підручника із соціології за редакцією В.М. Пічі (1999 р.) [12]. У згаданих підручниках зустрічаються неточності та гендерні стереотипи. Так, у підручнику В.М. Пічі у структурі сім'ї виділяються «авторитарні сім'ї, які характеризуються жорстким підкоренням дружини – чоловікові, а дітей – батькам» [12, с. 158]. Між тим, такі сім'ї є патріархальними. В авторитарних сім'ях влада зосереджена в руках однієї особи без уточнення статі (часто у жінки). Гендерні стереотипи залишаються у розгляді функцій сім'ї та шлюбу [12, с. 161; 26, с. 169], що некритично відтворює радянські позиції [див.: 10].

У цьому зв'язку гідним виключенням є «Короткий енциклопедичний словник із соціології» за ред. В.І. Воловича (1998), куди увійшли статті «Гендер», «Гендерні дослідження», «Гендерна сукупність» [23, с. 95–97].

З початку нового тисячоліття у підручниках з'являється гендерна проблематика, проте не во всіх і досить непослідовно, обмежено. Зустрічаються помилкові твердження. Так, у словнику-довіднику із соціології (укл.: В.М. Піча та ін.) поняття «гендер» тлумачиться як «відмінність між чоловіками і жінками за анатомічною статтю», «гендерна ідентичність – наше уявлення про свою стать; відчуття себе жінкою чи чоловіком» [28, с. 54]. Проте з наукової точки зору,

гендер – це соціокультурна, символічна конструкція, але не «анатомічна», гендерна ідентичність – це переживання власної відповідності гендерним ролям, тобто сукупності суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією).

Окремий розділ «Гендерна соціологія» з'являється лише у третьому виданні підручника за ред. В.Г. Городяненка (2008 р.). Проте і тут авторам складно залишатись у межах гендерної етики. Основні поняття визначаються так: «маскулінність» (лат. masculinus — чоловічий; тут — мужність, сила) та «фемінність» (лат. femina — жінка, самка; тут — жіночність)» [25]. Між тим, лат. femina визначається лише як «жінка», без доповнення в дусі «сексизму». До сього часу продовжують видаватись посібники де відсутня гендерна проблематика [24], або у відповідному розділі згадується гендерна нерівність, проте немає потрібного аналізу, чи він не проведений скрізь навчальний матеріал, а також посібники, де продовжують ретранслюватись патріархальні стереотипи. Так, у посібнику М.П. Лукашевича наведений параграф «Соціальні статуси, ролі і типи особистості: гендерний дискурс», проте гендеру присвячена одна сторінка [7, с. 82–83]. Гендерні стосунки характеризуються як форма соціальних відносин між лише великими суспільними групами [7, с. 82]. До сексизму можна віднести також вислів: «Відношення до жінок як до вищих істот – одне з основних вимог західної цивілізації» [7, с. 82].

Таким чином, сучасні підручники із соціології щодо гендерної проблематики можна поділити загалом на дві групи. У першій приділяється увага гендеру, наявні спеціальні розділи, проте гендерна проблематика присутня під час розгляду лише деяких соціальних процесів, залишаються прояви андроцентризму. До другої групи відносяться підручники, в яких про гендер майже нічого не говориться, гендерні відношення в сучасному суспільстві ігноруються. Вказане не відповідає рівню сучасної світової науки і вимогам вищої школи.

Отже, у підручниках для ВНЗ з політології та соціології гендерна проблематика не має належного наукового забезпечення, що є неприпустимим. У західній науковій спільноті інтеграція гендерних досліджень до суспільних дисциплін відбулася давно і зараз слугує показником високих професійних якостей вчених. Проведений огляд підручників дозволяє зробити висновок, що їх зміст відображає ситуацію, що склалася в українському суспільстві з її загальною декларативністю щодо гендерних проблем і поширенням гендерних стереотипів. Це посилює гендерну асиметрію наукових досліджень і гальмує адаптацію України до європейських цінностей.

У студентів не формуються сучасні знання та чутливість до гендерної нерівності у владних відношеннях, залишаючи поза сферою уваги значні пласти соціальної реальності. Вочевидь, подальших розвідок чекають навчальні курси з інших вузівських дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Введение в гендерные исследования : Ч. 1 : [учеб. пос.] / И.А. Жеребкина и др. – Х. : ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. – 708 с.
2. Гендер для медій : [підруч. із гендерної теорії] / М. Маєрчик, О. Плахотнік та ін. – К. : Критика, 2013. – 219 с.
3. Гендерні проблеми очима студентів : аналітична доповідь / Л. Гусакова, І. Даніленко та ін. – Х. : Райдеп, 2009. – 64 с.
4. Гендерні студії в сучасній Україні : матер. студ. наук.-практ. конф. (12–13.03.2015 р.) ; гол. ред. С.О. Філоненко. – Бердянськ : БДПУ, 2015. – 96 с.
5. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
6. Гриневич Л.В. Гендерні дослідження / Л.В. Гриневич // Енциклопедія історії України. – К. : «Наукова думка», 2004. – Т. 2.
7. Лукашевич М.П. Соціологія сім'ї: теорія і практика : [навч. посіб.] / М.П. Лукашевич. – К. : ІПК ДСЗУ, 2012. – 186 с.
8. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінаціям : [посібник для експертів і експерток аналітичних центрів] / Т. Марценюк. – К. : CIDA, 2014, – 65 с.
9. Марценюк Т.О. Гендерні стереотипи зовнішньої реклами / Т.О. Марценюк, О.А. Рождественська // Наукові записки НаУКМА. Соціол. науки. – 2009. – Т. 96. – С. 82–88.
10. Мацковский М.С. Социология семьи: проблемы теории, методологии и методики / М.С. Мацковский. – М.: Наука, 1989. – 116 с.
11. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна : [навч. пос.] / Т.М. Мельник // Основи теорії гендеру. – К. : К.І.С., 2004. – С. 10–29.
12. Піча В.М. Соціологія: загальний курс : [навч. пос. для студентів вищих закладів освіти України] / В.М. Піча. – К. : «Каравела», 1999. – 248 с.
13. Погорілий Д.Є. Політологія: кредитно-модульний курс : [навч. посібн.] / Д.Є. Погорілий. – К. : Центр учбової літератури. Фірма «Інкос», 2008. – 432 с.
14. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
15. Політологія. Кн. 1–2 / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. – 2-е вид. перероб. та доп. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
16. Політологія : [навч. посіб.] / Є.В. Перегуда, В.Ф. Панібудьласка, В.Л. Семко, Н.І. Рижко та ін. – К. : КНУБА, 2011. – 216 с.
17. Політологія : [підручник] / ред. О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 528 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/1862634/page:36/>
18. Приходькіна Н. О. Педагогічні умови реалізації гендерного підходу у фаховій підготовці студентів гуманітарних спеціальностей : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Н.О. Приходькіна. – К., 2008. – 20 с.
19. Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту. Наказ МОН України № 839 від 10.09.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/183->
20. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України № 2866-IV від 08.09.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
21. Синчак О. За рівність мовну і позамовну / О. Синчак // Журнал соціальної критики «Спільне». – 8 березня 2011 р.
22. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М. : «Феникс», 1994. – 688 с.
23. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / під. ред. В.І. Воловича. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
24. Соціологія : [навч.-метод. комплекс для студентів Інституту філології] / укл. Вілкова О.Ю. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2016. – 45 с.
25. Соціологія : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. В.Г. Городяненка. – 3-є вид. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 544 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://eknigi.org/gumanitarnye_nauki/61055-sociologiya.html
26. Соціологія : [підручник] / за ред. В.М. Пічі. – 3-є вид. стереотип. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 280 с.
27. Соціологія : [посібник для студентів вищих навчальних закладів] / за ред. Городяненка В.Г. – К.: Видав. Центр «Академія», 1999. – 387 с.
28. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : [навч. словник-довідник] / за заг. ред. В.М. Пічі. – 2-е вид., стереотипне. – Л.: «Новий світ-2000», 2004. – 480 с.
29. Теория и история феминизма : курс лекций / под ред. И. Жеребкиной. – Х. : ХЦГИ ; Ф-Пресс, 1996. – 387 с.
30. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія : [підручник] / П.П. Шляхтун. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 472 с.

Шукуров Вагиф Камал оглу

Тенденции национального возрождения в 50-годах XX века в Азербайджанской ССР

Две мировые войны двадцатого века ускорили крах мировой колониальной системы. Российская империя как «тюрьма народов» не была исключена из этого процесса. После Первой Мировой войны эта империя также потеряла определенную часть своих земель, но была возобновлена под названием СССР, и даже в результате Второй Мировой войны некоторые из утраченных ею позиций были восстановлены, но все же они не могли предотвратить борьбу свободолюбивых наций против «Тюрьмы народов». В 50-е годы XX столетия освободительное движение народов колониальной державы, в том числе азербайджанского народа, потрясло основы советской империи в различных формах.
Ключевые слова: Азербайджанская ССР, антисоветский, национализм, национальные движения, культ личности, СССР, КГБ.

Дві світові війни двадцятого століття прискорили крах світової колоніальної системи. Російська імперія як «в'язниця народів» не була виключена з цього процесу. Після Першої Світової війни ця імперія втратила певну частину своїх земель, але була відновлена під назвою СРСР, і навіть в результаті Другої Світової війни деякі

з втрачених її позицій були відновлені, але все ж вони не могли запобігти боротьбі волелюбних націй проти «Тюрми народів». У 50-ті роки XX століття визвольний рух народів колоніальної держави, в тому числі азербайджанського народу, розворушувало основи радянської імперії в різних формах.
Ключові слова: Азербайджанська РСР, антирадянський, націоналізм, національні рухи, культ особистості, СРСР, КДБ.

The two world wars of the twentieth century accelerated the collapse of the world colonial system. The Russian Empire, which was the "The Peoples' incarceration", was not excluded from this process. After the First World War, the empire which exposed certain land loss was restored in the name of the USSR, and even as a result of the Second World War, some of its positions were restored but all of these could not break the hardness of struggle of the nations who included for "The Peoples' incarceration". In the 50s of the last century, the liberation movement of the peoples of the colonial power, including the Azerbaijani people, was shaking the foundations of the Soviet empire in a different form.
Key words: Azerbaijan SSR, antisoviet, nationalism, admiration of personality, USSR, SSC.

УДК 94(479.24)

Шукуров Вагиф Камал оглу,
 диссертант
 Азербайджанского государственного
 педагогического университета

Российский историк Пыжиков, отметил отсутствие сильной оппозиции против Советской власти в Азербайджане, пишет: «В Азербайджане в силу разных причин, в отличие от Грузии и Армении, не сложилось устойчивой национальной оппозиции. Если на роль лидера национальных движений в Прибалтике, на Украине, в Грузии, Армении могла претендовать национальная интеллигенция, то в Азербайджане эта тенденция не находила яркого подтверждения. Политическая «незрелость» и «неразвитость» национального движения в Азербайджане сближала его с национальными движениями республик Средней Азии и Казахстана. Мусульманский фактор и социокультурная отчужденность от советского мировоззрения являлись доминирующими факторами в национальном движении Азербайджана» [12, 306]. Однако исследования свидетельствуют о том, что в Азербайджане исламский фактор не играет доминирующую роль в национальном движении. Естественно, несмотря на давление, попытка сохранить исламские ценности азербайджанского народа не может быть истолкована как исламский фактор в национальном движении.

В результате исследований выяснилось, что, наоборот, в борьбе за национальные ценности представители азербайджанской интеллигенции шли впереди. Получение азербайджанским языком статуса государственного языка свидетельствовало

о борьбе азербайджанской интеллигенции. Однако «последние сталинские репрессии в конце 40-х – начале 50-х годов сильно затронули национальную интеллигенцию» [12, с. 306].

Несмотря на строгий контроль и устрашение народа органами государственной безопасности, попытки борьбы против существующего режима продолжались. Люди, боясь открыто выразить свое мнение, пытались доносить анонимно его до правительства. Авторы этих анонимных писем находили и подвергали самым тяжелым наказаниям.

«В 1950 году органами государственной безопасности был выявлен автор анонимного письма – член партии, инженер, <...> Аббас Керимов. Автор обвинил «судебные и следственные органы, милицию, МГБ <...> в незаконных арестах граждан, в применении физических воздействий к арестованным <...>, что в СССР существует эксплуатация, рабский труд и несправедливость народа» [9, с. 183].

«В том же 1950 году был арестован член партии, ответственный секретарь редакции газеты «Азербайджан мюаллими» Алекпер Гюлизаде. <...> Гюлизаде собственноручно написал и распространил ряд анонимных писем и документов резкого антисоветского содержания, <...> в оскорбительной форме отзывался о руководителях Советского государства» [9, с. 183].

«11 июня 1953 года Джафарзаде А.М. (<...> образование высшее, учитель русского языка <...>) написал анонимное письмо в Комитет по делам культурно-просветительных учреждений при Совете Министров Азербайджанской ССР, в котором, обращаясь к писателю С. Рагимову, писал: «Каждый азербайджанец должен бороться, чтобы его родина не была колонией России. Я вам советую: что нужно для отечества, то и сделайте. Добьемся себе свободы слова и печати. Мщение и борьба <...>» [11, с. 138].

Вызывают интерес обнаруженные в 1951 году органами МГБ дела педагогов из Баку – учителя Института Народного Хозяйства Азербайджана Гулама Джафарова и преподавателя Комбината образования при министерстве Торговли Халила Мурадова, каждый из них осужден на 25 лет. «В ходе следствия выяснилось, что арестованные педагоги систематически собираются обсуждать деятельность советского правительства, как на внутренней, так и на международной арене. <...> Арестованный Гулам Джафаров в ходе следствия высказал, что <...> весной 1950 года я в беседе с Мурадовым, <...> касаясь репрессивных мер, принимаемых Советским государством <...>, утверждал что в лагерях СССР содержатся 20 миллионов невинных людей, которые используются на различных работах как бесплатная рабочая сила. <...> ежедневно в лагерях СССР погибает по пять тысяч заключенных <...>» [2, л. 35].

«8 мая 1951 года Министр Государственной Безопасности Емельянов <...> сообщает об активизации в последнее время бывших мусаватистов и националистов Азербайджанской ССР. Из материалов следствия по делам арестованных Худадова Ибада – в прошлом мусаватиста <...>, Гасанова Курбана – бывшего декана Азербайджанского Педагогического Института, а также других данных, располагаемых МГБ, усматривается, что националистически настроенные элементы ведут работу против нас, стремясь к созданию подпольных антисоветских групп и вредительских организаций <...> борьбы против Советской власти» [1, л. 13–14].

В справке Емельянов отмечает, что «педагог ремесленного училища №5 Джапаридзеского района города Баку Музафаров Кудрат Курбан оглы призывает: «Турки должны освободить своих братьев, которые находятся под игом русских. <...> Хозяин наших азербайджанцев – это Мамед Эмин Расул Заде <...>» [1, л. 17].

Во второй половине 50-годов как на всей территории СССР, так и в Азербайджанской ССР началось более открытое проявление национального возрождения. Самыми главными характерными особенностями этого периода являются выход на поверхность нелегальный оппозиции и появление людей, открыто озвучивающих протест против действующей системы.

Доклад Хрущева на XX съезде КПСС был воспринят обществом неоднозначно и вызвал большой резонанс. Многие коммунисты в ходе обсуждения доклада Хрущева все грехи видели не в Сталине, а именно в системе. Такой образ мышления создавал опасные тенденции в стране. «<...> На партийном собрании парторганизации школы № 36 <...> г. Ташкента директор школы т. Водолазова заявила: «Если говорить о культе личности, то кто же его создавал вокруг Сталина, как не те, которые работал с ним. <...> Разве они не знали, что происходит? <...>» [7, с. 547–548]. Аналогичная ситуация была в РСФСР, Эстонской ССР, Азербайджанской ССР, Украинской ССР, почти во всем Советском Союзе, во время обсуждения появились мысли об ответственности за незаконность сталинской эпохи нынешнего руководства [7, с. 425, 426, 482–483, 484–488, 547–555, 557].

В Грузии с 5 по 11 марта 1956 года состоялись просталинские митинги и беспорядки. Корреспондент газеты «Труд» в Грузии С. Статников о событиях, которые произошли в те дни, в секретном письме главному редактору газеты Б. Бурковой 5–11 марта, где представлена подробная информация о событиях в Тбилиси, отметил, «что после 1924 года это было самым мощным антисоветским выступлением в Грузии. Митинги были разогнаны с помощью армии, есть убитые и раненые» [7, с. 257–265].

Как и во всём советском пространстве, дискуссии постепенно начинают выходить из-под контроля ЦК Компартии Азербайджана, что привело к озвучиванию мыслей более антисоветского характера, противоречащих советскому обществу, и к явному выражению социального недовольства. 10 июля 1956 года на открытом собрании первичной парторганизации первого промысла НПУ «Азизбековнефть» при обсуждении постановления ЦК КПСС «О Культе личности и о ликвидации его последствий», коммунист Салманов М. под маской критики культа личности допускал вредные высказывания против решений XX съезда КПСС [5, л. 138]. «Коммунист Пириев в своём выступлении допускал политически неверное толкование о формах перехода от капитализма к социализму, заявив, что теперь не обязательно проводить коллективизацию сельского хозяйства» [5, л. 140].

«В решениях съезда от 30 июня 1956 года ЦК КПСС «О Культе личности и о ликвидации его последствий» Партией внесена ясность в определённой степени в вопросы культа личности и причинах его возникновения, его характере и его результатах» [13, с. 145]. Советское руководство особенными методами решило продолжить обсуждения. То есть, чтобы не допустить демократии, обсуждения должны были пойти

по определенному сценарию, кто не соблюдал правил – тех наказывали.

«24 августа 1956 года бюро ЦК КП Азербайджана обсуждало вопрос о не партийных выступлениях в ходе обсуждения рядом партийных организаций города Баку решения ЦК КПСС «О культуре личности и ликвидации его последствий». На заседании бюро было отмечено, что в некоторых партийных организациях ослабление идейной политической работы привело к тому, что отдельные коммунисты выступают против политики партии и советского правительства. На заседании было отмечено, что бюро ЦК КП Азербайджана считает недопустимым отсутствие отпора со стороны коммунистов, участвовавших на заседании, на демагогическое и антипартийное выступление ряда членов ЦК КПСС. Решением бюро поручалось руководству городской партийной организации Бакинского городского комитета партии усилить идеологическую работу, принять практические меры в целях её повышения <...>» [8, с. 101–102].

«<...> совещание в ноябре 1956 г. в Генеральной прокуратуре СССР, созванное по указанию ЦК КПСС, о котором подробную информацию представил I-му секретарю ЦК КП Азербайджана И. Мустафаеву прокурор республики А. Бабаев. <...> По информации Бабаева, прокурор СССР Р. Руденко отмечал: «<...> имеет место некоторая активизация контрреволюционных элементов в стране. Об этом свидетельствуют <...> антисоветские проявления в ряде городов <...>». «Нездоровые» настроения проявляются, прежде всего, среди студентов и некоторой части творческой интеллигенции <...>» [10, с. 267].

19 декабря 1956 г. в письме ЦК КПСС в адрес ЦК компартий союзных республик «Об усилении политической работы партийных организаций в массах и пресечении вылазок антисоветских, враждебных элементов» была серьезная угроза лицам, пытавшимся проводить ревизии основных принципов советской системы: «ЦК КПСС с особой силой подчеркивает, что в отношении вражеского охвостья у нас не может быть двух мнений по поводу того, как с ним бороться. Диктатура пролетариата по отношению к антисоветским элементам должна быть твердой и беспощадной. Коммунисты, работающие в органах прокуратуры, суда и государственной безопасности, должны зорко стоять на страже интересов нашего социалистического государства <...>, решительно разоблачая перед народом враждебную сущность вылазок антисоветских элементов <...>» [7, с. 400].

Из письма становится ясно, что, опять же, на прицеле – интеллигенция. Письмо, по сути, свидетельствует о том, что сталинизм ещё продолжался и без Сталина, просто в более мягкой форме. По существу, так и должно было быть,

потому что сталинская тоталитарная система, основанная на административно-властной системе, сформированной в 30-х годах, должна была быть управляема по принципам Сталина.

Однако XX съезд сделал свою работу, как указано в письме, во всем СССР, а также в Азербайджане тенденции национального возмущения уже показали себя!

В середине 50-х годов ситуация в Азербайджане была напряженной. В частности, арест Мир Джафара Багирова вызвал напряженность. Судебный процесс по делу М. Багирова, а с другой стороны, мартовские события в Грузии вызвали серьезный резонанс в Азербайджане:

«В антисоветских листовках, обнаруженных органами КГБ на улице Джаббарлы в Баку, адресовано обращение населению:

«1. Наша обязанность – освободить М.Д. Багирова. 2. Тесно сплотится с грузинами, долой русских <...> 3. Ввести старый мусульманский алфавит, русский алфавит вывести из строя» [4, л. 40].

Обращения: «Мусульмане, 36 лет мы находимся под игом русских <...>. Они нас грабят и отбирают все богатство. Если бакинскую нефть не вывозить в Россию, то мы станем миллионерами. Русские (желтые) нашу нефть, шерсть, хлопок, чай, рис, молоко, яйца и все доходы отнимают из рук. Отделиться от русских <...>» [4, л. 40].

18 мая 1956 года листовки, распространенные в городе Сумгаит, имели более жесткие антисоветские призывы. Там было показано:

«Сообщаем кавказским мусульманам, что с сегодняшнего дня из любой территории Кавказа мы должны изгнать желтых <...>. Ай, мусульмане, азербайджанцы, каждая нация заботится о своих нуждах, за исключением нас. Грузины русских бьют и выгоняют. Они же приходят на Кавказ, отнимают наш хлеб. С грузинами мы должны крепко объединиться, а русских навсегда должны прогнать из своей среды. Давайте освободим Мир Джафара Багирова из рук желтых <...>. В Грузии в Армении имеют свою письменность, а у нас же – русская письменность. Потребуем свою письменность <...>» [4, л. 41]. Председатель КГБ Азербайджанской ССР А. Гуськов: 18.05.1956 года в справке № 175с отмечал, что «<...> в тот же день <...> на столбе улице Ленина (г. Баку – ред.) была обнаружена вторая листовка аналогичного содержания <...> 18 мая с/г. из ЦК КП Азербайджана поступила 3-я листовка антисоветского националистического содержания. Автор этих листовок, допуская антисоветские, националистические высказывания, требовал освобождения из-под стражи врага народа Багирова, изгнания из пределов Азербайджана русских <...>, и при необходимости опираться на Турцию и другие капиталистические страны» [4, л. 43].

Произведенной проверкой «<...> установлено, что указанные листовки составлены одним и тем же лицом – Рзаевым Кямилем Халил оглы, 1939 года рождения <...>, работающим учеником плотника в тресте «Гражданстрой» в городе Сумгаите <...>» [4, л. 43]. 13 февраля 1956 года в справке № 437 с ЦК КП Азербайджана А. Гуськов отмечает, что «Секретариатом ЦК КП Азербайджана 9 декабря 1955 года <...> поручено установить автора анонимного письма антисоветского содержания, адресованного в Совет Министров Азербайджанской ССР <...>. Установлено, что автором этих писем является Гасанов Гусейн Ага Нусрат оглы 1936 года рождения, уроженец с. Аббасабад Ярдымлыского района, азербайджанец <...>» [4, л. 29].

«Нагиев Юсиф Исмаил оглы, родившийся в 1917 году в городе Шеки, был арестован силами безопасности в январе 1956 года, когда он написал четыре анонимных письма антисоветского националистического содержания и отправил их в различные государственные органы. Он написал в своем письме, что материальное положение советских людей было жалким, что советская сторона и государственные органы не выполнили свою политику должным образом, был арестован и приговорен к 6 годам лишения свободы» [8, с. 92].

Еще об одном письме, написанном Ганиевым Тофиком Ибрагим оглы. «Исследования показали, что Т. Ганиев вклеил листовку, отражающую националистические призывы, на электрическом столбе на улице Гази Асланова. В этой листовке был призыв к выходу Азербайджана из состава СССР» [8, с. 93]. «Нам не разрешают говорить на родном языке <...> Мы должны попросить ООН, чтобы поставили вопрос об отделении Азербайджана от России» [11, с. 354].

Согласно отчету Азербайджанской КГБ за 1956 год, в начале текущего года «в районе армянского кладбища в Баку, 467, а <...> 26 июня в Кировабаде, были распространены таким же способом подготовленные 277 антисоветских националистических листовок <...>. В результате исследований большая часть листовок, распространяемых по территории Азербайджана, написаны в духе национализма. 44 из 70 анонимных писем, отправленных 54 авторами в 1956 году различным советским партийным органам, были антисоветского националистического содержания [8, с. 97].

Одним из событий, произошедших в 1957 году над Девичьей Башней, было поднятие флага Азербайджанской Демократической Республики. «27 мая 1957 года сотрудник Театра оперы и балета Джахид Хилал оглы <...> в связи с 39-летием Азербайджанской Демократической Республики водрузил триколорный флаг республики на Девичьей башне <...>» [14, с. 176–187].

В 1958 году на XXII съезде КП Азербайджана председатель КГБ Копилов в отчетном докладе признавал, что антисоветские движения в Азербайджане есть: «Нельзя не учитывать, что еще имеются отдельные лица, которые, будучи враждебно настроенными в отношении Коммунистической партии и Советской власти, открыто пытаются клеветать нашу партию и ее местные органы <...>. Есть также и такая категория враждебных элементов <...>, которые прибегают к таким грязным приемам, как сочинение и распространение анонимных писем и листовок антисоветского характера <...>» [6, л. 37–39]. Копилов затем обратился к фактам: «За антисоветский характер и клевету <...> были осуждены комсомольцы студенты Татлиев Сабир Али оглы (Азгосуниверситет) и Бабаев Ханахмед Иса оглы (Индуст. Ин-т)» [6, л. 39].

«На оперативном совещании, проведенном 30 мая 1959 года руководящими и оперативными работниками КГБ при Совете Министров Азербайджанской ССР, была обсуждена общественно-политическая ситуация в республике. В ходе обсуждений был перечислен ряд фактов, связанных с ростом национализма и религиозных обрядов в республике. Наличие фактов было подчеркнуто антисоветскими высказываниями населения в адрес органов власти. Ряд начальников отделов признали, что в течение 4-х лет поиски распространяющей листовки антисоветской националистической группы не дали никаких результатов. Члены этой группы на территории Азербайджана и Грузии распространили более трех тысяч листовок, призывающих свергнуть советскую власть <...>» [8, с. 453–455].

Таким образом, несмотря на репрессии 30-х годов, борьба с советской колониальной системой продолжалась. В период, о котором идет речь, держащая в своей монополии средства массовой информации советская пропагандистская машина, прививая идею демократической страны народным массам, смогла скрыть свою истинную тоталитарную сущность. Кроме того, существующая в недавнем в прошлом «сталинофобия», не была стерта из памяти людей. В таких условиях в Азербайджане невозможно было создать мощную действующую антисоветскую организацию с её программой и уставом. Призыв представителей свободолюбивой интеллигенции поднять народ к борьбе был невозможным, предпринятые попытки потерпели неудачу. Поэтому тактикой того времени была индивидуальная борьба. Выбор метода, такого как анонимные письма и антисоветские листовки, понятен для патриотических интеллектуалов того времени. Тем самым они не дали угаснуть идее национальной свободы. Существовала идеологическая оппозиция скрытой, но глубоко укоренившейся системе, и это должно было ускорить распад СССР.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPiİSSA), f. 1, siy. 37, iş 165.
2. ARPiİSSA, f. 1, siy. 37, iş 166.
3. ARPiİSSA, f. 1, siy. 41, iş 249.
4. ARPiİSSA, f. 1, siy. 43, iş 228.
5. ARPiİSSA, f. 1, siy. 43, iş 93.
6. ARPiİSSA, f. 1, siy. 45, iş 7.
7. Доклад Н.С Хрущева о культе личности Сталина на XX съезде КПСС. Документы (Серия: Культура и власть от Сталина до Горбачева. Документы). – Москва: 2002. – 912 с.
8. Нәсәли С. Azərbaycanca milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyalılar. Bakı: 2008. – 543 s.
9. Исмаилов Э. Азербайджан: 1953–1956 первые годы «оттепели» / Э. Исмаилов. – Баку, 2006. – 368 с.
10. Исмаилов Э. Власть и народ. Послевоенный сталинизм в Азербайджане 1945–1953 гг. / Э. Исмаилов. – Баку, 2003. – 344 с.
11. Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953-1991. Аннотированный каталог. – Москва, 1999. – 944 с.
12. Пыжиков А.В. Хрущевская «оттепель» / А.В. Пыжиков. – Москва, 2002. – 734 с.
13. Siyasi tarix. Dərslük. II hissə. Bakı: 1998, 420 s.
14. Şamilli Ə., Şamilli Ə. Teatr institutunun dissident məzunları // “Mədəniyyət Dünyası” toplusu (Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti). Bakı: 2003. IV cild.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бортнікова А.В.

Інститут володимирського вйта в структурі управління містом за магдебурзьким правом XV – XVI століть

У статті здійснено аналіз листів-привілеїв великих князів литовських і польських королів за магдебурзьким правом місту Володимирі. Показано структуру міського уряду за магдебурзьким правом, розподіл повноважень між вйтом, радою і лавою, їхню участь у виконанні адміністративно-судових функцій. Розкрито специфіку існування володимирського вйтівства, порядок та обсяг надходжень доходів від вйтівства, практику переходу вйтівства від одного власника до іншого. Акцентовано увагу на функціонуванні володимирського вйтівства за часів управління родини Лудовичів.
Ключові слова: магдебурзьке право, місто Володимир, вйт, вйтівство, рада, лава, бурмістр.

The analysis of the letters-privileges of Great Dukes of Lithuania and Polish kings for the Magdeburg Law to the city of Volodymyr has been carried out. The jurisdiction of the Magdeburg Law was extended to the burghers "Lyakhove and Rus" (Catholics and Orthodox), who were released from the judgment of the governor of Volodymyr and his officers and transferred to the city government. The structure of the city government on the Magdeburg Law, the distribution of powers between Vogt, the council and the lava, their participation in the performance of administrative and judicial functions has been proved. The appointment of Vogt in the cities of Volyn had been in the competence of the Great Duke of Lithuania and Polish king. According to the privilege of 1570, the city government consisted of the Vogt "with the community of the Mayor, advisers and lavnyks". The term of their credentials was one year. The peculiarities of the existence of the Volodymyr city Vogt institution, the order and volume of revenues from the Vogt institution, the practice of the transition of the Vogt institution from one owner to another have been revealed. The emphasis has been placed on the functioning of the Volodymyr city Vogt institution during the period of the Ludovich family's governance. Since the 80's of the fifteenth century to the 60's of the sixteenth century the government of the Vogt's government was inherited from father to son in the Luds family (Ludovich).

Проведен аналіз листів-привілеїв великих князів литовських і польських королів місту Володимирі. Показана структура городского уряду по магдебургскому праву, распределение полномочий между войтом, радой и лавой, их участие в исполнении административно-судебных функций. Раскрыта специфика жизнедеятельности володимирского войтовства, порядок и объем получения доходов от войтовства, практика его перехода от одного собственника к другому. Акцентировано внимание на функционировании володимирского войтовства во времена управления семьи Лудовичей.

Ключевые слова: магдебургское право, город Владимир, войт, войтовство, рада, лава, бурмистр.

Key words: the Magdeburg Law, the city of Volodymyr, Vogt, the institution of Vogt, council, lava, Mayor.

УДК 94 (477.82) «15»: 340.134

Бортнікова А.В.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Дослідження історії міського самоврядування за магдебурзьким правом на Волині вписується в контекст сучасної політичної науки з її акцентом на визначенні інституційної і правової бази діяльності об'єктів і суб'єктів суспільних відносин: верхньої влади, місцевих урядників, у тому числі міських. Постає вйта викликає науковий інтерес у декількох аспектах: як ключова фігура в структурі органів міського самоврядування; як ланка, що пов'язувала центральну владу з міським урядом; як інститут, що поєднував значні розпорядчі, управлінські й господарські функції.

Особливої актуальності зазначена наукова проблема набуває в контексті територіально-адміністративної реформи, що розпочалася в Україні, створення об'єднаних територіальних громад і запровадження нової структури управління.

Питання діяльності уряду вйта й інституту вйтівства в містах Волині XV ст. – 60-х рр. XVI ст.

перебувають у полі зору вузького кола сучасних дослідників. У монографії П. Саса з історії міст України у складі ВКЛ започатковано дослідження волинських міст за магдебурзьким правом, визначено місце вйтів у системі управління великокнязівськими містами, зокрема Володимира [1]. У працях Н. Яковенко діяльність окремих волинських урядників розглядається в контексті соціальних відносин доби пізнього середньовіччя [2]. Окремі питання функціонування володимирського вйтівства, зокрема порядок переходу вйтівства до іншого урядника, їх статки й обсяг повноважень, розкриваються в публікаціях Н. Старченко [3]. Водночас проблема функціонування уряду вйта в місті Володимирі й інституту вйтівства за тривалий період родини Лудовичів потребує подальших досліджень.

Метою статті є аналіз статусу, повноважень і напрямів діяльності вйтів міста Володимира в середині XV ст. – 60-х роках XVI ст.

Джерелами дослідження уряду війта і війтівства у Володимирі є привілеї великих князів литовських і польських королів за магдебурзьким правом Володимиру та їх підтвердження (1509, 1532, 1534, 1560, 1570 рр.). Ці законодавчі акти засвідчують еволюцію правового статусу «местского» (міського) управління на чолі з війтом, розкривають сферу його повноважень і напрямів діяльності.

Надання магдебурзького права містам Великого князівства Литовського супроводжувало встановлення уряду війта або підтвердження цього уряду, коли він існував раніше [4, с. 98]. У Володимирі уряд війта діяв задовго до отримання першого збереженого привілею 1509 р. [5, № VI, с. 28–31]. Так, війт Миколай фігурує як свідок укладання шлюбної угоди між волинськими зем'янами ще 1471 р. [6, № CLXIV, с. 627–628].

Лист Олександра 1495 р. «Мещаном володимирским о дереве на будоване и на дрова» вказує, що міщан мали це право ще за Казимира й відстоювали його «неоднокроть» перед Олександром, який підтвердив їм такий дозвіл на відстані двох миль від міста [7, р. 349]. На чолобиття війта і міщан 21.01.1495 великий князь звільнив володимирських міщан на один рік від сплати «капныи грошы» і «верховщины» у зв'язку з голодом, що виник унаслідок татарського набігу [8, № 57, с. 568].

Призначення війта в містах Волині належало до компетенції великого князя литовського. Із 80-х рр. XV до 60-х рр. XVI ст. уряд війта переходив у спадок від батька до сина в сім'ї Лудів (Лудовичів). Отже, уряд війта у Володимирі в цей час фактично очолював дідичний війт.

Специфіка урядування володимирського війта полягала в тому, що володимирське війтівство поєднувалося з війтівством великокнязівського міста Литовез Володимирського повіту, їх у 1488 р. очолював Федько (Луд). Батько війта Федька – Іван – також був володимирським війтом, що впливає з тексту підтвердження 15.09.1493 великого князя на продаж Володимирського й Литовезького війтівства сину колишнього війта Івана Лудова Федьку «со всеми платы, и вжитки», а також звільнення його від виконання зобов'язань військової повинності з обох війтівств терміном «на вечно» [8, с. 145–146]. Потребує подальшого дослідження проблема звільнення війта від виконання військової повинності «до живота» (1488), «на вечно» (1493) і з'ясування причин такого звільнення, адже в містах Великого князівства Литовського й волинських зокрема війти, як і шляхта, виконували військову повинність. Війт же у Володимирі мав звільнення від цієї повинності ще з початку XV ст. – «за великого князя Витовта и Жигимонта, ... николи на войну не хаживали» [5, № VI, с. 30].

На звернення війта «места володимирского», бурмистрів, радців і міщан 17.07.1509 Жигимонт I

підтвердив привілеї Володимиру на магдебурзьке право [5, № VI, с. 28–31]. Свідчення відокремлення міста від юрисдикції замкового уряду – припис володимирським намісникам та іншим урядникам «въ тоє право ихъ не вступатися». Юрисдикція магдебурзького права поширювалася на міщан «Ляхове и Русь» (католиків і православних), яких звільнено від присуду володимирського намісника та його урядників і передано міському уряду в складі війта, бурмистрів і радців: «... судити то маеть войтъ съ бурмистры и радцы, судити, и радити, и карати такъ, иакъ и по инымъ местомъ нашимъ, водле обычия и беглости права майтборского» [5, № VI, с. 31] Отже, урядові війта належали широкі повноваження в судовій та адміністративній діяльності міста, він мав діяти згідно з «всякие члонки, што въ майтборскихъ правехъ выписуются». Разом із тим не існувало чіткого розподілу повноважень між війтом, бурмистрами й радцями.

Такий порядок зберігався у XVI ст., що засвідчують привілеї 1532, 1534, 1560, 1570 рр. 12.10.1570 Жигимонт Август акцентував увагу на верховенстві уряду війта в частині управління Володимиром на засадах магдебурзького права. Відповідно до зазначеного привілею, до складу міського уряду входили війт «з поспільством бурмистра, радців і лавників», які є люди «гідні, осілі і розторопні». Термін їх повноважень – один рік («на кожен рік на нове літо»). Характерно, що радці й лавники мали свої печатки та завіряли ними всі міські справи. Вірогідно, що міський уряд Володимира не ділився на бурмистрівсько-радецьку і війтівсько-лавничу частини. У міських судах засідали разом війт, бурмістр, радці й лавники. Їхня юрисдикція поширювалася на гостей і прибулих до міста, крім людей «стану шляхетського». Міським урядникам належало право суду й ухвалення вироків у всіх «малих і великих, гарячих, кривавих і гвалтівних та будь-яких інших можливих справах».

Міщан Володимира звільнено від замкових і воєводських судів і переведено під присуд війта й ради «местское» за магдебурзьким правом. Відповідно, старостам заборонено присилати до міста вижив і децьких (посланці та судові виконавці старост), обкладати податками («куницъ брати»), не втручатися в їхні права. Апеляцію на адміністративні й судові дії війта та радців дозволено лише до короля. Війт спільно з радцями відповідав за оборону міста. На війта й радців покладено рішення справ між християнами та євреями для забезпечення порядку й оборони «нашого міста». Війту належали торгові місця біля ратуші – «ятки війтівські», які війт тримав для забезпечення «оборони міста». Привілеєм 1570 р. дозволено збудувати ратушу у Володимирі [5, № VI, с. 144].

Аналіз діяльності володимирських війтів засвідчує давню традицію використання керівних, адміністративних урядів в органах місцевого управління

для власного збагачення. Одним із ефективних засобів цього ставало поєднання в одних руках декількох урядів. Так, вийти родини Лудовичів активно примножували свої земельні володіння й надходження. Війт Федько одночасно був володимирським митником. У 1496 р. та 1497–1498 рр. війт разом з іншими митниками «личбу делали» з володимирського мита, яке тримали «полтора года и пят недель». Якщо 10.11.1496 вони отримали «всего полсемадесят копь грошей и 12 гр(о) ш(ей)», то 1497–1498 рр. – удвічі більше: «семадесят копь грошей и осьмь грошей» [7, № 396, р. 245]. У 1498 р. війт звітував про збір володимирських «капных пнязеи» (митного збору за право продажу напоїв), верховщини (міського податку з городів, збір за право торгівлі городиною) і литовезьких «циншовых» 54 копи і 15 грошей [7, № 396, р. 245]. У 1505 р. володимирське мито на рік продано війту міста Троцька (Трокай) луцькому митнику Никлю Прокоповичу за 60 кіп грошей [9, с. 46]. 18.01.1509 Федько Лудович з іншими митниками звітували про надходження соляних і воскових зборів із володимирської митниці [10, № 95, с. 12]. Отже, простежується тенденція опанування війтами найбільш дохідних урядів.

Як уже йшлося, на початку 90-х рр. XV ст. володимирське й литовезьке війтівства належали одній особі з родини Лудів. Однак життя вносило корективи. Великий князь за різних обставин жалував, передавав свої володіння у власність князів, панів і зем'ян за вірну правителю службу. У 1511 р. Володимирське й Литовезьке війтівства, які перебували в руках Федька Луда, роз'єднуються, литовезьке війтівство передається в управління князю Ф.М. Чорторийському, про що йдеться у «Привилеи кн(я)зю Федору Михайловичу Чорторыскому на место Литовиж у Володимерскомъ повете з воитовством и на монастир Светого Николы, на вечность». Указані пожалування кн. Ф.М. Чорторийський отримав за вірну правителю службу у спадок на «вечно кн(я)зю Федору Михайловичу и его кнегини, и их детем, и напотомъ будучимъ ихъ счадомъ» [11, № 396, р. 444–445].

У червні 1521 р. володимирським війтом залишався Федько Лудович, який серед інших був свідком заміни «подворья» у Володимирському замку між Грицьком, Солтаном і Богданом Ставецькими й володимирським старостою князем Андрієм Олександровичем Сангушком [12, с. 207–208].

Війт Івашко Деткович (Федькович) з бурмистрами, радцями та міщанами скаржилися великому князю на великокнязівських урядників (маршалка Волинської землі й володимирського старосту) щодо порушення ними «правъ ихъ майтборскихъ» і отримали привілей від 29.03.1534 на захист своїх прав [5, № VI, с. 31–33].

Напрями урядування володимирського війта Івана Федьковича простежуються за листом

Жигимонта від 04.09.1539, у якому йдеться про порушення ним обов'язку виконання підводної повинності [13, № 95, с. 164]. У березні 1549 р. є запис розгляду підстаростою Богушем Ленковичем «господарских позовов» у домі володимирського війта Івана Федоровича (Лудовича) [14, № LII, s. 87–88]. Достеменно не відомо, до якого року війтом залишався Іван Федорович Лудович. Найбільш вірогідно, що, зберігаючи традицію дідичного війтівства, воно перейшло безпосередньо до його сина Максима.

У 60-ті рр. XVI ст. війтівство обіймав Максим Іванович Лудович, проживаючи у власному війтівському будинку [15, арк. 46 зв.] У ніч 24 липня 1564 р. у Володимирі сталася чергова пожежа. До великого князя «били чолом» війт Максим Іванович, міщани – Андрій Іванович, Степан Завада, Андрій Асмесевський, і євреї міста – Євна Токаревич і Лейзар Давидович. Вони повідомляли про те, що місто Володимир «што въ паркane было», будинки з маєтністю й деякі комори з «крамомъ» і передмістя Засмоч («Засмочье») згоріли, а тому просили правителя «відпустити» їм «ординщину» [16, с. 129–133]. Отже, простежується наступність тримання володимирського війтівства родиною Лудовичів.

Діяльність війта Максима Лудовича відображена в розрізних записах книг Володимирського ґродського суду з квітня 1566 р., тобто вже на завершальній фазі його перебування на уряді. Цей етап керування Лудовича позначено численними звинуваченнями на його адресу в зловживанні владою, невиконанні належним чином обов'язків війта. У записах весни-літа 1566 р. йдеться, що війт не складав присяги, не призначив лентвійта, одноосібно, а не спільно з радою та лавою проводив судові засідання, ухвалював несправедливі рішення за багатьма справами в місті, здійснював насильства, вимагав хабарі, нечесно збирав податки і присвоював їх, самовільно розпоряджався міським майном і розбазарював міську скарбницю тощо. Як зазначено в скаргах, зловживання відбувалися всупереч вимог Литовського статуту й маґдебурзького права [15, арк. 40 зв., арк. 95, 105, 109 зв., 121, 123 зв.] Отже, згадані записи розкривають процедурні питання роботи міського уряду, права та обов'язки війта, засвідчують факт порушення війтом колегіальності в прийнятті рішень.

Оскільки війтівство надавало значні матеріальні вигоди, його зайняття не обходилося без прихованої й навіть відвертої боротьби за уряд і за володіння, які належали війтові. Матеріали записів книг ґродського суду фіксують конфлікт між Максимом Лудовичем і наступним володимирським війтом Михайлом Дубницьким, який тривав упродовж 1566–1567 рр. Усунення з уряду дідичного війта Лудовича й заміна його представником

іншої родини, Дубницьким, не могли відбутися без поважних причин і згоди великого князя або його найближчого оточення, оскільки Дубницький довгі роки працював у великокнязівській канцелярії, був дяком підканцлера ВКЛ Остафія Воловича [3, с. 75; 17, с. 48–49].

08.08.1566 привілей на володимирське вйтівство отримав Михайло Дубницький. Зміст привілею засвідчує чималі надходження на користь вйта: шевці щороку мали давати йому по п'ять, пекарі – по три, торговці з яток – по чотири литовські гроші. До того різники були зобов'язані давати «третє плечо» від бидла. Вйт мав на Ринку «две ятки вольних», а на передмісті – став із млином. Йому належала єдина в місті лазня, на Ринку – будинок, а за містом – сіножаття. Значні відрахування на користь вйта йшли від одружень, за право міщан виходу з міста [18, р. 25].

Лише 16.09.1567 Максим Лудович поступився вйтівством Михайлу Дубницькому, отримавши частину грошей за нього згідно з раніше домовленою сумою 1000 золотих польських або 400 кіп литовських грошей, що засвідчив відповідний запис ґродської книги [19, арк. 168 зв.; 20, с. 206–207].

На відміну від Луцька, у Володимирі діяльність лентвйта відображена епізодично, лентвйт майже не згадується. Запис 15.07.1566 Владимирського ґродського суду містить скаргу володимирських міщан на вйта Максима Лудовича щодо зловживань, зокрема «неимении лантвойта» [15, арк. 95]. У подальшому діяльність лентвйта поновилася.

Отже, функції й повноваження вйтів визначалися привілеями та листами Володимиру великих литовських князів і польських королів. Керівництво міським урядом за маґдебурзьким правом здійснювалося колегіально під час спільних засідань вйта, ради та лави. На відміну від інших міст Великого князівства Литовського, вйт Володимира був звільненим від військової повинності. Простежується концентрація влади в руках вйтів, які поєднували кілька урядів, зокрема вйта й митника. Вйти Володимира отримували значні доходи, їхні вйтівства сприяли зростанню економічної могутності урядників, а відтак опосередковано – поповненню державної скарбниці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П.М. Сас. – К. : Наук. думка, 1989. – 232 с.
2. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Н.М. Яковенко. – 2-ге вид., перероб. і випр. – К. : Критика, 2008. – 472 с.
3. Старченко Н.П. Конфлікт у Володимирі 1566 р.: варіант мікроісторичного прочитання / Н.П. Старченко // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип. 3. – С. 65–98.

4. Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie / J. Bardach. – Poznań, 1988. – 442 s.

5. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далее – АЮЗР). – Киев : Университет. тип., 1869. – Ч. V. – Т. 1 : Акты о городах (1432–1798). – 636 с.

6. АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. 3 : Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной России в XVI–XVII вв. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1909. – 738 с.

7. Lietuvos Metrika (1494–1506). Kn. Nr. 6 : Užrašymų knyga 6 / parengė Algirdas Balulis. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. – 477 p.

8. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археографическою комиссией. Т. XXVII : Литовская Метрика. Отд. 1. Ч. 1. Книга записей. – Т. 1 / ред. И.И. Лаппо. – СПб. : [б. и.], 1910. – 1074 с.

9. Торгівля на Україні. XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина / упоряд. В.М. Кравченко, Н.М. Яковенко ; редкол. М.Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 408 с.

10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. – СПб. : Тип. Эдуарда Праца 1865. – Т. II : 1599–1637. – 1865. – 303 с.

11. Lietuvos Metrika (1499–1514). Kn. Nr. 8 : Užrašymų knyga 8 / parengė A. Balulis, R. Firkovičius, D. Antonavičius. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. – 708 p.

12. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wydanie przez B. Gorczaka. – Lwów, 1890. – Т. III : 1432–1534. – 1890. – 556 s.

13. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій ; редкол. С.В. Кульчицький та ін. ; Голов. упр. держ. служби України ; Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / упоряд. : Г.В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л.Я. Демченко, Ю.А. Мицик. – 2009. – 656 с.

14. Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1910. – Т. VI : 1549–1577. – 1910. – 305 s.

15. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 28 Володимирський ґродський суд. 1566–1756 рр. Оп. 1. Спр. 1. Володимирська ґродська записова і поточна книга 1566 р. – 129 арк.

16. Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России. – СПб. : [б. и.], 1882. – Т. II. : Документы и регесты к истории литовских евреев (1550–1559). – 259 с.

17. Волинські грамоти XVI ст. / упоряд. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. – К. : Наук. думка, 1995. – 245 с.

18. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga 51. Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. – Vilnius : Žara, 2000. – 484 p.

19. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 2. – 222 арк.

20. АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. 6 : Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII вв. – Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1911. – 624 с.

Голуб'як Н.Р.

Динаміка громадянської позиції: від громадянської активності до політичної пасивності

У статті аналізуються причинно-наслідкові тенденції змінності громадянської позиції. Концептуально обґрунтовано залежність громадянської активності від суб'єктивної вмотивованості громадян та умов, які створює держава. На основі зарубіжних та вітчизняних досліджень автором розглядається практичний вираз громадянської позиції, який динамічно змінюється від швидкої мобілізації до подальшої пасивності.

Ключові слова: громадянська позиція, активне громадянство, політична пасивність, громадянське суспільство, політична компетентність.

исследований автором рассматривается практическое выражение гражданской позиции, которое динамично меняется от быстрой мобилизации к дальнейшей пассивности.

Ключевые слова: гражданская позиция, активное гражданство, политическая пассивность, гражданское общество, политическая компетентность.

The article analyzes the causal and consequential tendencies of the variability of the civic position. The dependence of civic activity from the subjective motivation of citizens and the conditions that the state creates is conceptually substantiated. The author examines the practical expression of a civic position that dynamically changes from quick mobilization to further passivity, based on foreign and domestic research.

Key words: civic position, active citizenship, political passivity, civil society, political competence.

УДК 323.2

Голуб'як Н.Р.,
кандидат політичних наук,
докторант кафедри політичних
інститутів та процесів
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

В статье анализируются причинно-следственные тенденции сменяемости гражданской позиции. Концептуально обоснована зависимость гражданской активности от субъективной мотивации граждан и условий, которые создает государство. На основе зарубежных и отечественных

Висхідним положенням демократії є «народовладдя», участь в політичному житті та реалізація функції контролю за владою, що водночас становить гарантію свободи та рівноправності громадян, відображає якість громадянської поведінки та сигналізує про можливі дефекти функціонування політичної системи. Реальні повноваження та потенції особистості знаходять своє вираження у практичному вияві громадянської позиції, яка, з одного боку, залежить від умов, що створює держава для залучення громадян до політичного процесу, а з другого – позиції особистої вмотивованості індивідів. Оскільки результативність демократичної модернізації корелюється з відповідними змінами у політичній свідомості та політичній поведінці мас, то активна участь та політичне ангажування гарантують життєздатність громадянського суспільства, його внутрішню силу та належний розвиток.

Українська історія громадянської активності від Революції на грані до Революції гідності багата прикладами великих сподівань та масової ейфорії, злетів та розчарувань, падіння взаємної довіри та розрахунку на власні сили, солідарності та активізації молоді, що сприяло невідзначеності громадянської позиції, поширенню практики небажання брати відповідальність та самоусуненню від політичних подій. Звідси – у вітчизняних дослідженнях погляд на «громадянську позицію» формується в межах ставлення людини до суспільної дійсності, взяття/невзяття на себе певних зобов'язань та відповідальності, пояснюється її багаторівневістю та складністю,

оскільки вона є проявом особистісних якостей людини. Отже, наше завдання – виявити фактори, які впливають на активну громадянську позицію, зокрема, нас цікавитиме концептуальна основа дослідження, аналіз умов або бар'єр активної громадянської позиції в українських реаліях, окреслення причин опозиції «активне громадянство» – «політична апатія» (пасивне ставлення) та можливих наслідків для демократичної трансформації.

В концептуальному плані звернемося до означення Ю. Хабермасом двох традицій трактування активного громадянства – лібералізму та республіканізму, які виражають полеміку щодо особливостей форм політичної поведінки та ролі громадян в політичному процесі. Так, згідно з першим визначенням (бере початок від Дж. Локка) основне завдання держави – охороняти початкову свободу громадян, які залишаються «ззовні» держави; тобто громадяни нічим не відрізняються від приватних осіб, які обстоюють свої дополітичні інтереси vis-a-vis державного апарату. Натомість, у другому твердженні (започатковано Арістотелем): держава – це політична спільнота громадян, базисними компонентами якої є участь в самоврядуванні та «буття громадянина»; громадянство може бути реалізоване лише як спільна практика самовизначення [3, с. 52].

Дискусія продовжується у процедурних та партиципаторних теоріях демократії. Так, процедурний (репрезентативний) підхід Й. Шумпетера найважливішою формою конвенціональної участі розглядає вибори, тобто більшість вирішує,

хто має управляти, однак не має впливу на зміст державної політики. На противагу цьому, в моделі партиципативної демократії перевагою є дискурсивна участь (не тільки голосування на виборах, але поширення принципу участі й на неполітичні сфери), децентралізація прийняття політичних рішень, залежних від думки політичної спільноти [20, с. 401].

Американський політолог Р. Патнем наголошує на емпіричному підтвердженні активної громадянської позиції як одного з чинників формування солідарності, підвищення рівня суспільної довіри та ефективності демократичних інституцій [10].

Загалом, дослідники називають різні причини залучення громадян до політичного процесу та виразу політичної поведінки – від наявного рівня політичної культури та самоорганізації до особистої вигоди чи громадянського обов'язку. Для прикладу Т. Наливайко розглядає процес формування активної громадянської позиції через площину громадянської культури, тобто на першому місці є виховання особистості в суспільстві під впливом системи освіти; по-друге, значення мають раціональне трактування та розуміння суті соціальних процесів «пересічними громадянами»; по-третє, готовність прояву власного «я» (дилема брати пряму чи опосередковану участь в політичному процесі); і четвертий етап – використання можливостей середовища для власного розвитку [7, с. 101]. Звідси випливає, що сформована/належна громадянська позиція має сприяти свідомій участі у спільноті та діяльності на користь загального блага.

Дане питання піднімається й на рівні європейських структур. Так, програма Європейської Комісії «Навчання протягом життя» (Lifelong Learning Programme) керується терміном «активне громадянство» у формі культурної, економічної, політичної/демократичної та суспільної участі; в Довіднику з питань інтеграції для політиків та практиків активна громадянська позиція поєднується з терміном «ідентичність» і сприяє економічному, соціальному, культурному та політичному життю суспільства [19, с. 102]; Браян Хоскінс (Bryan Hoskins) характеризує розуміння політичної/суспільної участі в категоріях взаємної поваги, ненасильства, поваги прав людини та демократії [16].

Європейська практика виражає «активне громадянство» в чотирьох формах суспільно-політичної участі в публічному житті: 1) участь в голосуванні, членство в партіях; 2) протести, ініціювання та участь у соціальних змінах через діяльність неурядових організацій, демонстрації, підписування петицій, обговорення; 3) участь на рівні місцевої громади/соціальна активність; 4) виховання демократичних цінностей [18].

Для моделювання сучасної моделі громадянських позицій фундацією Break Away (2014) сформульовано континуум активного громадянина, що включає наступні стадії переходу: член спільноти (пасивний і не звертає уваги на суспільні проблеми, основні обов'язки виконує автоматично, без особливого залучення та розуміння); волонтер (спільнота стає важливою цінністю, намагається зробити щось на її користь); свідомий громадянин (володіє певними знаннями та навичками, тому може аналізувати проблеми громади, в якій живе), активний громадянин (свідомо працює над проблемами громади та розвитку її потенціалу) [14].

Американські дослідники політичної освіти Дж. Вестхаймер та Дж. Кахне подібним чином виділяють відповідального громадянина (працює для блага спільноти та залучений до незначних акцій на рівні громади); громадянина-учасника (організовує діяльність на користь спільноти, задіяний в політиці, виступає в ролі природного лідера) та громадянина, зорієнтованого на справедливість (ознайомлений із соціальними проблемами, бере участь у публічних дебатах та в роботі комітету з соціального діалогу, прагне змінити законодавчий рівень, характеризується, в першу чергу, знанням функціонування різних соціальних, політичних або економічних механізмів) [17, с. 243–244]. Звідси – спільними означеннями активності в наведених моделях є певний рівень компетенцій та політичних умінь, ступінь інтеграції в суспільство та свідоме виконання громадянського обов'язку.

Зауважимо, що «активне громадянство» розуміється в більш широкому значенні поняття «участі» (від культурної діяльності до охорони довкілля на місцевому, регіональному і міжнародному рівнях) і не обмежується політичним виміром. Наведено як приклад дослідження польських науковців Дороти Петжик-Рівес та Кажімежа Дзюбки, котрі розмежовують політичну та соціальну активність, розрізняючи активне громадянське суспільство (взаємні контакти на лінії громадяни – публічна влада) та активне цивільне суспільство (сфера діяльності громадян поза державою (суспільні справи)) [15].

Вагому роль для прояву громадянської позиції відіграють принципи волевиявлення громадян, методи залучення до політичного процесу, конвенційні та неконвенційні форми громадянської діяльності. Громадянська позиція виявляється і формується в конкретних справах, визначається межами тих зобов'язань, які особа готова взяти на себе чи розділити з іншими, тобто визначається способом покладання чи непокладання на себе відповідальності [6, с. 225].

Відтак ступінь «інклюзії» громадськості до процесу прийняття рішень може коливатися від так

званої соціальної маніпуляції (вплив на процес прийняття рішень прирівнюється нулю) до громадянської влади, де остаточні рішення в публічній владі безпосередньо залежать від громадян, тобто цей постійний процес стає передумовою ефективного розвинутого громадянського суспільства, що бере свої початки в самоорганізації..

В оцінках німецької дослідниці Сюзанн Воршех події Революції гідності відобразили історичну схильність до швидкої мобілізації, однак не до тривалої, системної та сталої діяльності через інституалізацію [2]. Така ситуативна активність українців є найчастіше виявом локальної спонтанної колективної самоорганізації громадян. Українцям досі бракує усвідомлення того, що їхня активна громадянська позиція має бути не лише відповіддю на складні виклики, а й постійною практикою. Проте після Євромайдану прогресом стало виникнення «мереж довіри», яких раніше не існувало.

Мовою соціології – 59,1% респондентів вважають, що Майдан приніс досягнення суспільству, зокрема, в період після Євромайдану і рік після виборів Президента України українці (16,9% опитаних) позитивно відзначають піднесення громадянської активності, кожен десятий (11%) позитивно оцінює формування та розвиток волонтерського руху [4]. Опитування Київського міжнародного інституту соціології у грудні 2016 року засвідчило, що волонтери та неурядові організації за рівнем довіри (53,5% і 37%) поступаються тільки церкві (56,7%) та Збройним силами України (53,1%) [5]¹.

Інституціоналізованою формою вияву громадянської позиції стали громадські об'єднання та організації, завдяки яким громадянин може реалізувати свої прагнення, ініціативи та проекти. Проте висновки соціологічного опитування «Ким ми себе вважаємо і хто ми є?»² (2016) свідчать, що 50% респондентів вважають, що начебто зросла готовність об'єднуватися у громадські організації, але лише 18% опитуваних самі відчували таку готовність до об'єднання. Відтак соціологи зауважують, що в державі відбувається перехід ініціативності від держави до суспільства і формується новий тип громадянського суспільства, орієнтованого на суспільну активність [13].

¹ Опитування громадської думки проведене Київським міжнародним інститутом соціології з 2 грудня по 12 грудня 2016 року у 110 населених пунктах (PSU), в усіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим, за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років.

² Загальнонаціональне опитування громадської думки «Як змінюється суспільство нової України» було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології з 8 по 20 жовтня 2015 року. Опитування проводилося в 110 населених пунктах, у всіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим та тих територій Луганської та Донецької областей, які не контролюються Україною. Загалом було опитано 2040 респондентів за квотною вибіркою, репрезентативною за такими параметрами, як стать, вік, регіон та тип населеного пункту. Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

На думку української дослідниці М. Бабкіної, наступним вагомим критерієм громадянської позиції є рівень соціальної взаємодії, комунікації та толерантності в суспільстві [1, с. 30]. Згідно із соціологічним дослідженням «Українське суспільство та європейські цінності»³ (2017) зафіксовано, що у свідомості українців найвищий рівень толерантності спостерігається відносно людей іншої національності та тих, хто розмовляє іншою мовою – представників цих груп людей українці здебільшого готові сприймати як близьких друзів [11, с. 14].

Важливо звернути увагу на іншу сторону моделі та проаналізувати причини прояву політичної пасивності та апатії, випадки яких досить часто проявляються на тлі згасання громадянської активності. Звернемося до колективної монографії «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору», в якій наводяться аргументи незадоволення та розчарування суспільства в контексті трансформації. В першу чергу, мова йде про вкорінення колишньої радянської системи, яка сприяла консервації таких системних явищ, як авторитаризм, корупція, бідність значної частини населення, збереження певних обмежень у практичному застосуванні демократичних правил і процедур, порушення людських прав і свобод, апелювання не до внутрішніх, а до зовнішніх джерел легітимації, що в сумі сприяло імітації реальної демократії [9, с. 17].

Загалом, у «нових демократіях» такі практики викликають занепокоєння, так званий «демократичний дефіцит», оскільки недовіра до державних інститутів, відхід від зацікавлення спільними проблемами та активної політичної участі сприяє частому поширенню популістичних практик та переходу до влади демагогів.

Український досвід показує, що 48,3% респондентів не бере участі в суспільно-політичному житті; 41,2% робить це в міру сил; активно проявляє себе лише 10,5%. Водночас більшість українців (58,3%) вважає, що якість їхнього життя не залежить від того, як вони голосують на виборах [11, с. 14]⁴.

Негатив, з яким стикається громадська сторона у процесі прийняття політичних рішень, полягає в політичній необізнаності, реалізації вузьких неполітичних та клієнтських інтересів, партикулярному лоббінгу замість суспільних дебатів, проте проблемні моменти також можуть бути наслідком історичної спадщини та кризи переосмислення політичних цінностей. У неналежних умовах

³ Всеукраїнське соціологічне дослідження на тему «Українське суспільство та європейські цінності» проведене Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі в квітні-червні 2017 року. Похибка репрезентативності дослідження не перевищує +/-2,2%.

⁴ Опитування Інституту Горшеніна проводили з 26 травня до 6 червня 2017 року в усіх регіонах України, окрім окупованих територій Криму, Донецької та Луганської областей. У ньому взяло участь 2000 людей віком від 18 років. Статистична похибка дослідження не перевищує 2,2%.

результати політичної поведінки сприятимуть політичній байдужості, розчаруванню демократичними практиками та ролі в них громадян.

Для прикладу, більшість «патерналістів» вважають припустимими порушення громадянських норм, котрі покращують функціонування держави на мікрорівні (наприклад, несплату податків або хабарництва). Крім того, вони відрізняються дещо меншим бажанням брати на себе відповідальність і нижчою підтримкою демократії, тобто меншою готовністю самостійно ініціювати модернізаційні зміни [12, с. 159].

Як показує експертне обговорення щодо сприйняття корупції та оцінки корупційних ризиків, організоване GfK Ukraine, 46% вважають, що корупція – це невід’ємна частина політичного життя України, і з нею не варто чи немає сенсу боротися; 20-28% респондентів схильні схвалювати корупцію, якщо вона або не торкається їх особисто, або не заважає їм, або якщо це якісь невеликі розміри [8, с. 10] .

Громадянська позиція не завжди відповідає інтересам політичних кіл та державних органів, що призводить до делегітимації влади, зменшення довіри до політичних інститутів, у крайніх випадках – до революції і зміни політичної еліти. Саме тому феномен громадянської позиції є своєрідним показником взаємовідносин держава–суспільство, виразником громадської думки та безпосереднім втіленням демократії участі.

Підсумовуючи, відзначимо роль інституціональних можливостей (безпосередніх форм політичної участі) впливу державної політики (відкритості та прозорості політичних інститутів на державному та місцевому рівнях) та соціальних інститутів на практичний вияв громадянської позиції. Тому будь-які протест, мітинг, революція чи політичний пофігізм є свідченням значних проблем у системі, індикатором змін, звідси впливає, що громадяни виконують функцію «лакмусового папірця» для державної еліти та обраного політичного курсу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабкіна М.І. Громадянська активність і соціальна взаємодія в структурі активної громадянської позиції особистості / М.І. Бабкіна // Сборник научных трудов Swold (Входит в международную наукометрическую базу РИНЦ SCIENCE INDEX). – Выпуск 1. – Том 17. – Педагогика, психология и социология. – Ивово : МАКАРОВА АД, 2014. – С. 28–32.

2. Воршех С. Куди поділися усі хороші люди з Євромайдану? / Сюзанн Воршех ; пер. з англ. К. Зарембо // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://life.pravda.com.ua/projects/5a0b01b1bee64/2017/11/20/227525/>

3. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. Умови громадянства : Зб. ст. / Юрген Габермас //; під редакцією Варта ван Стінбергена ; пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О.О. – К. : Український Центр духовної культури, 2005. – С. 49–70.

4. Демократичний транзит в Україні після Євромайдану: виклики і рішення. Проект Українського Незалежного центру політичних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=220:prezentac-ya-rezudtat-v-omn-busu-17-06-2015&catid=13&Itemid=202&lang=ua

5. Довіра соціальним інституціям / прес-реліз підг. С. Зленко // Київський міжнародний інститут соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>

6. Духневич В.М. Політико-правова свідомість особистості та становлення громадянської позиції молоді / В.М. Духневич // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2015. – Вип. 35 (38). – С. 216–230.

7. Наливайко Т.В. Формування громадянської позиції особистості / Т.В. Наливайко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. – Т. 1. – С. 100–103.

8. Опитування громадян, суддів та юристів щодо їх сприйняття корупції в судовій владі та готовності їй протистояти. Програма USAID // «Нове правосуддя». – Київ, 2017. – 68 с.

9. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : [монографія] / за ред. А.Г. Бульвінського. – ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – 288 с.

10. Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки / Роберт Патнем // Незалежний культурологічний часопис «І». Сер. «Громадянське суспільство – Україна». – 2001. – № 21 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/21-zmist.htm>

11. Українське суспільство та європейські цінності : Звіт за результатами соціологічного дослідження Інституту Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі. – Київ, 2017. – 44 с.

12. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України : [кол. моногр.] / Балакірева О.М., Геєць В.М., Сіденко В.Р. та ін.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 340 с.

13. Як змінюється суспільство Нової України? Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київського міжнародного інституту соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/suspilstvo-zminilosya-prote-bezposeredno-gotovnist-gromadyan-do-zmini-povedinki-e-menshoyn-nizh-tse-zdaetsya-ale-lyudi-dumayut-pro-suspilstvo-krashchenizh-pro-sebe-irina-bekeshkina>

14. Brake Away Active Citizen Continuum [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.alternativebreaks.org/wp-content/uploads/2014/06/Active-Citizen-Continuum-2012-2.pdf>

15. Brodziak Ł. Podmiotowość i tożsamość jako źródła obywatelskości / Łukasz Brodziak // Filozoficzne Aspekty Genezy. – 2016. – Vol. 13 [Electronic resource]. – Access mode : <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-6318dbb6-ad64->

40bf-8117-f7a0961f0947/c/Brodziak_2C_Podmiotowo_C5_9B_C4_87_i_to_C5_BC_samo_C5_9B_C4_87_jako_C5_BAr_C3_B3d_C5_82a_obywatelsko_C5_9Bci.pdf

16. Hoskins B. Draft framework on Indicators for Active Citizenship / Bryony Hoskins // Ispra : CRELL. – 2006 [Electronic resource]. – Access mode : https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-coin-measuring-active-citizenship-2006_en.pdf

17. Kahne J. Educating the “Good” Citizen: Political Choices and Pedagogical Goals / Joseph Kahne, Joel Westheimer // Political Science and Politics. 2004. – № 2. – S. 241–247.

18. Napiontek O. Co to są Kompetencje społeczne i obywatelskie i dlaczego są ważne? / Olga Napiontek [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.zeromski.waw.pl/samorzad/files//kompetencje%20obywatelskie.pdf>

19. Niessen J. Handbook on Integration for policy-makers and practitioners / Jan Niessen and Thomas Huddleston. – European Communities, 2010. – 180 p.

20. Raciborski J. Obywatel czasu transformacji - niespełnione nadzieje / Jacek Raciborski // Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny. – 2009. – № 71. – S. 397–421.

Зерницький Р.В.

Сучасні абсолютні монархії на прикладі Держави Катар і Султанату Оман

У статті розглядаються Держава Катар і Султанат Оман як сучасні країни з абсолютно-монархічною формою державного правління. Аналізуються характерні риси політичних систем, механізми встановлення, утримання та функціонування монархічної влади в Державі Катар і Султанаті Оман. Виведено основні фактори, завдяки яким у сучасному світі, де панівною ідеологічною парадигмою є демократична, уможливується існування абсолютних монархій.

Ключові слова: абсолютна монархія, політична влада, політична система, Катар, Оман.

В статье рассматриваются Государство Катар и Султанат Оман как современные страны с абсолютно-монархической формой государственного правления. Анализируются характерные черты политических систем, механизмы учреждения, удержания и функционирования монархической власти в Государстве Катар

и Султанате Оман. Выведены основные факторы, благодаря которым в современном мире, доминирующей идеологической парадигмой в котором является демократическая, становится возможным существование абсолютных монархий.

Ключевые слова: абсолютная монархия, политическая власть, политическая система, Катар, Оман.

The State of Qatar and the Sultanate of Oman are considered as modern countries with an absolute monarchic form of government. The main features of political systems, the mechanisms of establishment, retention and functioning of monarchical power of the State of Qatar and the Sultanate of Oman are analyzed. The main factors, thanks to which the existence of absolute monarchies becomes possible in the modern world, where the dominant ideological paradigm is democratic, are brought out.

Key words: absolute monarchy, political power, political system, Qatar, Oman.

УДК 321.61:323(535):323(536)

Зерницький Р.В.,
студент соціологічного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Демократична парадигма є домінантною ідеологічною парадигмою сучасного світу. Упродовж останніх десятиріч спостерігається різке збільшення кількості країн, у яких імплементовано принципи правової держави, а разом із тим і зростання загального відсотка населення планети, котре користується її благами. За достатнього розвитку політичної культури суспільства шанси регресу до попередньої, більш авторитарної форми правління, є мінімальними. Однак водночас у сучасному світі можна зустріти й неліберальні диктаторські форми правління, що опираються на силовий апарат і спрямовані на реалізацію інтересів можновладця або вузької групи осіб. Однією з таких форм правління є абсолютна монархія. На поточний момент зі 197 визнаних країн світу, згідно зі свідчень низки дослідників, лише 7 вважаються абсолютистсько-монархічними: Бахрейн, Бруней, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія [1]. Із наукового погляду актуальним є дослідження феномена установа цієї форми правління та її функціонування у світі, де панівною ідеологічною парадигмою є ліберальна демократія.

У науковій площині дослідженнями абсолютних монархій сучасного світу займалися такі вчені: І. Процюк, М. Терещук, І. Александров, А. Піджаков, С. Серьогіна, А. Мішин, Б. Страшун, М. Сапронова та інші. Однак бракує досліджень, орієнтованих на визначення причин існування монархічних держав сучасного світу, тому це й стане метою статті. Як приклади для розгляду ми візьмемо дві з перерахованих вище абсолютистсько-монархічних

країн, а саме Державу Катар і Султанат Оман. Вони є типовими представниками держав Аравійського півострова, котрий є осередком сучасних абсолютних монархій.

Мета статті – проаналізувати політичні системи Катару й Оману, виявити спільні та відмінні риси політичної кон'юнктури кожної з держав і виділити причини стабільності їх владних апаратів. Історичний і політичний розвиток Катару досліджували Х. Рахман, А. Тот, М. Абдул Найєм, П. Кейсі, Р.С. Захлан, О. Букін, О. Гальцев, Б. Тупов та інші. Політичне становище й історію Оману в роботах аналізували такі науковці: М. Патерсон, Д. Гарві, М. Сапронова, Г. Фазельянова, Аль-Балуші Абдалла Ахмед і низка інших.

Держава Катар – це унітарна держава на Аравійському півострові, котра на півдні межує з Саудівською Аравією, а з усіх інших сторін омивається водами Персидської затоки. Через наявність спірних територій між Саудівською Аравією та ОАЕ на багатьох картах зображується кордон між Катаром та ОАЕ. На поточний момент, згідно з даними МВФ, Катар вважається найбагатшою країною у світі за ВВП (ПКС) на душу населення [2]. На його території в наявності є значні запаси природного газу й нафти, що дає змогу політичній еліті держави відчувати себе комфортно на міжнародній політичній арені. Населення країни, відповідно до підрахунків Freedom House 2017 року, становить приблизно 2,2 млн чоловік [3]. Форма правління – абсолютна монархія, а офіційною державною релігією є іслам сунітського спрямування.

Султанат Оман – це ще одна унітарна держава, котра розташована на південному сході Аравійського півострова. Її кордони межують із такими країнами: Саудівська Аравія, ОАЕ та Ємен. Зі сходу й півдня омивається Аравійським морем та Оманською затокою. Основою економіки Оману також є нафтовидобувний бізнес. Однак її запаси поступово закінчуються, і політична еліта країни планує розвивати видобуток газу, металургію й туристичний бізнес. Згідно з даними МВФ, за показниками ВВП (ПКС) на душу населення Оман у 2016 році посів 22 місце у світі [2]. Населення країни, відповідно до підрахунків Freedom House у 2017 році, нараховує близько 4,4 млн чоловік [4]. Форма правління Оману – також абсолютна монархія, а офіційною державною релігією також є іслам, але ібадитського спрямування.

Задля виявлення причин виникнення, утримання та механізмів реалізації абсолютної влади в Катарі й Омані ми, опираючись на думки вітчизняного дослідника І. Процюка [1], виділимо й проаналізуємо такі пункти: становлення державності; конституційний і правовий розвиток держави; характеристика вищих органів влади; партійна система; адміністративно-територіальний устрій і характеристика місцевої влади; політична культура, виражена в степені інформованості й участі населення в політичному житті країни.

1. Становлення державності. *Катар.* Історія цієї держави нараховує не одну тисячу років, але ми не будемо заглиблюватися далеко і проаналізуємо лише останнє століття. На початку ХХ століття на територію Катару претендувала Османська імперія, котра з 1871 року почала завоювання Східної Аравії. Звільнення від панування турків на катарських землях відбулося в 1893 році завдяки шейху Джасиму бін Мухаммад Аль Тані, котрий зміг об'єднати місцеві племена й дати відсіч османському ставленнику, паші, в битві під містом Аль-Вайбаху [5]. У 1913 році Великобританії вдалося відмовити Османську імперію від претензій на Катар. У 1916 році підписано договір про британський протекторат країни. У 1934 році цей договір оновлено. Згідно зі змістом договору, Великобританія відповідала за безпеку країни, а натомість отримувала вигоду від видобутку губок і перлів (пізніше цей список значно розширився) [6].

Певна річ, британські колонізатори мало кому подобалися серед населення Катару, і в країні з 1950-х років почали регулярно підійматися рухи невдоволених. Найвпливовішою опозиційною силою того часу вважається Національний фронт єдності, котрий виник у 1963 році як реакція на вбивство членом правлячої сім'ї активіста на акції в підтримку панарабізму [7]. 1966 року в країні утворилася перша професійна спілка, котра захищала інтереси робітників нафтової галузі. Стачки та мітинги серед населення ставали все більш

частим явищем, і з середини 1960-х років влада Катару взяла курс на реформи в галузях охорони здоров'я, освіти тощо [5]. Під тиском соціального невдоволення 2 квітня 1970 року Катар отримав свою першу «тимчасову» Конституцію. 29 травня сформовано перший уряд країни (складався з 10 міністрів), а 1 вересня 1971 року Катар, підписавши дружню угоду з Великобританією, став повністю незалежною державою [7]. Цю подію можна вважати останнім натепер етапом розвитку державності Катару.

Оман. У ХІХ столітті Оман уважався однією з найпотужніших держав аравійського півострову, і причиною тому був протекторат Великобританії. На той момент у державі міцно укорінилися султанатські традиції влади. У 1861 році Оман був розділений на дві частини між нащадками покійного султана Сейіди Саїди. Ці зміни призвели до боротьби між внутрішніми кланами в країні та конфронтації чергового султана Туркі бін Саїда Аль Бу Саїда з імамами, вибірними управлінцями внутрішніх регіонів Оману. Об'єднання останніх було настільки потужним, що монархічну владу вдалося зберегти лише завдяки впливу на ситуацію Великобританської корони [8]. Тим не менше султану Теймуру бін Фейсале в 1920 році довелося підписати договір з імамами про ненапад. У 30-х роках ХХ століття Оман перетворився на неймовірно ізольовану країну, а виїзд із неї став можливим лише з особистого дозволу султана [9]. Із 1954 року починається загострення стосунків між султаном Саїдом бін Теймуром і головним імамом, котрий контролював територію Внутрішнього Оману. 1959 року правління вибірного імаму падає під тиском військ султана, іранського шаху та британських колонізаторів, і монарх отримує владу над всією територією країни [8]. Так в Омані було знищено навіть найпримітивніші вибірні й демократичні інститути загальнонаціонального рівня.

У 1964 році почалося затяжне повстання в провінції Дорафа, де активізували свою діяльність проєменські сепаратисти. У 1970 році відбувся безкровний переворот і владу в Омані отримав Кабус бін Саїд Аль Бу Саїд, котрий не тільки сів на верховний престол, а й зайняв посади прем'єр-міністра, міністрів закордонних справ, оборони та фінансів [10]. Завдяки діям нового султана в 1975 році вдалося розправитися із сепаратистським Фронтом звільнення Дорафа [8].

Повний контроль над територією країни й відсутність конкуренції робили владу султана необмеженою. Кабус бін Саїд хотів перетворити Оман на передову країну Аравійського півострова, тому він почав активно модернізувати державу, запустивши в ній радіо, телебачення, супутниковий зв'язок, пресу, почавши будівництво доріг, розвиток промисловості та скасувавши рабовласництво. Успіхи в розвиткові країни були вражаючими,

однак сам султан був невдоволений такими темпами. Він уважав, що Оман може модернізуватися ще швидше, тому ініціював створення спеціалізованої Ради національного розвитку, яка почала випрацьовувати п'ятирічні плани. У 1981 році султан сформував Державну консультативну раду, котра в 1991 році була перетворена на Консультативну асамблею (Меджліс Аль-Шура) [9]. У листопаді 1996 року Кабус бін Саїд Аль Бу Саїд підписав першу Конституцію Оману [8]. Цю подію можна вважати останньою натепер віхою становлення державності Султанату Оман. А Кабус бін Саїд Аль Бу Саїд залишається незмінним правителем країни й понині, будучи лідером держави вже 47 років.

2. Конституційний і правовий розвиток держави. *Катар.* Так, 2 квітня 1970 року Катар отримав свою першу Конституцію, котру назвали «тимчасова» [11]. У травні того самого року було сформовано перший уряд країни. Ця Конституція була прийнята ще до отримання Катаром незалежності, й основною її метою було підтвердити претензії політичної еліти на суверенність держави. У 1995 році на чолі держави опинився емір Хамад бін Халіфа Аль Тані. Він став наступником свого батька, котрого усунув від влади в результаті безкровного перевороту.

Новий емір вирішив зробити крок уперед у питанні законодавства і створити «постійну» Конституцію. У 1999 році указом Хамада запущений спеціальний комітет, котрий зайнявся розробленням документа. Законодавчий акт писався під наглядом еміра, а його основна мета – поставити Катар на значиме місце серед країн Персидської затоки і в мусульманському світі загалом, не відходячи від релігійних принципів ісламу. У 2002 році Хамаду презентували проект нової Конституції, котра складалася з 5 розділів і 150 статей. У ній було прописано створення парламенту, розширення свобод для підданих і закладення основ суспільних стосунків. У квітні 2003 року відбувся публічний референдум, на якому майже 97% виборців були згодні з прийняттям нової Конституції. Повна назва документа – «Постійна Конституція Держави Катар» [11]. Текст цього документа обіцяв для країни початок нової епохи. Однак, як ми зможемо побачити далі, в політичному аспекті країна не зазнала суттєвих змін. Також варто додати, що вся правова система країни заснована на мусульманському праві, що закріплено в першій статті Конституції. Усе інше, що не прописано в офіційному законодавстві, опирається на закони шаріату. Закони ісламу – єдине, що обмежує владу еміра. Але завдяки законам шаріату правитель Оману отримує божественний статус в очах своїх підданих, що ще сильніше абсолютизує його владу.

Оман. Перша й на поточний момент єдина Конституція Оману підписана Кабусом бін Саїдом Аль Бу Саїдом у листопаді 1996 року. Називається

документ «Біла книга. Основний Закон Султанату Оман». Вона складається з 81 статті, що не змінювалися жодного разу з моменту їх прийняття. Унести зміни до Конституції може лише султан своїм персональним указом. Конституція стала кроком Оману до більшої цивілізованості. У державі на офіційному рівні були закріплені права й обов'язки підданих, що сприяло покращенню повсякденного життя простого населення. Окрім того, документ на офіційному рівні затвердив, що Оман є абсолютною монархією [12].

Одна із семи частин Конституції присвячена султану. У ній прописано, що наступником престолу може стати той, кого протягом трьох днів із моменту звільнення трону вибере Рада правлячої сім'ї. Султан є главою держави та верховним головнокомандуючим збройних сил. Він може призначати чи відкликати чиновників практично на всі посади в державі, і всі повинні йому підкорюватися. Рішення султана є остаточними та безапеляційними [12]. «Основний Закон» став документом, який легалізував владу до того лише легітимного правителя Кабуса бін Саїда.

Конституцією Оману закріплено створення представницького й консультативного органу, який було названо *Меджліс Оман, Радою Оману* (куди ввійшла Консультативна асамблея). «Основний Закон», як і вся правова система країни, оснований на мусульманському праві. Усе, що не було прописано в офіційному законодавстві, як і у випадку з Катаром, опирається на закони шаріату. Релігійні норми також є єдиним, що обмежує владу правителя, однак у цьому випадку монарх знову-таки отримує божественний статус в очах своїх підданих, що абсолютизує його владу.

3. Сучасна форма правління, характеристика вищих органів влади. *Катар.* Катар є однією із 7 країн сучасності, форму правління в яких повноцінно можна вважати абсолютними монархіями. Це положення закріплено на законодавчому рівні в Конституції [11]. Лідером держави є емір, і саме йому належить вся повнота влади в Катарі. Нинішнім правителем країни є Тамім бін Халіфа Аль Тані. Він отримав свій престол 25 червня 2013 року від свого батька, котрий добровільно відрікся від влади. Попередній монарх сидів на престолі з 1995 року.

Згідно з 14 статтею Конституції, з указу еміра в країні встановлюється орган з назвою «Рада правлячої сім'ї». Він переймає на себе функції правителя в разі його загибелі чи недієздатності. Спадкоємця ж еміра в такому разі назначає Рада міністрів з Консультативною радою (Аль-Шурою) на закритому засіданні [13]. Серед повноважень монарха – призначати «інституції влади» – прем'єр-міністра, членів Ради міністрів і Консультативної ради (Аль-Шура) [11]. Усі ці інституції функціонують під патронатом еміра

та не можуть виходити за рамки його волі. Остаточне рішення по всіх законодавчих питаннях, котрі повинні розроблятися Радою міністрів та обговорюватися Консультативною радою, залишається за еміром. Прем'єр-міністр організовує, контролює роботу Ради міністрів і підписує рішення, які нею розробляються.

До Консультативної ради де-юре мають відбуватися вибори з обмеженим виборчим правом (30 із 45 членів повинні обиратися на загальних виборах, а ще 15 призначатися самим еміром, однак до цього моменту виборів не відбулося й усі делегати призначаються правителем [14]), але реальної законодавчої влади ця інституція (як у принципі й усі інші в Катарі) не має, а основна її функція, як стає зрозуміло з назви, полягає в консультуванні діяльності інших «інституцій влади». Також серед обов'язків Аль-Шури є затвердження бюджету країни. Вища судова інстанція країни – Апеляційний Суд – передає всі свої рішення на затвердження еміру [13]. Влада ж самого еміра обмежена лише законами шаріату.

Оман. Оман є другою із 7 країн сучасності, форму правління в яких повноцінно можна вважати абсолютними монархіями, і в його Конституції також закріплене це положення. Лідером держави є султан, влада якого передається у спадок. Правителем Омана з 1970 року є Кабус бін Саїд Аль Бу Саїд. Султан країни, згідно з конституцією держави, може виступати також головою уряду, верховним головнокомандуючим, міністром оборони, закордонних справ і фінансів [12]. Серед обов'язків монарха – призначення членів кабінету міністрів, виконавчої «влади» Оману.

У країні функціонує парламент, Рада Оману (Меджліс Оман), куди входить призначувана султаном Державна рада (Меджліс Аль-Дава) та вибірна Консультативна асамблея (Меджліс Аль-Шура), яка на примітивному рівні є комунікативним інструментом між населенням країни й міністерствами [15]. Вибори в Меджліс Аль-Шуру, нижню палату, проходять за таким принципом: на 61 окрузі кожен зареєстрований громадянин може проголосувати за свого фаворита; по закінченню голосування визначаються один чи два кандидати (залежно від того, чи досягає кількість населення на окрузі 30 тисяч); імена претендентів, які набрали найбільшу кількість голосів, відправляють еміру, котрий остаточно їх затверджує [9]. 83 члени верхньої палати, Меджліс Аль-Дави, призначаються безпосередньо еміром. Із 2011 року Рада міністрів має направляти законопроекти до Консультативної асамблеї, яка, у свою чергу, затверджує їх і передає до Державної ради. Голова верхньої палати в разі згоди всіх інстанцій відправляє проект на підписання еміру [16]. Окрім роботи над законодавством, Рада міністрів також дає рекомендації монархові.

Закон про судову владу, схвалений султаном у 1999 році, проголосив незалежність судів і задекларував необхідність їхнього підпорядкування лише законодавству. Однак на практиці судова влада підпорядковується султану та Міністерству юстиції. Правосуддя в країні обмежене законами шаріату, а в деяких провінційних регіонах більшість суперечок вирішуються за плеємними і традиційними законами [4]. Загалом лідер Оману концентрує у своїх руках усю законодавчу, виконавчу й судову владу.

4. Партийна система. *Катар.* Партийна система в Катарі відсутня. Оскільки абсолютний монарх не зацікавлений в існуванні альтернативних політичних сил, в Катарі на законодавчому рівні заборонено створення та діяльність політичних партій. Діяльність професійних спілок сильно обмежена, і єдиною діючою на поточний момент є Загальна спілка працюючих Катару. Окрім того, владою країни суворо карається проведення демонстрацій і мітингів, хоча в Конституції й прописана «свобода зібрань» і «свобода об'єднань» [3].

Оман. Партийна система в Омані також відсутня, оскільки Оман – це також абсолютна монархія. Опозиційні рухи та протести караються з боку силового й судового апарату. Законодавство дозволяє «мирні збори», однак влада може відмовити будь-якому запиту на акцію без можливості апеляції. Деякі учасники акцій переслідуються силовими органами та караються. У країні функціонує теж лише одна професійна спілка, але її діяльність де-факто є сильно обмеженою [4].

5. Адміністративно-територіальний устрій і характеристика місцевої влади. *Катар.* Країна після 2004 року ділиться на 7 муніципальних одиниць (баладійят), інша назва яких – «міста центрального підпорядкування» [17], що, у свою чергу, діляться на більше ніж 230 регіонів. Уся повнота влади на «місцях» належить главам муніципалітетів, котрі підпорядковуються безпосередньо монархові. Також у країні функціонує Центральна муніципальна рада, до якої проводяться прямі вибори 29 кандидатів кожні 4 роки. Кожен із обраних представників має власну резиденцію, де зустрічається зі своїми виборцями та спілкується на нагальні теми. Рекомендації Центральної муніципальної ради передаються на затвердження Міністерству муніципальних справ і навколишнього середовища на затвердження. Глобальна мета цих двох інституцій – покращення рівня життя й розвиток регіонів [18]. Тим не менше на муніципальних виборах 2015 року кількість зареєстрованих громадян становила лише близько 22 тисяч із приблизно 150 тисяч тих, хто має право голосу, [3] що говорить про невисокий рівень довіри підданих до потенційних членів цієї ради.

Оман. Із 2011 року країна ділиться на 11 губерна-торств, котрі, у свою чергу, діляться на 60 провінцій

(вілайетів). Головами адміністративних одиниць є губернатори та валі (голови вілайетів) [20]. Усі вони призначаються султаном і є відповідальними особисто перед ним.

У 2012 році відбулися перші муніципальні вибори Оману. У них узяли участь близько половини підданих із правом голосу, котрі обрали склад 192 місцевих рад [4]. Діяльність муніципальних одиниць контролює Міністерство регіональних муніципалітетів і водних ресурсів. Система управління в Омані є вертикальною та централізованою: з валі й місцевих рад до вищих адміністративних одиниць надходять затребувані ресурси, а від державного апарату надходять команди та накази нижчим адміністративним одиницям.

6. Політична культура, виражена в ступені інформованості й участі громадян у політичному житті країни. *Катар.* Як стає зрозуміло з наведеної вище інформації, політична культура в населення Катару – підданська. Жителі країни не мають практично ніяких механізмів для того, щоб включатися в політичне життя чи делегувати свою політичну волю на загальнонаціональному рівні. Єдині вагомі електоральні преференції підданих держави – це муніципальні прямі вибори, які проводяться один раз на 4 роки. Недержавна організація Freedom House у 2017 році, аналізуючи рівень свобод і політичних процесів у країнах світу, дала Катару 26 зі 100 можливих балів (де 100 – найкращий результат), оцінивши політичні права населення в 6 із 7 пунктів, а громадянські свободи в 5 із 7 (де 7 – найгірший результат) [3].

Стосовно поширення інформації ситуація також однозначна. Жителі Катару є глядачами в основному двох державних телерадіокомпаній, котрі ведуть провладну пропагандистську політику. Так, у країні функціонують державна компанія QGBTC, яка включає в себе канал Qatar TV і станцію Qatar Radio, і мультимедійний холдинг Аль-Джазіра, котрий створений у 1996 році указом еміра Хамад бін Халіфа Аль Тані. Провідні місця серед катарських газет посіли такі видання: «Аль-Райя» (тираж 25 тисяч), «Аль-Ватан» (тираж 25 тисяч), «Аль Шарк» (тираж 45 тисяч) і «Галф Таймс» (тираж 15 тисяч) [19]. Умовно-незалежне онлайн-видання Doha News у листопаді 2016 року заблоковано інтернет-провайдером Катару, на котрий має безпосередній вплив королівська сім'я. Експерти недержавної організації Freedom House відзначають, що влада Катару наклала на місцеві ЗМІ значну кількість обмежень, а журналістам доводиться займатися самоцензурою під страхом переслідувань і покарань [14]. Тим не менше стаття 48 Конституції закріплює з право на «свободу преси, друку та публікацій» [11]. У дослідженні 2017 року «Freedom of the Press» недержавної організації Freedom House Катар отримав 70 балів зі 100 можливих (де 100 – найгірший результат) і характеризується як країна з «невільною пресою» [14].

Оман. Оман – це також країна з населенням в більшості підданської політичної культури. Жителі цієї держави також позбавлені легальної можливості впливати на «реальну політику», оскільки Консультативна асамблея має переважно рекомендаційні функції. Так, піддані можуть делегувати свою політичну волю на місцевих виборах, однак через централізованість влади це перетворюється скоріше на формальність. Оман у дослідженні «Freedom in the World» 2015 року організації Freedom House оцінений ще гірше, ніж Катар в аналогічному дослідженні 2017 року: загалом йому поставили 25 із 100 пунктів (де 100 – це найкращий результат), а політичним правам населення і громадянським свободам – аналогічні з Катаром бали [4].

Закон Оману щодо публікацій і преси 1984 року вважається одним із найжорсткіших у всьому арабському світі, закріплюючи цензуру в ЗМІ. З 2005 року кожен журналіст має щорічно звертатися за продовженням своєї ліцензії. Для позитивної відповіді підданих має бути представником якогось видання, що унеможлиблює практику незалежного «фрилансерства» в цій сфері. Єдиним представником іноземних ЗМІ в країні є кореспондент ресурсу Reuters. Влада Оману має повний контроль над мережею Інтернет і регулярно влаштовує арешти підданих, котрі були помічені в критиці чи опозиційних висловлюваннях щодо правлячої верхівки. Державою запущені два телеканали, чотири радіостанції та друкується дві газети, які охоплюють переважну частину інформаційного простору країни [21]. Незважаючи на існування статті 31 Конституції Оману «про свободу преси та друку» [12], Міністерство інформації уповноважене юридично впливати на журналістів, котрі наважаться публікувати незадовільні для політичної еліти матеріали. У дослідженні 2015 року «Freedom of the Press» недержавної організації Freedom House Оман отримав ще гірший результат, ніж Катар у 2017 році, – 71 бал зі 100 можливих (де 100 – найгірший результат), і також характеризується як країна з «невільною пресою» [21].

У результаті, розглянувши різні аспекти політичного життя Катару й Оману, ми можемо дійти висновку, що, попри різну історію їхнього розвитку та відмінний конституційний процес, політична система в цих двох країн є практично в усьому ідентичною. Ґрунтуючись на цих спільних рисах, ми й виділимо фактори, що роблять можливим існування абсолютних монархій у сучасному світі, а саме:

- в абсолютних монархіях функціонує силовий апарат (поліція, армія, спецслужби), одна з основних цілей котрого – захист монарха;
- історично на території абсолютних монархій довгий час або ніколи не було прецедентів вільних загальнонаціональних виборів, що впливали б

на реальну політику, тому в них слабо розвинуті демократичні інституції й сильним є фактор традиціоналізму;

- монарх є легальним правителем і можливо-владцем держави з погляду Конституції та законодавства, а змінити це законодавство може лише монарх;

- монарх є легітимним правителем із погляду мусульманського права;

- монарх є релігійним наставником і божественним вождем в ісламізованих країнах Аравійського півострову;

- монарх зосереджує у своїх руках усі або майже всі гілки влади, і кожен чиновник і державний діяч залежить від нього, тому мало хто з них наважується на спробу усунення правителя від влади;

- у монарха немає та не може бути конкуренції, оскільки внутрішньополітичний процес у державі заморожений: опозиція й політичні партії в ній де-факто заборонені;

- державна влада максимально централізована, сепаратистські рухи в ній мало ймовірні; представники регіонального та місцевого управління відповідають перед монархом власним життям;

- у підданих держави немає або практично немає доступу до альтернативних джерел інформації (Інтернет контролюється державним апаратом, а вільні ЗМІ відсутні), й вони масово піддаються впливу провладної пропаганди;

- у жителів країни немає легальних механізмів впливу на політичну еліту країни, а нелегальні – швидко караються силовим апаратом.

Ситуація є схожою в усіх країнах, котрі дослідниками детерміновані як «абсолютні монархії». Подібний стан речей є незадовільним для ситуації, в якій світова домінантна ідеологічна парадигма опирається на демократичні цінності й свободи. Надалі можна дослідити, як саме потрібно покращувати й чи взагалі варто покращувати ситуацію з політичними правами та громадянськими свободами населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Процюк І.В. Абсолютна монархія як особлива форма державного правління / І.В. Процюк. // Теорія і практика правознавства. – 2012. – № 2.

2. World Economic Outlook database from the official site of The International Monetary Fund [Online resource]. – Access link : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>.

3. The State of Qatar's page in the "Freedom in the World 2017" research of Freedom House [Online resource]. – Access link : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/qatar>.

4. The Sultanate of Oman's page in the "Freedom in the World 2017" research of Freedom House [Online

resource]. – Access link : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/oman>.

5. Rahman H. The Emergence Of Qatar / H. Rahman. – Routledge, 2006. – 330 p.

6. Toth A. Qatar / Anthony Toth // Persian Gulf states: country studies / edited by Helen Chapin Metz. – 3rd edition. – Washington, D.C. : Library of Congress Federal Research Division, 1994. – P. 147–196.

7. Halliday Fred. Arabia Without Sultans / Fred Halliday. – Saqi Books, 2001. – 542 p.

8. Fareed M. Oman / M. Fareed // Persian Gulf states: country studies / edited by Helen Chapin Metz. – 3rd edition. – Washington, D.C. : Library of Congress Federal Research Division, 1994. – P. 251–318.

9. Страница Султаната Оман в онлайн-библиотеке «Политический атлас современности» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hyno.ru/tom2/1229.html>.

10. Patterson M. The Forgotten Generation of Muscat: Reconstructing Omani National Identity After the Zanzibar Revolution of 1964 / M.Patterson//TheMiddleGroundJournal.–2013–№7.– [Online resource]. – Access link : <http://resources.css.edu/academics/his/middleground/articles/mollypattersonoman.pdf>.

11. Permanent Constitution of the State of Qatar [Online resource]. – Access link : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_125870.pdf.

12. The White Book. The Basic Law of the Sultanate of Oman [Online resource]. – Access link : http://www.servat.unibe.ch/icl/mu00000_.html.

13. General information on the political system of Qatar from the official site of the Ministry of Foreign Affairs of the State of Qatar [Online resource]. – Access link : <https://www.mofa.gov.qa/en/qatar/political-system/general-information>.

14. The State of Qatar's page in the "Freedom of the Press 2017" research of Freedom House [Online resource]. – Access link : <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2017/qatar>.

15. Сапронова М.А. Арабский Восток: власть и конституции / М.А. Сапронова. – М. : МГИМО ; РОССПЭН, 2001. – 214 с.

16. Sunil K. Vaidya. Oman's Sultan Qaboos gives larger role to Shura / K. Vaidya Sunil // Gulf News. – 21 October 2011. – [Online resource]. – Access link : <http://gulfnews.com/news/gulf/oman/oman-s-sultan-qaboos-gives-larger-role-to-shura-1.910984>.

17. The official website of the Ministry of Municipal Affairs and the Environment of the State of Qatar [Online resource]. – Access link : <http://www.mme.gov.qa/cui/view.dox?id=585&siteID=2/>

18. [Online resource]. – Access link : Qatar Investment and Business Guide: Strategic and Practical Information / USA : Intl Business Pubns, 2012. – 305 p.

19. Страница Султаната Оман в онлайн-библиотеке «Политический атлас современности» [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.hyno.ru/tom2/697.html>.

20. Seven new divisions created in Oman // Khaleej Times. – 2011. – 29 October. – [Online resource]. – Access link : <https://www.khaleejtimes.com/article/20111028/ARTICLE/310289925/1016>.

21. The Sultanate of Oman's page in the "Freedom of the Press 2015" research of Freedom House [Online resource] – Access link : <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/oman>.

22. Procyuk I.V. The absolute monarchy as special form of state rule / of I.V. procyuk // Theory and practice of jurisprudence. – 2012. – № 2.

Макаренко Л.П.

Особливості комунікації вищих органів державної влади в Україні за парламентсько-президентської форми державного правління

У статті розглядаються інституційні форми комунікації вищих органів державної влади в умовах парламентсько-президентської форми державного правління. Комунікація тлумачиться як взаємодія, зумовлена функціями та повноваженнями цих органів, відтак аналізується на основі конституційно-правових актів України. Робиться висновок, що парламентсько-президентська модель правління найбільше відповідає вимогам збалансованості повноважень у «владному трикутнику», сприяє розвитку демократії у країні, створює умови для формування потужних політичних партій, стимулює зростання громадянської участі в процесі ухвалення державних рішень.

Ключові слова: політична комунікація, парламентсько-президентська форма державного правління, вищі органи державної влади, повноваження вищих органів державної влади.

В статье рассматриваются институциональные формы коммуникации высших органов государственной власти в условиях парламентско-президентской формы государственного правления. Коммуникация понимается как взаимодействие, которое обусловлено функциями и полномочиями этих органов, поэтому анализируется на основе конституционно-правовых актов Украины. Делается вывод, что парламентско-президентская модель правле-

ния наиболее соответствует требованиям сбалансированности полномочий во «властном треугольнике», способствует развитию демократии в стране, создает условия для формирования мощных политических партий, стимулирует рост гражданского участия в процессе принятия государственных решений.

Ключевые слова: политическая коммуникация, парламентско-президентская форма правления, высшие органы государственной власти, полномочия высших органов государственной власти.

The article deals with the institutional forms of communication of the highest bodies of state power in the conditions of the parliamentary-presidential form of government. Communication is interpreted as interaction, caused by the functions and powers of these bodies, and therefore analyzed on the basis of constitutional and legal acts of Ukraine. It is concluded that the parliamentary-presidential model of government meets the requirements of balance of powers in the «ruling triangle», promotes the development of democracy in the country, creates conditions for the formation of powerful political parties, and stimulates the growth of civic participation in the process of government decision-making.

Key words: political communication, parliamentary-presidential form of government, supreme bodies of state power, powers of the highest bodies of state power.

УДК 321

Макаренко Л.П.,
кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри політичних
наук Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

У політичних колах, а також серед вітчизняних науковців – політологів і правників – досі не існує узгодженої думки з приводу доцільнішої та результативнішої, на нашому ґрунті, форми державного правління. Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили А. Георгіца [1], С. Серьогіна [11], І. Процюк [8] інші. Однак у контексті комунікації, взаємодії та взаємовпливу між вищими органами державної влади існуюча парламентсько-президентська форма державного правління в Україні ще недостатньо вивчена. Саме під таким кутом зору маємо на меті її розглянути.

Після повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 року Верховна Рада України 8 грудня 2004 року ухвалила «в пакеті» рішення про проведення нового повторного голосування і внесення змін до Конституції України (Закон України «Про внесення змін до Конституції України» [2]). Конституційними змінами в Україні запроваджувалася парламентсько-президентська форма республіканського правління, за якої визначальну роль у формуванні і функціонуванні уряду відіграє не президент, а парламент.

Якщо раніше роль Верховної Ради України у формуванні Кабінету Міністрів України обмежу-

валася тим, що вона лише надавала згоду на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України, то згідно з конституційними змінами Верховна Рада України стала призначати не тільки Прем'єр-міністра, а й інших міністрів України. Як за парламентарної форми правління Кабінет Міністрів України має формуватися коаліцією фракцій політичних партій чи однією фракцією, яким належить більшість мандатів у Верховній Раді України: «Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованою відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України» (ч. 6 ст. 114) [2].

У Законі України Про Кабінет Міністрів [3] України так визначається процедура призначення на посаду Прем'єр-міністра України:

«1. Прем'єр-міністр України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України.

2. Подання про призначення Верховною Радою України на посаду Прем'єр-міністра України Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після надходження такої пропозиції.

3. Пропозиція коаліції депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, подається Президенту України за підписом народного депутата України - уповноваженого на подання пропозиції відповідно до угоди про формування коаліції.

4. У разі порушення вимог Конституції України та цього Закону щодо внесення пропозиції стосовно кандидатури на посаду Прем'єр-міністра України, невідповідності запропонованої кандидатури вимогам до члена Кабінету Міністрів України, передбаченим цим Законом, Президент України інформує Верховну Раду України про неможливість внесення подання щодо запропонованої кандидатури» (Р. II, ст. 8) [3].

Конституційні зміни стосуються не тільки порядку формування Кабінету Міністрів України, а й його політичної відповідальності перед Президентом України. Якщо раніше уряд визнавався відповідальним перед главою держави, а перед парламентом – підконтрольним і підзвітним, то тепер він визнається відповідальним також і перед парламентом: «Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією» (ч. 6 ст. 113) [2].

Однак ще більш важливим є те, що якщо раніше Президент України міг відправити Прем'єр-міністра України, а значить, й увесь склад Кабінету Міністрів України, у відставку, то тепер він може лише запропонувати Верховній Раді України розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України: «Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України» (ч. 1 ст. 87). Прийняття такої резолюції, як і раніше, має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України (ч. 3 ст. 115) [2].

Закон України Про Кабінет Міністрів України конкретизує дані положення:

«1. Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як третини від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України.

2. Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не пізніше ніж через десять днів після внесення пропозиції розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України, на яке запрошуються всі члени Кабінету Міністрів України. У разі розгляду питання про відповідальність Кабінету Міністрів України за пропозицією Президента України у пленарному засіданні Верховної Ради України бере участь Президент України.

3. Резолюція недовіри Кабінету Міністрів України вважається прийнятою, якщо за це проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України.

4. Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України.

5. Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше ніж один раз протягом чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України або протягом останньої сесії Верховної Ради України» (Р. III, ст. 14) [3].

Про відповідальність членів Кабінету Міністрів України йдеться і в Статті 45:

«1. Члени Кабінету Міністрів України несуть солідарну відповідальність за результати діяльності Кабінету Міністрів України як колегіального органу виконавчої влади.

2. Члени Кабінету Міністрів України особисто несуть відповідальність за стан справ у доручених їм сферах державного управління.

3. Члени Кабінету Міністрів України за вчинення правопорушень несуть відповідальність відповідно до закону.

4. Члени Кабінету Міністрів України за вчинення корупційних правопорушень або порушення вимог до поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави (заборона використання службового становища в особистих цілях, запобігання конфлікту інтересів тощо), можуть бути звільнені Верховною Радою України в порядку, визначеному частиною першою статті 18 цього Закону» [3].

В свою чергу, процедура схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України також є важливим елементом його комунікації з Верховною Радою України, демонструє характер залежності від останньої.

1. Програма діяльності Кабінету Міністрів України базується на узгоджених політичних

позиціях та програмних завданнях коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

2. Програма діяльності Кабінету Міністрів України подається до Верховної Ради України Прем'єр-міністром України у строк до одного місяця з дня формування Кабінету Міністрів України.

3. Прем'єр-міністр України особисто представляє Програму діяльності Кабінету Міністрів України на пленарному засіданні Верховної Ради України та відповідає на запитання народних депутатів України.

4. Програма діяльності Кабінету Міністрів України вважається схваленою, якщо за неї проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України. Рішення про схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України приймається у формі постанови Верховної Ради України.

5. Верховна Рада України може надати Кабінету Міністрів України можливість доопрацювати Програму діяльності Кабінету Міністрів України. Повторний розгляд Програми діяльності Кабінету Міністрів України Верховною Радою України проводиться не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після прийняття такого рішення» (Закон України Про Кабінет Міністрів України Р. II, ст. 11) [3].

Ще однією важливою точкою дотику Кабінету Міністрів України з Верховною Радою України є реалізація першим права законодавчої ініціативи, що визначається статтею 27 Закону України Про Кабінет Міністрів України:

«1. Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції України належить право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України.

2. Кабінет Міністрів України вносить проекти законів на розгляд Верховної Ради України відповідно до вимог Регламенту Верховної Ради України.

3. Для представлення у Верховній Раді України проекту закону, внесеного Кабінетом Міністрів України, Прем'єр-міністр України визначає члена Кабінету Міністрів України. У разі неможливості визначеним членом Кабінету Міністрів України представляти проект закону у Верховній Раді України за згодою Прем'єр-міністра України його може представляти заступник міністра, керівник центрального органу виконавчої влади, який не входить до складу Кабінету Міністрів України, про що Верховна Рада України повідомляється письмово.

4. Кабінет Міністрів України має право відкликати внесений ним на розгляд Верховної Ради України проект закону в порядку, визначеному Регламентом Верховної Ради України.

5. Новосформований Кабінет Міністрів України має право відкликати до прийняття у першому читанні проекти законів, внесені на розгляд Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України, повноваження якого припинені» [3].

Важливі комунікативні акти Кабінету Міністрів України з Верховною Радою України відбуваються у зв'язку з розробкою, затвердженням та реалізацією Державного бюджету України:

1. Кабінет Міністрів України не пізніше 1 квітня року, що передує плановому, розглядає та схвалює проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період і у триденний строк подає до Верховної Ради України, яка його розглядає за спеціальною процедурою, визначеною Регламентом Верховної Ради України.

2. Кабінет Міністрів України відповідно до Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період складає проект закону про Державний бюджет України та подає його Верховній Раді України та Президенту України не пізніше 15 вересня року, що передує плановому. Розгляд та затвердження Державного бюджету України відбувається у Верховній Раді України за спеціальною процедурою, визначеною Регламентом Верховної Ради України.

3. Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Державного бюджету України. Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним. Розгляд у Верховній Раді України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України здійснюється за спеціальною процедурою, визначеною Регламентом Верховної Ради України» (Закон України Про Кабінет Міністрів України Р. VII, ст. 29) [3].

Однак незгода парламенту з Програмою діяльності уряду чи несвоєчасне поданням ним проекту Державного бюджету не передбачають відставки уряду як це передбачалося, скажімо, Конституційним договором.

У зв'язку з переходом до Верховної Ради України повноваження з формування Кабінету Міністрів України Конституцією встановлено підстави настання її політичної відповідальності перед Президентом України, пов'язані з формуванням уряду: «Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо: 1) протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до статті 83 цієї Конституції; 2) протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України; 3) протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися» (ч. 2 ст. 90) [2].

Для прийняття Президентом України рішення про розпуск Верховної Ради України він повинен провести консультації з керівництвом парламенту: «Рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України приймається

Президентом України після консультацій з Головою Верховної Ради України, його заступниками та головами депутатських фракцій у Верховній Раді України» (ч. 3 ст. 90) [2]. Однак статус самих консультацій не визначається. У зарубіжних країнах проведення таких консультацій має на меті з'ясування можливостей продовження роботи наявного складу парламенту. В Україні подібні консультації не відіграють ролі стримувального чинника щодо розпуску главою держави парламенту, про що свідчить дострокове припинення Президентом України В. Ющенком у квітні 2007 року повноважень Верховної Ради України п'ятого скликання всупереч волі її керівників. За таких умов розпуск Президентом України Верховної Ради України може бути не наслідком її неефективної роботи, а покаранням з боку глави держави.

В ідеалі це має слугувати благим цілям, які О. Олькіна визначає так: «Інститут дострокового припинення повноважень є невід'ємним елементом механізму взаємного контролю, засобом реагування на порушення конституційного законодавства, вирішення конституційних конфліктів, спонукання учасників конституційно-правових відносин до консолідації та єдності, забезпечення безперервності функціонування державних органів» [5, с. 12].

Щоправда, конституційні зміни розширили застереження щодо розпуску Верховної Ради України – вона не може бути розпущена в останні шість місяців строку її повноважень: «Повноваження Верховної Ради України, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання. Повноваження Верховної Ради України не можуть бути достроково припинені Президентом України в останні шість місяців строку повноважень Верховної Ради України або Президента України» (ч. 4, 5 ст. 90) [2].

Конституційні зміни не торкнулися таких інститутів політичної відповідальності, як імпичмент Президента України та його відкладальне вето щодо законів, прийнятих Верховною Радою України.

Водночас на заміну права скасовувати акти Кабінету Міністрів України вони закріпили за Президентом України право зупиняти їх дію: Президент України «зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності» (п. 15 ч. 1 ст. 106) [2], що дещо послаблює вплив глави держави на уряд.

Стаття 49 Закону України Про Кабінет Міністрів України дещо конкретизує дане положення:

«6. Зупинення дії акта Кабінету Міністрів України Президентом України на підставі пункту 15

частини першої статті 106 Конституції України має наслідком зупинення вчинення будь-якими органами, особами дій, спрямованих на виконання зупиненого акта Кабінету Міністрів України, здійснення повноважень, визначених цим актом.

7. Винесення Конституційним Судом України ухвали про відмову у відкритті провадження у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України акта Кабінету Міністрів України, ухвали про припинення конституційного провадження у справі або визнання акта Кабінету Міністрів України таким, що відповідає Конституції України, відновлює дію цього акта.

Дія такого акта Кабінету Міністрів України не може бути повторно зупинена Президентом України на підставі пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України, крім випадків, якщо:

1) акт Кабінету Міністрів України, визнаний Конституційним Судом України таким, що відповідає Конституції України, внаслідок внесення змін до Конституції України стає неконституційним;

2) до відповідного акта Кабінету Міністрів України, щодо якого Конституційним Судом України було винесено ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або прийнято рішення про визнання його таким, що відповідає Конституції України, внесені зміни, що суперечать Конституції України.

8. Акт Кабінету Міністрів України може бути оскаржений до суду в порядку та у випадках, установлених законом» [3].

Однак загалом таке право глави держави не є характерним для демократичних країн, оскільки ставить главу держави над урядом, а його застосування може бути суттєвою перешкодою в діяльності останнього.

П. Рудик вважає, що розширилися повноваження Президента України ще й за таким напрямком його взаємодії з урядом: «Відповідно до Закону № 742VII від 21 лютого 2014 року розширюються повноваження Президента України у зв'язку із значним звуженням сфери контрагнуння актів глави держави, що мають скріплюватися підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт і його виконання. Якщо відповідно до Конституції України в редакції 1996 року акти Президента, видані в межах його повноважень, скріплювалися підписами Прем'єр-міністра і міністра, відповідального за акт та його виконання, за 13 пунктами статті 106 Конституції (п. 3, 4, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24), то згідно з її новою редакцією їх кількість зменшилася до 4 (п. 5, 18, 21, 23 ст. 106). Зокрема, це акти з питань призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних

представників іноземних держав (п. 5), акти Ради національної безпеки і оборони України (п. 18), рішення про запровадження в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану та зон надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України (п. 21), акти про утворення судів у визначеному законом порядку (п. 23)» [10].

У новій редакції Основного Закону передбачені зміни, що стосуються виконання обов'язків Президента України в разі дострокового припинення його повноважень. У Конституції України зафіксовані такі підстави дострокового припинення повноважень глави держави: 1) відставка; 2) неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпичменту; 4) смерть (ст. 108). Якщо за Основним Законом у редакції 1996 року в разі дострокового припинення повноважень Президента України на основі зазначених вище підстав виконання його обов'язків на період до обрання і вступу на пост нового глави держави покладалося на Прем'єр Міністра України, то за Конституцією в редакції 2014 року за таких же умов і на тих же підставах виконання обов'язків Президента покладається вже на Голову Верховної Ради, бо тепер парламент формує та призначає Кабінет Міністрів (п. 12 ст. 85), який відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний парламенту в межах, передбачених Основним Законом держави (ч. 1 ст. 113) [2].

О. Романюк доволі скептично характеризує нинішню форму державного правління та розподіл повноважень між гілками влади: «Однією з оман, що поширені сьогодні не тільки в свідомості пересічних українців, але й в науковому співтоваристві є те, що після конституційної реформи 2004 р. (а потім після її відновлення в 2014 р.) в Україні прем'єр-міністр має більше владних повноважень, ніж президент. Проте просте співставлення повноважень цих державних посадовців на ґрунті аналізу тексту Конституції України свідчить про протилежне.

За Конституцією Президент має право на одноосібне видання своїми указами підзаконних норм. Прем'єр-міністр такого права не має. Підзаконні норми має право своїми постановами впроваджувати Кабінет Міністрів як колективний орган. Президент має право відкладального вето на прийняті Верховною Радою закони. Ані прем'єр-міністр, ані Кабінет Міністрів такого права не мають. Президент має право призначати всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України. У Прем'єр-міністра таке право відсутнє. Президент має дві квоти в призначенні складу Кабінету Міністрів, оскільки міністри оборони та закордонних справ призначаються Верховною Радою лише

за поданням Президента. Прем'єр-міністр жодних легальних квот при формуванні уряду не має. Президент призначає на посади та звільняє з посад Генерального прокурора (за згодою Верховної Ради); половину складу Ради Національного банку; половину складу Національної ради з питань телебачення і радіомовлення; а також вносить до Верховної Ради подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України. Прем'єр-міністру та й в цілому Кабінету Міністрів про такі повноваження можна тільки мріяти. Кабінету Міністрів належать тільки право призначати на посади та звільняти з посад за поданням Прем'єр-міністра керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до його складу, та робити подання президенту на призначення та звільнення голів місцевих державних адміністрацій (втім Президент не зобов'язаний реалізувати таке подання)». І у висновках автор пише: «Що стосується України, то, не дивлячись на конституційні зміни 2004 та 2014 рр., її державне правління сьогодні більш тяжіє визначатися президентсько-парламентським, ніж парламентсько-президентським» [9].

Також О. Романюк пише: «Внаслідок того, що Президент України обирається на загальнонаціональних виборах, його стан у системі влади є більш стабільним, ніж стан Прем'єр-міністра, який призначається на посаду Президентом за поданням коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді. За Конституцією, Президента може достроково відправити у відставку Верховна Рада, але лише через імпичмент. Проте для імпичменту треба щоб особа, що посідає пост Президента, скоїла державну зраду або інший злочин і це було б підтвержене Верховним Судом України. Імпичмент являє собою тривалу та досить складну процедуру, що містить у собі кілька етапів і на кінцевий рахунок потребує, щоб за усунення Президента з поста проголосувало не менше, ніж три четверті (338 депутатів) від конституційного складу Верховної Ради, що є досить проблематичним. Прем'єр-міністра відправити у відставку значно простіше. Для цього треба щоб резолюцію недовіри Кабінету Міністрів підтримало не менше половини (226 депутатів) від конституційного складу Верховної Ради. Президент може вплинути на відставку Прем'єр-міністра у разі, коли розпадеться коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді, а нову протягом місяця не можуть утворити. У такому разі Президент має право достроково припинити повноваження Верховної Ради і оголосити дочасні парламентські вибори. Після формування нового складу парламенту повноваження Кабінету міністрів та, відповідно, Прем'єр-міністра припиняються автоматично» [9]. Власне, ми про це вище писали.

Цікавим, однак суперечливим, на нашу думку, є висновок вченого щодо того, що різновид змішаної форми республіканської форми правління визначати взагалі не варто. «З точки зору політологічного аналізу вирізнення парламентсько-президентського правління в окремий від президентсько-парламентського системний тип є некоректним, оскільки, по-перше, відсутні чіткі конституційні критерії їх розрізнення; по-друге, ступінь впливу президента та парламенту на формування й функціонування урядової влади великою мірою зумовлений розвитком політичного процесу, розстановкою політичних сил та їх представництвом у інститутах президента та парламенту. Тому президентсько-парламентське та парламентське правління слід трактувати не як два системні типи, а як два цикли функціонування одного» [9].

Заслуговує на увагу позиція доктора юридичних наук, професора В. Лемака, щодо обсягу повноважень президента та доцільності визначати форму правління як парламентсько-президентську: «Після 1 січня 2006 року конституційні повноваження Президента України можуть бути умовно поділені на дві складові: повноваження, якими традиційно наділені президенти, і повноваження, які належать лише українському главі держави» [6, с. 52].

Нам цікава в першу чергу друга група конституційних повноважень. «Вони не мають аналогів у конституційному статусі президента в інших державах, і саме вони роблять інститут президента в Україні надзвичайно сильним» [6, с. 52].

Автор наводить ряд аргументів.

«Почнемо з того, що згідно з частиною другою статті 102 Конституції України Президент є гарантом не лише державного суверенітету, територіальної цілісності (як у Франції), а й «додержання Конституції України». У європейських державах таким гарантом є виключно судова влада (як правило, Конституційний суд).

Що означає бути «гарантом додержання Конституції» стає зрозуміло, коли врахувати перелік суб'єктів, які гіпотетично можуть порушити Конституцію України, це – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України (своєю бездіяльністю, наприклад). Настільки розширене формулювання позицій Президента як «гаранта» дозволяє йому вживати самостійних заходів щодо забезпечення «додержання Конституції України», самостійно при цьому визначати ознаки ситуації, в якій порушено (реально чи ілюзорно) нормальне функціонування інститутів конституційної системи. Якщо у Франції для подібних дій, хоч і у вужчому діапазоні, президенту необхідні «офіційна консультація з Прем'єр-міністром, з головами палат, а також із Конституційною Радою» (стаття 16 Конституції Французької Республіки), то для Президента України вони конституційно не передбачені. Реально здійснюючи свій статус

«гаранта додержання Конституції України», глава держави обирає засоби, спрямовані на досягнення (припинення) неконституційної ситуації, повернення політичного процесу в конституційні рамки» [6, с. 52].

В. Лемак наводить більше десяти аргументів на підтвердження унікально великого обсягу повноважень глави держави, серед яких багато таких про які вже йшлося. Тому далі цитуємо вибірково:

«Слід звернути увагу на правові акти, які видаються Президентом України. Згідно з частиною третьою статті 106, «Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України». Привертає увагу те, що акти глави держави є обов'язковими до виконання на території України без зазначення суб'єктів, кому вони адресовані. Це означає їх обов'язковість для всіх учасників суспільних відносин, у тому числі для Уряду. Щоб саме в Уряді не виникало з цього приводу сумнівів, частина третя статті 113 Конституції чітко встановила: «Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України». Отже, Кабінет Міністрів України керується у своїй діяльності указами Президента, які є обов'язковими для Уряду, тож природно, глава держави має право через укази спрямовувати діяльність Кабінету Міністрів України. Для України це стало вже традиційним, але в зарубіжних європейських державах (незалежно від форми правління) такої моделі стосунків президента і уряду не спостерігається» [6, с. 55].

І наступний аргумент: «У країнах Європейського Союзу уряди ведуть активну законопроектну роботу, бо серйозну суспільну проблему неможливо розв'язати на підзаконному рівні за допомогою підзаконних актів. Із цією метою уряд, як основний укладач проектів законів, користується привілеєм визначати законопроекти позачерговими для їх своєчасного розгляду і прийняття парламентом. В Україні згідно з Конституцією лише «законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово» (частина друга статті 93)» [6, с. 55].

Оскільки ми не ставили собі за завдання з'ясування недоліків парламентсько-президентської форми правління в її українському варіанті, не будемо більш докладно зупинятися на міркуваннях вченого з цього приводу. Його висновок такий: «Конституційна реформа встановила форму правління, в якій Президент і надалі наділений обширними конституційними повноваженнями, а Уряд,

який уже опирається на парламентську більшість, не володіє достатніми конституційними важелями, котрі притаманні урядам європейських держав зі змішаною формою республіки» [140, с. 57].

Однак є дослідники, що дотримуються протилежної думки щодо співвідношення повноважень вищих органів державної влади. Наприклад, Н. Сидоренко пише: «Становище Президента України суттєво послаблюється у випадку програшу його партії на виборах до парламенту. У такій ситуації він перестає бути координатором діяльності парламенту і уряду і ніби постає «опозиціонером» сформованій коаліційною більшістю центральної виконавчої влади» [12]. Тобто авторка вказує на те, що позиція Президента України є залежною від складу парламентської коаліції. Із цією думкою важко не погодитися. Крім того, дослідниця звертає увагу на «штучну розірваність» вертикалі виконавчої влади за рахунок того, що на центральному рівні Президент усунутий від формування уряду, а на місцевому – призначає голів держадміністрацій.

Сформулюємо наші **ВИСНОВКИ**.

Той факт, що в Україні, в тій чи іншій формі, крім короткого перехідного періоду 1995–1996 рр., застосовувалася так звана змішана конституційна модель організації державної влади, більшість експертів оцінює позитивно. Змішана форма республіканського правління вважається найбільш прийнятною для країн, які знаходяться в стадії переходу від авторитарного режиму до демократії. Президентська форма державного правління (незважаючи на свою більшу дієвість у кризових ситуаціях та при вирішенні складних завдань політичної і соціально-економічної перебудови) вважається схильною до перетворення в авторитаризм. Натомість парламентська модель (попри демократичність та плюралістичність) несе в собі ризики нестабільності, а її застосування передбачає наявність розвинутих структур громадянського суспільства, високої політичної культури та сталих демократичних традицій.

У державі, яка не має таких традицій і знаходиться в стадії перманентних внутрішньосистемних перетворень, змішану модель можна охарактеризувати як компромісну.

Оскільки в Україні всі реалізовані проекти конституційних змін були фактично заручниками політичних обставин, за яких вони приймалися, та компромісів, яких вдавалося досягти суб'єктам політичного процесу, – всім моделям організації державної влади були притаманні деякі спільні недоліки.

Таким недоліками є, зокрема: недостатня збалансованість повноважень та неефективність системи стримувань і противаг між суб'єктами владних повноважень; дуалізм виконавчої влади; недосконалість механізмів формування, відповідальності та відставки Кабінету Міністрів України; надмірна

централізація управлінських функцій; проблеми із організацією законодавчого процесу та роботи парламенту в цілому; недосконала регламентація статусу народного депутата України, зокрема в частині його імунітету (зумовлює фактичну недоторканність парламентаря – відсутність дієвого механізму притягнення його до відповідальності у разі скоєння злочину).

Попри зазначені недоліки, слід визнати, що парламентсько-президентська модель правління сприяє розвитку демократії в країні, створює умови для формування потужних політичних партій, стимулює зростання громадянської участі та посилення суспільного контролю за діяльністю органів влади та еліт.

Ефективність та результативність комунікативної взаємодії між вищими органами державної влади не в останню чергу залежить від балансу політичних сил у країні та їх здатності діяти за правовими принципами, у чітко визначених межах правового поля. Тож причини конфліктів і проблем у владній взаємодії не завжди лежать в площині неналежного законодавчого регулювання.

А. Колодій пише: «Не можна перебільшувати значення інституційного дизайну взагалі. Інституційно-організаційні зміни важливі за умови впровадження правового порядку. Вони не є панацеєю, бо культура також має велике значення, і багато недоліків у функціонуванні політичних інституцій обумовлені саме культурою, яка змінюється повільно. До культури, в умовах України, додаються панівні неформальні правила політичної взаємодії, які дуже глибоко вкоренились у середовищі правлячого класу і здатні спотворити будь-який хороший дизайн» [4].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Георгіца А.З. Парламентарна форма державного правління: особливості та видові ознаки // *Влада в Україні: шляхи до ефективності / ред. рада: О.Д. Святоцький (голова) та ін.* – К., 2010. – С. 253–259.
2. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2222-15>.
3. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18/page>.
4. Колодій А. Проблема вибору форми державного правління в Україні (у контексті конституційної реформи) / А. Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=1589>.
5. Олькіна О.В. Конституційний інститут дострокового припинення повноважень вищих посадових осіб України: розвиток законодавства та юридичної практики [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.В. Олькіна ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2011. – 21 с.
6. Лемак В.В. Форма правління в Україні: проблеми ідентифікації / В.В. Лемак // *Ежегодник*

українського права: сб. науч. тр. – Харьков : Право, 2012. – № 4. – С. 36–57.

7. Петришин О.В. Громадянське суспільство — підґрунтя формування правової держави в Україні / О.В. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3.

8. Процюк І.В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління : моногр. / І.В. Процюк. – Х., 2012. – 584 с.

9. Романюк О.І. Президентсько-парламентська чи парламентсько-президентська? (про визначення типу сучасної системи державного правління України в контексті політологічного аналізу) / О.І. Романюк. – [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.51245>.

10. Рудик П. Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки / П. Рудик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4404/>.

11. Серьогіна С.Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : моногр. / С.Г. Серьогіна. – Х., 2011. – 768 с.

12. Сидоренко Н. Протиріччя в організації державної влади за парламентсько-президентської республіки / Н. Сидоренко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – № 2(17). – С. 41–48.

Морарь М.В.

Місце та роль політичної комунікації в іміджмейкерстві партійного лідера

Розкриті особливості партійної комунікації як важливого різновиду політичної комунікації. Проаналізовані види партійної комунікації й дана характеристика змінам в контексті загальної інформатизації суспільства.

Результати дослідження свідчать про суттєву роль та значущість партійного лідера в системі політичних комунікацій. Одним із найважливіших напрямів політичної діяльності партійних лідерів є партійна комунікація. Вона є складовою більш широкого поняття – політичної комунікації. Політична комунікація натомість є специфічним видом політичних відносин і розглядається як невід’ємний елемент політичної сфери суспільства.

Ключові слова: політична комунікація, партійна комунікація, внутрішньопартійна комунікація, зовнішньопартійна комунікація, міжпартійна комунікація, партія, партієтворення, партійний лідер.

Раскрыты особенности партийной коммуникации как важного вида политической коммуникации. Проанализированы виды партийной коммуникации и дана характеристика изменениям в контексте общей информатизации общества.

Результаты исследования свидетельствуют о существенной роли и значимости партийного лидера в системе политических коммуникаций. Один из

важнейших направлений политической деятельности партийных лидеров – партийная коммуникация. Она является составляющей более широкого понятия – политической коммуникации. Политическая коммуникация есть специфический вид политических отношений и рассматривается как неотъемлемый элемент политической сферы общества.

Ключевые слова: политическая коммуникация, партийная коммуникация, внутрипартийная коммуникация, внешнепартийная коммуникация, межпартийная коммуникация, партия, партийный лидер.

The peculiarities of party communication as an important kind of political communication are uncovered. Analyzed types of party communication and gives the characteristic for changes in the context of the common society information.

The results of investigation indicate a significant role and importance of party leader in political communications system. One of the most important direction of politics of party leaders are party communication. It is part of a larger concept – political communication. Political communication is a specific type of political relations and is seen as an inseparable element of the political domain of society.

Key words: political communication, party communication, inner-party communication, external-party communication, between-party communication, party, party leader.

УДК 329:323(477)

Морарь М.В.,
доктор політичних наук,
професор кафедри суспільно-
гуманітарних наук
Таврійського державного
агротехнологічного університету

Політика та комунікація – це два боки тієї самої медалі, які сучасній партійний лідер не повинен бачити окремо. Політичні стратегії без комунікаційних засобів немислимі у сучасній демократичній системі. Як наголошував Р.Ж. Шварценберг, комунікація для політичної системи – «це те ж саме, що кровообіг для організму людини» [1, с. 175]. Тому комунікація стає для партійних лідерів постійним елементом політики.

Сьогодні партійні лідери об’єктивно включені у пошуки ефективніших комунікативних зв’язків. Партійні функціонери розуміють, що не можна досягнути бажаного успіху на виборах без добре налагоджених внутрішніх та міжнародних зв’язків. Тільки кропітка та системна робота у цьому напрямі може забезпечити успіх партії у виборчому процесі, завоюванні та утриманні влади. Тому кожна партія, яка претендує на такий статус, повинна, як слушно зазначає український дослідник М. Обушний, встановити дієві та ефективні комунікативні зв’язки зі своїми виборцями [2, с. 20].

Актуальність дослідження політичної комунікації як умова ефективної діяльності партійних лідерів зумовлена тією стратегічною роллю, яку відіграють партії в політичному процесі в Україні загалом. Партіям відводиться суттєва роль, а саме: представляти, формулювати, спрямовувати, виражати і узагальнювати ідеї,

інтереси і погляди громадян. Цілком очевидно, що найкраще представляють і виконують зазначені функції партійні лідери. Саме вони обстоюють інтереси своїх суспільних груп на державному рівні перед іншими політичними партіями, об’єднаними. Тому з’ясування сутності видів, форм та проявів політичної комунікації набуває особливої актуальності і має тісний зв’язок із важливими теоретичними та практичними завданнями політології, партології, соціології, історії, психології та інших гуманітарних наук.

Актуалізує звернення до цієї проблеми й те, що після перетворення держави на парламентсько-президентську республіку політична структуризація українського суспільства підвищила роль і значення виборів до парламенту, в яких беруть участь політичні партії.

Проблематика політичної і партійної комунікації знаходиться в полі зору таких науковців, як: В. Бебик, Ю. Ганжуров, О. Гриценко, Л. Климанська, М. Обушний, Г. Почепцов, Є. Тихомирова, О. Шахтемірова. Не залишається без уваги комунікаційний аспект діяльності політичних партій, який розпочали досліджувати вітчизняні партологи – В. Антеюк, К. Меркотан, А. Романюк, О. Шиманова, В. Якушик та ін.

Віддаючи належне вже проведеним вітчизняним фундаментальним та прикладним дослідженням з

партології, мусимо відмітити, що явище політичної комунікації в іміджмейкерстві партійного лідера, попри наявність низки актуальних публікацій [3–6], ще не знайшло свого всебічного вивчення. Що стосується проблеми взаємопов'язаності партійної, політичної і суспільної комунікації, то означене питання взагалі ще не стало об'єктом спеціального наукового аналізу.

Метою даної статті є дослідження політичної комунікації як умови ефективної діяльності партійних лідерів. При цьому особливого значення набуває вивчення цього питання у контексті як теорії комунікації, так і партології.

Партійна комунікація є специфічним видом політичних відносин і розглядається як невід'ємний елемент політичної сфери суспільства, частина його політичної свідомості. За визначенням В. Бебика, політична комунікація є своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з'єднує всі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність [7, с. 144].

Кожна політична система, у т. ч. політична партія, розгортає власну мережу політичної комунікації відповідно до своїх можливостей. Ця мережа розвивається одночасно з політичними структурами. Однак існує безпосередній зв'язок між рівнем економічного розвитку суспільства та рівнем розвитку структур політичної комунікації. Останній визначається як технічним рівнем передавання інформації, так і базовою ідеологією політичної системи.

Звичайно, що комунікація життєво необхідна політичній системі. Політичний аналіз має враховувати проблеми інформації та політичної комунікації в поєднанні з іншими проблемами, як це робиться в межах функціональної концепції дослідження політичної сфери суспільства.

Досить обґрунтованою формою класифікації видів політичної комунікації є класифікація за мобільністю та оперативністю інформації, що циркулює її каналами [7, с. 146]. Наразі найбільш мобільною формою політичної комунікації, без сумніву, є Інтернет. Саме він дозволив у багатьох країнах світу здійснити кардинальні зміни не лише в оперативності отримання інформації, але й в її спрямованості в ході політичної комунікації. Зараз у розвинених у цьому сенсі політичних системах інформація надходить не тільки згори донизу директивним шляхом, а й навпаки – від пересічних громадян до урядових структур найвищого рівня.

Як відзначає М. Обушний, партійна комунікація посідає одне з провідних місць в ієрархії політичних комунікативних зв'язків. Він не заперечує визначення партійної комунікації, сформульоване вітчизняною дослідницею О. Шимановою, як «один із видів політичної комунікації, коли

політична інформація циркулює всередині партії між її структурними елементами та членами, або ж ініціативи партії передається особі, громадянину, групі, іншій партії, політичному актору чи політичному інституту» [4, с. 81]. Натомість професор розуміє партійну комунікацію як ідейно-корпоративну сукупність індивідуальних і групових внутрішньо- та міжпартійних комунікативних повідомлень прямого і зворотного зв'язку, спрямованих на виконання статутних та програмних завдань партії [6, с. 83].

Загалом погоджуючись із такими визначеннями, пропонуємо партійну комунікацію розуміти як комплексний спосіб передачі інформації, що стосується діяльності політичної партії, всередині партії та в суспільстві.

На наш погляд, у структурі партійної комунікації цілком може бути застосований підхід видатних американських науковців у сфері управління Мескона М.Х., Альберта М., Хедоурі Ф., які виділяють два великих класи комунікацій з подальшою їх деталізацією:

- комунікації між організацією та її зовнішнім середовищем;
- комунікації між рівнями і підрозділами організації [8, с. 267].

Відповідним чином, комунікація може бути міжпартійною та внутрішньопартійною. Внутрішньопартійна комунікація – це різновид партійної комунікації, що передбачає рух інформації всередині політичної партії між елементами її організаційної структури. До чинників, що визначають характер і тип внутрішньопартійної комунікації, слід віднести: організаційну структуру партії; ідеологію партії; типологію партійних лідерів; характер внутрішньопартійної політичної культури; керівні документи партії.

В цьому контексті М. Обушний пропонує розрізняти роль програми й статуту партії. На його думку, програма партії визначає напрями зовнішньопартійної комунікації, а статут – засади внутрішньопартійної комунікації [4, с. 83].

У свою чергу, до комунікації між політичною партією і зовнішнім середовищем належить не лише її міжпартійна форма, але й комунікація між партійною організацією та соціальною групою, виразником інтересів якої партія виступає. Інакше кажучи, це діалог між політичною партією і суспільством.

Серед конкурентних форм внутрішньої та зовнішньої партійної комунікації слід відмітити партійні конференції та з'їзди, виступи і зустрічі партійних лідерів із колегами та виборцями, участь лідерів партії, а також впливових партійців у громадських заходах, виступи на телебаченні, статті та інтерв'ю у засобах масової інформації, ведення власних блогів у мережі Інтернет тощо [4, с. 81].

Горизонтальні комунікації в політичних партіях здійснюються між особами, які знаходяться на одному рівні партійної ієрархії. Такий обмін інформацією забезпечує координацію діяльності. Як показують дослідження, ефективність горизонтальних комунікацій у партійних силах досягає 90% і пояснюється значним рівнем розуміння однопартійцями характеру роботи своїх колег і проблем, що виникають у функціонуванні суміжних структур [9, с. 11]. Таким чином, роль вертикальних комунікацій полягає в налагодженні зв'язків між партійними масами та партійними лідерами різних рівнів.

Діагональні комунікації в партіях здійснюються між особами, які перебувають на різних рівнях ієрархії (наприклад, між територіальними та штабними підрозділами, коли штабні служби партії, розташовані у столиці, керують виконанням певних функцій у регіонах).

На даний час зросла роль внутрішньопартійної комунікації, зокрема, в таких напрямках, як «партія – регіональна організація», «партія – місцева організація», «партія – кандидат», «кандидат – місцева організація», «кандидат – регіональна організація» [5, с. 184]. Водночас із ліквідацією змішаної системи виборів в Україні зменшилася роль зовнішньопартійної комунікації в сегменті «певний кандидат від партії – виборець».

Неформальні комунікації в політичних партіях не передбачені організаційною структурою. Водночас вони відіграють подекуди вирішальне значення в українському партієтворенні. Адже саме в ході неформальних комунікацій формуються групи впливу з їхніми лідерами, приймаються важливі бізнес-рішення, обговорюються перспективні партійні коаліції чи вихід з останніх [10, с. 349–350]. Можна зауважити, що в нашій країні неформальна партійна комунікація в багатьох випадках відіграє ту ж роль, яку в західних країнах традиційно займає процедура «праймеріз» – висування партійних лідерів напередодні електоральних змагань.

Таким чином, у ході різного роду внутрішньопартійних комунікацій перед виборами формують партійні списки, які є свого роду індикатором внутрішнього стану політичної сили. Особливого значення вони набули в ході ствердження в Україні пропорційної виборчої системи, яка з 2006 року прийшла на зміну змішаній.

Як відзначає О. Шиманова, виборчий список є компонентом електоральної та партійної комунікації, оскільки в ньому містяться важливі повідомлення для виборців і членів партій. Процес формування партійних списків на виборах до рад різних рівнів як компонент внутрішньопартійної комунікації включає такі вектори: «лідери партії – члени партії», «центральне керівництво – регіональні й місцеві організації» [5, с. 180].

Міжпартійна комунікація як і будь-який інший вид політичної комунікації відбувається на двох рівнях: міжінституційному і міжособистісному. Якщо на міжінституційному рівні обмін інформацією відбувається між структурними елементами партії, то міжособистісний рівень базується на індивідуальних особливостях і залежить від особистісних відносин і домовленостей лідерів, членів, представників партій чи фракцій. Міжпартійна співпраця формується на основі спільності інтересів партії, одним із виявів якої є створення коаліцій (О. Шиманова). Виходячи із вказаного, коаліція являє собою союз двох або більше партій чи депутатських фракцій, що створюється ними на основі спільності інтересів для реалізації їхніх партійних і передвиборчих програм та прийняття суспільно важливих і партійно вигідних рішень [6, с. 170–171].

Те, що комунікація в партіях є організованим спілкуванням, має принципове значення для розуміння партієтворення. Ідея партійного спілкування може виникнути лише в ситуації відповідальності мовця (комуніканта) за свою «словесну роботу». Ця відповідальність рідко виникає під час спілкування двох осіб, які є членами партійної організації, бо таке спілкування має рівень переважно побутової міжособистісної комунікації. Масовість акту мовлення, коли на мовця дивляться сотні очей однопартійців, дає відчуття важливості виконуваної справи, тобто акту мовлення, і змушує серйозно ставитися до організації самого процесу спілкування. Окрім того, психологічно спілкування в межах політичної партії – це є завжди вихід за межі свого звичного, непомітного для своєї ж свідомості «я». Актуалізація свого «я», тобто усвідомлення того, що і як ти робиш у цей момент, характерна для особливих ситуацій, в які потрапляє член політичної партії. До таких ситуацій відноситься й комунікативна ситуація, в якій доводиться тримати слово перед масою людей, які є колегами в певній політичній справі. Усвідомлення ж своїх вчинків, дій, операцій, цілей, мотивів тощо, а відтак і керування ними лежить в основі професіоналізму, тобто майстерності. Таким чином, організоване спілкування, яким є партійна комунікація, давним-давно набуло ознак професійної діяльності й поставлене сучасними партійними лідерами незалежної України у важливі умови поряд із розвитком партійних засобів масової комунікації, без яких ефективний зв'язок всередині політичної партії, а також з масами неможливий.

Становлення комунікації в політичних партіях як сфери професійно організованої суспільно-культурної діяльності так чи інакше пов'язано з виникненням професії комунікатора, яка в політології офіційно ще не є визнаною (навіть ідуть дискусії

навколо того, журналіст як комунікатор – це професія чи ні), і розвитком відповідних організаційних форм для забезпечення партійної комунікації.

Під час партійної комунікації слово, сказане партійцем – рядовим членом чи лідером, – це тільки його слово, що виражає особисті задуми, сподівання, лише його емоції. Але це зовсім не означає, що творча праця в ході партійної комунікації раз і назавжди позбавлена технологізації процесів праці, уніфікації певних операцій. Межа між «творчим» і «нетворчим» змінна, вона залежить від стану професії, рівня наукового розвитку суспільства, освіченості виконавця роботи. Очевидним сьогодні є те, що, наприклад, пошук інформації для написання промов лідерів політичних партій більшою мірою стає вже справою технологічної освіченості, ніж творчого натхнення [3, с. 44].

У складних формах діяльності, як і комунікації в політичних партіях, ряд процесів може мати чисто творчий характер, а інші процеси можуть технологізуватися й «ставати на потік», а також переходити у сферу виробництва.

На даний час, у період політичної структуризації українського суспільства у структуру партійної масової комунікації включаються елементи виробничого процесу, пов'язані з агітацією, пропагандою, маніпулюванням масами. Якщо партійну комунікацію розглядати як виробничу діяльність [11, с. 90–91], це означає, що ми повинні ставитися до неї як до процесу, що відбувається з використанням певних технологій, а масу людей, що зазнала такого технологічного впливу з боку політичної партії, розглядати як предмет комунікативного виробництва. Це означає, що інтелектуальна й емоційно-вольова поведінка мас поставлена на «виробничий конвеєр», що мовець чи мовці з боку партійної сили ніби виробляють поведінку мас, штампують її за певними алгоритмами, на основі певних наукових розробок.

Із розвитком інформаційних технологій у партійне середовище потрапили й такі процеси масової комунікації, як збір даних через інформаційні мережі та збереження інформації у вигляді банків даних, виробництво носіїв інформації – книг, газет, журналів, сайтів, блогів тощо, виготовлення засобів масової комунікації як інформаційно-знакових систем, що, з одного боку, є творчим продуктом, бо створені одним або кількома авторами, дизайнерами, художниками, редакторами, програмістами, сценаристами, режисерами тощо, а з іншого боку, оформлені за певними правилами та стандартами і розмножені у великій кількості. Таким чином, у структуру масової комунікації в політичних партіях України, особливо професійної, були включені виробничі процеси, що лягли в основу виникнення інформаційної індустрії політичних партій.

Політичні вибори також можна розглядати як особливу форму партійних комунікацій. У цьому

контексті слід розрізняти два типи комунікації: логічну – засновану на раціональному підході, та емоційну – яка апелює до почуттів та настроїв електорату політичної партії. Без емоційного компоненту спілкування не може бути повноцінним. Досягнути підтримки партійного електорату лише за допомогою логічних аргументів надзвичайно складно. Адже спілкуючись між собою, люди одночасно використовують як словесні (вербальні), так і несловесні (невербальні) методи. Якщо вони не співпадають між собою, потік взаєморозуміння руйнується. Дослідження показують, що під час виступу перед аудиторією 55% впливу передається позами, жестами і контактом очима, 38% – тоном голосу і лише 7% – змістом того, про що говориться. Тому напередодні спілкування з виборцями лідерам політичних партій необхідно врахувати наступні рівні комунікації: тематичний – підбір кола проблем, які будуть цікавими для слухачів; стилістичний – набір засобів переконання, спеціальних прийомів та форм подачі матеріалу; виразний – використання модуляцій голосу, пауз, міміки та жестикуляції; лінгвістичний – вимоги до побудови фраз, структури речень тощо.

Таким чином, дослідивши проблематику політичної комунікації як умову ефективної діяльності партійних лідерів, можна зробити наступні висновки.

Комунікація – це зумовлений ситуацією й соціально-психологічними особливостями комунікаторів процес встановлення і підтримання контактів між членами певної соціальної групи чи суспільства в цілому на основі духовного, професійного або іншого єднання учасників комунікації.

Комунікація в політичних партіях як суспільно-культурна діяльність включає дії мовців (комунікантів), а також дії мас (комунікатів). Очевидним є те, що контакт між комунікаторами опосередкований засобами масової комунікації, які функціонують у системі масової комунікації для забезпечення впливу комунікантів на комунікативів.

Внутрішня комунікація в політичних партіях – це інформація про заходи, наради, спільні поїздки, проведення опитувань, координація інфо- і PR діяльності тощо. Комунікація між кількома партійними організаціями, а також між ними та громадськістю є важливою рисою демократії та необхідна для ефективного функціонування громадянського суспільства в Україні.

Перспективними напрямками дослідження партійної комунікації як умовами ефективної діяльності в сучасній Україні є: аналіз ролі партійних структур, у т. ч. спеціальних, а також партійного лідера в організації комунікації; вивчення динаміки партійної комунікації в залежності від характеру й перебігу політичного процесу; прогнозування перспективних форм партійної комунікації з урахуванням розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология: в 3 ч. / Р.-Ж. Шварценберг. – Ч. 1. – М., 1993. – 370 с.
2. Обушний М.І. Партийна комунікація в політичній структуризації суспільства / М.І. Обушний // Дні науки філософського факультету – 2011 : Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2011 року) : матеріали доповідей та виступів. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – Ч. X. – С. 20–21.
3. Меркотан К.П. Проблема багатопартійності в контексті концепцій демократичних трансформацій / К.П. Меркотан // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 1 – С. 39–46.
4. Обушний М.І. До питання сутності поняття «партийна комунікація» / М.І. Обушний // Дні науки філософського факультету – 2010: Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року) : матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – Ч. X. – С. 81–83.
5. Шиманова О.В. Виборчі списки як індикатор внутрішньопартійної комунікації (на прикладі виборчої кампанії 2006 року) / О.В. Шиманова. – Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 180–184.
6. Шиманова О.В. Коаліція як різновид міжпартійної комунікації у міжвиборчий період / О.В. Шиманова // Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – 2008. – Вип. 9. – С. 170–174.
7. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рілейшнз / В.М. Бебик. – К. : МАУП, 2005. – 440 с.
8. Мескон Майкл Х. Основы менеджмента / Мескон Майкл Х., Альберт Майкл, Хедоури Франклин ; пер. с англ. М.А. Майорова. – М. : Дело, 2000. – 704 с.
9. Логунова М.М. Значення політичних комунікацій у здійсненні державного управління / М.М. Логунова // Персонал. – 2007. – № 11. – С. 7–12.
10. Мейтус В.Ю. Политическая партия: стратегия и управление / В.Ю. Мейтус, В.В. Мейтус. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 404 с.
11. Томенко М.В. Партийна еліта України / М.В. Томенко, В. Олійник. – К. : Логос, 2000. – 204 с.

Pronoza I.I.

Factors influencing the formation of the EU position on Russian-Ukrainian problem in the context of information security

The article analyzes the current position of the European Union regarding non-acceptance of Russian actions in Ukraine, in particular their threat to the state's information security and the imposition of sanctions against Russia, based on an unstable compromise between the various interests of European countries. The notion of "information aggression" and "information war" on the example of Russian interference in the internal affairs of Ukraine as a threat to the national security of the state are defined. Attention is drawn to the methods and tools for conducting an information warfare. The basic manipulative technologies and techniques, their influence on the psyche, consciousness and human behavior on concrete examples are shown. The article reveals the main tendencies and positions in the politics of the leading countries of the world in combating the threats in the information space and changing the internal information policy of these states, as well as strengthening the components of cybersecurity.

Key words: information security, information space, European Union member states, Russian-Ukrainian conflict, information warfare, information aggression, common position, sanctions.

У статті аналізується сучасна позиція Європейського Союзу стосовно несприйняття російських дій в Україні, зокрема їх загрози інформаційній безпеці держави, та запровадження санкцій проти Росії, що спираються на нестійкий компроміс різних інтересів країн Європи. Визначено поняття «інформаційна агресія» та «інформаційна війна» на прикладі російського втручання у внутрішні справи України як загрози національній безпеці держави. Звертається увага на методи та інструменти ведення інформаційної війни. Показано основні маніпулятивні технології й прийоми, їх вплив на психіку, свідомість і поведінку людини на

конкретних прикладах. Стаття розкриває основні тенденції та позиції в політиці провідних держав світу щодо протидії загрозам в інформаційному просторі та зміну внутрішньої інформаційної політики цих держав, а також посилення компоненти кібербезпеки.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, країни – члени Європейського Союзу, російсько-український конфлікт, інформаційна війна, інформаційна агресія, спільна позиція, санкції.

В статье анализируется нынешняя позиция Европейского Союза по неприязнию российских действий в Украине, в частности их угроз информационной безопасности государства, и введение санкций против России, опирающееся на неустойчивый компромисс различных интересов стран Европы. Определены понятия «информационная агрессия» и «информационная война» на примере российского вмешательства во внутренние дела Украины как угрозы национальной безопасности государства. Обращается внимание на методы и инструменты ведения информационной войны. Показаны основные манипулятивные технологии и приемы, их влияние на психику, сознание и поведение человека на конкретных примерах. Статья раскрывает основные тенденции и позиции в политике ведущих государств мира по противодействию угрозам в информационном пространстве и изменение внутренней информационной политики этих государств, а также усиление компоненты кибербезопасности.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационное пространство, страны – члены Европейского Союза, российско-украинский конфликт, информационная война, информационная агрессия, общая позиция, санкции.

UDC 659.4+327.5(477+470+571)+341.655

Pronoza I.I.,
Candidate of Political Sciences,
Doctoral Student of the Department of
Political Sciences and Law,
Senior Lecturer of the Department of
Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K.D. Ushynsky

The international information security environment was in a state of emergency a deep crisis, which is estimated to be the most massive from the times in full swing Cold War. Experts and politicians talk about the global threat the conflict, the focus of which may be the events in Eastern Europe. In a post-bipolar world, stability and the prosperity of the European Community has been secured the system of international security, in particular information. Due to Russia's aggression against Ukraine, the occupation of Crimea and events in the East of Ukraine, the system of European and global security turned out to be largely ineffective, calling into question the possibility of further sustainable development on the continent. At the same time, Ukraine was at a global breakthrough security systems, including informa-

tion, in the hottest point of the collision of interests of global players.

Information security is an integral part of a common problem informational support for the development of man, state and society in the quality of the symbiotic organism. It is aimed at protecting meaningful or already referred to actors of information resources, legitimate interests [2, p. 16].

According to G. Pocheptsov, information civilization does not perceive the action in physical space, it sees the victory in the information and virtual spaces. Despite a fairly large number of research and publications on information security, the system propaganda anti-Ukrainian campaign of Russian media against Ukraine, the use of their latest technical capabilities and manipulative technologies

have shown the vulnerability of the domestic information space [4].

In the creation and implementation of foreign policy of the European Union has always played an important role still played by the positions and interests of individual member states. This stems primarily from the restrictions associated with unanimity voting in the EU Council and the European Council on the basic amount of foreign policy and security issues. In most cases, it is necessary to achieve the consensus of the Member States of certain actions and decisions of the EU. And if it fails, then repeatedly consensus that acquired forms of “rotten compromise” [8], which is very limited effectiveness of joint activities. For example, on the Polish-Swedish proposals on “Eastern Partnership” after reaching a consensus among Member States in the EU institutions at the output remained almost anything that would contain a value-added tax, compared with current until the European Neighbourhood Policy.

Therefore, the position of the EU on the international stage is often the “lowest common denominator”, the process of working hours – a long and rather energy is used to resolve internal disputes, instead of forming a strong common position in relation to other states.

The positions of the Member States are very important for the formation of a comprehensive long-term strategy for the EU, which would be aimed at strengthening Ukrainian statehood and integration of our country to Europe and coherent EU policy towards Russia in the conditions of the Russian-Ukrainian conflict. Therefore, understanding how serious are the differences between the Member States and how to change this situation, is paramount.

Russian-Ukrainian military conflict demonstrates weak cohesion of Europe to external threats, the main reason why, no doubt, is the divergence of interests of EU member states in terms of their foreign policy priorities in general and towards Eastern Europe in particular. The main interests of most EU countries in Eastern Europe are economic in nature, related to energy and access to markets. The interest of some of the EU in cooperation with Eastern Europe also follows the issues of security and immigration. But in general we can speak of the traditional Member States' deficit of political will and common interest to form policy towards its eastern neighbors. Eastern Dimension of EU policy that was of particular importance for Brussels after extensions 2004 and 2007, has remained one of the most controversial and contradictory perception among members of the Union. Finally, D. Milcharek rightly points out that the formation of a common coherent EU policy towards Eastern Europe was not conducive ambivalent position themselves recipients of this policy [3, p. 149].

Advantages Revolution in Ukraine and Russian-Ukrainian war, unfortunately not led to the

formation of a broad consensus in the united Europe. On this occasion the American realist Robert Kagan notes that “even Europeans XXI century, despite all the benefits of their union, unable to unite against a predator in their environment and, in the past, willing to give at the mercy of the weakest to save their own (financial) skins”. In our opinion, such a verdict exaggerated and perhaps premature. Indeed, although there are doubts and some EU countries do not approve, for example, increased economic sanctions and other restrictive measures to Russia, but in the end result: still no Member State did not dare veto right joint action or EU position on these issues. At the meeting of the Union for Foreign Affairs June 22, 2015 automatically without discussing sanctions against Russia were extended until 31 January 2016. EU countries adhere to a common position on the rejection of Russian actions in Ukraine and sanctions against Russia by consensus of all 28 members is considered a significant achievement. However, it is necessary to agree with J. Sherr that Russia's policy towards Ukraine is largely fueled by the conviction that the lack of resources and core national interests outweigh leading European countries and will enable Russia to realize its interests in the post. However, says the expert, the idea of the Kremlin were false [8, p. 89].

Reaching consensus among the 28 EU member states – a complex process. In discussing the extension of sanctions against Russia, not to mention the introduction of new restrictive measures, serious differences remain and continue discussions on the matter. Among EU countries, on the one hand, there are “hawks” calling rigidly resist Russia, strengthening economic sanctions and providing active support to Ukraine. Some even involves supplying weapons for protection. Since the beginning of this hard line chosen Poland, the Baltic states, perhaps to a lesser extent – Romania. Each of them has its own internal reasons, related primarily to the near history. This group also tend United Kingdom and Scandinavian countries.

The earliest and most fundamental position on the “Ukrainian crisis”, the Russian annexation and subsequent military campaign in the Donbass formulated Poland, Lithuania and Estonia. Polish foreign minister, together with his French and German counterparts intermediary in negotiations between the protesters and the President of Ukraine Viktor Yanukovich February 20, 2014, while Lithuania has used its presidency of the UN Security Council to convene an emergency meeting of the Ukrainian issue. In turn, the Estonian President TH Ilves at the meeting with Ukrainian leaders in September 2014 said that the Ukrainian-Russian conflict – a “war between Europe and non-Europe, the conflict between different value systems” [9, p. 35] in response to the violence against euromaidan Estonia, Lithuania and Poland gave the wounded Ukrainian health care in their hospitals.

In addition, all three countries have mobilized strong reaction of civil society to the events in Ukraine.

Although the position of Poland and the Baltic countries, which have long pointed to the threat from Russia (in 2009 a group of experts from Central Europe warned in an open letter to the administration of Barack Obama, published in *Gazeta Wyborcza* that Russia is returning to the policy of the nineteenth century, with tactics and methods of the XXI century [10]) has long been the position of the minority and they were called alarmists, with the growth of aggressive behavior of Russia and increased the intensity of the fighting in eastern Ukraine, it gradually became a majority position. The leading role in this process is played by Germany, as Angela Merkel has made great efforts to agree the EU institutions common position on Russia's actions in Ukraine and sanctions it considers as "necessary and inevitable" [7, p. 26]. A clear and unambiguous position of German Chancellor most articulated was made in November 2014 after brysbensko summit of G20: "We can not afford to beat the old notion of spheres of influence, along with the neglect of international law. "We will oppose this policy", no matter how long it did not last matter how hard it was and how much failure did not bring it. According to J. Sherr, with its resolute, methodical and consistent approach, Angela Merkel during the past year was the embodiment of Western firmness and solidarity" [8, p. 89].

However, some EU countries have taken an ambiguous stance on Ukraine and Russia in the current war. They are conventionally called "Russia's understanders" ("those who understand Russia"). France, South Union Member States (Italy, Spain, Portugal, Greece, South-East Europe) in no hurry to confront with Russia through Ukraine. It is possible that some EU countries in the future may veto new sanctions against Russia or block extension. Such intentions have repeatedly expressed in government circles in Italy, Cyprus, Czech Republic, Greece and Hungary. Some warning at various times put forward representatives of the authorities of Austria and France.

Surprising rather uncertain position of some Central European countries on Russian-Ukrainian conflict. Despite the common history as a Soviet satellite, and (most of them) direct occupation of Moscow in the twentieth century., Still fresh experience your own transition, good understanding of contemporary Eastern Europe and Russia, proximity to the conflict zone, deep historical, cultural, social and economic ties with its neighbors in the East, the region is surprisingly was divided in relation to the Russian-Ukrainian conflict. Unlike Poland and the Baltic States, the response of the southern part of Central Europe to the events was more restrained. It ranged from cautious condemnation of Russia's actions in Bulgaria, noticeable distancing of these issues in Romania quiet pragmatism in Slovakia and clear pro-Russian vote in the Czech Republic and Hungary. Representatives of these

countries at meetings of the European Council or v fired of the Ukrainian issue, or take too vague or not pro-Ukrainian position. The debate in the EU on sanctions against Russia only deepened the differences between the countries of Central Europe. While in Warsaw, Tallinn and Vilnius are calling deepen restrictive measures against Russia, delete it from your system Swift and even expressed willingness to supply weapons to Ukraine, Prague, Bratislava and Budapest has repeatedly publicly stated their doubts about the effectiveness of sanctions, pointing to their negative effects themselves and other EU countries, and strongly oppose the supply Ukraine arms. It is clear that this factor plays an important role their energy and financial dependence on Russia. However, their post-war history, dependence on Moscow via Warsaw Pact and the Council for Mutual Economic Assistance should at least promote a greater understanding of the potential threats from the Kremlin. The diversity of views and responses from the countries of Central Europe casts doubt on its ability to act as an internal advocate for the EU's eastern neighbors and weakens the ability of the EU as a whole to respond effectively to the spiral of violence in Ukraine.

A key role in shaping a common EU position on the Russian-Ukrainian conflict plays today, without a doubt, Germany. As noted by William Speck, a leading position in the eurozone crisis, which forced Germany to make forward as a great country with a strong economy, Chancellor Angela Merkel was among the leaders on the issue of the conflict with Russia.

Influence Germany played a crucial role not only in implementing effective sanctions of the EU against Russia in March 2014 and their expansion in July and September 2014, and in disrupting the pipeline project "South Stream", stopping/slowing the convergence of Hungary and Russia, dragging France with a group of skeptics on the issue of sanctions to the opposite camp and indirect impact through Paris to other southern member states. In general, German policy fits into the overall approach to the conflict, the European Union, which includes 3 components: Sanctions against Russia Ukraine financial support and search format of negotiations for the settlement of certain aspects of the conflict diplomatically. Germany strongly supports sanctions against Russia for the purpose of putting pressure on Moscow to end fighting in eastern Ukraine, but also actively working to create the conditions under which they may be eliminated in the future. This refers to the efforts of Germany's bilateral with France with a view to a political settlement, support of the contact group set up under the auspices of the OSCE, the coordination of a united Europe from the United States. Angela Merkel realizes that to lift the sanctions against Russia for that increasingly louder appear dissatisfied with the Member States, it is necessary to progress in resolving the conflict. It is unknown how many endure agreed by skeptical about sanctions Member States.

The current position of Germany on the Ukrainian-Russian conflict demonstrates significant modification of its eastern policy. For chancellorship G. Schroeder and Merkel German accents Eastern policy focused mainly on Russia – a close relationship with it have a long historical tradition, and now both sides are to each other important partners, especially in the economic sphere. The trade turnover between Germany and Russia in 2013 amounted to 76,5 billion euros [8, p. 89]. Russian annexation of the Crimea and the war in eastern Ukraine had led to greater realism in German policy towards Russia. This gives reason to believe that in the near future may change the paradigm of German Eastern policy, in particular its attitude to Russia and Eastern Europe and South Caucasus covered by the “Eastern Partnership”.

Today among German politicians, researchers, activists and journalists engaged in Ukrainian-Russian conflict with science, journalism or social position, is the debate about interpretation and evaluation of events in Ukraine. Fifth December 2014 60 prominent representatives of German political, business and cultural circles published in newspapers *Die Zeit* and *Der Tagesspiegel*, and later Russian online *inoSMY.Ru* appeal “New war in Europe. Not in our name!” known as “Call 60 German celebrities”. In it, they asked Berlin to continue its partnership with Moscow. A week later, in mid-December 2014, 142 German experts on Eastern Europe published in the newspaper *Zeit Online* (Hamburg), *Der Tagesspiegel*, *Die Welt*, *Berliner Zeitung* (Berlin) and *Der Standard* (Vienna) treatment response, which called to ensure that German policy towards Russia based on realities, not illusions. Noting that “this war is a clear aggressor and victim clearly identified”, the signatories said that “we Germans can not again turn a blind eye when it comes to the sovereignty of one of the former Soviet republics, the survival of the Ukrainian state in our own interests to oppose the export anti-liberal ideas of the Kremlin in the EU” [6].

This discussion, formal statements of many members of the German political elite and the country's position in the EU concerning Ukrainian-Russian war show that many members of the German political elite, including the Social Democrats and the business community have changed their attitude to Russia, and then there is every chance that in the near future Eastern policy of Germany will be more realistic and balanced in the context of relations with Russia, on the one hand, and the countries of the “Eastern partnership” – on the other. But Berlin, like Paris or Rome, it is difficult to give up their long-term policy, based on the hope that economic cooperation with Russia eventually transform it politically. A more sober and realistic view of Russia in the making.

In general, assessing policies southern EU Member States on Russia and Ukraine in the current conflict, it is necessary to indicate that its contents determine several factors. First, the geographical priority

for these countries has always been South Europe, the Maghreb, Africa and the Middle East (plus Latin America for Spain). In the Eastern Neighborhood, unlike Germany, they have geopolitical interests. Secondly, these countries have traditional historical ties with Russia and other states of the former Soviet Union tend to think through the Russian prism. Hence – the vision of the EU's Eastern policy on the principle of “Russia first”, a tacit recognition sphere of “privileged interests” of this space, lack of knowledge of Ukrainian realities, a false perception of events. It should be added that these countries never experienced a direct threat from Russia for their sovereignty, territorial integrity and independence, not suffered from its aggression. Third, the financial and economic interests factors significantly influence their policy on this issue because these countries are important economic partners of Russia. Fourth, the growth of negative trends in several European countries, including those considered above as euroscepticism, anti-Americanism, anti-globalization, antyliberalism (which demonstrated the results of recent elections to the European Parliament, where noticeable results gained extreme right party), automatically multiplies the number “friends of Russia” in Europe. Fifth, revealing a powerful Kremlin propaganda through the media and concealed them support some political parties and campaigns, which exposes the vulnerability of many countries of the EU to the Russian influence.

The differences in the approaches of Member States to the Russian-Ukrainian conflict led to the formation of a double strategy of the European Union on the one side – sanctions against Russia, and on the other – search format of talks to resolve the conflict diplomatically. However, after the already numerous agreements with Russia in various formats (“Geneva”, “Normandy”), and above all Minsk-1 and Minsk-2, it is not executed and continues aggression against Kyiv, diplomatic way to turn Russia into a more “cooperative” status seems problematic.

The challenge for the EU member states – Spain, France and Italy, not to mention Germany – are working to resolve the conflict and stop Russian aggression. This is no easy task, considering the financial aspect in times of crisis, but the current conflict concerns the most fundamental principles of the EU. So the most important thing in Rome, Paris and Madrid can do to help Ukraine – is, first, to adhere rate agreed in Brussels.

Secondly, they must have a common position and vision of what should happen that the sanctions were lifted. Do ceasefire will be sufficient or necessary fully implement the Minsk agreement, including the establishment of effective control over the Ukrainian constitutional authorities of the Russian-Ukrainian border.

Third, Ukraine desperately needs help from the EU Member States. It is not only financial support but also assistance for reform and putting pressure on the Ukrainian authorities to fight corruption and reform the judiciary.

Fourth, these three countries should consider applying sanctions reputation for Russians support Putin's aggressive behavior. For example, it could be withdrawal of the decision to award Gennady Timchenko Order of the Legion of Honor, which he received in 2013.

In turn, Ukraine should significantly develop their communication, both formal and informal levels, Rome, Paris and Madrid in areas of mutual interest. Moreover, Kyiv should not just protest and argue on the basis of mutually beneficial proposals. For example, you should consider attraction of Paris, Rome and Madrid to modernize its army through contracts with companies from these countries and by expanding their participation in the NATO Trust Fund.

Cricket Ukraine is important for other former Soviet republics, as well as for stability in the border states. The way Ukraine should be viewed in the wider, as, for example, the French Revolution, which went through a long and painful reforms to modernize. Ukraine keeps its chance of success, and if it can be realized, it will be a positive example for the "Eastern Partnership" and beyond, including Russia.

Thus, EU sanctions against Russia will most likely be saved. Although part of the EU would be willing to canceled the slightest movements of the Kremlin toward the settlement of the conflict or even without any conditions, it is unlikely that their position can be a real obstacle to the implementation of joint action. At least until the sanctions regime will support Berlin.

Noting the high level of activity and interest of the international community in strategic decision-making on the development of the information space, having considered the definition of information security, which is complex and multi-valued, having studied the experience of other countries in this sphere, which can serve as an example for Ukraine in the formation of its own strategy in the information sphere, appropriate conclusions were made.

REFERENCES:

1. Кормич Б. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: монографія. О.: Юридична література, 2003. 472 с.
2. Ліпкан В. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навчальний посібник. К.: КНТ, 2006. 280 с.
3. Мільчарек Д. Європейський Союз та його місце в сучасному світі. Львів: Інформація. Поступ. Перспективи, 2008. 172 с.
4. Почепцов Г. Росія і Україна у співставленні їх комунікативно-пропагандистських можливостей. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/33291>.
5. Сливка В. Інформаційна війна проти України: міф чи реальність? URL: <http://intkonf.org/slivka-vv-informatsiyna-viyna-proti-ukrayini-mif-chi-realnist/>.
6. Умланд А. Захист миру замість винагороди експансії. Дзеркало тижня. Україна. 2015. № 3. URL: <https://dt.ua/international/zahist-miru-zamist-vinagorodi-ekspansiyi-zaklik-nimeckih-ekspertiv-iz-pitan-shidnoyi-yevropi-do-togo-schob-politika-nimechchini-stosovno-rosiyi-bazuvalasya-na-realiyah-a-ne-na-ilyuziyah-.html>.
7. Шергін С. Україна, США і ЄС: криза дипломатії доби глобалізації. Зовнішні справи. 2015. № 1. С. 22–27.
8. Шерр Дж. Міркування про нову сварку Сходу і Заходу. Національна безпека і оборона. 2014. № 5–6(148–149). С. 87–91.
9. A Region Disunited? Central European Responses to the Russia-Ukraine Crisis: Europe Policy Paper / ed. by J. Forbrig. Washington: The German Marshall Fund of the United States, 2015. 50 p.
10. An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe. Gazeta Wyborcza. 2009. July 15. URL: https://www.rferl.org/a/An_Open_Letter_To_The_Obama_Administration_From_Central_And_Eastern_Europe/1778449.html.
11. Milczarek D. Foreign and Security Policy – a Challenge and a Strategic Choice for the European Union of the 21 Century. The Global Challenges / eds. A. Kukliński, K. Pawłowski. Nowy Sącz, 2005. P. 35.

Ростецька С.І.

Глобалізація як фактор впливу на формування й збереження регіональної та локальної ідентичності

У статті проаналізовано роль глобалізації та її вплив на регіональну й локальну ідентичність. Розглянуто наукові підходи, які визначають у глобалізаційних процесах як руйнівний, так і стимулюючий фактор впливу на регіональну та локальну ідентичність. Визначено, що в умовах глобалізації простежується тенденція до порушення цілісності регіональної й локальної ідентичності, вплив негативних глобалізаційних процесів посилює кризу ідентичності або ж стимулює до ізоляціоністських тенденцій територіальні спільноти.

Ключові слова: глобалізація, ідентичність, регіональна ідентичність, локальна ідентичність, самоідентифікація, територіальна спільнота, трансформаційні процеси.

В статье проанализирована роль глобализации и ее влияние на региональную и локальную идентичность. Рассмотрены научные подходы, которые определяют в глобализационных процессах как разрушительный, так и стимулирующий фактор влияния на региональную и локальную идентичность. Определено, что в условиях глобализации прослеживается тенденция

к нарушению целостности региональной и локальной идентичности, влияние негативных глобализационных процессов усиливает кризис идентичности или стимулирует изоляционистские тенденции территориального сообщества.

Ключевые слова: глобализация, идентичность, региональная идентичность, локальная идентичность, самоидентификация, территориальная община, трансформационные процессы.

The article is analyzed the role of globalization and its impact on regional and local identity. It is considered the scientific approaches, which determine as destructive and stimulating factor of influence on regional and local identity in globalization processes. It is determined that there is a tendency to violate the integrity of regional and local identity in the conditions of globalization, the influence of negative globalization processes intensifies the identity crisis or stimulates the isolationist tendencies of the territorial community.

Key words: globalization, identity, regional identity, local identity, self-identification, territorial community, transformational processes.

УДК 355.426

Ростецька С.І.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського»

Процеси глобалізації й трансформації в сучасному світі, безперечно, порушують традиційні форми ідентичності, ставлять під сумнів суб'єктивні відчуття самоідентичності людини та етносів, що були сформовані в межах колишніх традицій. Особливо гостро це проявляється щодо проблеми ідентичності представників локальних груп, етнічних, релігійних, культурних меншин. Попереднє відчуття ними свого «я», яке забезпечувалось колишніми формами ідентичності, занепало. Стався розрив у наступності, коли руйнування одного типу ідентичності передбачає компенсацію ідентичності іншого типу. Сама відсутність механізму наступності ідентичності стала супроводжуватись відчуттями внутрішнього дискомфорту й тривоги, що реалізуються у формах закритості та посилення ізоляціоністських тенденцій. Ізоляціонізм у свою чергу активізував тенденції до зворотної локалізації культури й традицій, способу життя, думок і норм поведінки людей.

Мета статті – розглянути вплив глобалізаційних процесів на регіональну й локальну ідентичності в сучасному світі.

Якщо політика будь-якої країни визначає різних індивідів, різні народи, відокремлює один від іншого, не дбає про них однаково зі справедливістю, вважає одного більш надійним, ніж інший, тоді відчужувана частина починає виявляти незадоволення. За таких обставин можливий потенційний розкол суспільства. З нього є два протилежні виходи, притаманні недемократичним і демократичним політичним сис-

темам. У першому випадку відчужувана частина під тиском влади перебуває в мовчазному стані, будучи лише сировинним ресурсом для країни. Цей варіант характерний для недемократичних політичних систем. Проте при цьому виникає загроза накопичення напруги в середовищі відчужуваної групи, що із часом може виявитись у руйнівному й масштабному конфлікті. А конфлікти ідентичностей є найскладнішими для врегулювання та розв'язання, що у свою чергу стане загрозою для існування самої політичної системи.

Другий варіант властивий демократичним системам, де влада й суспільство зобов'язані вирішити ці проблеми цивілізовано, де всі індивіди повинні отримати рівні права на всіх рівнях та у всіх сферах громадських інститутів, в урядових, освітніх, військових, правоохоронних та інших структурах, брати активну участь в економічній, соціальній, політичній, освітній, духовній сферах життя країни. Звичайно, цей варіант зменшує недовіру до окремих індивідів, етносів, за нього послаблюється контроль над громадянами, формується правова держава, індивіди й народи отримують право на свободу та самоідентичність за власним вибором. Саме такий варіант є найбільш бажаним і важкореалізованим у сучасному глобалізованому світі, де в кожній країні є проблема ідентичності (регіональна, локальна, культурна, етнічна, релігійна).

Аналіз наукових доробок із питань глобалізації дає змогу виділити два основні лейтмотиви, що не виключають один одного:

– світ одночасно і зменшується, і збільшується, при цьому обидва процеси взаємопов'язані. Зменшенню світу придумуються метафори: «просто-рвово-тимчасове стиснення» Д. Харві [1], «кінець географії» Р. О'Брайана [2]. До переліку факторів «стиснення» досить часто відносять подорожі, електронні засоби масової інформації, капіталістичну інтеграцію. Збільшення світу аргументується тим, що малі, локальні світи повсякденного життя виявляються дедалі тісніше та багатосторонньо пов'язані з більшим світом. Наприклад, до факторів, що сприяють розсуванню кордонів, часто відносять туризм, споживання, комунікацію, потоки різних ресурсів. Звичайно, усі ці фактори перебувають у системному взаємозв'язку;

– у світі одночасно відбуваються два процеси – уніфікація та диверсифікація. Уніфікація є рисою епохи модерну: уніфікуються речі, місця, процедури, інститути; диверсифікація – це риса епохи постмодерну: диверсифікуються люди, об'єкти, практики, думки.

Отже, ці два трактування тісно пов'язані один з одним, проте центральним моментом для обох трактувань глобалізації є те, що люди дізналися, що живуть у глобальному, а не локальному світі [3, с. 57].

Більшість дослідників глобалізації сходяться в думці, що глобальні процеси впливають не тільки на суспільство загалом, а й на індивіда. І одним із таких наслідків глобалізації можна назвати кризу ідентичності. Ідентичність пов'язана насамперед із процесом позначення індивідом себе як члена однієї чи декількох соціальних груп. Найважливішим інструментом здійснення соціальної ідентичності є процес соціальної категоризації, у ході якого індивід упорядковує своє соціальне оточення в термінах виявлення різних груп (категорій), переміщення себе в одну з них (власне процес ідентифікації) та ототожнення з нею (досягнення ідентичності).

Доцільно розглянути аргумент на користь того, що глобалізація руйнує ідентичності. До ери глобалізації існували локальні, автономні, цілком певні й міцні зв'язки між географічним місцем і культурним досвідом. Ці зв'язки становили «культурну ідентичність» індивіда та спільноти. Ідентичність була чимось, що в людей просто «існувало» в їх житті, традиційним тривалим перебуванням у цьому місці, відчуттям нерозривного зв'язку з минулим. Ідентичність, як і мова, була не просто вираженням території, культури, вона була своєрідним колективним надбанням локальних спільнот. Однак виявилось, що ідентичність тендітна, потребує захисту. У різноманітні й дискретності світу глобалізація знищила різні культури, руйнуючи стабільні локальні спільноти, приводячи до переміщення народів, приносячи рухому ринком гомогенізацію культурного досвіду, стираючи тим самим відмінності між культурами, які складали ідентичності.

Хоча вважається, що глобалізація передбачає загальний процес втрати культурних відмінностей, деякі культури й традиції перенесли цей процес краще, інші – гірше.

У науковій літературі, присвяченій аналізу ідентичності, легко знайти незгоду авторів із думкою про те, що ідентичність є жертвою глобалізації. Наприклад, М. Кастельс цілий том свого відомого аналізу «інформаційної епохи» присвятив такому постулату: «Наш світ і наше життя формуються протидіючими процесами розвитку глобалізації та ідентичності». На його переконання, основна особливість неприйняття влади глобалізації полягає в широкій і потужній демонстрації колективної ідентичності, виявляється в культурній своєрідності та контролі народу над своїм життям і навколишнім середовищем [4, с. 137]. При цьому ідентичність простежується як сила локальної культури, яка чинить опір (хай навіть неорганізований і часом політично реакційний), як відцентрована сила капіталістичної глобалізації.

Цей погляд на «силу ідентичності» може розділяти будь-хто з тих, хто спостерігає за стрімким зростанням соціальних рухів на захист позицій ідентичності (руху за права жінок, релігійних, етнічних, національних рухів). Вплив глобалізації стає питанням взаємодії інституційно-технологічного фактора як стимулу до глобальності з «локалізуючими» силами, які виступають як протидія. Прагнення до «глобальності» поєднує в собі логіку капіталістичної експансії із швидким розвитком засобів масової комунікації. Однак цьому прагненню протистоять різні процеси й практики, що відображають різні ступені «локальності», такі як рух на захист локальної, етнічної, культурної ідентичності. Детериторіалізуюча сила глобалізації зустрічає опір у формі того, що М. Білліг назвав «банальним націоналізмом» [5, с. 2], – постійне, рутинне ствердження своєї національної приналежності, особливо в засобах масової інформації, яке спонсорується розвиненими національними державами.

Звичайно, не можна заперечувати те, що глобалізація по-різному ставить під загрозу здатність національних держав підтримувати ексклюзивність своєї ідентичності, а також здатність незалежно управляти своєю економікою на глобальному ринку. Наприклад, складності й напруженості у відносинах, зумовлені багатоетнічним складом товариств і глобальними народними рухами, – постійна риса всіх сучасних національних держав.

Звичайно, глобалізація має великий вплив на країни, а отже, і на громадян цих країн та їх ідентичність. Серед таких типів ідентичності, як національна, державна, етнічна, регіональна й локальна, наприклад, національна та державна ідентичності характеризують усвідомлення приналежності індивіда до певної держави чи нації.

Ці два типи ідентичності часто є синонімами, тому що національна ідентичність пов'язана з належністю до титульної нації, що є основою більшості держав. Тому автор вважає за доцільне використання саме терміна «національна ідентичність». Етнічна ідентичність пов'язана насамперед із культурними процесами, що відбуваються в суспільстві. Національна ідентичність є фактором консолідації навколо інтересів країни, тому ступінь її вкоріненості у свідомості та діях громадян – запорука політичної й духовної консолідації, єдності суспільства. Етнічна ідентичність задає параметри відмінностей громадян однієї держави від іншої, водночас дозволяючи людям однієї етнічної спільноти визначати себе як громадян різних держав і членів різних національних утворень. Регіональна ідентичність свідчить про зв'язок індивіда зі своїм регіоном проживання, локальна ж ідентичність індивіда свідчить про зв'язки індивіда з певним місцем проживання.

Загалом сьогодні, на думку Г. Кіслої, локальну ідентичність можна розглядати як ідентифікацію людини з місцевим співтовариством, відчуття причетності до подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (міста, району, селища, мікрорайону). В умовах нестабільності суспільства локальна ідентичність може бути суттєвою опорою для людини в можливості мати визначеність власного становища в системі соціального простору, бути підставою для перетворювальної активності та частково компенсувати втрату інших досить важливих соціальних ідентичностей. Локальна ідентичність володіє однією дуже важливою й глибоко позитивною властивістю – здатністю об'єднувати людей різних рас, професій, станів, рівнів освіти, ламати чи знижувати бар'єри між цими групами. Тому не варто бачити в локальній ідентичності незмінну загрозу для єдності країни, навпаки, її варто було би будь-яким чином культивувати саме для зміцнення цілісності держави вже в силу того, що суспільна людина завжди має свої соціальні взаємодії в конкретному навколишньому просторі [6, с. 123].

Наявність територіальної ідентичності в більшості членів спільноти, тобто усвідомлення більшістю членів спільноти своєї приналежності до неї, свідчить про прояв певних соціальних процесів, на основі яких можна зробити висновки про збереження цілісності цієї локальної територіальної спільноти та про наявність у ній процесів, які є зворотними глобальним. Ці два вектори є результатом одного й того ж соціального процесу – зміцнення локальної територіальної спільноти як такої. У цьому разі можна говорити про те, що створення та/або подальше збереження цілісності локальної територіальної спільноти є альтернативою глобальним процесам, що відбуваються у світі.

Процес ідентифікації можна назвати самомаркуванням, що передбачає встановлення меж між представниками різних спільнот, появу соціальної дистанції (термін Г. Зіммеля). Люди відчують тягу один до одного саме завдяки тому, що вони різні, і, на думку В. Хесле, «тільки розуміння один одного дає їм змогу вирішити, чи варто їм уникати або навіть боротися один з одним» [7, с. 27–28]. Протиставлення «ми – вони» проявляється в будь-якому з видів ідентичності (у тому числі в локальній і регіональній). Безумовно, поділ на «своїх» і «чужих» – невід'ємний аспект самовизначення індивіда, що дає змогу також дотримуватися встановленої між представниками різних спільнот соціальної дистанції. Наприклад, дистанція між представниками різних регіонів може визначатись особливостями мови, конфесійним та етнічним складом населення, загальним рівнем життя, рівнем урбанізації, типом виробничих відносин, географічною віддаленістю один від одного тощо.

При цьому прилеглі регіони можуть сприйматись не лише як «добрі сусіди», а й як історичні конкуренти в соціальному, економічному, політичному чи культурному плані. Своєрідним «розмежувачем» можна вважати також «столичність» і «провінційність». Так, столичні регіони можуть сприйматись «провінціалами» не тільки позитивно, як соціокультурні центри, що відкривають нові можливості накопичення та інвестування соціального капіталу, а й негативно, як «поглинач» здебільшого ресурсів держави, особливо якщо він має тенденцію до самозвеличення.

Збільшення соціальної дистанції може бути показником, з одного боку, посилення впливу регіональної ідентичності, а з іншого – роздроблення єдиного соціокультурного простору держави (а в найширшому сенсі й усього світу) та ослаблення міжрегіональних комунікацій. Розуміння ж регіональної ідентичності веде не до скорочення соціальної дистанції, а, навпаки, до ще більшого віддалення людей один від одного. При цьому, як і в усьому, важливий пошук «золотої середини». Процес створення єдиного світового соціокультурного та інформаційного простору не має означати повне заперечення прив'язки індивіда до соціальних спільнот і груп. До того ж формування певного загальносвітового соціокультурного середовища, не розділеного на регіони, та управління ним навряд чи матиме місце, хоча б у силу історичних і природних факторів. З іншого боку, необхідність підтримки системи базових загальносвітових цінностей (надетнічних, надконфесійних тощо) та визначення ними моделей поведінки є очевидним і необхідним.

Тому окрему увагу варто звернути на регіональну ідентичність, оскільки сьогодні саме регіонам відводиться особлива роль у модернізаційних процесах в усіх сферах життєдіяльності,

що особливо важливо для поліетнічних і поліконфесійних країн.

Ідентичність складається з безлічі елементів і під впливом різних факторів, проте очевидно, що сам процес складання може бути не тільки обґрунтованим, а й передбачуваним, а отже, керованим. Щоб визначити характер ідентифікаційних процесів у межах регіону та управляти ними, необхідно виявити фактори, що впливають на ці процеси. Що ж впливає на формування образу регіону в очах його жителів? Насамперед соціокультурні та історичні особливості самого регіону, політичні й економічні умови та зумовлені ними нюанси щоденності, тобто загальні умови життя.

Для безболісної самоідентифікації людини зі своєю країною й народом повинні бути високий економічний потенціал останніх, достатній рівень добробуту, освіти, гідна культура, мова, повага з боку інших держав, регіонів і націй. У державі повинна бути відкрита та зрозуміла концепція, ідеологія, яка транслює суспільству курс розвитку країни, характер спрямованості внутрішньої й зовнішньої політики, що задає ціннісну систему координат, смисли існування на рівні національної ідентичності. Невирішеність проблем викликає критичне ставлення людей до сучасного стану країни.

Недемократичні трансформаційні процеси порушують традиційні форми ідентичності, ставлять під сумнів суб'єктивне відчуття самоідентичності, сформованої в межах колишньої традиції. Особливо виразно проявляється це у формах ідентичності малих груп, етнічних, релігійних, культурних меншин. Відсутність наступності й послідовності зміни форм ідентичності супроводжується відчуттям внутрішнього дискомфорту та тривоги, що ведуть до утворення ізоляціоністських тенденцій.

М. Бушольц вважає: «Ідентичність – це продукт, а не джерело мовної та іншої семіотичної практики, а отже, соціальне, культурне, а не внутрішнє психологічне явище; ідентичність включає макрорівні демографічних категорій, тимчасову взаємодію конкретних позицій і ролей учасників, а також регіональні, етнографічні, культурні позиції. Ідентифікатори можуть бути індексовані мовою через мітки, наслідки, позиції; ідентичності реляційно будуються через декілька досить часто подібних аспектів відносин між особою та іншими, у тому числі подібність/різницю, щирість/артифікацію та авторитет/делегітимацію. Особистість може бути частково навмисною або повною мірою усвідомленою в частині результатів інтерактивних переговорів, результатів більших ідейних процесів» [8, с. 587].

Глобалізація позбавляє індивідів онтологічної безпеки, надає їм екзистенціальну невпевненість. Глобалізацію стали відчувати на собі навіть звичайні люди в повсякденному житті, у тому числі через те, що події глобального світу повсюдно проникають у локальні спільноти: тероризм, екологічні катастрофи тощо. Глобальний світ позбавлений міцності, упевненості в завтрашньому дні. Ключові проблеми епохи глобалізації – безпека, упевненість та її втрата. Ці проблеми в повсякденній свідомості пов'язуються з такими явищами, як імміграція, ерозія системи соціального забезпечення, нестійкість зайнятості (економічна лібералізація), зниження впливу ієрархій і систем, криза ідентичності. Тому, не досягнувши логіку кризи ідентичності, не вивчивши її проблему, важко зрозуміти сучасний світ із його полікультурністю, багатонаціональністю, у яких, власне, і присутня криза ідентичності в різних її формах та виявах.

Вивчення глобальних процесів на регіональному й локальному рівнях поки що не досить широко висвітлене в сучасній науковій літературі. Тому дослідження глобалізації в територіальній спільноті через поширення в ній глобальних практик, які члени спільноти можуть більш активно використовувати як відповідь на виклики глобалізації з метою відокремлення їх місця проживання від глобальних негативних процесів, є одним з актуальних напрямів політологічних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Harvey D. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell, 1989. 370 p.
2. O'Brian R. *Global Financial Integration: The End of Geography*. London: Chatham House; Pinter, 1992. 128 p.
3. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage, 1992. 211 p.
4. Castells M. *The Power of Identity*, vol. II of *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford, 1997. 538 p.
5. Billig M. *Banal Nationalism*. London, 1995. 200 p.
6. Кісла Г. «Локальна людина» в структурі ідентичностей українського населення. Соціальний розвиток сільських регіонів: матеріали II Міжвузівської науково-практичної конференції. Умань: Уманський національний університет садівництва, 2014. С. 122–125.
7. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности. Апокалипсис смысла: сборник работ западных философов XX – XXI вв. М.: Алгоритм, 2007. С. 27–28.
8. Bucholtz M., Hall K. *Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach*. *Discourse Studies*. 2005. Vol. 7. P. 585–614.

Салимзаде Мехди
Ильдырым оглу

Организация и структура муниципалитетов как одной из основных форм местного самоуправления

Статья посвящена сущности местного самоуправления, его формам, нормативным основам организации и структуры муниципалитетов. В статье анализируются существующие в мире системы местного самоуправления, а также деятельность муниципалитетов как основной формы местного самоуправления в свете решения проблем, возникающих при установлении в Азербайджанской Республике местного самоуправления. Данное образование оценивается как средство гарантии прав и основных свобод человека и элемент политико-правового развития в целом. В отношении форм местного самоуправления комментируется раздел о местном самоуправлении Конституции Азербайджанской Республики, определяются недостатки и вносятся соответствующие предложения.

Ключевые слова: децентрализация, территориальная администрация, политический контроль, муниципальное право, Европейский Союз, публичный сектор, самоуправление, местная власть.

Стаття присвячена сутності місцевого самоврядування, його формам, нормативним основам організації та структури муніципалітетів. У статті аналізуються існуючі у світі системи місцевого самоврядування, а також діяльність муніципалітетів як основної форми місцевого самоврядування у світлі рішення проблем, що виникають під час встановлення в Азербайджанській Республіці місцевого само-

врядування. Дане утворення оцінюється як засіб гарантії прав і основних свобод людини і елемент політико-правового розвитку в цілому. Щодо форм місцевого самоврядування коментується розділ про місцеве самоврядування Конституції Азербайджанської Республіки, визначаються недоліки і вносяться відповідні пропозиції.

Ключові слова: децентралізація, територіальна адміністрація, політичний контроль, муніципальне право, Європейський Союз, публічний сектор, самоврядування, місцева влада.

The article is devoted to the essence of local self-government, its forms, normative bases of organization and structure of municipalities. The article analyzes the existing systems of local self-government in the world, as well as the activities of municipalities, as the main form of local self-government in the light of solving problems arising in the establishment of local self-government in the Azerbaijan Republic. This education is assessed as a means of guaranteeing human rights and fundamental freedoms and an element of political and legal development in general. With regard to the forms of local self-government, the section on local self-government of the Constitution of the Republic of Azerbaijan is commented on, shortcomings are identified and proposals are made.

Key words: decentralization, territorial administration, political control, municipal law, European Union, Public Sector, self determination, local governance.

УДК 321.8:331.107

Салимзаде Мехди Ильдырым оглу,
диссертант
Национальной академии
наук Азербайджана

1. Введение

Местное самоуправление проявляется в различных формах непосредственного выражения воли проживающего на соответствующей территории населения, и вместе эти формы обеспечивают эффективность власти местного самоуправления [14, с. 203–225]. Непосредственное или прямое выражение воли населения с юридической точки зрения становится основным и самостоятельным элементом механизма народной власти. Непосредственность в местном самоуправлении обеспечивает также выступление органов местного самоуправления самостоятельным элементом механизма власти с юридической точки зрения. Юридическая и фактическая самостоятельность органов местного самоуправления в ряде развитых современных государств является результатом непосредственного или прямого выражения воли населением. Самостоятельность местного самоуправления осуществляется посредством избираемых населением данной территориальной единицы органов местного значения. Установлением прямой демократии, т. е. посредством

выборов, собраний населения и с помощью прочих форм происходит формирование важнейших институтов местного самоуправления.

2. Опыт различных государств в сфере организации и структуризации муниципалитетов

Деятельность учрежденных как выборной орган муниципалитетов по решению вопросов местного значения является составной частью деятельности местного самоуправления [16, с. 167–184; 20, с. 1–17]. Муниципалитеты формируются избирательным законодательством. Обычно общины основаны местного самоуправления закрепляются конституцией, и данное учреждение объединяет в себе выборные советы и формируемые ими исполнительные органы. Правильное определение структуры органов местного самоуправления является важнейшим вопросом с точки зрения эффективности их деятельности. Из опыта различных государств следует, что эти органы имеют однопалатную структуру. Простота или сложность структуры органов муниципалитетов, а также их численный состав определяются масштабом

территории и численностью населения. Сессии являются основной формой деятельности муниципалитетов. В большинстве случаев (например, в Великобритании) [15, с. 10–23] сессии (собрания) в нижних органах местного самоуправления проводятся раз в месяц, а в высших органах самоуправления – кварталы или раз в полугодие. Допускается проведение чрезвычайных собраний [21, с. 687–704]. Такого рода собрания проводятся в определенном законодательством порядке, могут созываться по требованию определенного количества членов, а также исполнительного органа муниципалитета в целях решения особых вопросов.

Органы самоуправления имеют различные исполнительные системы. На нижних уровнях это может быть глава города (солтис в Польше, кмет в Болгарии), а также глава села или городского квартала [26, с. 421–444].

В более крупных общинах гражданами избираются советы. При советах создаются постоянные комитеты (комиссии) двух видов:

- вспомогательные органы, которые разрабатывают проекты решений и осуществляют контроль;

- отраслевые органы управления (в Великобритании и т. д.) [15, с. 10–23; 30, с. 43–53]. В состав вторых в соответствии рабочему профилю комитета вводятся эксперты в определенном количестве. Комитеты принимают решения, исполнение которых обязательно. В таком случае на расширенных собраниях совета принимаются рекомендации комитетам. Муниципальным органом общины руководит избираемый советом или местным населением мэр, бургомистр и пр. В некоторых случаях непосредственно гражданами или советами избираются другие должностные лица (казначей, ответственное за порядок лицо и т. д.) местного самоуправления. Совет может привлечь также специалиста – управляющего по найму.

Органы местного самоуправления в большинстве стран формируются равными и прямыми выборами при тайном голосовании. Например, в Великобритании любой гражданин, достигший 18 лет, имеет возможность реализовать свое активное избирательное право. Пассивное избирательное право предусмотрено для граждан, достигших 21-летнего возраста, которые живут на данной территории или сроком не менее одного года арендуют там землю, дом или предприятие [13, с. 84; 23, с. 219]. Следует отметить, что в некоторых странах в отношении главы муниципалитета, а также членов совета выдвигаются особые требования. Для избрания в органы местного самоуправления во многих странах выдвигаются следующие условия: гражданин должен обладать избирательным правом, прожить до дня

выборов на данной территории не менее одного года или родиться там, быть внесенным в избирательные списки граждан или иностранцев, не иметь судимости [11].

Особое значение имеют сроки полномочий муниципальных советов. Упомянутый срок непосредственно влияет на деятельность соответствующих органов, ответственность их членов. Обычно в развитых, демократических странах данный срок составляет 4 года. Например, сроки полномочий в зависимости от уровня органов самоуправления составляет в США 2–4 года, в Швеции, Норвегии, Португалии, Испании, Великобритании, Дании, Голландии, некоторых землях Германии – 4 года [22, с. 133–150; 28, с. 535–553]. В некоторых развитых странах (например, Австрия, Франция, Бельгия) предусмотрен срок 5–6 лет. Однако долгосрочное членство, превышающее 4 года, не считается приемлемым для стран, недавно ставших на путь демократического развития.

В некоторых странах один депутат может обладать несколькими мандатами. Например, в Дании разрешается иметь мандат одновременно на местном, региональном и парламентском уровнях, в Великобритании, Норвегии, Швеции, Германии и других странах – на местном и региональном уровнях, в Австрии, Франции, Бельгии и др. – только на одном уровне [24, с. 357–375; 26, с. 421–444]. В ряде европейских стран (например, в Люксембурге) член органа местного самоуправления вправе быть также членом парламента и Европарламента [25, с. 303–324].

Существенное значение для обеспечения эффективности деятельности местного самоуправления имеет численный состав избираемого совета. Численный состав органов местного самоуправления также отличается в разных странах. Небольшие территориальные образования и органы местного самоуправления со слабым экономическим потенциалом состоят из нескольких представителей. На относительно крупных территориальных образованиях самоуправления число депутатов может превысить 100. В частности, городские центры избирают советы, способные управлять своим правительством [17, с. 180–194].

Под полномочиями муниципальных образований подразумеваются юридическое единство прав и обязанностей всех субъектов местного самоуправления, обеспечивающего решение вопросов местного значения в целях реализации проблем, с которыми сталкивается население определенного населенного пункта [9, с. 318].

Права и обязанности, основные направления деятельности органов местного самоуправления определяются законодательством. В большинстве стран это закрепляется в конституционном порядке

(например, статья 144 Конституции Азербайджанской Республики [1], статья 148 Конституции Испании [10, с. 336–337], статья 94 Конституции Японии [10, с. 455], статья 140 Конституции Словении и т. д.). Статья 4 Европейской Хартии о местном самоуправлении посвящена непосредственно полномочиям органов местного самоуправления. В Хартии отмечается, что основные полномочия органов местного самоуправления определяются конституцией или законами. Органы местного самоуправления обладают полной самостоятельностью в установленных законом рамках для осуществления своих инициатив по любым вопросам, не исключенным из их полномочий и не отнесенным к полномочиям иного органа власти [5, с. 8]. Общий принцип состоит в том, что муниципалитеты могут заниматься любыми видами деятельности, не запрещенными законом. Однако главное заключается в том, что деятельность органа местного самоуправления не должна противоречить Конституции. А в каких случаях возникают противоречия с Конституцией? Это, в первую очередь, может быть связано с нарушением конституционных норм по правам и основным свободам человека, формой государства. В советскую эпоху такое случилось на уровне местного самоуправления в Нагорно-Карабахской Автономной Области. 15–18 февраля 1988 года во всех районных советах области (за исключением Шушинского совета) проводились сессии, где было принято решение о выходе области из состава Азербайджанской ССР и передаче в состав Армянской ССР [4, с. 83]. Верховный Совет Азербайджанской ССР, основываясь на факты нарушения норм Конституции Азербайджанской ССР, Конституции СССР, а также международных норм, 26 ноября 1991 года отменил статус области.

Незаконная деятельность властей местного самоуправления приводит к их роспуску, что на практике закреплено конституцией [12, с. 44–50]. В законодательстве многих европейских государств, а именно – в Конституции Италии (ст. 126) установлены основы роспуска органов местного самоуправления [10, с. 270]. Основание досрочного роспуска соответствующего образования местного самоуправления центральными властями необходимо прямо указать (закрепить) и в Конституции Азербайджанской Республики. Данное обстоятельство можно приложить к положению «досрочный роспуск», закрепленному в части I статьи 146 Конституции АР.

При любых обстоятельствах местное самоуправление находится под контролем государственной власти, представляющей общество в целом. Различают особый контроль (проверка законности актов местного самоуправления представителями государства и судами) и административное вмешательство (назначение или не

назначение агентами из центра муниципальных служащих на ответственные должности, например, на должность начальника муниципальной полиции, приостановление деятельности совета, отстранение мера от занимаемой должности и т. п.). Глава государства или правительство могут распустить совет за отсутствие работоспособности, из соображений национальной безопасности, за многократные нарушения конституции и законов (Австрия, Германия, Турция, Индия, Мексика и т. д.) [27, с. 685–708]. Одним из важных событий с этой точки зрения является ратификация Европейской Хартии о местном самоуправлении Милли Меджлисом Азербайджанской Республики 25 декабря 2001 года. Местное самоуправление как выражение народной власти составляет одну из основ конституционного строя страны (ст. 146.1). В Конституции Азербайджанской Республики местному самоуправлению посвящен отдельный раздел (IV) [1, с. 55–56]. Однако то, что раздел именован «местное самоуправление» и состоит только из одной главы под названием «муниципалитеты» (IX), создает неопределенность. По нашему мнению, понятие «местное самоуправление» в части I статьи 142 изложено неверно. В данной статье можно закрепить выражение «местное самоуправление осуществляют муниципалитеты, как форма (I) организации самоуправления на местах». Также наравне с главой «муниципалитеты» можно использовать выражения, отражающие другие формы местного самоуправления. В разделе IV отражены только статьи по организации деятельности, полномочиям, исполнению решений и гарантированию независимости муниципалитетов (статьи 142–146). В статье 142 однозначно указано, что местное самоуправление в Азербайджане осуществляется муниципалитетами, сформированными на избирательной основе. Порядок выборов и статус муниципалитетов определяются законом. В статье 143 Конституции указано, что муниципалитеты осуществляют свою работу посредством заседаний постоянных и иных комиссий. В Конституции широко изложены также полномочия муниципалитетов (ст. 144).

Закон «О статусе муниципалитетов» определяет принципы создания муниципалитетов, осуществляющих в стране местное самоуправление, их роль, юридические, экономические и финансовые основы местного самоуправления, государственные гарантии их осуществления [3]. В законе указано, что *местное самоуправление* (курсив – С.М.И.) является такой системой организации деятельности граждан, которая создает для них возможность в рамках закона независимо и самостоятельно осуществлять свои права по решению вопросов местного значения, выполнению определенной части государственных дел ради интересов местного

населения. Данное право осуществляют представительные коллегиальные органы (муниципалитеты), состоящие из членов муниципалитетов, избранных в установленном законом порядке на основании всеобщего, равного, прямого избирательного права, при свободном, личном и тайном голосовании или *собрание граждан* (курсив – С.М.И.) [6].

Как на правительственном уровне, так и на уровне местного самоуправления можно встретиться с различными типами отношений между «исполнительными органами» и «распорядительными органами». Из них можно отметить такие: «абсолютная президентская система» (США, Италия), где мэр и совет избираются отдельно; в традиционной системе (Франция) мер избирается из членов совета; мэр руководит исполнительным аппаратом, состоящим из назначенных должностных лиц; «абсолютная парламентская система» (Германия, Скандинавские страны, Великобритания), в которой исполнительные органы непосредственно ответственны перед советом [7, с. 29; 18, с. 2–13].

Организационная структура муниципалитетов в Азербайджанской Республике, состоящая в основном из распорядительных и исполнительных органов, устроена в соответствии с «традиционной системой». Как в мировой практике, так и в Азербайджанской Республике муниципальные советы являются главным распорядительным органом. Согласно закону, муниципальный совет выбирается проживающими на муниципальной территории избирателями сроком на 5 лет [2]. В зависимости от населения, проживающего на территории муниципалитета, численный состав муниципального совета состоит из 5–19 человек. Свою деятельность муниципальные советы осуществляют на основании созываемых председателем муниципалитета собраний. Муниципальные собрания могут созываться также по инициативе не менее десяти процентов населения, проживающего на территории данного муниципалитета или одной трети членов муниципалитета. Собрание муниципалитета считается полномочным, если в нем принимают участие более половины только членов муниципалитета.

3. Заключение

В заключении следует отметить, что формы местного самоуправления и муниципальная система в Азербайджанской Республике сформированы в соответствии с практикой развитых демократических стран. Однако существует необходимость выражения местного самоуправления в конституционном порядке, в соответствии с конституционной гарантией. Понятие «местное самоуправление» неверно определено в части 1 статьи 142 Конституции Азербайджанской Республики. Данную статью следует или расширить, или добавить

следующее: «местное самоуправление осуществляют муниципалитеты, как форма (I) организации самоуправления на местах». Также наравне с главой «муниципалитеты» можно использовать выражения, отражающие другие формы местного самоуправления. Такое положение считается приемлемым с точки зрения укрепления законодательных основ и конституционной гарантии местного самоуправления.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституция Азербайджанской Республики. – Баку : «Ганун», 2015 / на азерб. яз.
2. Избирательный Кодекс Азербайджанской Республики. – Баку, 2003 / на азерб. яз.
3. Правовые основы муниципалитетов в Азербайджанской Республике. – Баку, 2005 / на азерб. яз.
4. Политические партии и Общественные движения в Азербайджанской Республике // Центральный Государственный Архив, ф. 1. – с. 83. – дело 205. – л. 4 / на азерб. яз.
5. О муниципалитетах. Теории, опыты, сборник документов. Евразийский фонд. – Баку: Ганун, 1999, 388 с. / на азерб. яз.
6. «О статусе муниципалитетов» : Закон АР от 2 июля 1999 года / на азерб. яз.
7. Алиев Г. Местная власть и органы местного самоуправления. Международный опыт / Г. Алиев, В. Парвизоглу. – Баку, 1998. – С. 29 / на азерб. яз.
8. Юсифов Х. «О местном самоуправлении». Имплементация положений, связанных с финансовыми основами Европейской Хартии в национальное законодательство. Муниципалитеты и местный бюджет / Х. Юсифов. – Баку : Азернешр, 2003. – 100 с.
9. Баранчиков В.А. Муниципальное право : [учебник] / В.А. Баранчиков. – М., 2003. – С. 318.
10. Конституции зарубежных государств : [учеб. пособие] / сост. В.В. Маклаков. – 2-е изд. – М. : Из-во БЕК, 2003.
11. Резолюция 104 (2000). О демократической стабильности через трансграничное сотрудничество в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.coe.int/T/R/Clrae/\[Russian_doc\]](http://www.coe.int/T/R/Clrae/[Russian_doc])
12. Adaman F., Carkoglu A., Senatalar B. 2004. Merkezi ve Yerel Yonetimlerde Reform. Gorus Dergisi, 59: 44–50.
13. Bongers P. Local Government in the Single European Market / P. Bongers. – London, 1992. – p. 84.
14. Brown M.B. Survey Article: Citizen Panels and the Concept of Representation, published in: The Journal of Political Philosophy : Volume 14. – № 2. – 2006. – p. 203–225.
15. Clarke N. 2013. “Geographies and Politics of Localism: The Localism of the United Kingdom’s Coalition Government.” / N. Clarke, A. Cochrane // Political Geography 34 : 10–23. doi:10.1016/j.polgeo.2013.03.003
16. Costa-Font, J., and F. Moscone, F. 2008. “The Impact of Decentralization and Inter-Territorial Interactions on Spanish Health Expenditure.” Empirical Economics 1 (34): 167–184
17. Ebinger, F., Grohs, S., Reiter, R. and Kuhlmann, S. 2010. “Institutional decentralisation policies as multi-level governance strategies – evaluating the impacts

of decentralisation in Western Europe". In *Governance and Intergovernmental Relations in the European Union and the United States*, Edited by: Holzer M., Massey A., Ongaro E. and Wayenberg E. 180–194. Cheltenham: Edward Elgar.

18. Faguet, J.-P. 2014. "Decentralization and Governance." *World Development* 53: 2–13. doi:10.1016/j.worlddev.2013.01.002.

19. Gray C. *Government Beyond the Centre*. London, 1994. – p. 219

20. Jacobs, K. and Manzi, T., 2012. New localism, old retrenchment: the 'big society', housing policy and the politics of welfare reform. *Housing, Theory and Society*, 30, 1–17

21. John, P. 2014. "The Great Survivor: The Persistence and Resilience of English Local Government." *Local Government Studies* 40 (5): 687–704. doi:10.1080/03003930.2014.891984

22. Kelleher Palus, C. 2010. "Responsiveness in American Local Governments." *State and Local Government Review* 42 (2): 133–150. doi:10.1177/0160323X10365847.

23. Kings D., Stoker G. *Rethinking Local Democracy*. London, 1994. – p. 230.

24. Lowndes, V., and A. Gardner. 2016. "Local government under the Conservatives: Super-Austerity, Devolution and the 'smarter state'." *Local Government Studies* 42 (3): 357–375. doi: 10.1080/03003930.2016.1150837.

25. McAdam, R., T. Walker, S.-A. Hazlett, and C. Seow. 2011. "An Inquiry into the Strategic-Operational Role of Performance Management in Local Government." *International Journal of Public Sector Management* 24 (4): 303–324. doi:10.1108/09513551111133470.

26. Sáez-Martín, A., A. Haro-de-Rosario, and M. D. C. Caba-Pérez. 2015. "Using Twitter for Dialogic Communication: Local Government Strategies in the European Union." *Local Government Studies* 41 (3): 421–444. doi:10.1080/03003930.2014.991866

27. Thoenig, J.-Cl. 2005. Territorial administration and political control: decentralisation in France. *Public Administration*, 83(3): 685–708.

28. Torsteinsen, H., and M. L. Van Genugten. 2016. Waste Management in the Netherlands and Norway – from In-House Production to Inter-Municipal Cooperation. In *Local Public Sector Reforms in Times of Crisis: National Trajectories and International Comparisons*, edited by S. Kuhlmann and G. Bouckaert, chapter 11. Basingstoke: Palgrave.

29. Tavares, A. F., and P. J. Camões. 2007. "Local Service Delivery Choices in Portugal: A Political Transaction Costs Network." *Local Government Studies* 33 (4): 535–553. doi:10.1080/03003930701417544.

30. Wills, J. 2016. "Emerging Geographies of English Localism: The Case of Neighbourhood Planning." *Political Geography* 53: 43–53. doi:10.1016/j.polgeo.2016.02.001

Сергієнко Я.Ю.

Теоретичні засади оборонної політики об'єднаної Німеччини в першій половині 90-х років ХХ ст.

УДК 94:323: 329.735 (430)«190»

Сергієнко Я.Ю.,
аспірант кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин історичного
факультету
Запорізького національного
університету

Стаття присвячена аналізу теоретичних засад оборонної політики Об'єднаної Німеччини в першій половині 90-х років ХХ століття. В матеріалі звертається увага на вплив цього фактору на формування зовнішньої політики ФРН у зазначений період.

Ключові слова: безпека, оборона, концепція, доктрина, зовнішня політика.

Статья посвящена анализу теоретических основ оборонной политики Объединенной Германии в первой половине 90-х годов XX века. В материале обращается

внимание на влияние этого фактора на формирование внешней политики ФРГ в указанный период.

Ключевые слова: безопасность, оборона, концепция, доктрина, внешняя политика.

The article is devoted to the analysis of the theoretical bases of the defense policy of the United Germany in the first half of the 90's of the XX century. The material draws attention to the influence of this factor on the formation of the foreign policy of Germany in this period.

Key words: security, defense, concept, doctrine, foreign policy.

Для будь-якої новоствореної країни світу одним з ключових питань є питання обороноздатності своїх територій та намагання поширення свого впливу на території сусідів чи навіть всього континенту. Така позиція зовсім не означає, що держава може претендувати на ці території. Це радше спосіб захисту, який у разі виникнення якоїсь конфліктної ситуації може стати важливим чинником, що допоможе її вирішити.

З іншого боку, треба розуміти, що ці процеси дуже часто тісно переплітаються з питаннями зовнішньої політики держави та її представлення на світовій політичній арені.

Водночас варто зазначити, що всі без винятку вищезгадані процеси повинні протікати в чіткому законодавчому руслі, яке має бути максимально чітко визначеним і зрозумілим для того, щоб поставлена мета була досягнута максимально, наскільки це можливо.

Цій проблемі присвячені декілька публікацій російських вчених (Т. Хришкевич, Н. Пархітько). Українські вчені приділяли цій тематиці досить мало уваги. Однак навіть у роботах зазначених авторів ряд аспектів висвітлюється доволі фрагментарно.

Метою статті є спроба узагальнення розуміння того, на яких саме програмних засадах та документах будувалася оборонна політика Федеративної Республіки Німеччини після об'єднання.

Для досягнення зазначеної мети автор ставить перед собою наступні завдання:

1. Оцінити погляди політичного та військового керівництва ФРН у сфері оборонної та зовнішньої політики;
2. Проаналізувати основоположні документи в зазначених сферах;
3. Зрозуміти перспективи розвитку зовнішньої політики ФРН у сфері оборони та колективної безпеки.

Після появи Об'єднаної Німеччини на карті Європи ця країна зіткнулася з рядом нових викликів,

одним з яких стала розробка нових концептуальних засад оборонної політики. Створення військової, оборонної та інших подібних доктрин є обов'язковим атрибутом будь-якої держави, яка має боронити і захищати своїх громадян. Ще в 1991 році тодішній канцлер ФРН Гельмут Коль заявив, що «велич нації вимірюється не чисельністю населення чи розміром валового національного продукту, а зусиллями, що нація докладає для того, щоб забезпечити мирне співіснування народів» [8].

Поява нової великої держави в центрі Європи, яка після об'єднання двох частин вже мала армію в 665 тисяч солдат, не могла не занепокоїти сусідів. Однак це питання було вирішено ще 12 вересня 1990 року в Москві, в ході домовленостей з державами-переможцями Другої світової війни. За договором, який було підписано, до 1994 року чисельність солдат бундесверу повинна була скоротитися з 665 до 370 тисяч вояків [1]. В рамках того ж договору країна мала утилізувати велику кількість військової техніки. Крім того, відпало і питання щодо знаходження на території колишньої НДР радянських військ. Вони повинні були піти з території країни до кінця 1994 року. Однак подібна діяльність не повинна була йти врозріз зі статусом ФРН як члена Північноатлантичного Альянсу.

В цей час частина німецької політичної еліти бачила ФРН як країну, котра зможе зблизити Західну Європу та Сполучені Штати; як країну, котра зможе зробити внесок у розбудову безпеки не тільки на європейському континенті, але й у світі; як країну, котра стане мостом між Західною Європою, а також країнами колишнього Варшавського договору та колишніми республіками СРСР. З цього приводу Коль казав, що «ЄС повинен допомогти повністю і остаточно подолати розподіл європейського континенту на Схід і Захід» [6]. У певній мірі це було можливо, зважаючи на деструктивні процеси, які руйнували

Радянський Союз, а з ним – й Організацію Варшавського Договору та соціалістичний табір в цілому.

Але вже в грудні 1991 року Клаус Науман, який займав пост генерального інспектору бундесверу, від імені німецького Генштабу, представив Герхарду Штольтенбергу, що був міністром оборони ФРН, документ під назвою «Військово-політичні та військово-стратегічні засади та концептуальні основні напрямки реформування бундесверу». Цей документ також відомий як «доктрина Наумана» [3, с. 320].

Треба зазначити, що цей документ в певній мірі суттєво відрізнявся від того напрямку, який був узятий вищим керівництвом країни і ним передбачалася трансформація бундесверу в силу, з якою потрібно буде рахуватися не тільки в Європі, але й у світі. Документ було прийнято неоднозначно як у ФРН, так і за кордоном. Критики зазначали, що реалізація подібного документу може призвести до серйозних наслідків. Були й ті, які вважали, що його реалізація поставить під загрозу стосунки з деякими країнами-партнерами.

Важливим аспектом було те, що на той час документ йшов врозріз із нормами Конституції, і ним передбачалася участь німецьких солдат у військових конфліктах у різних частинах світу. Мова йде про статтю 87а Основного закону ФРН, де було записано, що «для оборони у ФРН формуються збройні сили» [2].

Щоправда, це передбачалося реалізовувати лише в рамках операцій НАТО чи миротворчої діяльності ООН. Показником того, наскільки неоднозначними були положення «доктрини Наумана», стало те, що її деякий час розглядали різні державні інституції. Важливим в цьому аспекті є той факт, що за цей час Штольтенберга змінив на посту міністра оборони Фолькер Рюе. Саме він в листопаді 1992 року видав «Verteidigungs politische Richtlinien» (Директиви оборонної політики) [9]. Значення цього документа важко переоцінити. Він став першим з 1985 року документом такого типу, який не відносився до категорії таємних. Крім того, в ньому було закладено ряд положень, які потім увійшли до так званої «Білої книги» 1994 року. Треба виділити 10 тез, які стали основою так званої «політики життєвих інтересів Німеччини» [9]:

- передбачення, запобігання, стримування і вирішення конфліктних ситуацій та кризових явищ, що можуть зашкодити стабільності та цілісності ФРН;

- поглиблення і покращення процесу євроінтеграції, в тому числі у сфері розвитку європейської оборонної політики;

- «рівне партнерство» між Європою та Північною Америкою, зважаючи на участь Північної

Америки в європейських процесах і значну військову присутність США в Європі;

- захист ФРН та німців від зовнішніх загроз і політичного шантажу;

- визначення і заохочення ефективної глобальної та регіональної структури безпеки суміжними організаціями;

- сприяння розвитку демократичних перетворень в Європі та прогресу в соціальній та економічній сферах в Європі й в усьому світі;

- забезпечення вільної світової торгівлі та безперешкодний доступ до ринків і сировини по всьому світу в рамках світового економічного порядку;

- збереження зв'язків з країнами Північно-атлантичного альянсу, що мають вихід до моря, оскільки Німеччина є неядерною та континентальною державою;

- продовження та посилення процесу контролю за зброєю для забезпечення стабільності політичного процесу в Європі, що впливає на міжнародні інститути та процеси у відповідності з інтересами ФРН і на основі економічного потенціалу, військового вкладу, і особливо авторитету ФРН.

Дуже цікавою з точки зору ролі Німеччини є 17 стаття «Директив оборонної політики», де сказано наступне:

«У нас є можливість для серйозного просування прогресу та миру на Європейському континенті. У той же час ми повинні погодитися на те, що в нас з'явилися нові обов'язки. Наша країна відіграє ключову роль у подальшому розвитку європейських структур завдяки своїй владі. Насамперед політичній та економічній. Без Німеччини неможливо інтегрувати народи Східної Європи в систему європейської безпеки. Без Німеччини не буде ніякої структури безпеки в Європі, що не задовольняє інтереси безпеки молодих демократій. Без Німеччини країни, зруйновані комуністичною командною економікою, залишаться економічно і соціально слабкими; тому що тільки з Німеччиною Європейське співтовариство, його політичний та економічний розвиток і можуть бути доступні в якості джерела відновлення економіки в регіоні. У цій ситуації Німеччина є важливим орієнтиром для політики її партнерів та союзників» [9].

Зважаючи на те, що Гельмут Коль ще до об'єднання Німеччини наголошував на тому, що існує «необхідність якнайшвидшого створення країнами ЄС спільної зовнішньої і безпекової політики для забезпечення стабільності в Європі» [5], такі погляди німецьких політиків в певній мірі є логічними. Ці формулювання показували, що ФРН хоче бути частиною системи колективної безпеки, причому стати одним з найважливіших її елементів.

Виходячи з цих слів, можна сказати, що цей документ вийшов за рамки оборонної політики, зачепивши сферу зовнішньої політики. В ньому також були відображені 4 потенційні загрози для країни:

- незрозумілість протікання демократичних процесів у Росії, що на той момент була не менш впливовою в ядерній сфері, ніж Радянський Союз, а також з військової та морської точок зору;

- конфлікти регіонального та локального рівня, що мали місце на європейському континенті та могли в майбутньому стати причиною ще більших конфліктних ситуацій;

- військова міць країн, що розташовані на кордонах Європи, а саме – в Північній Африці та на Близькому Сході;

- напади на громадян Німеччини та європейських країн за кордоном.

Треба зазначити, що ці принципи частково збігаються зі списком загроз, про які йшла мова у Стратегічній концепції НАТО [10], прийнятій на зустрічі представників країн-членів Альянсу в Римі, що відбулася в листопаді 1991 року.

Також було виписано 5 основних аспектів, на котрих в майбутньому будувалася б політика ФРН у сфері національної та європейської безпеки:

- безпекова концепція, що полягає у взаємодії та синхронній роботі законодавчої, судової та виконавчої гілок влади;

- створення системи так званого «загального простору безпеки», що має в собі взаємозалежність на регіональному, трансрегіональному та глобальному рівнях;

- «орієнтація на стабільність», тобто розвиток невійськових аспектів безпеки;

- взаємодія з іншими країнами в рамках НАТО та Західноєвропейського союзу;

- створення колективних оборонних структур в Європі, в яких будуть створені багатонаціональні підрозділи, що дозволить запобігти зростанню впливу якоїсь однієї країни-члена [9].

У «Директивах оборонної політики» уже було закріплено, що бундесвер може приймати участь в операціях за кордоном. На початку мова йшла лише про миротворчі операції в рамках Західноєвропейського союзу та Організації Об'єднаних Націй, однак потім до цього списку потрапили й операції Північноатлантичного Альянсу.

П'ять принципів, викладених вище, лягли й в основу «Білої книги з безпеки Федеративної Республіки Німеччина та майбутнього бундесверу» [11], що була прийнята 5 квітня 1994 року. Цей документ став фінальною крапкою в розвитку оборонної політики ФРН на початку 90-х років ХХ століття. Положення про участь бундесверу в операціях в складі місій різних міжнародних організацій мало місце і в цьому випадку. Воно залишалося актуальним аж до 2006 року, поки не була прийнята нова версія вищезазначеного документу.

Така концепція безпеки дала можливість ініціювати процес змін в Основний закон ФРН. В тому ж році Конституційний суд ФРН скасував заборону використання бундесверу за кордонами країни [4, с. 176–177]. Тепер бундесвер міг брати участь у миротворчих операціях в інших країнах під егідою Організації Об'єднаних Націй, а також в операціях по забезпеченню колективної та міжнародної безпеки в рамках ЗЕС та НАТО. На взаємодії з Альянсом у «питанні створення європейської оборонної політики і політики безпеки» також наголошував тодішній канцлер Гельмут Коль [7]. Саме з цього часу миротворча активність ФРН починає доволі стрімко зростати, і німецькі миротворці стають учасниками практично всіх конфліктів, що мали місце в різних регіонах у зазначений період.

Отже, з урахуванням викладеного вище матеріалу можна зробити такі висновки. В першій половині 90-х років ХХ століття, у ФРН було створено базис оборонної політики, що дало країні можливість у подальшому стати одним із найвпливовіших гравців на міжнародній арені. Завдяки трьом документам вдалося сформувати теоретичний базис, який дозволив почати реформування бундесверу, перетворивши його за короткий проміжок часу в одну з найбільш ефективних, технологічних, мобільних та передових армій в Європі.

«Доктрина Наумана» дала можливість зрозуміти бачення вищих політичних і військових кіл країни щодо ролі Німеччини в регіоні та системі колективної безпеки. Більш того, з цього документу стає зрозуміло, що військова верхівка ФРН мала більші амбіції, ніж політичні кола країни. З іншого боку, не треба забувати того факту, що політикам часто треба вивіряти кожне своє слово, оскільки будь-яке неправильне твердження може завдати шкоди зовнішньополітичному іміджу країни.

В «Директивах оборонної політики» вже були сформовані основні принципи та засади, на яких повинна була базуватися діяльність країни в сферах безпеки, оборони та, частково, зовнішньої політики. Біла книга дозволила законодавчо закріпити ряд цих положень та зняла деякі питання їх несумісності з іншими законодавчими актами.

Була сформована теоретична основа для участі Німеччини в системі колективної безпеки через діяльність у миротворчих операціях та військових процесах іншого типу в рамках Західноєвропейського союзу, Організації Північноатлантичного альянсу, а також Організації Об'єднаних Націй. З прийняттям цих документів стало зрозуміло, що Федеративна Республіка Німеччини містить на місце центрального елементу такої системи. Саме з цього часу починається поступове, але перманентне зростання ролі Берліну як на європейському континенті, так і в регіональних організаціях з безпеки та співробітництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Договор об окончательном урегулировании в отношении Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276_500
2. Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm
3. Пархитько Н.П. Эволюция военной политики ФРГ после объединения / Н.П. Пархитько // Вестник МГИМО-Университета. – 2010. – № 5. – С. 320–326.
4. Хришкевич Т.Г. Зарубежные миссии бундесвера в начале XXI века / Т.Г. Хришкевич // Псковский военно-исторический вестник. – 2016. – № 2. – С. 176–182.
5. 1 November 1988. Ansprache von Bundeskanzler Helmut Kohl anlässlich der Verleihung des Internationalen Karlspreises in Aachen [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://helmut-kohl.kas.de/index.php?menu_sel=17&menu_sel2=126&menu_sel3=&menu_sel4=&msg=1360
6. 5 Mai 1992. Deutsch-amerikanische Partnerschaft in Verantwortung für Europa und die Welt [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://helmut-kohl.kas.de/index.php?menu_sel=17&menu_sel2=126&menu_sel3=&menu_sel4=&msg=1447
7. 21 Januar 1993. Ansprache bei einem Festaktanlässlich des 30. Jahrestags der Unterzeichnung des Vertrags über die deutsch-französische Zusammenarbeit in Anwesenheit des französischen Staatspräsidenten François Mitterrand in der Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland in Bonn [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://helmut-kohl.kas.de/index.php?menu_sel=17&menu_sel2=126&menu_sel3=&menu_sel4=&msg=1462
8. 23 Juni 1991. Festrede auf dem 57. Katholikentag der Diözese Speyerin Johanniskreuz [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://helmut-kohl.kas.de/index.php?menu_sel=17&menu_sel2=&menu_sel3=&menu_sel4=&msg=1402.
9. Der Bundesminister der Verteidigung. Verteidigungspolitische Richtlinien. Bonn. November 26, 1992. für den Geschäftsbereich des Bundesministers der Verteidigung [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ag-friedensforschung.de/themen/Bundeswehr/VPR1992.pdf>
10. The Alliance's New Strategic Concept (1991) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm
11. White Paper on the security of the Federal Republic of Germany and the situation and the future of Bundeswehr (1994) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.resdal.org.ar/Archivo/d0000066.htm>

Трофимов Е.А.

Структурно-факторный анализ основных форм участия россиян в политической жизни (часть 2)

Исследование состоит из двух статей и представляет структурно-факторный анализ основных форм участия россиян в политической жизни. В первой статье исследования осуществляется общий обзор участия населения в политической жизни России, а также рассматриваются факторы участия/неучастия россиян в «выборах». Во второй части статьи рассматриваются другие формы участия россиян в политической жизни, объясняются причины их востребованности/невостребованности подданными РФ.

Ключевые слова: моноцентризм, политические права, подданство, патернализм, политическое участие, политическая традиция, «Русская власть».

Дослідження складається з двох статей і є структурно-факторним аналізом основних форм участі росіян у політичному житті. У першій статті дослідження здійснюється загальний огляд участі населення в політичному житті Росії, а також фактори участі/неучасті росіян у «виборах». У другій статті розглядаються інші форми участі росіян у політичному житті

відповідно до їх рейтингу, визначеного в результаті масового соціологічного опитування в експериментальному регіоні; пояснюються причини їх затребуваності/незатребуваності росіянами.

Ключові слова: моноцентризм, політичні права й державна приналежність, патерналізм, політична участь, політична традиція, «Російська влада».

The research consists of two articles and represents a structural-factor analysis of the main forms of Russian participation in political life. In the first article of the survey, the main survey of the participation of the population in the political life of Russia, as well as the factors of participation/non-participation of Russians in the "elections" are carried out. The second article examines other forms of participation of Russians in political life in accordance with their ratings obtained as a result of a mass sociological survey in the experimental region; The reasons for their relevance/unclaimedness by the Russians are explained.

Key words: monocentrism, political rights, citizenship, paternalism, political participation, political tradition, "Russian power".

УДК 323.2

Трофимов Е.А.,
кандидат политических наук, доцент,
Президент Амурской региональной
академии наук и образования

Вторую рейтинговую позицию среди форм политического участия в экспериментальном регионе занимает *подписание коллективных обращений и петиций* – 26,12% или в среднем 5,22% ежегодно¹ (см. журнал «Politicus», 2017, № 5, с. 116–121, таблица 1).

Активное использование гражданами права на обращение в органы государственной власти и ОМСУ связано с историческим прошлым, в котором существовали так называемые «челобитные» – информационные обращения адрес Великого князя, должностных лиц, бояр: «Каков жалобник к боярину придет, и ему жалобников от себе не отсылати, а давати всем жалобником управа во всем, которым пригоже. А которого жалобника а непригоже управити, и то сказати великому князю, или к тому его послати, которому которые люди приказаны ведати» (Цит. по [21, с. 54]). Реализуя право на обращение, граждане-подданные, как правило, апеллируют к верховному правителю, не склонны обращаться в правоохранительные органы, к которым проявляют устойчивые негативные установки (подозрительность и отчуждение, смесь страха и отвращения, нежелание иметь с ними дела, кроме как в случаях крайней нужды или в чрезвычайных обстоятельствах) [9]².

Анализ обращений в АП РФ за период с 2009 по 2014 год демонстрирует актуальность для россиян социальной проблематики: число обращений социальной направленности занимает вторую позицию в объеме всех обращений за указанный период – 1 215 431 (21,958%), уступая числу обращений, относящихся к графе «Государство, общество, политика», включающей вопросы общего характера, на 1,04% – 1 272 969 (22,998%) (таблица 1). Число обращений россиян, адресованных Президенту Российской Федерации за период с 2009 по 2014 год) [1]³.

В плане характера обращений, адресованных главе Российского государства, представляют интерес результаты опроса «Левада-Центра» от 12 марта 2016 года, предшествующего «прямой линии» В.В. Путина, и исследование, проведенное среди студентов экспериментального региона. Оба исследования подтверждают патерналистскую ориентацию сознания россиян. Так, в исследовании «Левада-Центра» указывается абсолютный приоритет для россиян вопросов социально-экономического характера [4]; результаты научного эксперимента среди студентов 4 (четырёх) вузов Амурской области⁴ выявляют разницу в соотношении между студентами-патерналистами и

¹ Средние показатели, относящиеся к экспериментальному региону, относительны, так как респондентам задавался вопрос: «Лично Вам приходилось за последние 5 лет участвовать в политической жизни?». Полученный в результате опроса результат был разделен на коэффициент 5. Данная поправка применима ко всем показателям, рассмотренным ниже в исследовании.

² Корни негативного отношения к правоохранительным органам связаны с их ролью в моноцентризме (защита государя от «дворни») и вытекающим из данной роли репрессивным, а не охранительным характером деятельности.

³ С 2015 года формат предоставляемой информации по обращениям граждан был изменен, что не позволяет произвести анализ материалов по проблеме, включая 2015 и 2016 годы.

⁴ Вузы занимают разное положение в рейтингах университетов (Дальневосточный государственный аграрный университет (сельскохозяйственный, технический), Амурская государственная медицинская Академия, Амурский государственный университет (управленческий, технический), Благовещенский государственный педагогический университет (гуманитарный)).

студентами-депатерналистами в 4,6 раза (таблица 2. *Филологический анализ обращений студентов к Президенту РФ*)⁵.

Результаты филологического анализа студенческих обращений в экспериментальном регионе концептуально не отличаются от результатов исследования студентов московских вузов, полученных В.А. Касамара и А.А. Сорокиной, и подтверждают вывод о травмированности политического сознания подрастающего поколения социальными стереотипами и установками, активно распространенными в российском массовом сознании. Студенты подвержены мифологеме о президенте как «отце нации», вездесущем правителе, который защищает граждан от беззакония, помогает социально незащищенным слоям населения, поддерживает порядок в стране. Благодаря традиционному, во многом патриархальному и иррациональному восприятию высокого должностного лица, понятие «президент» подменяется понятием «правитель», тяготеющим к «царю-батюшке», а его легитимность в первую очередь основывается на аффективных эмоциональных факторах и не зависит от реальных результатов его деятельности (эффект «тефлонового лидера») [10, с. 14–15].

В митингах, демонстрациях и пикетах в экспериментальном регионе за последние 5 лет участвовали 13,93% населения, или 2,79% ежегодно (средний показатель по данным ВЦИОМ за этот период – 3,57%). В забастовочном движении, по данным ВЦИОМ за указанный выше

период, участвовало в среднем 1,14% населения; по данным социологического исследования в экспериментальном регионе – 0,57% ежегодно, или 2,84% за последние 5 лет.

Отмечаемая разница в результатах ВЦИОМ и исследованиях в экспериментальном регионе (в 2 раза – для забастовок и сниженный показатель участия в митингах, демонстрациях и пикетах) связана с высокой степенью патернализма жителей периферийного региона, их склонностью не к протестным действиям, а к поиску диалога с государством по причине отсутствия видимых альтернатив: при выборе между крайними вариантами (либо забастовка или уличный протест, либо соглашательская политика с государевыми «учреждениями» в условиях относительно стабильной внешней среды) бедное и традиционалистски ориентированное население выбирает последний вариант.

Участие граждан в организации забастовочного движения обусловлено присутствующими в сознании россиян архетипами прошлого. Слабость суверен-государства, игнорирование им неформального договора приводит к высвобождению у населения страны негативной энергии. Монарх, перестающий заботиться о народе, отрекается от народа и Бога, толкая человека на путь буйного разгула, на путь бунта, смуты и анархии, получая «бунт бессмысленный и беспощадный» [14, с. 56]. Последний тезис касается не только суверен-государства, но и любых управленческих систем, функционирующих в России.

Таблица 1

Число обращений россиян, адресованных Президенту Российской Федерации за период с 2009 по 2014 год

	Государство, общество, политика	Социальная сфера	Экономика	Оборона, безопасность, законность	Жилищно-коммунальная сфера	Всего вопросов, содержащихся в обращениях
2014	248 273 (26,478%)	207 383 (22,117%)	148 050 (15,790%)	183 506 (19,571%)	150 437 (16,044%)	937 649 (100%)
2013	186 099 (21,254%)	205 535 (23,473%)	128 575 (14,684%)	187 422 (21,405%)	167 982 (19,181%)	875 613 (100%)
2012	191 907 (20,526%)	233 034 (24,924%)	116 157 (12,424%)	214 935 (22,988%)	178 933 (19,138%)	934 966 (100%)
2011	303 801 (27,241%)	239 989 (21,519%)	138 667 (12,434%)	233 540 (20,941%)	199 257 (17,867%)	1 115 254 (100%)
2010	202 839 (21,855%)	179 814 (19,374%)	151 657 (16,341%)	186 819 (20,129%)	206 968 (22,300%)	928 097 (100%)
2009	140 050 (18,835%)	149 676 (20,129%)	145 508 (19,569%)	171 014 (22,999%)	137 325 (18,468%)	743 573 (100%)
Всего	1 272 969 (22,998%)	1 215 431 (21,958%)	828 614 (14,970%)	1 177 236 (21,268%)	1 040 902 (18,805%)	5 535 152 (100%)

Таблица 2

Филологический анализ обращений студентов к Президенту РФ

	Степень патернализма/депатернализма обращения		
	Высокая	Средняя	Низкая
Патерналистские обращения	24	88	104
Депатерналистские обращения	6	16	25

⁵ Студентам вузов было предложено обратиться к Президенту РФ. Анализ 273 обращений студентов проводился по 6-балльной шкале на основе филологической оценки обращения, лежащей в спектре от обращения к царю, имеющему «право наказывать любого плетками на конюшне», до обращения к президенту как к наемному менеджеру, «служителю».

В течение последнего десятилетия «государство» ограничило право граждан на проведение митингов, шествий, демонстраций, пикетов, придав ему разрешительный характер. Механизмов ограничения права граждан на митинги несколько. Во-первых, российским законодателем установлена норма, в соответствии с которой направляемое в орган общественного самоуправления уведомление о проведении митинга, шествия, демонстрации, пикета может быть не принято, если «цели мероприятия и формы его проведения противоречат положениям Конституции РФ и общепринятым нормам общественной морали» (при этом «общепринятые нормы общественной морали» не устанавливаются ни одним законодательным или нормативно-правовым актом); если «уведомление не соответствует требованиям настоящего закона», то есть если в заявлении не указан, например, телефон или адрес организатора мероприятия; если «организатор неоднократно не выполнял взятые обязательства по ранее проводившимся публичным мероприятиям». Принятие уведомления не означает, что мероприятие пройдет в месте, указанном его организаторами, так как у муниципалитета есть право «довести до сведения организатора обоснованное предложение об изменении места и (или) времени его проведения».

Во-вторых, введен запрет на проведение протестов на территориях, непосредственно прилегающих к опасным производственным и иным объектам, эксплуатация которых требует соблюдения специальных правил техники безопасности; путепроводам, железнодорожным магистралям и полосам отвода железных дорог, нефте-, газо- и продуктопроводам, высоковольтным линиям электропередач; территориям, непосредственно прилегающим к резиденциям Президента России, зданиям, занимаемым судами, территориям и зданиям учреждений, исполняющих наказание в виде лишения свободы; пограничной зоне, если отсутствует специальное разрешение уполномоченных на то пограничных органов. При этом закон не разъясняет, какие территории являются «непосредственно прилегающими», что позволяет устанавливать политические «фильтры» и вытеснять оппозиционно настроенных к «государству» акторов в места, отдаленные от массового скопления людей, а также принимать издевательские решения, подрывающие авторитет политических сил – заявителей акции⁶. Если организаторы не согласятся с местом проведения мероприятия, акцию провести они не смогут.

В-третьих, «государство» возложило на организаторов проведения акций обязанность «обеспечивать в пределах своей компетенции общественный порядок и безопасность граждан». Данная задача *de facto* невыполнима, так как в обязанность организаторам вменяется «обеспечение сохранности зеленых насаждений, помещений, зданий, строений, сооружений, оборудования, мебели, инвентаря и другого имущества в месте проведения публичного мероприятия». Если условия обеспечения общественного порядка, «не влекущие угрозы для жизни и здоровья

участников», не будут соблюдены, уполномоченный представитель органа исполнительной власти субъекта РФ или органа местного самоуправления вправе потребовать от организатора публичного мероприятия самостоятельно или совместно с уполномоченным представителем органа внутренних дел устранить нарушение. В случае не устранения нарушения публичное мероприятие может быть прекращено. При возникновении «массовых беспорядков, погромов, поджогов и в других случаях, требующих экстренных действий», если граждане-подданные, не согласные с прекращением митинга, начнут выражать возмущение, военнослужащие и гражданский персонал ФСБ наделяются правом принятия «необходимых мер» без предупреждения, включая использование оружия при большом скоплении людей в целях предотвращения теракта, освобождения заложников и отражения группового вооруженного нападения [17]⁷.

Мероприятие могут не разрешить, указав, например, на то, что акция приведет к дестабилизации социальной обстановки (рисунки 1. Решение Администрации городского поселения Моноино), либо проигнорировать уведомление заявителей.

Получившие разрешение на проведение акции поддержки/протеста, ее организаторы и участники

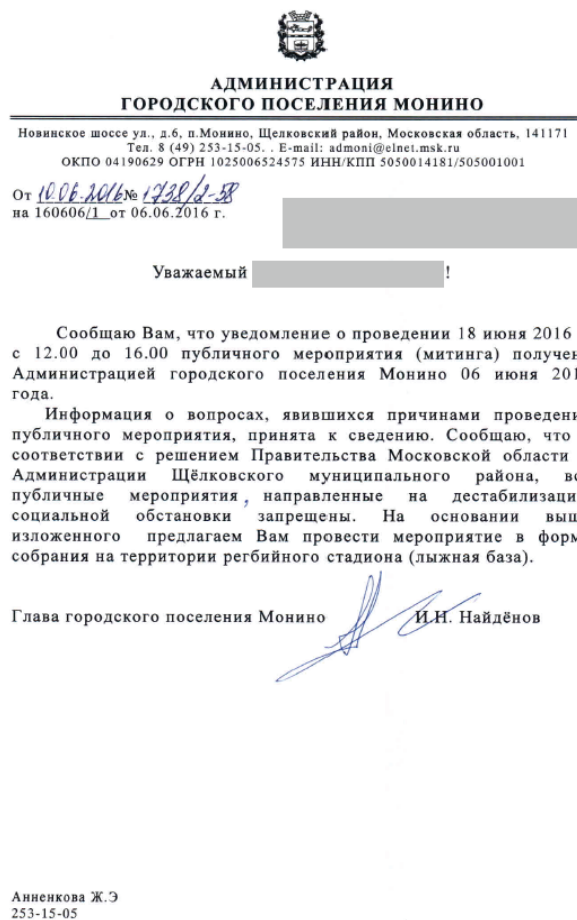

Рис. 1. Решение Администрации городского поселения Моноино

⁶ В этом плане показательны отказы внесистемной оппозиции проводить митинги в обозначаемых местах с отправкой на Болотную площадь, известную публичным наказанием преступников.

⁷ Принятие закона вызвало беспокойство правозащитников. Члены Совета по правам человека при президенте России призвали Путина не подписывать документ, но закон был подписан и вступил в силу.

не застрахованы от применения к ним мер административной и уголовной ответственности. Участники акций задерживаются по ст. 282.2 «Организация деятельности экстремистской организации» и ст. 318 «Применение насилия в отношении представителя власти» Уголовного кодекса РФ.

С 2012 года были приняты беспрецедентные шаги в направлении ограничения проведения протестных акций. В частности, федеральным законодательством была установлена норма, в соответствии с которой регионам было предоставлено право устанавливать расстояние между лицами, осуществляющими одиночное пикетирование, с учетом того, что расстояние между пикетчиками не должно превышать 50 метров; суду предоставлено право по оценке совокупности актов пикетирования, объединенных единым замыслом и общей организацией, принимать решение о квалификации события (ст. 7 ч. 1.1) [16], что предоставляет «правоохранительным органам» следующие возможности: а) задерживать пикетчиков в ходе «присоединения» к ним человека в штатском; б) признавать пикет «массовым» по причине нахождения вблизи (менее 50 метров) других одиночных пикетчиков с плакатами, близкими по содержанию; в) дает суду право устанавливать либо вину правоохранительных органов, нарушающих ст. 31 Конституции РФ, либо пикетчиков, без уведомления проводящих публичную акцию. Кроме того, представители «правоохранительных органов» могут задерживать пикетчиков произвольно, по команде «сверху», без предъявления каких-либо обвинений [13]; а к разгону протестующих могут привлекаться пропрезидентские некоммерческие организации (далее – НКО) [2; 11].

Кроме того, в июле 2014 года в Уголовный кодекс РФ была включена ст. 212.1 «Неоднократное нарушение установленного порядка организации либо проведения собрания, митинга, демонстрации, шествия или пикетирования», нарушающая нормы российского и международного законодательства [15].

9 марта 2016 года Президент РФ В.В. Путин подписал поправки в закон «О собраниях, митингах...», в соответствии с которыми к демонстрациям были приравнены автопробеги, а палаточные городки – к пикетированию [18]. Подписанию закона предшествовали акции протестов дальнбойщиков, выступивших против введения *de facto* нового дорожного налога.

В России объективно сложилась ситуация, превращающая реализацию конституционного права на мирное собрание в декларацию⁸, а если такое право и реализуется, то исключительно политическими силами, находящимся в сговоре с Кремлем. Вместе с тем, для проведения митинга в Германии достаточно уведомить органы муниципальной власти за 48 часов до начала мероприятия. В Нью-Йорке не требуется никакого разрешения для проведения демонстраций на улицах или в парках, если число участников не превышает 20 человек.

Значительно отличаются наказания за несанкционированную акцию: если в Великобритании максимальный штраф составляет 400 фунтов стерлингов, в США – 2,4 тысячи долларов, во Франции – 7,5 тысяч евро, то в России – 300 тысяч рублей. Предусмотренное в Великобритании лишение свободы на три месяца ни разу не было использовано государством. В Нью-Йорке не принято арестовывать организаторов протестов, поводом для ареста там служит нарушение общественного порядка и сопротивление правоохранительным органам [24].

Другой формой политического участия граждан является участие в создании и деятельности политических партий (1,14; 5,78/1,16), общественных объединений (2,00; 9,72/1,94) и профсоюзов (2,29; 10,11/2,02). Опуская предметное рассмотрение факторов, побуждающих россиян участвовать в деятельности профсоюзов, традиционно являющихся проводниками интересов государства в трудовых коллективах, обратимся к анализу их участия в деятельности политических партий и общественных объединений.

Россияне *in genere* положительно относятся к партийной конкуренции и деятельности общественных объединений, что является результатом функционирования «неэффективной демократии» конца XX века. Однако политические и общественные объединения они рассматривают с инструменталистских позиций, как акторов, оказывающих помощь суверену в обеспечении социальной стабильности, что нуллифицирует актуальность вопроса о необходимости объединения граждан в союзы с целью защиты собственных интересов.

О наличии права на объединение информировано менее трети респондентов экспериментального региона – 31,08% (см. журнал «Politicus», 2017, № 5, с. 116–121, таблица 3). Информацию о численном составе размещают известные или развивающиеся политические партии⁹, и практически не размещают общественные объединения, поэтому сделать вывод об участии населения в деятельности данных «гражданских союзов» затруднительно.

Оценивая информацию, предоставляемую населению политическими партиями, по ряду прямых и косвенных признаков, следует указать на то, что она завышена на 20–25%, а значительная часть (как минимум, 60–80%) лиц, являющихся членами партийных объединений, самоустранены из партийной жизни. Самоустраненность характерна для партий, характеризующихся жесткой иерархией, политическим централизмом и персонифицизмом, то есть для абсолютного большинства российских партий.

В кратологическом аспекте стремление руководящих органов политических партий и общественных объединений скрыть от общественности реальный численный состав связано с недопущением утечки информации о состоянии «гражданской структуры», позволяющей сделать объективные выводы о властном потенциале общественного объединения и

⁸ Разгону полицией подвергаются даже традиционные мероприятия. Например, в июне 2016 года в Санкт-Петербурге был разогнан полицией традиционный ночной велопробег «Белые ночи», проходящий в городе с 1965 года и не имеющий к политической жизни города никакого отношения; весной 2017 года школьники Крыма были лишены права проведения футбольного матча на школьном стадионе, который был рассмотрен органами полиции как несанкционированная политическая акция, и т.д.

⁹ Например, информация о численности политической партии «Патриоты России» вынесена на главную страницу официального сайта.

спрогнозировать ее будущее. Кроме того, сокрытие данных о реальной численности общественной структуры является вспомогательным механизмом для: а) контроля руководством общественного объединения за внутриорганизационной жизнью, что позволяет нейтрализовать появление альтернативных центров и возникновение внутрикорпоративных «переворотов»; б) получения ресурсов в договорном процессе с суверен-государством и его «учреждениями» в преддверии новых «выборов».

О невключенности россиян в деятельность политических объединений (политических партий) свидетельствует степень информированности населения об их деятельности (таблица 3. Информированность жителей экспериментального региона о деятельности политических партий).

На вопрос «Какие партии Вам известны, кроме названных?», около 5–7% респондентов смогли назвать 1–2 партии, что, как правило, является результатом предыдущего политического опыта: среди называемых партий доминировали объединения, сошедшие с политической сцены в результате авторитарной трансформации начала нынешнего века («Женщины России», «Российская партия пенсионеров», «Союз Правых Сил», «Свободная Россия»); партии-спойлеры, создававшиеся Кремлем в рамках обеспечения межэлитного баланса и технологии нейтрализации оппонентов в преддверии

прошедших избирательных циклов («Демократическая партия России», «Гражданская Сила», «Правое дело»). Среди прочих партий назывались КПЕ, СДПР, «Зеленые».

Несмотря на то, что население активнее участвует в деятельности общественных объединений и гражданских проектов (1,94%), оно так же слабо осведомлено о работе последних (таблица 4. Информированность населения о деятельности общественных объединений и гражданских проектов (в процентах, %) [19].

Схожая картина выявлена и в экспериментальном регионе. Предварительный экспертный опрос показал нецелесообразность включения ряда проектов «Левада-Центра» («РОСУЗНИК», «РУСЬ СИДЯЩАЯ», «РОСПИЛ»), что было подтверждено в дальнейшем эмпирическим путем, так как респондентами не было названо ни одного из вышеуказанных общественных объединений и проектов. Вместе с тем в опросный лист по рекомендации экспертов были включены такие общественные объединения: «Общероссийский народный фронт» (ОНФ), движение «За права человека», МХГ (Московская Хельсинкская группа), «Антимайдан» (таблица 5. Информированность жителей экспериментального региона о деятельности общественных объединений и гражданских проектов.)

Результаты социологических исследований свидетельствуют о том, что россияне не осведомлены

Таблица 3

Информированность жителей экспериментального региона о деятельности политических партий

Партия	Ничего не известно			Что-то слышал			Хорошо знаю		
	05.15	04.16	04.17	05.15	04.16	04.17	05.15	04.16	04.17
Единая Россия	10/ 3,27	30/ 10,34	25/ 8,28	102/ 33,33	125/ 43,10	107/ 35,43	194/ 63,40	135/ 46,55	170/ 56,29
КПРФ	37/ 12,09	65/ 22,41	54/ 17,88	172/ 56,21	162/ 55,86	149/ 49,34	97/ 31,70	63/ 32,07	99/ 32,78
ЛДПР	18/ 5,88	44/ 15,17	45/ 14,90	147/ 48,04	148/ 51,03	145/ 48,01	141/ 46,08	98/ 33,79	112/ 37,09
Справедливая Россия	81/ 26,47	114/ 39,31	113/ 37,42	158/ 51,63	152/ 52,41	130/ 43,05	67/ 21,90	24/ 8,28	59/ 19,54
Патриоты России	171/ 55,88	207/ 71,38	165/ 44,70	114/ 37,25	74/ 25,52	125/ 41,39	21/ 6,86	9/ 3,10	12/ 3,97
Яблоко	108/ 35,29	159/ 54,83	139/ 46,03	162/ 52,94	123/ 42,41	142/ 47,10	36/ 11,76	11/ 3,79	21/ 6,95

Таблица 4

Информированность населения о деятельности общественных объединений и гражданских проектов (в процентах, %)

	Ничего не известно	Что-то слышал	Хорошо знаю
	05.15		
Комитет солдатских матерей	19	53	29
Город без наркотиков	54	38	8
Мемориал	56	40	5
РОСПИЛ	69	27	4
ГОЛОС	75	24	2
Комитет 6 мая	84	15	1
РОСУЗНИК	91	8	1
РУСЬ СИДЯЩАЯ	91	8	1

Таблица 5

**Информированность жителей экспериментального региона
о деятельности политических партий**

	Ничего не известно			Что-то слышал			Хорошо знаю		
	05.15	04.16	04.17	05.15	04.16	04.17	05.15	04.16	04.17
Антимайдан	83/ 27,12	125/ 43,10	123/ 40,73	152/ 49,67	141/ 48,62	150/ 49,67	71/ 23,20	24/ 8,28	29/ 9,60
Голос	224/ 73,20	145/ 50,00	225/ 74,50	67/ 21,90	41/ 14,14	52/ 17,22	15/ 4,90	4/ 1,38	25/ 8,28
Город без наркотиков	128/ 41,83	150/ 51,72	149/ 49,34	138/ 45,10	121/ 41,72	126/ 41,72	40/ 13,07	19/ 6,55	27/ 8,94
За права человека	137/ 44,77	172/ 59,31	168/ 55,63	125/ 40,85	96/ 33,10	100/ 33,11	44/ 14,38	22/ 7,59	34/ 11,26
Комитет солдатских матерей	98/ 32,03	104/ 35,86	118/ 39,07	152/ 40,67	139/ 47,93	132/ 43,71	56/ 18,30	47/ 16,21	52/ 17,22
Мемориал	207/ 67,65	220/ 75,86	225/ 74,50	71/ 23,20	54/ 18,62	67/ 22,19	28/ 9,15	16/ 5,52	10/ 3,31
МХГ	259/ 84,64	264/ 91,03	261/ 86,42	38/ 12,42	21/ 7,24	38/ 12,58	9/ 2,94	5/ 1,72	3/ 0,99
ОНФ	147/ 48,04	178/ 61,38	163/ 53,97	127/ 41,50	94/ 34,41	101/ 33,44	32/ 10,46	18/ 6,21	38/ 12,58

о деятельности политических партий и общественных объединений. Из существующих политических партий (71 на октябрь 2017 г.), россияне могут назвать не более 5–7 политических партий, включая партии, имеющие фракции в нижней палате российского парламента; очевидна неосведомленность респондентов о деятельности непарламентских политических партий. В случае с НКО интерес представляет исследование ВЦИОМ (июль 2014 г.) [5]: «Почти 60% россиян не смогли назвать ни одной НКО». Более того, респонденты экспериментального региона, положительно отвечавшие на вопрос о деятельности политических партий («Хорошо знаю», «Что-то слышал»), в 90% случаев не могли привести ни одного примера, подтверждающего информированность о деятельности известных им политических партий или общественных объединений¹⁰.

Показатели информированности населения о деятельности политических партий и общественных объединений существенно отличаются от стран «старой демократии», о чем свидетельствует коэффициент организационного членства, составляющий для США, Австралии, Швеции, Финляндии, Японии, Норвегии, Швейцарии и ФРГ 2,39 членств на человека [12, с. 106].

Важным способом участия российских граждан в политическом процессе является *обсуждение актуальных общественных тем в кругу семьи и на работе*. По данным ВЦИОМ, участие в подобных дискуссиях отметили 43% респондентов, 19% отметили, что такие разговоры ведутся в кругу знакомых, но они в них не участвуют. Подобных дискуссий в своем кругу общения не слышали 37% граждан [23].

«Кухонные» обсуждения являются показателем отчуждения населения от «государства», что в зна-

чительной мере связано с целевыми различиями интересов населения и «элиты». Если в западных демократиях государство ориентировано на защиту интересов граждан, то в России суверен-государство, политическая и административная бюрократия стремятся за счет политических обобщений и «игры на публику» выдать собственные интересы за интересы большинства населения, таким образом, сохранив «незаменимое» место в управлении социумом. По мнению молдавского политолога В.И. Брутера, сложившаяся ситуация обусловлена тем, что для значительной части российского политического истеблишмента «участие в публичной политике – это личные проекты»: «Публичные политики возникают как часть политической системы в стране. Разумеется, они существуют не отдельно от общества, а как группа людей, созданная и востребованная обществом. Российское общество вовсе не востребовало многих из тех, кто формально исполняет роль публичных политиков» [3].

Деградация политической системы России приводит к самоорганизации граждан-подданных. Однако высокая степень патернализма общества, государствоцентризм и другие паттерны политической культуры россиян, не только неустоявшиеся, но и часто отвергаемые демократические ценности вряд ли способны конвертировать социальные протесты в политические. Современный российский «гражданин» не ориентирован на защиту декларируемых прав и свобод, в лучшем случае, он склонен требовать от «государства» минимального уровня благосостояния, сводящегося к физиологическому выживанию *Homunculus*. В то же время для предупреждения трансформации протестов в политические у «государства» имеются необходимые ресурсы –

¹⁰ С целью выяснения достоверности ответов на вопросы о деятельности политических партий и общественных объединений респондентам экспериментального региона, хорошо осведомленным о деятельности политических партий и (или) общественных объединений, был задан дополнительный вопрос: «Какая из последних акций (1–2 акции) политической партии, общественного объединения Вам наиболее запомнилась?».

от пропагандистских и манипуляторных до силовых, репрессивных, которые заставляют подданных смириться с существующим положением вещей, а в ряде случаев пойти на унижение перед «государством» и его «служителями» [20; 22; 25].

Российские граждане-подданные неактивно используют политические права – позиция «ни в чем из перечисленного не участвовал» занимает второе место из списке (45,00% – средний общероссийский показатель за период и 24,95% – средний показатель по экспериментальному региону за период). Участвуя в «выборах» (52,76% опрошенных), россияне не склонны реализовывать другие виды участия в политической жизни; наибольшую активность они принимают в подписании коллективных обращений, петиций (26,12%/5,22%), наименьшую – участвуя в забастовочном движении (2,84%/0,57%). Сложившаяся ситуация объясняется гражданским недоопределением россиян и архаизацией политических отношений в современной России, что реанимирует патерналистские и неопатримониальные политические практики, способствующие формированию «плохого» эквилибриума в базовой системе «индивидуум – гражданское общество – государство».

Рассматривая политику как чуждую сферу жизни, россияне неактивно используют декларированные политические права, что является результатом влияния исторического прошлого; расхождения гражданского и подданнического дискурсов; функционирования институциональных ограничителей, лишаящих население возможности защиты собственных интересов.

Наиболее широко россияне используют активное «избирательное право», выступая легитиматорами принятых «государством» решений; участвуют в подписании петиций и частных обращений, преимущественно имеющих характер прошений; в меньшей мере участвуют в организации митингов, демонстраций и пикетов; организации и деятельности общественных и политических партий и т. д., что связано с низким уровнем межличностного и институционального доверия, а также высокой степенью патернализации российского общества. Нередко политические отношения российских граждан-подданных имеют утилитарный характер и предполагают удовлетворение материальных интересов, что позволяет stato сохранять традиционный характер политики.

Результаты исследования позволяют понять, что Российское «государство» имеет существенный потенциал прочности, обеспечиваемый подданнической культурой большинства индивидуумов и государственными репрессиями, поэтому призывы к гражданскому самосознанию россиян или к использованию ими легальных демократических практик малоэффективны. Следует полагать, что важнейшие акторы демократизации российской политики находятся за ее пределами, а их влияние на Россию может быть связано как с культурной кооперацией и реализацией стратегии «мягкая сила», так и с жесткими экономическими санкциями по отношению к политическому истеблишменту РФ. Сохранение

и репродукция механизмов межстранового напряжения традиционными для модерна силовыми способами скорее приведет к укреплению российского неототалитаризма и в среднесрочной и долгосрочной перспективах станет опасной для межстранового диалога и добрососедских отношений между народом России и народами других стран.

Исследование имеет перспективу дальнейшего изучения форм политического участия россиян с целью изучения границ устойчивости российского неопатримониального режима и выработки эффективных механизмов его трансформации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Администрация Президента РФ. Управление по рассмотрению обращений граждан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://letters.kremlin.ru/digests?page=2>.
2. Без комментариев : Попытка провести митинг в России (Сочи). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=RZGS8CkiVU>.
3. Брутер В.И. Реставрационный вариант будет доминирующим в ближайшее время / В.И. Брутер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.slou-party.ru/ideology/party_posit/elections/itogi/1074178529.html.
4. Вопросы Президенту России, 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/2016/04/12/voprosy-prezidentu-rossii/>.
5. ВЦИОМ: треть россиян считают некоммерческие организации ненужными [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.invalirus.ru/4059-vciom-tret-rossiyan-schitaet-obschestvennyye-organizacii-nenuzhnymi.html>.
9. Доверяете ли Вы правоохранительным органам или, напротив, относитесь к ним с опасением? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/archive/gosudarstvennyye-instituty/pravookhranitelnye-organy/doveryaete-li-vy-pravookhranitelnyy-orga>.
10. Касамара В.А. «Идеальный» президент глазами российских и французских студентов / В.А. Касамара, А.А. Сорокина // ОНС: Общественные науки и современность. – 2012. – № 1. – С. 5–15.
11. Краснодар, митинг против Pussy Riot. Казаки нападают. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=bw8LFYliSj0>.
12. Лэйн Д. Гражданское общество в странах ЕС: идеология, институты и продвижение демократии / Д. Лэйн // ПОЛИС: Политические исследования. 2012. – № 2. – С. 98–116.
13. Москва (Россия): повсеместное нарушение прав человека. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=6bZatziktic>.
14. Новгородцев П.Н. Восстановление святынь / П.Н. Новгородцев // Путь. – 1926. – № 4. – С. 54–71.
15. Новое законодательство уничтожает свободу собраний в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hro.org/node/21290>.
16. О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях и Федеральный закон «О собраниях, митингах, демонстрациях, шествиях и пикетированиях :

Федеральный закон от 08.06.2012 г. № 65-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации от 11 июня 2012 г. № 24. – Ст. 3082.

17. О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации : Федеральный закон от 30.12.2015 г. № 468-ФЗ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <file:///C:/Users/user/Downloads/0001201512300120.pdf>.

18. О внесении изменений в статьи 2 и 7 Федерального закона «О собраниях, митингах, демонстрациях, шествиях и пикетированиях : Федеральный закон от 09.03.2016 г. № 61-ФЗ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.garant.ru/hotlaw/federal/701246/>.

19. Осведомленность о некоммерческих организациях и доверие лидерам оппозиции. Опрос 1601 россиянина. Статистическая погрешность опроса не превышает 3,4% [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/old/14-05-2013/osvedomlennost-o-nekommercheskikh-organizatsiyakh-i-doverie-lideram-oppozitsii>.

20. Резкий ответ депутата Сенченко из Красноярска Рамзану Кадырову. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=D2QTnlsfKzg>.

21. Российское законодательство X–XX веков. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юридическая литература. – 1985. – 520 с.

22. Сенченко извинился перед Кадыровым. Полное видео Кадыров Instagram [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://youtu.be/uDCV7MzTq1s>.

23. Участие россиян в политической жизни страны в 2013 году: Исследование ВЦИОМ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2013/04/03/5773>.

24. Эксперты сравнили законы о митингах России, США и стран ЕС. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.1sn.ru/61580.html>.

25. Это была ошибка, очень большая ошибка. Чеченец, у которого после критики Кадырова сожгли дом, извинился перед главой республики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.znak.com/2016-05-31/chechenec_u_kotorogo_posle_kritiki_kadyrova_sozhgli_dom_izvinilsya_pered_glavoy_respubliki.

Шишименко І.М.

Політичні експерти та засоби масової інформації

Досліджено сутність відносин політичних експертів та засобів масової інформації. Проаналізовано функцію інформування, яку виконують засоби масової інформації, роль інституту політичних експертів як одного з найважливіших суб'єктів медіаполітики. Обґрунтовано, що політичні експерти стали одним із найважливіших суб'єктів медіаполітики, що, з одного боку, надає громадянам потрібні політичні знання й інформацію, а з іншого – маніпулює ними. У результаті цього знижується довіра громадян до політичної системи й політиків та підвищується рівень прагнення до альтернативних способів політичної участі.
Ключові слова: засоби масової інформації, політичні експерти, медіаполітика, інформація, український інформаційний простір.

Исследована сущность отношений политических экспертов и средств массовой информации. Проанализирована функция информирования, которую выполняют средства массовой информации, обоснована роль института политических экспертов как одного из важнейших субъектов медиаполитики. Сделан вывод, что политические эксперты стали одним из важнейших субъектов медиаполитики, что, с одной стороны, предоставляет гражданам необходимые политические

знания и информацию, а с другой – манипулирует ими. В результате этого снижается доверие граждан к политической системе и политикам и повышается уровень стремления к альтернативным формам политического участия.

Ключевые слова: средства массовой информации, политические эксперты, медиаполитика, информация, украинское информационное пространство.

The purpose of the article is to investigate the essence of relations between political experts and the media. The task of the article is to analyze the information function performed by mass media, to substantiate the role of the institute of political experts as one of the most important subjects of media policy. It is concluded that political experts have become one of the most important subjects of media policy, which, on the one hand, provides citizens with the necessary political knowledge and information, on the other hand, it manipulates them. As a result, citizens' confidence in the political system and politicians decreases and the level of aspiration for alternative ways of political participation increases.

Key words: mass media, political experts, media policy, information, Ukrainian information space.

УДК 32.007.62: 070.1

Шишименко І.М.,
аспірант кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Актуальність дослідження обґрунтована насамперед тим, що Україна – демократична країна, а отже, усі найважливіші політичні рішення повинні прийматись в умовах суспільного консенсусу, одним з інструментів якого є політична експертиза.

Мета статті – дослідити сутність відносин політичних експертів та засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Завдання статті – проаналізувати функцію інформування, яку виконують ЗМІ, обґрунтувати роль інституту політичних експертів як одного з найважливіших суб'єктів медіаполітики.

Згідно з опитуванням, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології з 3 по 12 грудня 2016 р. на замовлення громадської організації «Детектор медіа», інформацію про стан справ в Україні отримують із загальнонаціональних телеканалів 87,1% респондентів, з неофіційних джерел (від родичів, друзів і сусідів) – 47,7%, з онлайн-ЗМІ – 40,7%, із соціальних мереж – 20,6%. Водночас із газет та радіо дізнаються новини 17% та 16,5% опитаних відповідно [1].

Беручи участь у процесі формування свідомості людей, ЗМІ використовують як прямі, так і непрямі форми впливу. Це можуть бути, наприклад, публікація результатів соціологічних досліджень із певними коментарями, запрошення політичних експертів, які займають певні позиції, тощо.

Однак експерти вказують на триваюче підвищення рівня недовіри до ЗМІ, які часто перетво-

рюють інформування на певну пропаганду. Крім того, багато ЗМІ продовжують користуватись так званими «темниками», друкуючи замовлені матеріали. Так, за даними дослідження, проведеного Інститутом масової інформації, у 2017 р. в онлайн-ЗМІ найчастіше порушували стандарти балансу й вірогідності – незбалансованими та недостовірними визнані 12% матеріалів. За критерієм відділення факторів від коментарів порушень виявлено в середньому в 9% новин. Друковані ЗМІ найчастіше порушують стандарт вірогідності – 26% матеріалів. Стандарти балансу й відділення факторів від коментарів порушені в середньому у 18% матеріалів. Також це дослідження показало, що в 2017 р. у всеукраїнській пресі та онлайн-виданнях кожна п'ята публікація з ознаками замовлення була зроблена для Опозиційного блоку (20%). 12% замовлених матеріалів були розміщені на користь Радикальної партії та Олега Ляшка. Лідерами за кількістю замовлених матеріалів стали онлайн-видання «Обозреватель» та «УНІАН», а серед друкованих ЗМІ – газета «Сьогодні». Експерти моніторили 10 інтернет-видань («Українська правда», «Ліга», «УНІАН», «Укрінформ», «Корреспондент», «112 Україна», «LB.ua», «Страна.ua», «Обозреватель» та «Цензор.нет») і 6 друкованих ЗМІ («Вести», «Сьогодні», «Комсомольская правда в Украине», «Факты», «Дзеркало тижня» та «Новий час»). Лідерами за дотриманням журналістських

стандартів стали видання «Ліга», «Укрінформ» та «Українська правда» [2].

Недовіра до традиційних засобів масової інформації й комунікації привела до того, що люди дедалі частіше шукають інформацію в соціальних мережах. Добре це чи погано? З одного боку, позитивним є те, що, звертаючись до альтернативних джерел інформації, порівнюючи інформацію з різних джерел, громадянин починає порівнювати, аналізувати та мислити. Однак, на думку політолога П. Олещука, усе не так добре, як здається на перший погляд. Він вважає, що через соціальні мережі простіше маніпулювати думкою користувачів: «Людьми тепер легше маніпулювати, створювати фейкові новини та направляти суспільний гнів, куди потрібно» [3].

Л. Новикова, науковий керівник Київського міжнародного інституту соціології, говорить про різке падіння довіри громадян до ЗМІ. Якщо в 2012 р. ЗМІ не довіряли 28,3%, то вже через чотири роки, у 2016 р., цей показник досяг 45% [3]. Проаналізувавши фактори, які вплинули на зниження рівня довіри до ЗМІ, експерти дійшли висновку, що основними з них стали антитерористична операція та конфлікти між власниками ЗМІ.

Дослідники зазначають, що подібна ситуація спостерігається сьогодні і в США, і в Європі. За даними американського журналіста Я. Бетсона, з 1972 р. за останній час у США рівень довіри до ЗМІ опустився до історичного мінімуму. Як і українські, американські ЗМІ перебувають у пошуку сенсацій. У результаті глядачі та слухачі одержують дедалі більше беззмістовних новин і менше аналітичної інформації. Керівник Інституту масової інформації О. Романюк вважає: «У результаті порожніх і брехливих новин буде багато. А аналітики, на жаль, мало» [3].

У контексті викладеного логічним виглядає підхід до визначення поняття «засоби масової інформації», запропонований колишнім керівником відділу новин Всесвітньої служби «Ассошіейтед Пресс» та автором книги «Тримайте пресу (погляд зсередини на газети)» Дж. Крімскі. На його думку, засоби масової інформації в сучасному розумінні – це телевізійна й кінорозважальна індустрія, різноманітні друковані матеріали, які регулярно видаються, а також «паблік рілейшнз» і реклама. Преса, на переконання Дж. Крімскі, на відміну від фантазій і розваг, орієнтована на реальне життя. З огляду на це пресу в електронному столітті більш виправдано позначити як «засоби передачі новин». Отже, автор визначення робить акцент не на технології або системі доставки, а, що важливо, на змісті [4].

Аксіомою є те, що незалежні засоби масової інформації – це обов'язковий атрибут демократичного суспільства. Проте, як відомо, абсолютної незалежності не буває. У політологічному сенсі

незалежність ЗМІ – це відсутність їх залежності від держави. Справді, в Україні практично не залишилося ЗМІ, які належать державі. Однак, звільнившись від державного контролю, ЗМІ перейшли в залежність від власників. І основна претензія до сучасних ЗМІ полягає в тому, що вони використовують свою владу не з метою захисту інтересів і прав громадян, а у власних інтересах.

Крім того, ЗМІ перебувають, якщо можна так висловитись, «між молотом і ковадлом», де молот – це інтереси власника, а ковадло – суспільство. Якщо ЗМІ буде дотримуватись принципу об'єктивності й незалежності від інтересів власника, то його працівники як мінімум втратять рекламні прибутки, а як максимум – роботу. Дотримуючись інтересів власників та інвесторів, ЗМІ, як правило, не здатні продукувати якісну інформацію. Намагаючись залучити якомога більшу кількість глядачів (відповідно, і рекламодавців), ЗМІ віддають перевагу сенсаційному принципу подачі інформації.

Особливість українського медіабізнесу полягає в тому, що, на відміну від західного, де на першому місці стоїть комерційний інтерес в одержанні прибутку, українські ЗМІ придбаваються насамперед як політичний ресурс. Особливо цей процес актуалізується, як правило, напередодні виборів.

Не вірять люди також запрошеним до студій політичним експертам. Однак парадокс полягає в тому, що, з одного боку, не вірять, а з іншого – усе-таки ретранслюють отриману від них інформацію.

Відома українська телеведуча Т. Цимбал справедливо вказує на те, що канали українського телебачення заповнені негативними подіями із життя країни, виступами політиків та експертів. Вона говорить: «А де ж українці, що будують і захищають свою державу: науковці, аграрії, медики, митці, будівельники? Чи нація складається з політиків та експертів? Та ні! Мріємо, закохуємось, робимо відкриття, народжуємо дітей, волонтеримо, вчимося, ставимо рекорди... живемо!» [5].

Доводиться визнати, що відносини засобів масової інформації із запрошеними політичними експертами не завжди вкладаються в межі професійної етики журналістів. На правах «хазяїв ефіру» журналісти досить часто дозволяють собі вчинки, які компрометують в очах глядачів не тільки професію журналіста, а й політичного експерта.

Нагадаємо ситуацію, коли низка українських політологів оголосили бойкот телеканалу «112 Україна» через некоректне, на їх думку, поводження ведучих під час ефіру. Обурення політичних експертів викликав той факт, що ведучі програми, запросивши політолога й публіциста С. Дацюка для обговорення питання введення воєнного стану в Україні, зненацька стали ставити експертів питання про погоду. Пояснили вони це

тим, що вибрали більш актуальну тему для обговорення. При цьому вони звинуватили політичного експерта в тому, що він не готовий обговорювати нову тему через те, що ходить на ефіри із заготовками. Якщо все так, то телеведучі виявили професійну некомпетентність у тому, що згодні були обговорювати погодні умови не з фахівцем у цій галузі, а з політичним експертом, який не зобов'язаний розбиратись у метеорологічних питаннях [6]. У відповідь з ініціативи С. Дацюка група експертів звинуватили низку українських ЗМІ («5 канал», «112 Україна», «News One», «Еспресо ТБ» та інші) у тому, що швидкий потік новин, позицій політиків та оцінок експертів приводить до змішування чітких позицій журналіста, політика й експерта. А це ускладнює розуміння для телеглядачів. Також у заяві експертів вказувалось на те, що такий підхід до подачі інформації дає змогу маніпулювати думкою глядачів в інтересах влади та олігархічних груп: «При цьому відбувається зниження фаховості експертних оцінок через нехтування телеканалами процедурами відбору, підготовки, ефективного використання та поваги до експертного знання. Це повсякчас породжує низведення фахового експерта до ролі коментатора поточних подій не за фахом» [7].

У зв'язку із цим цікаво, як до такої оцінки політики телеканалу «112 Україна» поставились інші експерти та ЗМІ. Звернемось до результатів опитування журналістів, проведеного громадською організацією «Детектор медіа». Так, В. Карасьов вважає: «Завдання кваліфікованих експертів, до числа яких я, безумовно, відношу С. Дацюка, – працювати в медіа та робити все, щоб медіа не викривляла цю свою функцію інформування, щоб це було справді інформування, а не просто генерування якихось неоднозначних фактів або знань» [7]. В. Карасьов також висловив думку про те, що професійний експерт повинен бути «філософом секунди», тобто вміти змістовно й дуже коротко викласти те, на що у звичайній ситуації знадобилася б ціла академічна пара.

М. Скорик вважає важливим звернути увагу на маніпулювання в ЗМІ, коли журналіст має можливість професійної роботи тільки в проміжках між подачею необхідної власникам інформації та виступами афілійованих із ними експертів. Тому коли виникає протиріччя між інтересами власників і професійною інформацією, то журналісти завжди приймають сторону перших на шкоду інтересам глядачів [7].

О. Кіс, шеф-редактор політичного ток-шоу «Право на владу» (на каналі «1+1»), вказала на проблему, з якою зіштовхнулася її програма: «<...> знайти експерта відповідного рівня, фаховість якого не викликає сумнівів у нас та в глядачів, чия думка буде свіжою, конструктивною й не тиражуватиме чіхось партійних тез. Не називаючи

прізвищ, скажу, що дехто з експертів буквально не вилазить зі студій певних інформаційних каналів, і для нас цілком очевидно, у чому саме полягає їх робота. А дехто своїми розмірковуваннями викликає подив і мимоволі замислюєшся: а хто сказав йому, що він експерт?» Таку думку підтримує також В. Калніш, який вважає: «Іноді (так і хочеться сказати – «часто») в ефірі <...> почуєш таку ересь, після якої дійсно задаєшся питанням, що ця людина взагалі робить в ефірі» [7].

В. Портников вважає, що політичні експерти повинні бути більш педантичними у виборі телеканалів, на які йдуть виступати. На його думку, такі канали, як «News One» та «112 Україна», займаються маніпуляціями, спрямованими проти країни, а тому політичні експерти не повинні брати участь у їхніх програмах [8]. Не погодимось із такою позицією, оскільки ЗМІ залишаються одним із небагатьох майданчиків, за допомогою яких можна заявити про свою позицію.

В. Голованов, ведучий телеканалу «112 Україна», переконаний: «<...> як би ведучі не представляли гостей – політологами, політ-консультантами, філософами – у студії телеканалу вони експерти, які запрошуються в ефір для того, щоб прокоментувати ту чи іншу подію, трансляцію, заяву, засідання та тим самим допомогти глядачеві розібратись у тому, що відбувається, і зробити власні висновки» [7].

Крім явного маніпулювання й дезінформації, ЗМІ нерідко дозволяють собі прямо або опосередковано проявляти нетерпимість до інших думок і позицій. Прямо це робиться, коли безтактні випадки на адресу опонентів демонструють самі журналісти, а опосередковано – коли так себе ведуть їхні гості. Як приклад можна навести виступ на телеканалі «112 Україна» Р. Безсмертного, політика, колишнього учасника Мінської контактної групи, у якому він допустив такі висловлення на адресу президента Чехії М. Земана та всього чеського народу, як «клоун», «ущербність» і «неповноцінність». Безумовно, позиція президента Чехії антиукраїнська та не може бути прийнята українською державою й суспільством. Однак є правила етикету й дипломатії, про які людина, що представляла Україну в Мінських переговорах, не може не знати.

У зв'язку із цим політтехнолог, директор Центру політичного маркетингу В. Стоякін висловив думку, що за правилами європейської політики неприпустимо називати цілі народи «неповноцінними». А також він засумнівався в здатності людини, яка дозволяє собі так висловлюватись про європейський народ, домовлятися про мир для України. Директор Центру політичного маркетингу вважає: «Повторюся, на тлі української політичної еліти Р. Безсмертний виглядає лібералом і європейцем. Інші ще гірше. І не вірте, що вони ведуть нас у

Європейський Союз. Вони ведуть нас у Європу 1941 р. Нікуди більше вони завести не можуть» [8].

Дослідники «VoxUkraine» виділили 10 найбільш актуальних тем, обговорюваних на політичних ток-шоу. На їх думку, з огляду на те, що кожна із цих тем специфічна (наприклад, ситуація на Донбасі, співробітництво з Міжнародним валютним фондом тощо), знайти професійних експертів із таких тем досить складно. Передбачається, що експерт набирає рівень професіоналізму тим, що в коло його експертних інтересів входять одна-дві теми, проте не все. Однак з огляду на виступи багатьох українських політичних експертів вони готові коментувати будь-які питання. Так, наприклад, Т. Загородний, керуючий партнер «Національної антикризової групи», коментує як економічні проблеми, так і політичні. Він позиціонує себе як політолога, політичного експерта, політичного консультанта. Однак політологічної освіти не має.

Також, на думку авторів дослідження «VoxUkraine», «універсальними» експертами є В. Карасьов (був на 6 програмах, що були присвячені політичній кризі, і на 4 щодо бюджету), В. Наливайченко (4 програми щодо політичної кризи та 3 – про Міжнародний валютний фонд) та экс-народний депутат К. Куликов (3 програми про бюджет, 2 – про прокуратуру).

3 серпня 2017 р. в історії української телевізійної журналістики стався кричущий випадок – ведучий ефіру одного з українських телеканалів облив водою політичного експерта, який висловив позицію, яку журналіст не поділяв. У цьому випадку поведження ведучого викликає подив, адже політичний експерт запрошувався на цей телеканал багаторазово, і його «оригінальна» позиція щодо внутрішніх політичних і міжнародних процесів ні для кого не була секретом. Таким чином, ведучий повинен був передбачати, яким буде зміст відповідей експерта, і бути готовим реагувати професійно, а не емоційно. Можливо, ведучий справді не готувався до ефіру (у цьому його звинуватив політичний експерт) і тому не був знайомий із поглядами гостей ефіру? При цьому виникає питання з приводу професіоналізму журналіста, який своєю поведінкою, усвідомлюючи чи ні, підлив води на млин кремлівських пропагандистів.

Справедливості заради варто зауважити, що й політичні експерти часом поведуться досить ексцентрично. Загалом ситуація вказує на вкрай низький рівень політичної культури як журналістів, так і політичних експертів.

Деякі політологи вибирають досить своєрідні способи для виконання своїх завдань. Варто зазначити, що чим більш сумнівне замовлення, прийняте так званим політологом, тим більш сумнівними виглядають способи його виконання. Про таке замовлення повідомив так званий політолог Ю. Константинов. На своїй сторінці у мережі

«Facebook» він звернувся до користувачів із проханням про збір компромату для інформаційної атаки на політичну партію «Наш край»: «Друзі й підписчики, у кого що є по партії «Наш край»? Інформація потрібна по всім, хто представляє її в регіонах. Просто цей політпроект потрапив у «замовлення». Тому потрібна інфа для підготовки «дії». Часу мало!!!» При цьому Ю. Константинов вважав за потрібне повідомити про своє особисте знайомство зі співголовою партії О. Мазурчаком, проте це його «ні до чого не зобов'язує».

У заяві партії «Наш край» на партійному сайті, крім аналізу причин передбачуваної інформаційної атаки, пролунало звернення до політичних експертів, які дорожать власною репутацією, із закликом не брати участь у брудній інформаційній кампанії [9].

Ця історія спонукала політолога О. Голобуцького до пропозиції про створення списку людей, які позицінують себе як політологів, проте дискредитують цю професію. На думку О. Голобуцького, такі способи інформаційної кампанії неприйнятні для професійних політологів. Нерозбірливість у методах і способах своєї діяльності деяких людей, які називають себе політологами, наносить репутаційний збиток усім представникам цієї професії [10].

Ще більш небезпечною є ситуація, коли політологи використовують інформаційні майданчики для відкритої діяльності проти держави. Так, у 2017 р. була відкрита кримінальна справа проти політолога із Чернівців О. Хавича, якого підозрюють у сепаратизмі. Якщо підозри підтвердяться матеріалами розслідування, Україна збирається звернутись до Польщі, де шукає політичного притулку політолог, з проханням про его екстрадицію [11].

Викладене підтверджує, що дедалі гостріше в українському інформаційному просторі постає питання про «експертні оцінки», «експертні думки» тощо, які фактично насправді не є продуктом професійної експертизи. Навпаки, усе це продукт псевдоекспертизи, що застосовується для підтвердження пропагандистської позиції, вигідної її замовникам. Замовниками можуть бути редактори ЗМІ, політичні журналісти, політики та інші особи чи організації.

Цікаві дані були отримані в ході дослідження, проведеного «VoxUkraine» уперше в Україні. Його метою став аналіз експертного середовища політичних ток-шоу. Автори дослідження намагались вирішити питання про кількість політичних експертів країни, про тематику їх виступів. Було з'ясовано, що в 2016 р. більше 675 осіб відвідали чотири найбільш рейтингові ток-шоу країни – «Шустер LIVE», «Воля слова», «Чорне дзеркало» та «Право на владу». Із цих гостей 163 політики, 104 журналісти, по 47 політологів та экс-чиновників

та інші. Усього за 149 програм у 2016 р. більше ніж 368 осіб, які не обіймали посади у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України, Адміністрації Президента України або органах місцевого самоврядування, відвідали чотири найбільші рейтингові ток-шоу країни [12].

Таким чином, політичні експерти стали одним із найважливіших суб'єктів медіаполітики, які, з одного боку, надають громадянам потрібні політичні знання й інформацію, а з іншого – маніпулюють ними. Це означає, що громадян примушують до дії чи бездіяльності у сфері політики за допомогою психологічного впливу. У результаті цього знижується довіра громадян до політичної системи й політиків та підвищується рівень прагнення до альтернативних способів політичної участі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Українці переважно взнають новини з телевізора, відродичів і сусідів. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/02/13/7135281/>.
2. «Обозреватель» та УНІАН найбільше розміщували матеріалів з ознаками замовності у ЗМІ протягом року – ІМІ. URL: <http://detector.media/infospace/article/133108/2017-12-21-obozrevatel-ta-unian-naibilshe-rozmishchuvali-materialiv-z-oznakami-zamovnosti-u-zmi-protyagom-roku-imi/>.
3. Альтернативные источники информации вытесняют традиционные новости – эксперты о будущем СМИ. URL: <https://www.unian.net/society/1743452-alternativnyie-istochniki-informatsii-vyitesnyayut-traditsionnyie-novosti-ekspertyi-o-buduschem-smi.html>.
4. Кримски Дж. Роль средств массовой информации в демократическом обществе. URL: http://www.infousa.ru/media/krimsky_rus.htm.
5. Цимбал Т. Телебачення нині дає дуже гнітючу картину України. Начебто нація – це лише політики та експерти. URL: <https://glavcom.ua/interviews/tetyana-cimbal-mi-derzhava-u-nas-je-sviy-interes-ne-biyteslova-propaganda-452586.html>.
6. Політологи объявили бойкот телеканалу «112 Украина». URL: <http://vesti-ukr.com/strana/225354-politologi-objavili-bojkot-telekanalu-112-ukraina>.
7. Хотілося б побачити список експертів із інформацією, на які політичні сили вони працюють. URL: <http://detector.media/infospace/article/123624/2017-02-28-khotilosya-b-pobachiti-spisok-ekspertiv-iz-informatsieyu-na-yaki-politichni-sili-voni-pratsyuyut/>.
8. Эксперт – Роману Бессмертному: Нельзя называть целые народы «неполноценными». URL: <https://from-ua.com/news/421335-ekspert-romanu-bessmertnomu-nelzya-nazivat-celie-narodi-nepolnocennimi.html>.
9. Політолог просит соцсети помочь в информатизации политической партии. URL: <https://apostrophe.ua/news/politics/2017-04-20/politolog-prosit-sotsseti-pomoch-v-inormatake-na-politicheskuyu-partiyu/93749>.
10. В Украине создадут «черный список» политологов. URL: <https://apostrophe.ua/news/politics/2017-04-20/v-ukraine-sozdadut-chernyyi-spisok-politologov/93774>.
11. Клімкін повідомив, коли Україна звернеться до Польщі у справі щодо політолога з Чернівців, якого підозрюють у сепаратизмі. URL: https://molbuk.ua/chernovtsy_news/142159-klimkin-povidomyv-koly-ukrayina-zvernetsya-do-polschi-u-spravi-schodopolitologa-z-chernivciv-yakogo-pidozryuyut-u-separatyzm.html.
12. Как устроен «рынок» экспертов на украинских политических ток-шоу. URL: <http://news.liga.net/articles/politics/14756962-kak-ustroen-rynok-ekspertov-na-ukrainskikh-politicheskikh-tok-shou.htm>.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Абдуллаева Мафтуна
Рашид кызы

Безопасность национальных интересов как политическая проблема

Национальные интересы основаны на конкретных отношениях, первоначально связанных с генетическими и духовно-культурными отношениями, исходящими из коренных интересов национальных ассоциаций и групп. Национальный интерес олицетворяет усилия той или иной нации объединиться на основе общей культуры, выраженной в языковых, семейных, религиозных и нравственных традициях. Он также находит выражение в политических системах, поведении и даже одежде и украшениях. Безопасность государства обеспечивается наличием эффективного механизма управления и координации политических сил и общественных групп в том числе на основе национальных интересов. Безопасность общества связана с существованием общественных институтов, норм и форм зрелого общественного сознания. Эти факторы позволяют реализовать права и свободы всех групп населения и противостоять действиям, направленным на дезинтеграцию общества.

Ключевые слова: национальные интересы, политическая безопасность, региональные и международные интересы, взаимоотношения с соседними странами, геополитические интересы региона.

Національні інтереси ґрунтуються на конкретних відносинах, спочатку пов'язаних із генетичними й духовно-культурними відносинами, що випливають із корінних інтересів національних асоціацій і груп. Національний інтерес уособлює зусилля тієї чи іншої нації об'єднатися на основі загальної культури, вираженої в мовних, сімейних, релігійних і моральних традиціях. Він також виражається в політичних системах, поведінці й навіть одязі та прикрасах.

Безпека держави забезпечується наявністю ефективного механізму управління й координації політичних сил і громадських груп у тому числі на основі національних інтересів. Безпека суспільства пов'язана з існуванням суспільних інститутів, норм і форм зрілої суспільної свідомості. Ці фактори дають змогу реалізувати права і свободи всіх груп населення і протистояти діям, спрямованим на дезинтеграцію суспільства.

Ключові слова: національні інтереси, політична безпека, інтереси азербайджанської держави, регіональні й міжнародні інтереси, взаємини із сусідніми країнами, геополітичні інтереси регіону.

National interests are based on specific relationships, originally associated with genetic and spiritual-cultural relations, based on the fundamental interests of national associations and groups. National interest embodies the efforts of a nation to unite on the basis of a common culture, expressed in linguistic, family, religious and moral traditions. He also finds expression in political systems, behavior, and even clothing and ornaments. The security of the state is ensured by the existence of an effective mechanism for the management and coordination of political forces and social groups, including on the basis of national interests. The security of society is associated with the existence of social institutions, norms and forms of mature social consciousness. These factors make it possible to realize the rights and freedoms of all groups of the population and to resist actions aimed at the disintegration of society.

Key words: national interests, political security, interests of the Azerbaijani state, regional and international interests, relations with neighboring countries, geopolitical interests of the region.

УДК 323

Абдуллаева Мафтуна Рашид кызы,
диссертант кафедри політології
і соціології
Бакинського державного
університета

Понятие национальных интересов как политическая проблема. Как известно, в основе осуществления национальной безопасности в любом государстве лежит реализация его национальных интересов. Национальный интерес проявляется в любви и симпатии к членам национального единства и направлен на поддержание целостности национального единства, определение национального достоинства.

Национальный интерес является одной из движущих сил личности, наций и народов, различных национальных ассоциаций, а также поведения и деятельности общества или государства в целом.

Идеология способна повысить национальный интерес к «общему» уровню. В некоторых случаях национальные интересы находятся на уровне

самореализации посредством ограничения интересов других наций и укрепления достижений, достигнутых идеологией. Конечно, национальные конфликты, возникающие в таких случаях, могут иногда приводить к вооруженному конфликту и военной конфронтации.

Для реализации национальных интересов наряду с некоторыми другими важными факторами может потребоваться, прежде всего, разрешение ситуации в области национальной безопасности. Американский политолог Ганс Моргентау предложил изучить проблему национальной безопасности с точки зрения национальной безопасности в целом. Ранее в западных политических исследованиях проблема национальной безопасности рассматривалась в первую очередь с точки зрения обеспечения

военной безопасности. Три уровня безопасности в национальной безопасности являются основными: безопасность личности, общества и государства. Во время возникновения опасности перед нацией безопасность общества и государства ставится на первый план. Как правило, безопасность личности является ключевым фактором, когда тоталитарные и авторитарные режимы создают некоторые опасные условия. Для демократического общества свобода и безопасность более ценны, чем когда-либо прежде. В демократическом обществе безопасность государства и общества является не целью, а функцией обеспечения свободы и безопасности личности.

Безопасность личности – это формирование комплекса правовых и этических норм, общественных институтов и организаций, которые будут способствовать развитию и реализации социально значимых способностей и потребностей. Это, в свою очередь, разрушает государство и общество.

Хотя **концепция национальных интересов** использовалась на протяжении веков, у нее пока нет общепринятой концепции. Этот термин в основном используется во внешней политике и политике национальной безопасности. В общем, научный смысл этой концепции восходит к 30-м годам XX века. Впервые в 1935 году термин «национальные интересы» был включен в Оксфордскую энциклопедию социальных наук и, таким образом, приобрел гражданство. Его развитие связано с именем знаменитого американского теолога У.П. Нисбур и историка Шардена. Рассматривая национальные интересы как основу и ключ всей международной политики, П. Эшбур отметил: «Национальный эгоизм проистекает из сущности политической ситуации, с одной стороны, и сущности человека» [Политология: Энциклопедический словарь. – Баку, 2008. – с. 420].

К этой проблеме особенно заметно вырос интерес после Второй мировой войны. Г. Моргентау назвал полемику вокруг нее «новыми гигантскими дебатами». Эта концепция более подробно описана в книге «Защита национальных интересов» Г. Моргентау, опубликованной в 1948 году.

Дальнейшее развитие концепции национальных интересов в американской науке связано с именами Дж. Кеннака, У. Липпмана, К. Йолтса, Э. Ферникаса, Дж. Розенау и другими.

Касательно сути понимания следует отметить, что национальные интересы абстрактны и субъективны. Понятие «национальное» в национальных интересах представлено в его классическом смысле. Это означает не какой-либо особый дух

или национальность, но общие интересы государства в отношении граждан. В целом слово «национальный» в советский период, основанный на доктрине интернационализма, уже давно считается вредным понятием. Широкое использование этого термина могло бы создать условия для сепаратистских тенденций в многонациональном государстве.

Следует отметить, что термин «национализм» в современном мире постепенно заменяют его аналогом «гражданство». В этом смысле понятие национальных интересов часто используется параллельно с понятиями государственных интересов и национально-государственных интересов (как синоним).

Необходимость стимулировать рост национальных ресурсов государства, а также противостояние любой угрозе национальной безопасности может быть определена при условии, что национальные интересы не противоречат интересам общества.

Национальные интересы напрямую связаны с внешней политикой государства. Внешняя политика в целом основана на ее социально-экономическом и социально-политическом развитии, геополитическом положении страны, ее национальных исторических традициях, суверенитете и т. д. Все это отражено в концепции национальных интересов страны.

Национальные интересы означают долгосрочные, долговременные, фундаментальные интересы каждого человека, общества и государства. В классификации национальных интересов политологи различают несколько типов. Это главным образом основные, второстепенные и фундаментальные национальные интересы (С.А. Проскурин).

Основные интересы связаны с обеспечением более важных аспектов жизнедеятельности страны, ее военной мощи, стабильного и динамичного экономического развития, социальной защиты, образования и воспитания граждан.

Вторичные интересы связаны с теми, кто не имеет прямого отношения к существованию или развитию гораздо более перспективного развития нации, но которому можно нанести ущерб в будущем как субъекту истории и политики. Примеры включают исследования космоса, археологические поиски и т. д.

Коренные интересы связаны с существованием социального организма страны как единой системы. Сюда в основном входит целостность, культурное единство и безопасность.

Поскольку **национальная безопасность** широко используется в современном мире как широкая концепция безопасности (политическая, экономическая, военная, энергетическая,

информационная, экологическая безопасность и т. д.) и национальная безопасность представляется как инструмент внешней политики, то понятие национальных интересов в основном применяется в сфере национальной безопасности.

Поскольку **Азербайджанская Республика** восстановила свою независимость и обладает относительно слабой с точки зрения традиций и опыта государственностью, у нее есть серьезные проблемы в области национальной безопасности. Азербайджан, хотя и поздно, уже разработал и принял концепцию национальной безопасности (23 мая 2007 года). Однако этот документ не прошел широкое научное, политическое и общественное рассмотрение, и он не учитывает научный и практический опыт современных демократических государств в этой области, и, что наиболее важно, долгосрочные фундаментальные интересы Азербайджана до сих пор не ясны. Естественно, политика национальной безопасности, разработанная на основе такой концепции, не может эффективно обеспечить национальную безопасность Азербайджанской Республики.

Обеспечение национальной безопасности Азербайджанской Республики, находящейся в неблагоприятном, в первую очередь, для ее национальных интересов международном контексте с геополитической, геостратегической, геоэкономической и геокультурной точек зрения, требует учета долгосрочных фундаментальных интересов, внешних и внутренних рисков, угроз этим интересам и разработки эффективной стратегии и концепции национальной безопасности с учетом опыта современных демократий.

Существуют **различные подходы к национальным интересам** и национальной безопасности в мире. Мировой опыт показывает, что развитие демократии в этом отношении в данной области также идет впереди. Поскольку Азербайджанская Республика официально заявила, что выбрала демократический путь развития, и определила направление интеграции в евроатлантическое пространство в качестве своей стратегической цели в концепции национальной безопасности, было бы целесообразно использовать опыт современных демократий в данной области.

При определении национальных интересов Азербайджана необходимо, прежде всего, отделить национальные интересы от стратегических и частных интересов. Как уже упоминалось выше, национальные интересы означают долгосрочные фундаментальные интересы каждого человека, общества и государства.

В целом в политической сфере показаны следующие виды национальных интересов.

Политические национальные интересы. Государственная независимость, суверенитет и территориальная целостность, сохранение единства народа, существование страны в условиях дружбы, мира и спокойствия, развитие международного сотрудничества на основе равноправного партнерства, интеграция в Европу и мировое сообщество и репутация Азербайджана на международной арене являются основной линией политических интересов. На основе устойчивого стабильного развития во время пребывания у власти президента Ильхама Алиева Азербайджан подписал несколько экономических проектов. «Социально-политическая стабильность и мир в Азербайджане в последние годы очень важны для нас, и это является необходимым условием успешного развития нашей страны».

Азербайджан, который ведет дружескую и мирную жизнь вместе с народами мира, также стремится развивать сотрудничество с субъектами международного права на основе равноправного партнерства. Представительство нашей страны во всех ведущих международных организациях служит защите и повышению имиджа Азербайджана на международной арене.

«Наша цель – превратить Азербайджан в современное, мощное государство ... Вся работа и все предпринятые шаги направлены на это, и работа, проделанная за последний период, дает нам основание сказать, что мы достигаем всех наших целей и осуществляем нашу деятельность в рамках принятой программы. Развитие процессов в политике как внутри, так и за рубежом показывает, что наша страна становится все крепче с каждым днем, а позиция Азербайджана в регионе еще больше укрепляется».

Экономические национальные интересы. Развитие рыночной экономики, повышение экономического потенциала, создание благоприятных условий для внутренних и иностранных инвесторов с целью экономического развития, обеспечение экономической стабильности, свободного и равного участия в формировании и функционировании региональных и глобальных рынков составляют основу наших национальных интересов в экономической сфере. Динамичное развитие экономики, увеличение объема производства, динамика инвестиций в страну, инвестиции Азербайджана в зарубежные страны являются явным доказательством уровня защиты интересов нашей страны в экономической сфере за последние 5 лет.

Социальные интересы. Эффективное функционирование системы здравоохранения и социальной защиты в целях защиты генофонда людей, обеспечения достойного уровня жизни и физического здоровья населения всегда было основой

деятельности президента Ильхама Алиева. В этой связи можно отметить разработку и реализацию Государственной программы социально-экономического развития регионов, открытие более 670 000 новых рабочих мест, увеличение социальных пособий и пенсий, а также открытие новых больниц и лечебно-диагностических центров реабилитации инвалидов.

Национальные интересы в военной области. Обеспечение обороноспособности государства, комплектация Вооруженных Сил и вооруженных объединений, подготовка к войне и мобилизации, а также предоставление военно-технической техники также являются приоритетами политики президента Ильхама Алиева. Тот факт, что Азербайджан находится в состоянии войны с Арменией, заставляет уделять особое внимание военной сфере, является логическим показателем реального экономического потенциала государства. Создание Министерства оборонной промышленности, закупка новой военной техники, повышение заработной платы военнослужащим, принятие комплексных мер по улучшению их жизни и, самое главное, увеличение объема средств, выделенных на военный бюджет из государственного бюджета, являются показателями особой заботы президента Ильхама Алиева в данной области. Боевая подготовка военной техники и военных сил, продемонстрированная недавно во время военного парада, дает нам основание говорить с уверенностью, что азербайджанская армия может освободить наши земли по приказу Верховного главнокомандующего.

Национальные интересы в области информации. Информационная безопасность – одна из наиболее актуальных проблем глобализирующегося мира сегодня. Обеспечение конституционных прав граждан, приобретение, передача, разработка и распространение информации на законных основаниях, поддержание и развитие информационных ресурсов, присоединение к мировой коммуникационной и информационной системе являются основой национальных интересов Азербайджана в области информации. Президент страны также чувствителен к информационной сфере, как и ко всем другим сферам.

Президент Ильхам Алиев занимался этим вопросом с первых дней своего прихода к власти. Реализация «Государственной программы развития коммуникационных и информационных технологий в Азербайджанской Республике на 2005–2008 годы», а также приобретение нового технического оборудования показывают то большое значение, которое придает глава государства данной области.

Национальные интересы в области экологии. Экологическая безопасность является

одним из вопросов, которые сегодня обсуждаются ведущими государствами мира. Все страны мира борются вместе в этом направлении. Экологическая безопасность заключается в обеспечении защиты жизненно важных интересов людей и общества от опасностей, присущих антропогенным и природным воздействиям окружающей среды. Создание безопасных экологических и технологических условий для жизни сообщества составляет сегодня национальные интересы Азербайджана в экологической сфере. Развитие международного сотрудничества для обеспечения экологической безопасности на глобальном, региональном и местном уровнях, а также обеспечение скоординированной деятельности органов государственного и местного самоуправления в стране, включая Каспийское море, относятся к основным направлениям государственной политики в области экологической безопасности.

Экономическое развитие и стабильная социально-политическая ситуация позволяют Азербайджану внедрить систему мер по предотвращению возникновения и развития опасных экологических ситуаций, а также их последствий, включая последствия, которые могут повлиять на будущее.

Национальные интересы в науке, культуре и духовности. Один из основных разделов Концепции национальной безопасности связан с наукой, культурой и моралью. Отношение президента Ильхама Алиева к работникам культуры, нашей культуре, национальному наследию, нашим традициям находится на высоком уровне. На первый план выходят его таланты чести, награждения, а также капитальные ремонты театральных зданий, шаги национальной музыки и мугама для защиты от чужеродных элементов. Он с особым вниманием относится к нашему родному языку, как и к общенациональному лидеру Гейдару Алиеву.

Защита и сохранение культурного и исторического наследия народа и его общечеловеческих ценностей, развитие его родного языка, самооценки и национальной гордости, интеллектуального потенциала и эффективного использования научного потенциала являются нашими основными национальными интересами в области науки, культуры и духовности сегодня.

Таким образом, национальная безопасность формируется на основе именно национальных интересов. Мы выделили приоритеты национальных интересов в различных сферах жизнедеятельности и определили работу, проделанную в этом направлении в целом. Принимая во внимание факты и реальность, можно сказать, что сегодня Азербайджан имеет сильные позиции и потенциал в области национальной безопасности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алиев Г. Наша независимость вечна / Г. Алиев. – В., 1997.
2. Конституция Азербайджанской Республики. – В., 2003.
3. Сборник законодательных актов Азербайджанской Республики. – В., 1999.
4. Аббасов Н. Доклад на 80-летию заседания Совета национальной безопасности / Н. Аббасов // Граница. – 17 апреля 1999 года.
5. Hans J. Morgentau. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Fifth edition / J. Hans. – New-York, 2003. – С. 34.
6. Гасанов А. Основные задачи, принципы и направления внешней политики Азербайджанской Республики / А. Гасанов. – Баку, 1998. – С. 23.
7. Алиев И. Цитаты и анализ / И. Алиев. – В., 2006.
8. Закон Азербайджанской Республики о национальной безопасности. – Баку, 2004.
9. Наджафов З. Проблемы национальной безопасности Азербайджана: взгляд / З. Наджафов // Международная жизнь. – 1998. – № 4. – С. 14.
10. Пириев А. Политическая стратегия и проблема национальной безопасности / А. Пириев // Бакинский государственный университет в 2005 году. – С. 544.
11. Waltz K.N. Man, the state and War: A Theoretical Analysis / K.N. Waltz. – New-York and London, 1999. – P. 19.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бабашева Санубар
Адыширин кызы

Биполярность в международной системе и ее внутренняя динамика

В статье дается анализ исторических этапов становления биполярной политической системы в мире. Международная система, исходя из возникших потребностей, предоставила исследователям необходимый им концептуальный подход, объединив межгосударственные отношения в единую структуру. Развитие международных отношений породило такие проблемы, как усложнение международной системы, необходимость выявления ее внутренних характеристик и, наконец, анализа различных форм этой системы. Сама международная система также представляет собой сложную конструкцию со своими законами, характеристиками и проблемами. Изучение международной системы, ее внутренних характеристик, формирования подгрупп, форм, динамики необходимо с точки зрения перспектив ее развития. Восполнение отдельных пробелов в международной системе обеспечивает целостность и единство системы. Политическая теория все более обогащается по мере изучения международной системы.

Ключевые слова: международная система, поляризация, биполярность, многополярность, баланс сил, альянс.

У статті дається аналіз історичних етапів становлення біполярної політичної системи у світі. Міжнародна система, виходячи з потреб, що виникли, надала дослідникам необхідний їм концептуальний підхід, об'єднавши міждержавні відносини в єдину структуру. Розвиток міжнародних відносин породив такі проблеми, як ускладнення міжнародної системи, необхідність виявлення її внутрішніх характеристик і, нарешті, аналізу різних форм цієї системи. Сама міжнародна система також являє

собой складну конструкцію зі своїми законами, характеристиками й проблемами. Вивчення міжнародної системи, її внутрішніх характеристик, формування підгруп, форм, динаміки необхідне з погляду перспектив її розвитку. Заповнення окремих прогалів у міжнародній системі забезпечує цілісність і єдність системи. Політична теорія все більше збагачується в міру вивчення міжнародної системи.

Ключові слова: міжнародна система, поляризація, біполярність, багатополлярність, баланс сил, альянс.

The article provides an analysis of the historical stages in the formation of the bipolar political system in the world. The international system, based on the arising needs, provided the researchers with the conceptual approach that they needed, combining the interstate relations in a single structure. The development of the international relations has given rise to such problems as the complication of the international system, the need to identify its internal characteristics and, finally, the analysis of the various forms of this system. The international system itself is a complex structure with its own laws, characteristics and problems. The study of the international system, its internal characteristics, the formation of subgroups, forms, and dynamics is necessary from the perspective of the system's development prospects. The replenishment of the individual gaps in the international system ensures the integrity and unity of the system. The theory is increasingly enriched with the study of the international system. Over time, the subgroups are formed that develop their own forms.

Key words: international system, polarization, bipolarity, multipolarity, balance of power, alliance.

УДК 320 (09)

Бабашева Санубар Адыширин кызы,
докторант кафедры международных отношений
Бакинского государственного
университета

Введение. Исследователи всегда нуждались в определенной структуре и методах с точки зрения анализа международных отношений. В системе международных отношений первой и одновременно самой известной формой является баланс сил. Баланс сил – одна из первых исторически сложившихся международных форм системы. Появление теории баланса сил вызвало представление и о поляризации. Государства в той или иной степени начали пытаться поддерживать равновесие в своих интересах. В результате эти попытки привели к понятию биполярности, которая рассматривалась на протяжении многих лет и которая всегда была по своей природе сложной, единой системой, с неопределенностью и неожиданными завершениями.

Цель и методы изучения проблемы. Изучение международной системы и ее отдельных форм всегда находилось в центре внимания теории международных отношений. Те или иные изменения в международной системе являлись причиной войн и трудноразрешимых конфликтов, а изменение формы международной системы всегда является результатом окончания той или иной войны. Изучение природы системы имеет особое значение для определения вероятного развития международных отношений и изучения прогнозов. К изучению проблемы привлекаются различные методы, в частности методы теории международных отношений, а также силовые методы, которые широко используются в системе, поскольку при этом основываются на ее природе.

Имеет особое значение рассмотрение и исследование ее глубинных корней, каждого элемента и его динамики.

Актуальность проблемы. Проблема развития международной системы, ее поляризации и форм всегда актуальна с точки зрения теории и практики международных отношений. Это подтверждает внимание представителей реализма и неореализма к международным системам и теориям поляризации. Изучение и анализ международной системы и ее форм будет способствовать устранению неопределенности в развитии международных отношений в будущем.

В многополюсной системе на мировой арене в наличии было двенадцать основных держав. К началу Второй мировой войны их осталось семь, а к концу войны – только две. В то время как некоторые слабели, другие восполняли этот пробел в свою пользу. Вторая мировая война положила конец многополюсной системе и породила двухполюсную систему [1, с. 85].

Уничтожение нацистской Германии и необходимость заполнить возникший вакуум привели к краху «Союза войны». В 1940 году, когда антигитлеровская коалиция установила союз, она выбрала не мир, а прекращение огня. Потому в ходе войны еще проявляли себя различные мнения и противоречия. Цели союзников были совершенно разными. Черчилль пытался помешать «Союзу войны» контролировать Центральную Европу [2, с. 140]. Сталин стремился компенсировать советские военные победы и лишения русского народа освобожденными территориями. Новый президент США, Г. Трумэн, ранее полагавшийся на наследие Рузвельта в деле «Союза войны», уже занял совершенно другую политическую линию. В результате в центре мира, в Европе, столкнулись две крупные державы. Как отмечал Генри Киссинджер, в 1940 году, когда Сталин устанавливал союз с западными государствами, он выбрал не мир, а прекращение огня.

Вскоре после окончания Второй мировой войны США и СССР начали противостояние в рамках холодной войны. В мировой системе, где сформировались две великие державы, они имели тенденцию проявлять недоверие к намерениям противоположной стороны и воспринимать в качестве угрозы даже оборонительные шаги. Соперничество между великими державами, когда их число удвоилось, стало еще более сложным. Согласно парадигме неореализма, роль государств в международной системе определяется их деятельностью [3, с. 120]. В период холодной войны позиции США и СССР определялись в соответствии с их политическими шагами. С этой позицией следует согласиться (имеется определенное сходство во внешней политике этих двух государств). Рассматривая деятельность США и СССР во время

холодной войны, можно заметить сходство их внешней политики во многих сферах. Ярким примером такого сходства была гонка вооружений и вмешательство во внутренние дела других стран [4, с. 650].

Война в Корее была самым ярким и самым важным примером столкновения между двумя полюсами. Именно Корейская война определила будущее и динамику развития двухполюсной системы. Соединенные Штаты и их союзники не ожидали, что коммунисты будут нацелены на стратегически и политически очень интенсивный и смешанный регион. Советский Союз, при турецко-греческом противостоянии в Средиземноморском регионе, открытых полетах над Берлином, вместо открытого столкновения с Соединенными Штатами, отступил. Доктрина сдерживания вероятности советского вторжения привела к доктрине Трумэна в Средиземноморском регионе и к созданию НАТО в Западной Европе.

28 июня 1950 года Америка была вынуждена пересмотреть доктрину сдерживания, столкнувшись с нападением коммунистического государства в регионе вне своей системы защиты, откуда Вашингтон год назад отозвал свои вооруженные силы. Обе страны, Северная и Южная Корея, оказались вне внимания США. Вскоре не очень опытные военные подразделения в Японии были направлены на помощь Югу, однако американская политическая и стратегическая доктрина не предполагала нападение [5, с. 113].

С другой стороны, Советский Союз, несмотря на то, что Соединенные Штаты захватили значительную часть азиатских земель, не считал это необходимым для небольшого полуострова. Фактически борьба в Корее была очень важна для США как одной из двух сверхдержав bipolarной системы. Красная армия, созданная в 1945 году в Восточной Европе и укрепляя, была усилена государственным переворотом в Чехословакии в 1948 году и в конце концов через гражданскую войну в Китае в 1949 году привела к власти правящие ныне силы. Продвижение коммунистических армий через нарушение международных границ было бы возвращением к мировой войне. Корея была стратегическим ключом для Северо-Восточной Азии. С другой стороны, захват Кореи означал коммунистическую угрозу Японии по другую сторону Японского моря и то, что вся Азия станет коммунистической.

Соединенные Штаты в Корее сражались под руководством генерала Дугласа Маккартура. Маккартур, в противовес политике обороны, принятой в Европе, разработал стратегию прыжка с острова на остров. С помощью этой стратегии японцы смогли переступить полосы, которые были достаточно сильными, захватив слабые

острова, в итоге из Австралии они достигли в течение двух лет Филиппинских островов. У США было три варианта выбора: стоя на 38-й параллели, установить статус-кво ante bellum, или двигаться на север, чтобы усмирить нападающих, или же объединить Корею вплоть до китайской границы.

Вмешательство китайской народной армии отодвинуло американские войска на юг от Сеула. Вмешательство Китая побудило США изменить свою цель и остановить нападение. Коммунисты захватили Сеул, это вдохновило Китай напасть на американские позиции на юге. Историческая ошибка Мао лишила его чести победить армию США через год после победы в гражданской войне. Война в очередной раз изменилась в пользу американских сил. Блокада Китая, бомбардировка военных баз в Маньчжурии, отправка «национальных» китайских войск из Тайваня в Корею – все это показывало стремление к полному миру за короткий срок. Правительство Трумэна отказалось признать поражение СССР и воздержалось от подготовки к крупной войне, отклонило предложения Макартура и отозвало генерала. В борьбе за мировое лидерство Соединенные Штаты успешно справились с каждым из двух испытаний. Корейская война сделала Европу и НАТО сильнее. Доктрина сдерживания Соединенных Штатов успешно прошла испытание войной. Политика постепенного изматывания противника способствовала этому [6, с. 140].

С другой стороны, Китай научился снова противостоять США, хотя в свое время он получил по этому поводу хороший урок. Вынужденная и неудовлетворительная помощь СССР ослабила китайско-советские отношения. Наибольшее поражение на войне потерпел СССР. В ходе войны Соединенные Штаты в три раза увеличили военные расходы, что позволило Атлантическому альянсу из политической коалиции превратиться в военную коалицию под командованием Америки, вооружиться Германией и восполнить брешь противостояния советским войскам в Центральной Европе.

Вскоре объявление Джамал Абдул Насира о национализации Суэцкого канала, реакция правительств Идена и Молле и поддержка Советским Союзом Египта стали причиной очередного (Суэцкого) кризиса среди членов двух блоков. В результате угрозы ядерным оружием от СССР Великобритания и Франция, которые ждали поддержки со стороны США, после отказа в ней не продолжили свою борьбу, однако кризис изменил существующие условия конкуренции и борьбы. Вследствие укрепления СССР на Ближнем Востоке члены Атлантического альянса, которые предполагали, что они всегда могут полагаться на поддержку США, уже начали думать о своей ядерной программе, в особенности Франция.

Отказ ближайших союзников от Соединенных Штатов потряс и правительство Аденауэра, а не только игроков Суэца. Решение Суэцкого кризиса в пользу СССР и Египта привело к изменению политического баланса в регионе. Прозападное действующее правительство Ирака было свергнуто, и появился один из самых консервативных арабских режимов. Смена режима в Ираке привела к созданию консервативного режима также и в Сирии.

Ослабление западных позиций на Ближнем Востоке, антизападные настроения в регионе, возможность потери региона привели к разработке в 1957 году доктрины Эйзенхауэра. Доктрина Эйзенхауэра предусматривала военную и экономическую помощь странам Ближнего Востока от США, чтобы предотвратить распространение коммунизма в регионе. Ливан, Пакистан, Ирак, Афганистан, Ливия, Тунис, Алжир, Израиль и, наконец, Турция и Греция приняли доктрину. Египет, Сирия и Иордания выступили против этой доктрины. Доктриной СССР, целью которой являлся захват стран Ближнего Востока, доктрина Эйзенхауэра рассматривалась как вмешательство милитаристских кругов американского монополистического капитализма во внутренние дела Ближнего Востока. СССР, который предложил мирный план для Ближнего Востока, потребовал от США, Великобритании и Франции не вмешиваться во внутренние дела региона, не строить альянсовые блоки в регионе и вывести иностранные войска. Соединенные Штаты и их союзники заявили, что западные обвинения СССР, который недавно вступил в Венгрию, были необоснованными [7, с. 255].

В 1958–63 годах Хрущёв послал ноту с требованием, чтобы США, Британия и Франция вывели свои войска из Берлина. Во время Берлинского кризиса, который закончился падением Берлинской стены, отношение США к СССР было далеким от доктрины сдерживания. Франция, недовольная суэцкой дипломатией США, утверждала, что Соединенные Штаты проводят слишком мягкую политику в отношении СССР. Президент Шарль де Голль, который пропагандировал идею независимой оборонной политики Франции, сказал в 1966 году, что страна выходит из состава НАТО. Этот шаг Франции вызвал сомнения в будущем НАТО и западного блока.

После Корейской войны члены биполярной системы снова столкнулись в Азии. Результаты войны во Вьетнаме для сверхдержав и региона были еще более тяжелыми. В случае достижения Кореей мира и безопасности, в этой войне были бы потеряны не только Вьетнам, но и Камбоджа, а также Лаос [8, с. 136].

В первые двадцать лет после Второй мировой войны Америка собрала рассыпанную мировую мозаику в мире и в качестве сверхдержавы стала формировать международный порядок, основанный

на собственных интересах. Были восстановлены Западная Европа и Япония, предотвращена коммунистическая угроза в Греции, Турции, Берлине и Южной Корее. Под эгидой Соединенных Штатов несколько государств получили мир, развитие, процветание и стабильность. Однако из-за стратегических ошибок в Индостане США оставили в тени свои успехи за последние двадцать лет. Подобная степень глобализации американских ценностей вызвала ряд проблем. При анализе внешнеполитической деятельности внимание обращается на причинно-следственные связи. В этом аспекте деятельность США в Индокитае противоречива с точки зрения ее интересов и целей.

Политика США не соответствовала также и «Realpolitik», вкладу XIX века. В XIX веке два близких союзника, Австрия и Россия, сражались за Балканы около немецких границ. Бисмарк, вмешавшись в кризис, сказал, что Балканы не так значимы, как один-единственный померанский солдат [9, с. 270].

Соединенные Штаты активно участвовали в войне во Вьетнаме на 17-й параллели в 1968–1973 годах от имени Южного Вьетнама, в борьбе против Северного Вьетнама и Советского Союза. Политика «вьетнамизации», которая была выдвинута с целью завершения участия США в войне, также не принесла никаких результатов. В 1970–1971 годах «теория домино» была частично реализована, Камбоджа и Лаос были утрачены во имя Северного Вьетнама. Наконец, в 1973 году администрация Никсона, которая не выдержала внутренних протестов, заключила мир с Северным Вьетнамом. Южный Вьетнам вскоре был захвачен силами Северного Вьетнама, тогда Соединенные Штаты отступили. Таким образом, вьетнамская дипломатия в Соединенных Штатах потерпела неудачу, несмотря на все политические, стратегические и военные меры. Опыт Вьетнама оставил глубокий след в психологии американцев. Он доказал, что экономическое преимущество Америки не является ключом ко всем «дверям» в международной системе. Во время войны во Вьетнаме США определили свои собственные границы. Вьетнамская война оказала негативное и позитивное влияние на будущую политику обоих полюсов. Соединенные Штаты предложили мир на Севере, в последний момент отступив от войны, чем приобрели определенную международную репутацию, но у СССР, поддерживавшего Север, также сильно пострадал имидж из-за коммунистических оккупаций, хотя его власть на региональной и международной арене усилилась.

Западные авторы подчеркивают, что когда США действовал в целях защиты статус-кво, Советский Союз был склонен к внешнему вмешательству. Однако когда мы рассматриваем события и процессы эпохи холодной войны, мы видим, что Соединенные Штаты, в общем-то, не отставали от СССР в вопросе иностранного вмешательства. Соединенные Штаты осуществляли военное вмешательство в целях защиты Китая, Кореи и Вьетнама как сателлитов. Аналогичным образом Советский Союз также вмешивался в политику Афганистана, Анголы, Мозамбика и Эфиопии [10, с. 66].

Выводы. Из вышеупомянутых соображений становится ясно, что после окончания Второй мировой войны в период холодной войны всегда существовала определенная конкуренция между двумя полюсами силы. Эта конкуренция иногда заканчивалась в пользу Советов, который представляли то западный, то восточный блок. В эпоху холодной войны четко раскрывается внутренняя динамика, природа и характер биполярности. Становится ясным, что в условиях существования двух полюсов конкуренция неизбежна, и противостояние должно быть разрешено в пользу одной из сторон.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Buzan B.G. International Systems in World history / B.G. Buzan. – Oxford, Oxford University Press, 2000. – 452 p.
2. Morgenthau H.J. Politics among Nations / H.J. Morgenthau // The Struggle for Power and Peace. – New York, Knopf Doubleday Press, 1948. – 489 p.
3. Lewis J.G. The Cold War / J.G. Lewis. – London, Penguin Books, 2006. – 333 p.
4. Kissinger H.A. Diplomacy / H.A. Kissinger. – New York, Simon&Schuster, 1994. – 939 p.
5. Cumings B. The Korean War / B. Cumings. – New York, Random House Press, 2010. – 320 p.
6. Kenneth N.W. Theory of International Politics / N.W. Kenneth. – California, Random House, 1979. – 251 p.
7. Nye J.S. The Future of Power / J.S. Nye. – New York, Public Affairs, 2011. – 320 p.
8. Geller D.S. Nations at War: A Scientific Study of International Conflict \ D.S. Geller, D.J. Singer. – Cambridge University Press, 1998. – 242 p.
9. Kegley C.W. The Global Future: A Brief Introduction to World Politics / C.W. Kegley, G.A. Raymond. – California, Wadsworth Publishing, 2005. – 386 p.
10. Herring G.C. America's longest war: The United States and Vietnam 1950–1975 / G.C. Herring. – New York, McGraw-Hill, 1979. – 384 p.

Головка І.К.

Підходи до інтерпретації дефініцій «регіоналізація» і «парадипломатія» у сучасному науковому дискурсі

У дослідженні аналізуються процеси регіоналізації та парадипломатії з позиції видатних вчених-політологів. Розглядаються підходи до визначення та функціонування зазначених процесів у сучасному науковому дискурсі. У статті зроблено акцент на існування різних шкіл, які вивчали процеси регіоналізації та феномен парадипломатії.

Ключові слова: регіоналізація, парадипломатія, глобалізація, субнаціональний актор, транскордонне співробітництво.

сделан акцент на существовании различных школ, изучающих процессы регионализации и феномен парадипломатии.

Ключевые слова: регионализация, парадипломатия, глобализация, субнациональный актор, трансграничное сотрудничество.

In this study, the processes of regionalization and paradiplomacy are analyzed from the position of well-known political scientists. The approach to the definition and functioning of these processes in contemporary scientific discourse is considered. This article is focused on the existence of different schools, which study the processes of regionalization and the phenomenon of paradiplomacy.

Key words: regionalization, paradiplomacy, globalization, sub-national actor, cross-border cooperation.

УДК 327

Головка І.К.,
аспірант кафедри міжнародних відносин
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

В исследовании анализируются процессы регионализации и парадипломатии с позиции известных ученых-политологов. Рассматриваются подходы к определению и функционированию указанных процессов в современном научном дискурсе. В статье

Постановка проблеми. У сучасному науковому дискурсі існує плюралізм думок, що спричиняє бурхливі академічні дискусії між представниками різних наукових шкіл щодо інтерпретації різних суспільно-політичних явищ, які розглядаються крізь призму різних підходів. Варто відмітити, що дослідження міжнародних відносин залишаються тією дослідницькою сферою, котрій притаманна критика наявних наукових підходів та перманентний пошук нових підходів. Пов'язано це з тим, що об'єкт дослідження міжнародних відносин не є статичним, він знаходиться у процесі постійних змін. Сукупність теоретичних підходів у дослідженні міжнародних відносин являє собою досить мозаїчний конгломерат.

Аналіз досліджень і публікацій. На сучасному етапі у світовому науковому середовищі все більшого значення набувають такі глобалізаційні компоненти, як регіоналізація та парадипломатія. Британський вчений-політолог М. Кітінг приділяє особливу увагу новим можливостям та перспективам розвитку регіоналізму на сучасному етапі [2]. Вчений-регіоналіст А. Макаричев інтерпретує регіоналізм з точки зору конструктивізму й аналізує його структуру та ідентичності [4]. Моделі та особливості реалізації міжнародних зв'язків регіонів, їх характеристика й особливості досліджуються в роботах дослідника міжнародних відносин О. Плотнікової [5; 6]. Аспект розвитку процесів регіоналізації в межах Північної Європи було розглянуто в роботах політолога-регіоналіста О. Шлапеко [9]. Питання, пов'язані з процесами парадипломатії, їх характеристикою, особливостями та зв'язком із процесами регіоналізації, досліджено в роботах відомих вітчизняних та закордонних вчених-політологів Т. Грачевської, М. Кітінга, А. Лекура, та А. Вендта [1; 13; 15; 19].

Мета дослідження – розглянути підходи до аналізу та інтерпретації процесів регіоналізації та парадипломатії у сучасному науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Традиційно міжнародні відносини досліджувалися з точки зору реалізму та ідеалізму. В той же час, з 1980-х рр. минулого століття в міжнародно-політичній теорії з'являються сумніви щодо ефективності методу, в основу якого закладена віра в раціональне знання, та можливості виявлення найвиразніших тенденцій міжнародного розвитку. З того часу починають активно залучатися нові підходи, такі як: неореалізм, неолібералізм, функціоналізм, конструктивізм та інші.

Останнє десятиріччя ХХ і початок ХХІ ст. стали періодом бурхливого розвитку конструктивізму – нової течії в міжнародно-політичній науці. Видатними представниками цього напрямку виступають Н. Онуф, К. Реус-Сміт та А. Вендт [12; 18; 19]. Увага, яку конструктивісти приділяють тому, що вони називають со-constitution, тобто взаємне формування інститутів і агентів, пріоритет, який вони віддають конститутивним функціям правил і норм над регулюючими, – все це має досить серйозні підстави для інтерпретації міжнародних відносин. Тобто конструктивісти припускають імовірність змін у фундаментальних засадах функціонування міжнародних відносин і світової політики.

Згідно з конструктивізмом, поки планета інституційно розділена на держави, вони, як міжнародні актори, збережуть свою особливу роль у світовій політиці. Однак незважаючи на це, не можна стверджувати, що держави добре справляються зі своїми завданнями (забезпечення безпеки і добробуту громадян, індивідуальних прав і свобод та ін.), а навпаки, стає зрозуміло, що держава як форма

політичної організації в цілому все очевидніше демонструє свою дисфункцію. Разом із тим, конструктивісти вважають, що впливовими акторами можуть виступати не тільки національні держави, а також і регіональні утворення, політичні, професійні та інші еліти, мережі неурядових організацій, експертні співтовариства, соціальні рухи, приватні особи та ін., звертаючи увагу на необхідність врахування, збільшення кількості механізмів зміни міжнародних відносин. Останні в результаті призвели до виникнення та поширення таких понять, як субнаціональний актор, регіон та регіоналізація. В рамках даного дослідження особливий інтерес викликає саме тлумачення конструктивістами в цілому поняття «регіон» та їхня оцінка причин виникнення субнаціональних акторів та їх діяльність на міжнародній арені.

Аналізуючи регіон як одного із гравців на міжнародній арені, варто, насамперед, визначити сутність поняття «регіон» та геополітичні, геоекономічні й дипломатичні інтереси країн світу з відповідними механізмами їх реалізації. Якщо об'єктом вивчення загальної регіоналістики є «регіон як самостійна просторово-географічна, адміністративно-територіальна, інституціонально-політична, дипломатична, економічна, соціальна, історико-культурна, етнічна і демографічна величина» [6], то об'єктом міжнародно-політичної регіоналістики є регіональна державна політика і дипломатія, а також політична сфера регіональних спільностей.

Предмет міжнародно-політичної регіоналістики пов'язаний із закономірностями становлення та розвитку політичної влади в регіонах, взаємного впливу державної політики на регіони і політики регіонів – на державу, а також із закономірностями функціонування політичної сфери життя регіональної спільності [1]. Одним із найбільш яскравих проявів регіоналізації стала тенденція зростання ролі субнаціональних акторів у міжнародних і дипломатичних системах, чому присвячують свої роботи Іво Духачек та П. Солдатос.

У теоріях міжнародних відносин міжтериторіальне співробітництво і регіональна інтеграція розуміються по-різному. У класичних теоріях, таких як реалізм та лібералізм, внутрішньодержавні регіони не визнаються акторами міжнародних відносин, а процеси міждержавної інтеграції найчастіше аналізуються з позицій функціоналізму і міжурядового підходу. З точки зору функціоналістів, парадипломатія – це регіональна реакція на імперативи глобалізації та економічної взаємозалежності [9]. На думку одного з найбільш радикальних вчених-гіперглобалістів К. Омає, з огляду на невблаганний занепад держав-націй вони замінюються регіонами-державами [17]. Це означає, що динамічні субнаціональні економіки виявляються більш функціональними в цьому новому циклі глобальної економіки. Також,

на думку К. Омає, коріння занепаду національних держав лежить в їх нездатності сприяти зростанню, соціальному добробуту та його розподілу, а також у нездатності контролювати обмінні курси і захищати ринки капіталу [17]. Економічна і технологічна глобалізація заохочує самоврядні територіальні утворення проводити певну політику, захищаючи і просуваючи власні інтереси, цінності та ідентичність, а також сприяти глобальним цілям солідарності, миру, розвитку або культурного плюралізму [16]. Глобалізація відкриває для регіонів можливість побудови зовнішньої політики з урахуванням специфіки розвитку кожної території та сприяє оптимальному проведенню зовнішньої політики, збільшенню потужності держави на світовій арені. Під впливом глобалізації відбувається зростання самостійності регіонів, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності в цілому.

Зміна світового устрою в 1980-1990-х рр. стало причиною зміцнення процесів регіоналізації, що супроводжується розширенням міжурядових організацій, таких як ЄС, створенням міжнародних організацій, пошуком нових інструментів реалізації транскордонних контактів. Саме в цей час діяльність субнаціональних одиниць привертає увагу представників теорії конструктивізму, дослідників північноамериканської та європейської шкіл парадипломатії, а потім – і неолібералів. Відмітною спільною рисою представників цих підходів є сприйняття субнаціональних акторів як повноправних, відносно самостійних учасників міжнародного співробітництва.

В умовах «фрагментації зовнішньополітичної діяльності» [5] значний інтерес представляє діяльність «гібридних» форм недержавних акторів, до яких слід відносити глобальні міста і внутрішньодержавні регіони або регіони-держави [8]. Внутрішньодержавні регіони можуть займати прикордонне розташування і утворювати транскордонні регіони з прикордонними територіями сусідньої держави. Такі транскордонні структури виявляють сьогодні найбільшу активність у вирішенні регіональних та глобальних питань, прагнучи, таким чином, адаптуватися до зовсім іншої політичної реальності і знайти новий політичний статус. Як справедливо у зв'язку з цим зазначає вчений-політолог, що займається дослідженням питань регіоналізації, Ю. Царікаєв, «посилення ролі регіонів у сучасному світі дає підставу говорити про можливість появи в їх особі нових політико-територіальних утворень і становлення їх як суб'єктів регіональної економічної політики і міжнародних відносин» [7]. Отже, регіони «нарошують експансію поза державою, ставлячи перед собою амбітні економічні, культурні та політичні завдання», стаючи «менш керованими в рамках національних економік», маючи всі стимули конкурувати з державою на європейському і світовому ринках [9].

Ключовим механізмом входження субнаціональних акторів в міжнародні відносини виступає парадипломатія. Парадипломатія є відносно новим поняттям у світовій політиці, проте, як зазначає Дж. Розенау, вона демонструє стійку тенденцію поділу міжнародної політики на «два світи» – державних і недержавних акторів [8]. Парадипломатія проявляється в активізації діяльності субнаціональних акторів, тобто внутрішньодержавних, прикордонних регіонів на світовій арені, при цьому кожен з них орієнтується на тісні зовнішньоекономічні, політичні, культурні та інші зв'язки з різними закордонними країнами і має свої специфічні форми представлення на міжнародній арені [12].

У вітчизняній та закордонній літературі відомий постулат про те, що «демократія в цілому сприяє скороченню розміру юрисдикцій» [3]. Зазвичай демократизація та лібералізація ведуть до адміністративної та урядової децентралізації в національних державах. Отже, парадипломатія більш поширена у країнах, в яких є ринкова економіка, демократично обраний державний уряд, обраний субнаціональний уряд і чиновники місцевих органів влади, а також є конкуруючі політичні партії та механізми захисту прав людини, включаючи право власності.

Дослідники міжнародних відносин дотримуються різних точок зору під час вивчення феномена «парадипломатії» як різновиду політичної комунікації, зміст якої проявляється в самостійній міжнародній діяльності, здійснюваній регіональною владою для досягнення своїх політичних, економічних, культурних або інших цілей в рамках взаємодії з іноземними державами чи регіонами [13]. Така міжнародна діяльність може підтримувати, доповнювати, коригувати та дублювати національно-державну дипломатію, а іноді й суперечити їй.

Вчений-регіоналіст О. Кузнецов зазначає, що залежно від рівня іноземного актора, з яким має відносини субнаціональна одиниця, парадипломатична діяльність виражається в трьох формах: прикордонного співробітництва (формальна/неформальна взаємодія між прилеглими регіонами сусідніх країн), міжрегіонального (транскордонного) співробітництва (контакти несуміжних регіонів різних країн), транснаціонального співробітництва (контакти субнаціональних урядів однієї держави з регіонами географічно віддалених країн або прями контакти з іншими державами), кожна з яких представляє собою трирівневу систему, тому що мета і функціональні мотиви суб'єктів парадипломатії можуть відрізнятися [3].

Так, перший рівень зачіпає економічну сферу, при цьому міжнародна діяльність субнаціональних акторів спрямована на формування міжнародної присутності в регіоні шляхом залучення іноземних інвестицій, залучення міжнародних компаній

в регіон, розширення ринків експорту власних товарів. Даний рівень парадипломатії не має вираженої політичної мотивації, так само як і цивілізаційно-культурної мотивації. Головним мотиваційним стимулом є міжнародна економічна конкуренція та забезпечення економічних інтересів.

Другий рівень парадипломатії має на увазі розвиток співробітництва в різних областях, таких, як освіта, наука, культура, інноваційні технології, що проявляється у створенні різного роду двосторонніх і багатосторонніх об'єднань, здійснення культурних і освітніх обмінів, науково-технічного співробітництва.

Третій рівень включає політичні мотиви розвитку співпраці. В даному контексті діяльність субнаціональної влади спрямована на розвиток певного кола міжнародних відносин з метою утвердження культурної унікальності, політичної автономії і національного характеру спільноти, що вони представляють.

Розглядаючи парадипломатію як трирівневу систему, слід, проте, відзначити її комплексний характер. Часто першорядним мотивом розвитку співпраці виступає саме економічний рівень відносин, однак у подальшому соціально-культурні та політичні мотиви набувають не меншої значимості.

Основними мотивами парадипломатичної діяльності, на думку представника північноамериканської школи Іво Духачека, є політика, економіка, культура та екологія [10]. Політичні мотиви можуть бути спрямовані не тільки на залучення уваги центральної влади і міжнародного суспільства, але й носити сепаратистський характер. Американський дослідник Дж. Кінкайд підкреслює, що вирішення проблеми сепаратизму полягає не у придушенні міжнародної активності регіону, а в першочерговому вирішенні внутрішньодержавних протиріч. Умовою ефективною регіональної політики центру стають демократичні механізми її реалізації, які передбачають «відповідність проведених заходів інтересам і очікуванням регіональних спільнот» [14].

Міжнародна активність регіонів залежить від їх структурних можливостей (внутрішньодержавних і міжнародних), які можуть змінювати мотиви та стратегії регіонів. Внутрішньодержавні можливості мають на увазі рівень автономії, який визначається формою державного устрою, конституцією й іншими нормативно-правовими документами. До класифікації внутрішньодержавних можливостей слід додати географічне положення і ресурси регіону (природні, трудові, економічні та ін.). До міжнародних можливостей регіонів британський вчений М. Кітінг відносить глобалізацію, ускладнення міжнародних відносин і зниження ролі держави: «капітали, товари, послуги і, в меншій мірі, люди знайшли мобільність, їх неможливо утримувати в межах однієї держави» [2].

Автор терміну «парадипломатія» Іво Духачек стверджував, що субнаціональна влада для проведення своєї політики на міжнародній арені використовує певні механізми («канали участі»): відкриття постійних представництв регіонів, ділові поїздки за кордон і участь в конференціях представників місцевих органів влади, проведення міжнародних торговельних і промислово-інвестиційних виставок [13]. М. Кітінг, в свою чергу, поділив канали участі на дві форми міжнародної взаємодії – двостороннє партнерство і міжрегіональну мережеву співпрацю. Двостороннє партнерство реалізується між регіонами, штучно розділеними кордонами, а міжрегіональна співпраця в мережі здійснюється регіонами без спільного кордону, але зі схожими цілями і завданнями розвитку місцевої громади та регіональної економіки. Головний механізм реалізації мережевої співпраці – створення міжрегіональних асоціацій, які стають майданчиком для спілкування та знаходження контактів. Виходячи з ідей британського політолога М. Кітінга, під час аналізу відносин між центром і регіонами необхідно звертатися до правових і політичних чинників взаємин, віддаючи перевагу останнім, шляхом спостереження за «зміною ставлення до парадипломатії при зміні регіональних еліт» [2].

Представник теорії парадипломатії А. Лекур вказує на відсутність теоретичних пояснень «методів створення акторів світової політики, факторів, що впливають на їх поведінку і формулювання стратегії міжнародної діяльності» [15]. Теорія конструктивізму істотно доповнює концепцію парадипломатії. У центрі конструктивістській парадигми – взаємодія агентів (акторів), головним чином, держав, що створюють соціальну реальність в макро- і мікроструктурному середовищі, тобто на глобальному і регіональному рівні. Виходячи із системного підходу, в транскордонному співробітництві (мікроструктурний рівень) можна виділити наступні його елементи: внутрішньодержавні регіони і міста, внутрішню структуру – міжрегіональні зв'язки, зовнішню структуру – взаємодію між державами (макроструктурний рівень). На активність міжнародного співробітництва регіонів впливають різні мікро- і макроструктурні фактори зовнішнього середовища. [16]. Норми міжнародного права, що регулюють транскордонне співробітництво, основні принципи співпраці в рамках регіональних організацій, інструменти підтримки транскордонного співробітництва утворюють групу макроструктурних факторів.

Американський конструктивіст А. Вендт у своїх дослідженнях вказує, що «характер міжнародного життя визначається переконанням і очікуванням, які агенти мають один про одного, і це встановлюється соціальними, а не матеріальними структурами» [19]. У понятті «агент» відбивається соціальний

і культурний контроль системи над індивідами та/або соціальними спільнотами, та роль, яку вони прагнуть (свідомо чи несвідомо) грати відповідно до очікувань оточуючих, заснованими на соціальному статусі агента [18].

Як зазначає дослідниця транскордонної регіоналізації Е. Шлапекко, отримання статусу агента відбувається через соціалізацію, інтернаціоналізацію і культурний відбір. Стосовно формування транскордонних регіонів це виглядає наступним чином [9].

Соціалізація – включення регіонів у систему взаємовідносин усередині міжнародного суспільства за допомогою як переконання, так і «нормативного тиску» [8]. Регіональній інтеграції сприяє і процес вестернізації, який має на увазі адаптацію західних норм, рішень, цінностей через інституційну співпрацю між національними та субнаціональними акторами [1]. До норм, що регулюють способи поведінки, можна віднести міжнародні угоди і конвенції, правила участі в субрегіональних організаціях, якими є, наприклад, Мадридська конвенція 1980 року, Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року. Конструктивісти описують соціалізацію за допомогою таких понять, як «інтерсуб'єктивність» (загальне розуміння, єдність ідей в області міжнародних відносин) та «ідентичність» (самопредставлення, самосприйняття і відміну себе від іншого) [9].

Одним з найважливіших для конструктивістського підходу є співвідношення понять інтересу та ідентичності агента. Поняття про інтереси та вподобання агентів дають ідентичності, які відображаються в соціальних подіях, нормах і процесах.

Формування регіональної ідентичності – одна з основ «нового регіоналізму» та найвищий ступінь регіональної інтеграції за шкалою європейського політолога Б. Хеттне [11]. Ідентичність формується в результаті повсякденної практики і контактів між індивідуумами різного рівня – від професійних політиків до простих жителів. Процеси регіоналізації окремих держав пов'язані не стільки з економічними і політичними претензіями влади, скільки з культурною самоідентифікацією, збереженням традицій на даній території.

Вчений-політолог А. Макаричев розвиває концепцію «м'якого регіоналізму», згідно з якою істотний вплив на процес конструювання ідей і формування інституційної структури регіону має «епістемологічне співтовариство» [4]. Відповідно до теорії соціального капіталу «наявність сильної регіональної ідентичності сприяє економічному процвітанню» [17]. Однак створення регіональної ідентичності часто пов'язане з появою націоналістичних рухів і сепаратистських тенденцій. Як вважає французький науковець А. Лекур, націоналізм є найбільш важливим фактором, що визначає

парадипломатію: «регіони із сильними націоналістичними рухами з більшою ймовірністю створять міжнародний імідж» [15].

Щодо культурної складової, то еволюція агентів міжнародної системи супроводжується «культурним відбором» у формі імітації (одностороннього відтворення) успішного досвіду або навчання (двостороннього процесу, що вимагає взаємодії між джерелом досвіду і реципієнтом) [6]. У транскордонне співробітництво культурний відбір проходить через реалізацію проектів, створення спільних стратегій розвитку. Навчання може виражатися в участі регіонів у міжнародних організаціях, таких, як Рада міністрів північних країн або Баренц-регіону. Подібного роду організації акумулюють у собі інтелектуальний капітал, залучаючи до роботи експертне і наукове співтовариство. Обмін даними, проведення круглих столів і робочих зустрічей дозволяє знаходити рішення спільних проблем, а потім застосовувати напрацювання в регіонах. Важлива роль у цьому процесі відведена інститутам, кодифікованим у формальних нормах і правилах, але які мають мотиваційну силу тільки внаслідок соціалізації акторів та їх участі в колективному знанні [1]. До таких інститутів слід віднести: офіційні відносини на основі угод, діяльність робочих груп, євро регіонів та транскордонних регіонів. Подібні інститути мають правосуб'єктність і легітимність в очах інших учасників міжнародної взаємодії.

Більшість регіонів, що існують на сучасній міжнародній арені – це функціональні регіони, складові частини яких спочатку не обов'язково були схожі одна з одною, а їх створення передбачало досягнення взаємодії та доповнення територіальних компонентів через інтеграцію. Безумовно, формування в регіоні ціннісної єдності, міцних комунікаційних зв'язків, зниження економічних диспропорцій сприяють створенню й укріпленню міжнародного порядку і безпеки. На сьогодні існує тенденція делегування значної частини владних повноважень субнаціональним регіонам та регіонам, які виникли внаслідок транскордонного співробітництва. Така тенденція визначається як особливий тип дипломатії – парадипломатія. Своєчасне виникнення та ефективна діяльність парадипломатії, що з'явилась разом із процесами регіоналізації, та їх безпосередній взаємозв'язок можна трактувати як відповідь на процеси інституціоналізації, глобалізації та регіоналізації, а самі процеси регіоналізації слід вважати чинником появи парадипломатії. Також варто зазначити, що парадипломатія використовує інструментарій, який не має суттєвих відмінностей від інструментарію класичної дипломатії. Основні підходи та механізми діяльності акторів пара дипломатії, спрямовані на мобілізацію регіональних ресурсів, цілком себе виправдовують і сприяють реалізації ініціатив, покликаних забезпечити інтереси регіонів та їхніх громадян у сфері зовнішніх відносин.

Висновки. Отже, науковий дискурс парадипломатії в політичній науці зародився на початку 1980-х років, і, головним чином, пов'язаний з появою інституційно згуртованих груп вчених, які досконально стали вивчати феномен участі регіональних урядів у міжнародних відносинах. Необхідно відзначити, що північноамериканські дослідники Іво Духачек, Дж. Кінкайд, А. Вендт створили значний масив теоретико-методологічних праць з питань парадипломатії, зробивши її одним із важливих напрямів у сучасній політичній науці, адаптували існуючий категоріальний апарат під потреби дослідження, що використовується для опису даного феномена, вказали перспективні орієнтири для наукових пошуків. Незважаючи на те, що лідерами і законодавцями парадипломатичних досліджень, безумовно, є американські політологи, європейські вчені також звернули серйозну увагу на питання вивчення парадипломатії в середині 1990-х років. Європейські дослідники М. Кітінг, Б. Хеттне, А. Лекур зверталися у своїх працях до проблеми участі субнаціональних акторів у міжнародних відносинах у рамках своїх дослідницьких пошуків. У свою чергу, застосування конструктивістського підходу в аналізі діяльності субнаціональних одиниць допомагає інтерпретувати їхню поведінку й оцінити переваги від прийняття певних зовнішньополітичних рішень. Також не можна обійти стороною велике значення робіт вітчизняних політологів, які також розглядали поняття «регіоналізація» та «парадипломатія» через призму національних інтересів та з урахуванням національних особливостей. Звичайно, потрібно відзначити певні відмінності в роботах усіх вищезазначених вчених, котрі стосуються географії досліджень, на яких вони фокусували свою увагу, однак це докорінно не змінило наукові концепції, що розглядаються, а навпаки – наповнило академічне розуміння даних понять розмаїттям ідей та особливостей у рамках дослідницьких робіт, присвячених проблематиці регіоналізації та парадипломатії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грачевська Т.О. Парадипломатія як складова процесів регіоналізації на сучасному етапі / Т.О. Грачевська // Грані. – 2014. – № 12. – С. 77–82.
2. Китинг М. Новые возможности регионализма / М. Китинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/number/n_11153
3. Кузнецов А.С. Дискурс парадипломатии / А.С. Кузнецов // Дискурс-Пи. – 2010. – № 1–2. – С. 353–354.
4. Макарычев А.С. Регионализм глазами конструктивизма: агенты, структуры, идентичности / А.С. Макарычев // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. – 2010. – № 3. – С. 137–150.
5. Плотникова О.В. Международные отношения государств и международные связи регионов государств: общее и особенное / О.В. Плотникова // Власть. – 2014. – № 12. – С. 66–69.

6. Плотникова О.В. Международные связи регионов государств: характеристика и особенности / О.В. Плотникова, О.Ю. Дубровина. – М. : Норма, Инфра-М, 2016. – 192 с.
7. Циватий В.Г. Глобалізація та європейська регіональна політика: історичні імперативи і сучасність / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2012. – С. 20–26.
8. Цыганков П. О содержании термина «международный актер»: вклад социологии / П. Цыганков // Материалы 4-го конвента РАМИ «Пространство и время в мировой политике и международных отношениях». – М., 2007. – С. 30–42.
9. Шлапек Е.А. Конструирование региональной идентичности в Северной Европе: институты и инструменты / Е.А. Шлапек // Человек. Сообщество. Управление. – 2015. – С. 27–38.
10. Duchacek I. Perforated Sovereignities: towards a typology of new actors in International relations / I. Duchacek // Oxford University Press, – 1990. – P. 1–34.
11. Hettne B. The Europeanization of Europe: endogenous and exogenous dimensions / B. Hettne // Journal of European Integration. – Vol. 24. – № 4. – P. 325–340.
12. Jepperson R. Norms, Identity and Culture in National Security / R. Jepperson, A. Wendt, P. Katzenstein // The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics. – N.Y., 1996. – P. 33–75.
13. Keating M. Paradiplomacy and regional networking / M. Keating [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.forumfed.org/libdocs/ForRelCU01/924-FRCU0105-eu-keating.pdf>
14. Kincaid J. Foreign relations of Sub-national Units. Constituent Diplomacy in Federal Systems / J. Kincaid // Federalism in a Changing World, Learning from Each Other: Scientific Background, Proceedings, and Plenaries of the International Conference on Federalism. – P. 132–168.
15. Lecours A. Paradiplomacy: Reflections on the Foreign Policy and International Relations of Region / A. Lecours // International Negotiation. – 2002. – Vol. 7. – P. 91–114.
16. Lecours A. When Regions Go Abroad: Globalization, Nationalism and Federalism/A. Lecours [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.pinkcandyproductions.com/portfolio/conferences/globalization/pdfs/lecours.pdf>
17. Putnam R. Making democracy work. Civic traditions in modern Italy / R. Putnam // Princeton University Press. – 1993. – P.1–24.
18. Wendt A. Social theory of international politics / A. Wendt // Cambridge University Press. – 1999. – P. 8–15.
19. Wendt A. Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics / A. Wendt // International Organization, 1992. – Vol. 46(2). – P. 391–425.

Єремєєва І.А.

Проблеми трансформації міжнародних збройних конфліктів у сучасному світі

*У статті аналізуються причини та на-
прями трансформації сучасних міжнарод-
них збройних конфліктів. Досліджуються
особливості інтернаціоналізованих та
асиметричних конфліктів. Розкривається
вплив міжнародних акторів на розвиток
конфліктів.*

Ключові слова: міжнародний конфлікт,
збройний конфлікт, асиметрична війна, ін-
тернаціоналізація конфлікту, міжнародна
безпека.

*В статье анализируются причины и на-
правления трансформации современных
международных вооруженных конфликтов.
Исследованы особенности интернациона-
лизированных и ассиметричных конфлик-*

*тов. Раскрывается влияние междунаро-
дных акторов на развитие конфликтов.*

Ключевые слова: международный кон-
фликт, вооруженный конфликт, ассиме-
тричная война, интернационализация
конфликта, международная безопасность.

*The article analyzes the causes and directions
of the transformation of contemporary interna-
tional armed conflicts. The article investigates
the features internationalized and asymmetric
conflicts. The influence of international actors
on the development of conflicts is revealed.*

Key words: international conflict, armed con-
flict, asymmetrical warfare, internationaliza-
tion of the conflict, international security.

УДК 327.5

Єремєєва І.А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та
міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля

Традиційне трактування системи міжнародних відносин довгий час спиралося на інтерпретацію понять війни та миру між державами. Протягом ХХ ст. міждержавні угоди та норми міжнародного права, що мали відношення до проблем безпеки, регламентували процедури ведення війн, правила оголошення війни та підписання миру. Усі форми збройних зіткнень між державами визначалися терміном «війна», юридичний статус якого був підтверджений міжнародно-правовими актами. Конфлікти, що не мали статусу війни, взагалі залишалися поза увагою міжнародного співтовариства. Конфлікти постбіполярної міжнародної системи мають відмінні, якісно нові характеристики у порівнянні з конфліктами епохи холодної війни, що актуалізує задачу визначення природи цих конфліктів з метою прогнозування їх можливих наслідків та винайдення шляхів та методів ефективного вирішення та запобігання збройного протистояння у сучасному світі. Особливої уваги заслуговує якісний контекстний аналіз параметрів, форм та особливостей перебігу збройних конфліктів.

Міжнародні збройні конфлікти, їх типологія та сутнісні характеристики є предметом досліджень зарубіжних та українських науковців. Проблеми еволюції постмодерних конфліктів розкриті в роботах К. Грея, І. Геррман, Б. Бузан; глобалізаційні процеси та їх вплив на трансформацію міжнародних збройних конфліктів аналізуються в роботах П. Кемпбел, В. Леонова, Г. Луцишин, С. Сірого; проблемам вирішення конфліктів присвячена робота Т. Пфаннера. Зважаючи на певну дефрагментацію наукових досліджень, присвячених конфліктам у міжнародній системі, **метою** даної статті є визначення типів сучасних міжнародних збройних конфліктів та комплексна оцінка тенденцій їх розвитку на глобальному та регіональному рівнях.

Процеси трансформації міжнародних збройних конфліктів характеризуються дослідниками як «постмодерністські, поглибленні, деструктивні»

[3], що підкреслює різноманітність та новизну їх форм у світовій політиці. Незважаючи на значне посилення рівня конфліктогенності сучасних міжнародних відносин, ймовірність безпосередніх глобальних збройних конфліктів між провідними державами залишається низькою. Це пояснюється невідповідністю масштабів втрат та виграшу для гіпотетичного переможця такого конфлікту в умовах поглиблення економічної та інформаційної взаємозалежності між ключовими акторами міжнародних відносин глобалізованого світу.

Разом з тим, продовжується суперництво з використанням непрямих засобів та збройних локальних конфліктів за політичне та економічне домінування – як у світі в цілому, так і в окремих регіонах: держави змагаються за отримання військово-технічних переваг з метою тиску та просування власних національних інтересів. Характеризуючи конфліктний потенціал сучасної системи міжнародних відносин, англійський дослідник Майкл Хенлон називає класичні міждержавні війни «застарілими» [4, с. 42–46]. Серед причин втрати значення класичних війн у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. доцільно виділити: зміни у сфері ядерного озброєння, подолання анархічності альянсу країн Заходу, збільшення кількості демократичних країн, втрата значимості чинника захоплення нових територій для економічного зростання держави. Якщо у ХХ ст. причинами зіткнень між державами були ідеологічні розбіжності, колонізаційні та деколонізаційні процеси, реалізація геостратегічних та гегемоністських інтересів, то в сучасній системі міжнародних відносин переважають війни між регіональними державами, політизовані конфлікти меншості в атомізованих суспільствах Близького Сходу, Центральної Азії, Африки.

У сучасній світовій політиці, що характеризується нестійкими коаліціями та союзами, державні та недержавні актори взаємодіють в умовах поєднання різноманітних конфліктів. Нові тенденції

у міжнародних збройних конфліктах спричинені глобалізаційними процесами сучасного світу, адже, незважаючи на певні тенденції регіоналізації, саме глобалізація визначає характер сучасних міжнародних відносин та має своїми наслідками, з одного боку, посилення взаємозалежності країн світу, а з іншого – зростання кризових явищ у світовій економіці і, як наслідок, загострення політичної ситуації та рівня конфліктності.

Український дослідник С. Сірий, аналізуючи локальні війни та воєнні конфлікти в умовах глобалізації, зауважує на переважанні стратегії «непрямих дій» у новітніх міжнародних конфліктах. Під останньою розуміється «досягнення перемоги без ведення (по можливості) збройної боротьби у звичайному розумінні», що визначається «комплексним використанням методів економічного та інформаційного тиску на противника в поєднанні з операціями спецслужб, військовими загрозами і демонстраціями військової могутності» [10, с. 145].

З початку 1990-х років має місце стійка тенденція до зменшення загальної кількості конфліктів за участю держави, особливо це твердження стосується конфліктів, які мали виключно міждержавний характер. Традиційно до міждержавних конфліктів відносяться прикордонні зіткнення між Індією та Пакистаном, суперечки між Північною та Південною Кореєю, конфлікт між Еритреєю та Ефіопією (1998–2000 р.). Конфлікт навколо Косова, що отримав глобальний характер, і в який були залучені значні міжнародні сили, пов'язаний з внутрішньодержавним протистоянням між Белградом та косовськими албанцями і не вважається міждержавним конфліктом. Починаючи з 2004 р., у світовій політичній системі не зафіксовано жодного міждержавного конфлікту. Не можна констатувати повної відсутності нових міждержавних конфліктів, до того ж в окремих випадках війна, що ведеться між державами, опосередковано може трактуватися як міжнародний збройний конфлікт. Зокрема, події на Донбасі, анексія Криму є складовою глибоких геополітичних суперечностей між Україною та Російською Федерацією, але даний конфлікт не отримав юридичного закріплення, його інституалізація має політичний характер.

Зменшення чисельності міждержавних конфліктів часто пояснюють зростанням результативності міжнародної миротворчості. Але, незважаючи на певний прогрес у цій галузі, процес мирного урегулювання конфліктів має значні проблеми. Британська дослідниця Патрісія Кемпбел зазначає, що після закінчення «холодної війни» з 1990 по 2005 рр. мирні угоди між сторонами-учасницями конфліктів були підписані тільки в 46-ти випадках із 121. Близько 40% країн після укладення мирних договорів поверталися до збройного протистояння [2, с. 294].

Деєтатизація міжнародних конфліктів обумовлена змінами функцій та нездатністю сучасної держави гарантувати безпеку особи. З іншого боку, держава не є головним джерелом загрози стабільності міжнародної системи та втрачає монополію на застосування сили, «поділяючи» її із субдержавними акторами. Недержавні актори можуть як протистояти державі або іншим недержавним групами, так і брати участь у конфлікті на боці держави, що ускладнює ідентифікацію джерел конфлікту та організацію ефективного протистояння загрозам.

На перший план серед недержавних акторів виходять кримінальні транскордонні угруповання, релігійні та квазірелігійні рухи, транснаціональні мережі. Однією з тенденцій сучасних міжнародних конфліктів, які мають форму збройного протистояння недержавних акторів, є зростання терористичної активності, яка виступає в якості тактики асиметричного протистояння на регіональному та глобальному рівнях.

Таким чином, у сучасному світі має місце тенденція до подальшої фрагментації насилля та диверсифікації недержавних акторів у межах збройних конфліктів, що вивело на перший план нові форми конфліктів, серед яких своєю інтенсивністю виділяються асиметричні війни, що ведуться між збройними силами провідних світових держав та більш слабкими державними або недержавними противниками.

Класичними прикладами асиметричних конфліктів є військове втручання США у В'єтнамі (1965–1975 рр.), збройна інтервенція СРСР в Афганістан (1979–1989 рр.), воєнна операція США в Іраці (2003 р.), воєнна операція Ізраїлю проти Хезболли (2006 р.). В усіх перелічених конфліктах має місце диспропорція військово-політичного статусу та силових можливостей противників. Незважаючи на очевидну перевагу однієї зі сторін, перші два із згаданих вище конфліктів характеризуються парадоксальною ситуацією, коли сильний противник виявився нездатним захистити власні позиції та перемогти слабку сторону.

Загальними рисами асиметричних конфліктів є: відсутність чіткої лінії фронту; непередбачуваність наслідків конфлікту; використання слабкою стороною тактики непрямих військових дій, наприклад, партизанської, диверсійної боротьби; кібератаки. Успіх асиметричних збройних кампаній обумовлений не тільки воєнним потенціалом, а здебільшого залежить від взаємодії військово-стратегічних чинників із політичними, ідеологічними та навіть психологічними. Так, у вже згаданих воєнних операціях США у В'єтнамі та СРСР в Афганістані обидві наддержави не мали суспільної легітимації своїх військово-політичних цілей, в той час, як місцеві комбатанти мали беззастережну підтримку більшості населення своїх країн.

Після терактів в США 2001 р. термін «асиметричні загрози» застосовується відносно міжнародного тероризму. Українські дослідники В. В. Леонов та Б.О. Ворочич визначають тероризм XXI ст. як «варіант асиметричних бойових дій, оскільки він підтримує логіку боротьби «слабких» проти «сильних» [7, с. 32]. Асиметричні дії міжнародних терористичних угруповань мають за мету не військову перемогу, а політичну поразку/заякування противника, нав'язуючи йому свою волю, деморалізуючи та змушуючи відмовитися від звичного способу існування. Головний редактор «Міжнародного журналу Червоного Хреста» Тоні Пфаннер серед задач терористичного насилля виділив знищення капіталу, що робить ризикованою експлуатацію ресурсів або схиляє учасників економічної діяльності залишати райони, що стають небезпечними [9, с. 199].

Асиметричне насилля активізується, як правило, в зонах збройних конфліктів, однак не завжди воно напряму пов'язане з основним протиріччям конфлікту та його сторонами. У даному випадку збройне протистояння створює умови для активізації різноманітних форм насилля, які часто мають за мету розподіл сфер економічного та політичного впливу. Таким чином, використання насилля є ключовим елементом політичної аргументації сторін, які ведуть боротьбу за життєво важливі ресурси.

Характер міжнародних конфліктів зазнав суттєвих змін і місце глобальних міждержавних війн заступили внутрішні збройні конфлікти, які переважають у країнах, що розвиваються та мають слабку державну владу, опонентами якої виступають збройні угруповання, що прагнуть до зміни існуючого режиму. Подібні конфлікти стають більш чисельними, мають жорсткий руйнівний характер та впливають на міжнародні відносини. Таким чином, поширеною формою протистояння в сучасній системі міжнародних відносин є інтернаціоналізований збройний конфлікт, який виникає шляхом трансформації внутрішнього громадянського конфлікту в транснаціональний у результаті втручання міжнародних або іноземних сил у конфлікт з метою підтримки однієї зі сторін або впливу на розв'язання суперечностей. Інтернаціоналізованими вважаються війни між внутрішніми угрупованнями, які підтримують інші актори, прямі військові дії між державами, що здійснюють збройне втручання у внутрішній конфлікт або військові дії з іноземним втручанням у підтримку повстанців, що воюють проти офіційної влади.

Збільшення масштабів міжнародного втручання у внутрішні конфлікти є наслідком глобалізації, що супроводжується зростанням взаємозалежності між державами, внаслідок чого будь-який громадянський конфлікт здатен порушити інтереси іншої держави, регіону або міжнародної спільноти в цілому. Серед інших причин інтернаціоналізації конфліктів доцільно виділити зростання терористичної

активності, досить відчутне скорочення світових природних ресурсів, що актуалізує боротьбу за контроль над ними. Класичними прикладами інтернаціоналізованих конфліктів є втручання НАТО у збройний конфлікт на Балканах 1999 р., надання групою країн Африки збройної допомоги протидіючим сторонам конфлікту в Конго 1998 р.

Військова підтримка, що надається певній державі зовнішніми акторами, не є приводом до перетворення внутрішнього конфлікту на міжнародний у тому випадку, якщо уряд зберігає контроль над ситуацією в країні. У той же час, за певних обставин війна, що відбувається між державами опосередковано, розглядається як міжнародний збройний конфлікт. Зважаючи на міждержавний характер міжнародних збройних конфліктів, конфлікт між державою та недержавними акторами є інтернаціоналізованим, якщо військові дії таких груп можна співвіднести з конкретною державою.

У сучасних міжнародних збройних конфліктах за участю диверсифікованих недержавних груп відсутня чітка межа між військовою та цивільною сферами. Більше того, руйнівна сила збройного протистояння часто спрямована саме на цивільне населення, яке за визначенням менш захищене, ніж військові. Наявність підвищеної загрози гуманітарній безпеці є ознакою «деструктурованих конфліктів, в ході яких страждає, головним чином, цивільне населення та використовується багатий арсенал засобів насилля» [5, с. 28], що підвищує загальний рівень порушень прав людини у світі. Подібні війни складно піддаються політичному та стратегічному прогнозуванню та мирному урегулюванню. Урізноманітнення форм, методів та диверсифікація учасників міжнародних збройних конфліктів обумовлює складність миротворчих зусиль щодо їх врегулювання [Дет. див. 6], та є причиною збільшення втрат серед цивільного населення через його безпосереднє залучення до конфлікту.

Зміна формату системи міжнародних відносин кінця XX – початку XXI ст. вплинула на більшість інститутів, зокрема, трансформації були піддані ключові форми та методи міжнародних збройних конфліктів. Класичні міждержавні війни втрачають свою актуальність, натомість поширення отримали нові типи міжнародних збройних конфліктів – інтернаціоналізовані, асиметричні, деструктуровані. Розвиток міжнародних конфліктів обумовлений не тільки національною силою держави, але й складними політичними процесами, в яких приймають участь недержавні актори – міжнародні інститути, транснаціональні корпорації, кримінальні та терористичні угруповання. Визначальною причиною дегуманізації міжнародних відносин є поєднання слабкості державної влади, поширення активності недержавних акторів та диверсифікацією збройного насилля в цілому. Саме гуманітарні загрози є одним із найнебезпечніших наслідків сучасних

міжнародних збройних конфліктів, що актуалізує необхідність нарощення зусиль щодо захисту цивільного населення в зонах сучасних конфліктів та розробки ефективних миротворчих методів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Buzan Barry. Rethinking Security After the Cold War / Barry Buzan // *Cooperation and Conflict*. – 1997. – № 32. – P. 6–21.
2. Campbel, Patricia J. An introduction to global studies/ Patricia J. Campbel. [Electronic recourse]. – Accessmode: http://ewclass.lecture.ub.ac.id/files/2014/09/Patricia_J._Campbell_Aran_MacKinnon_Christy_R._BookFi.org-1.pdf
3. Gray Chris Hables. Postmodern War: The New Politics of Conflict / Chris Hables Gray. – New York: Guilford Press, 1997. – 314 p.
4. Michael O'Hanlon. Coming Conflicts: Interstate War in the New Millennium / Michael O'Hanlon // *Harvard International Review* (Cambridge). – Summer 2001. – № 23. – P. 42–46.
5. Геррман Ирен. Новые конфликты: архаичная современность? / Ирен Геррман, Даниэль Пальмиери // *Международный журнал Красного Креста: сборник статей*. – 2003. – С. 19–44.
6. Єремєєва І.А. Проблеми миротворчості ООН в умовах трансформації міжнародних безпекових інститутів / І.А. Єремєєва // *Політикус*. – 2016. – № 1. – С. 204–209.
7. Леонов В.В. Парадокс асиметрії в сучасних міжнародних збройних конфліктах / В.В. Леонов, Б.О. Ворочич // *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. – 2016. – № 1. – С. 29–36.
8. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації / Г. Луцишин // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. – 2014. – Випуск 26. – С. 128–132.
9. Пфаннер Т. Ассиметричная война с точки зрения гуманитарного права и гуманитарной деятельности / Т. Пфаннер // *Международный журнал Красного Креста*. – Т. 87. – № 857. – С. 195–228.
10. Сірій С. Локальні війни та конфлікти в умовах глобалізації С. Сірій // *Політичний менеджмент*. – 2007. – № 2. – С. 144–154.

Калитчак Р.Г.

Участь міст у Східному Партнерстві: досягнення та виклики

У статті проаналізовано особливості залучення міського врядування у Східне Партнерство, що відкрило новий вимір взаємодії східноєвропейських міст з ЄС. Визначено, що ця ініціатива відіграє комплексну роль, заохочуючи фіскальну децентралізацію, популяризує міжнародну співпрацю, чи надає доступ до кращих практик у сфері врядування, проте інтересам українських міст краще відповідатимуть секторальні чи двосторонні формати взаємодії з ЄС.

Ключові слова: міста, недержавні актори, Конференція регіональних і місцевих влад Східного партнерства, Європейський Союз.

В статье проанализированы особенности привлечения городов в Восточное партнерство, что открыло новое измерение взаимодействия восточноевропейских городских властей с ЕС. Определено, что эта инициатива играет комплексную роль, поощряя фискальную децентрализацию, популяризируя международное сотрудничество или предоставляя до-

ступ к лучшим практикам в сфере управления, однако интересам украинских городов лучше будут отвечать секторальные или двусторонние форматы взаимодействия с ЕС.

Ключевые слова: города, негосударственные акторы, Конференция региональных и местных органов власти Восточного Партнерства, Восточное Партнерство, Европейский Союз.

This article analyzes the urban dimension of the Eastern Partnership, which opened up a new space for Eastern European cities to interact with the European Union. It argues that this initiative plays a complementary role for encouraging fiscal decentralization, promoting transnational cooperation or sharing best administrative practices, but sectoral or bilateral arrangements would suit better to interests of Ukrainian cities.

Key words: Cities, Non-State Actors, Conference of Regional and Local Authorities for the Eastern Partnership, Eastern Partnership, European Union.

УДК 327.7ЄС

Калитчак Р.Г.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

Постановка проблеми. Інклюзивний характер багатосторонньої ініціативи Європейського Союзу «Східне Партнерство» щодо співпраці з шістьма країнами Східної Європи та Кавказу передбачає не лише посилену взаємодію на міжурядовому рівні, але також активну участь недержавних акторів, зокрема місцевих та регіональних органів влади. Цей крок покликаний забезпечити максимальне залучення різних суспільних груп країн-партнерів до тіснішої взаємодії з Європейським Союзом. Водночас адміністративно-територіальний устрій держав-учасниць Східного Партнерства не вирізняється гомогенністю, що обумовлено об'єктивними чинниками. Спільною для них рисою залишається наявність міського самоврядування, що уможливорює комплексно осмислити рівень залучення, формат співпраці та ефективність взаємодії місцевих органів влади усіх шести країн у рамках Східного Партнерства на прикладі міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика участі недержавних акторів у Східному Партнерстві привертає увагу багатьох дослідників, проте переважно вони фокусують свою увагу на вивченні залучення громадських організацій. Решта аспектів залишається недостатньо вивченими. Зокрема, йдеться і про те, яким чином органи регіональної та місцевої влади інкорпоровані в розбудову східного виміру Політики добросусідства ЄС. Якщо можна віднайти публікації про їхнє залучення на прикладі взаємодії окремих країн-партнерів з ЄС, то поза увагою дослідників залишається питання участі міст у Східному Партнерстві як багатостороннього формату співпраці.

Мета дослідження – проаналізувати на прикладі міст особливості залучення недержавних акторів у діяльність Східного Партнерства.

Виклад основного матеріалу. Інституціоналізація східного виміру Політики Добросусідства передбачала розбудову якісно нового рівня відносин Європейського Союзу зі своїми східноєвропейськими партнерами з метою максимального зближення без надання їм перспективи повноцінного членства. Всеохоплююча за своєю діяльністю та багатостороння за своєю структурою, ця зовнішньополітична ініціатива спрямована на активізацію співпраці на усіх рівнях влади та взаємодію з усім суспільством. У цьому контексті особлива роль відводилась місцевим та регіональним органам влади, зокрема містам, залучення яких розглядалось як одна з передумов успіху Східного Партнерства. З огляду на це, з боку ЄС постійно наголошувалось на необхідності проведення децентралізації як одного з пріоритетів країн-партнерів та впровадження механізмів ефективного, демократичного та багаторівневого врядування, щоб у сукупності гарантувало дієву взаємодію з Європейським Союзом. У цьому контексті місцева та регіональна демократія розглядалась як свідчення дотримання європейських цінностей та як елемент європейської ідентичності країн-партнерів, і вважалось, що вона мала стати своєрідною з'єднувальною ланкою, яка забезпечувала б участь громадян країн-партнерів, уможливлювала б представництво інтересів місцевих громад, включно з міськими, надавало би кращий доступ до ресурсів та отримання досвіду з країн ЄС [6].

Подібний підхід ЄС застосовував не лише до східноєвропейських країн, але й до решти

сусідніх держав. У рамках Політики Добросусідства наголошувалось, що місцева та регіональна влада повинні відігравати ключову роль в усуненні відчуження між державними інституціями та суспільством, популяризації політичної участі громадян на місцевому рівні, забезпеченні того, щоб центральний уряд враховував інтереси місцевих спільнот, у тому числі міст [5].

Розділення політики ЄС щодо сусідів на східний та південний напрями сприяло кращому врахуванню інтересів різних регіонів. У процесі опрацювання структури Східного Партнерства було визнано необхідність зміцнення ролі недержавних акторів, у тому числі регіональних та місцевих влад. Тому первинно розглядалась ідея створення Місцевої та регіональної асамблеї для Східної Європи і Південного Кавказу. Особливо важливу роль відіграв Комітет регіонів ЄС, який активно обстоював ідею інституціоналізації партнерства, що мало слугувати постійною платформою для діалогу та співпраці. Асамблея мала б зосередити увагу на територіальному розвитку, покращенні економічної співпраці, захисті прав людини, сприянні мобільності тощо [8].

У підсумку в 2011 р. було створено Конференцію регіональних і місцевих влад Східного партнерства (далі – КРМВСП) як політичний інститут багатосторонньої співпраці. Її діяльність головно зосереджена в рамках тематичної платформи «Демократія, належне врядування та стабільність». Комітет регіонів ЄС повинен забезпечувати адміністративну підтримку функціонування КРМВСП. Вона складається з тридцяти шести членів, що порівно представляють регіональні та місцеві влади країн-членів ЄС та країн-партнерів із Східної Європи. Цей орган досить амбіційно окреслив свою рольову функцію в контексті реалізації Східного Партнерства:

- стратегічний мислитель, що передбачає складання довгострокових планів, котрі визначають напрям, в якому слід розвиватися місцевому і регіональному врядуванню, чітко встановлюючи послідовність дій;

- своєчасне втручання: робота, як на рівні ЄС, так і на рівні країн-учасниць щодо забезпечення надання сприяння значущим і соціально важливим проектам з розвитку місцевої та регіональної демократії;

- вправний захисник: обґрунтування важливості місцевого і регіонального врядування в контексті здійснення територіальних реформ; налагодження контактів як з європейськими інститутами, так і з органами місцевого врядування у країнах Східного Партнерства; надання переконливого обґрунтування необхідності децентралізувати повноваження, як у сфері розробки політики, так і у сфері фінансів;

- ефективний лідер: демонструє, як впроваджувати культуру ефективності на місцевому і

регіональному рівнях, спрямовуючи увагу на розвиток необхідних компетентностей і покращення підготовки місцевих та регіональних службовців [3].

Оскільки саме від суспільної підтримки залежить успіх Східного Партнерства, акцентується на важливості діяльності цієї інституції, адже саме регіональна і місцева влада, у тому числі міста, є найбільш помітними у щоденному житті громадян. Тому вказується на її вирішальне значення у вирішенні широкого кола питань, таких як: управління водо- і енергопостачанням, утилізація відходів, охорона довкілля, транспорт, освіта, культура, міграція, соціальна політика, економічний розвиток та інвестиції тощо [2]. На регіональну і місцеву владу до того ж покладено відповідальність за захист демократії, прозорість та дотримання прав людини [3].

Особливістю Конференції регіональних і місцевих влад Східного партнерства стала домінуюча роль міст. Це обумовлено цілою низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Формально в ній повинні бути рівномірно представлені всі типи владних органів регіонального і місцевого рівня, однак це складно зробити з огляду на низку особливостей країн-партнерів. По-перше, йдеться про різну територіальну протяжність кожної з них, що зумовлює відмінний адміністративно-територіальний устрій. З огляду на це, повноцінні субнаціональні регіони можуть функціонувати лише в Україні та Білорусі. У решті країн можна радше говорити про міське та місцеве врядування, при цьому міста займають домінуючі позиції. По-друге, йдеться про відмінний рівень самоврядування між шістьма країнами-партнерами. Для них характерний різний рівень децентралізації, проте фактично всюди міста представлені самоврядуванням і зрідка є частиною виконавчої вертикалі влади. Це надає містам більше простору для маневрів, зокрема у співпраці із закордонними партнерами. По-третє, на відміну від інших адміністративно-територіальних одиниць, уряди всіх країн-партнерів прихильно ставляться до міжнародної співпраці міст, оскільки не вбачають у ній загрозу національному суверенітету і не розглядають її як латентне джерело сепаратизму. Це особливе чутливе питання для країн Східного Партнерства. По-четверте, як правило, міста володіють значним економічним потенціалом, що вчиняє з них більш самостійних гравців, порівняно з іншими формами регіональної та місцевої влади, і відкриває більше можливостей для міжнародної діяльності.

Важливим для розуміння ролі міст у контексті Конференції регіональних і місцевих влад Східного партнерства є наявність істотних відмінностей між країнами-партнерами. Насамперед, йдеться про поділ учасників на дві основні групи: до першої належать Грузія, Молдова та Україна, що обрали

зближення з ЄС та підписали з ним договори про асоціацію; у другу групу входять Азербайджан, Білорусь та Вірменія, що не вбачають необхідності подальшого поглиблення інституціоналізації відносин з ЄС. Своєю чергою, це позначається на обсязі та інтенсивності співпраці регіональних і місцевих влад з двох груп, адже у двосторонньому форматі взаємодії з ЄС грузинські, молдавські та українські органи самоврядування мають суттєво більше можливостей та кращий доступ до додаткових фінансових ресурсів. Спільним для країн-партнерів є той факт, що у жодній з них місцева чи регіональна влада не отримала такого обсягу функцій, як у країнах-членах ЄС. Проте діяльність КРМВСП ускладнює відмінна траєкторія розвитку самоврядування у країнах-партнерах. Якщо в Україні та Грузії активно відбувається децентралізація, то Білорусь вирізняється жорсткою вертикаллю влади та дотепер не є підписантом Європейської хартії про місцеве самоврядування, що розглядається як конститутивний документ для розбудови місцевої та регіональної демократії на європейському континенті. Це обумовлює необхідність з боку КРМВСП відмовитись від уніфікованого підходу та розбудовувати свою політику диференційовано до країн-партнерів, враховуючи їхні особливості та потреби.

Щоб уникнути надмірної політизації своєї діяльності та вибудувати ефективний формат для взаємодії всіх країн-партнерів, Конференція регіональних і місцевих влад Східного партнерства намагається, насамперед, позиціонувати себе як платформа територіального співробітництва, як інструмент для спільного вирішення спільних завдань [6]. Тому вона прагне надавати підтримку в тих сферах, що зміцнюватимуть потенціал місцевих та регіональних влад, зокрема міст. Йдеться про розвиток стратегічного планування, впровадження електронного врядування, популяризацію принципу партнерства для вдосконалення управління і розвитку на місцевому рівні, підтримку бізнес-орієнтованого врядування, реформування надання державних послуг на місцевому і регіональному рівнях [7].

КРМВСП утвердилася як майданчик для здобуття нових знань та компетентностей з питань місцевого та регіонального врядування, для обміну кращими практиками надання суспільних послуг у сфері комунального господарства, охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища, шкільництва, громадського транспорту, місцевого підприємництва тощо, для інформування про можливості отримання фінансової та технічної допомоги з боку ЄС. Вона також покликана слугувати інструментом зближення з принципами, законодавством і стандартами, які діють у ЄС [1].

Конференція регіональних і місцевих влад Східного партнерства стала для міст із країн-учасниць

Східного Партнерство потенційним каналом для донесення власної позиції наднаціональним інституціям ЄС, насамперед Європейській Комісії та Європарламенту. Представники самоврядування країн-членів ЄС та Комітету регіонів відкрито декларують своє прагнення виступати всередині Європейського Союзу як адвокати для своїх партнерів із Східного Партнерства (49-51). Водночас КРМВСП обстоює право на більше залучення регіональних та місцевих влад, у тому числі міст, ухвалення рішень урядами їхніх країн та домагається активної участі органів місцевого самоврядування у процесі моніторингу виконання зобов'язань, взятих у сфері децентралізації та реформування державного і міського управління, особливо в тих в країнах-учасницях, які підписали угоди про асоціації з Європейським Союзом [1].

КРМВСП відіграє роль «мережі мереж», розглядаючи себе як координаційний механізм для тіснішої взаємодії між вже діючими багатосторонніми формами співпраці. У випадку міст йдеться про кооперацію з асоціацією «Євросітіс», що об'єднує європейські міста. Вказується також на важливість постійно заохочувати до співпраці асоціації місцевих органів влади у країнах Східного Партнерства, оскільки вони виступають як основний прихильник місцевого самоврядування, місцевої демократії, колективно представляють «голос» місцевих органів влади, формують найважливішу національну платформу для проведення дискусій, обміну інформацією та передовим досвідом між місцевими та регіональними органами влади. У цьому контексті, зокрема, йдеться про Асоціацію міст України. Також КРМВСП відстоює доцільність поширення на країни Східного Партнерства інструментів співпраці, які використовуються переважно для ЄС, як, наприклад, твінінг міст, що забезпечуватиме сталі партнерські відносини між двома сторонами [3].

Інклюзивний характер Східного Партнерства передбачає активне залучення інших учасників, щоб досягнути синергії в розбудові цієї ініціативи та досягнути власних цілей, Конференція регіональних і місцевих влад Східного партнерства налагодила співпрацю з Євронест, що представляє парламенти країн-учасниць та Форумом громадянського суспільства.

Можна виокремити три ключові виклики, які сьогодні стоять перед КРМВСП та її учасниками, зокрема містами, в рамках Східного Партнерства, що істотно гальмують співпрацю та викликають занепокоєння як у представників місцевої та регіональної влади країн-партнерів, так і в Європейському Союзі. По-перше, йдеться про фінансові аспекти та бюджетні відносини. З одного боку, постійно вказується на відсутність або ще недостатній рівень фіскальної децентралізації та обмеженість фінансових ресурсів, що

перешкоджає повноцінній діяльності самоврядних інституцій у шести пострадянських країнах. З іншого боку, наголошується на важливості уможливити доступ до фінансових інструментів ЄС та усунути вимогу про співфінансування в рамках програм допомоги ЄС (вільнус 35). По-друге, йдеться про необхідність започаткування або продовження децентралізації та розбудови адміністративного потенціалу органів самоврядування на місцевому та регіональному рівнях у країнах-партнерах, зокрема, у відповідності до положень Європейської хартії місцевого самоврядування. По-третє, акцентується на доцільності активного залучення у процес розбудови місцевої та регіональної демократії представників громадянського суспільства [1], [2].

Окремої уваги заслуговує ініціатива «Угода мерів–Схід», що стала свідченням ефективності та взаємної користі від секторальної співпраці на рівні міст між Європейським Союзом та країнами-партнерами. Вона є продовженням «Угоди мерів», що стала частиною Кліматичного та енергетичного пакетів ЄС, спрямованого на підтримку зусиль у сфері політики сталого розвитку енергетики. Її поширення на країни Східного партнерства стало визнанням взаємозалежності різних частин континенту та важливості ролі міст у вирішенні сучасних викликів. Ця ініціатива пропонує містам широкий спектр можливостей для енергетичного сектора та сталого економічного розвитку за рахунок залучення до діяльності з адаптації до зміни клімату та пом'якшення його наслідків. «Угода мерів–Схід» пропонує висхідний підхід, який здатний стимулювати участь міст у питаннях енергетики і зміни клімату на місцевому рівні. Учасники ініціативи отримують можливість зміцнити свої стратегії енергоефективності та енергозбереження за допомогою отримання відповідних знань і досвіду, співпраці з місцевими та міжнародними організаціями [4].

«Угода мерів–Схід» стала ще одним важливим інструментом для зростання суб'єктності міст Східного Партнерства як усередині країн, так і в рамках співпраці з Європейським Союзом. Ця ініціатива не тільки підтвердила необхідність активного залучення міст як важливого елементу для захисту навколишнього середовища та енергозбереження, але й продемонструвала доцільність поширення акумульованого досвіду на інші сфери взаємодії. Відзначимо, що КРМВСП підтримала цю ініціативу міст та налагодила діалог з «Угодою мерів–Схід» з метою об'єднати зусилля, щоб спільно відстоювати збільшення ролі самоврядних органів.

Висновки. Активізація участі міст у рамках Східного Партнерства органічно вписується в сучасний тренд зростання значимості недержавних акторів у процесі розбудови Європейським Союзом відносин з третіми країнами. Цей всеохоплюючий

підхід спрямований на те, щоб співпраця не обмежувалася лише міжурядовим рівнем, а уможливила залучити все суспільство з метою сприяти належній реалізації цілей ЄС. Хоча Конференція регіональних і місцевих влад Східного партнерства інституційно відіграє радше комплементарну функцію, проте забезпечує участь міст у багатосторонньому форматі співпраці, виступає майданчиком для донесення позиції міського самоврядування країн-партнерів на наднаціональному рівні, відкриває нові канали взаємодії міст з інституціями ЄС, слугує мережею для координації зусиль між різними містами та їхніми асоціаціями, надає доступ до кращих практик ЄС, засвідчує необхідність їхнього залучення для успішної розбудови міжнародної співпраці.

Окрім інституційної слабкості КРМВСП, також істотні відмінності між країнами Східного Партнерства унеможливляють формування уніфікованої позиції КРМВСП із багатьох питань, уповільнюють узгодження дій та вимагають формування диференційованого підходу до кожної країни зокрема. Тому КРМВСП не розглядається містами як ефективний інструмент захисту своїх інтересів чи доступу до додаткових ресурсів, а радше слугує платформою для соціалізації з Європейським Союзом. Це обумовлює потребу в пошуку нових форматів залучення міст у Східне Партнерство. Тому все більшу увагу приділяють секторальним ініціативам, на кшталт «Угода мерів–Схід», успіх якої став імпульсом для започаткування у 2016 р. нової ініціативи «Мери за економічне зростання». Не менш важливими будуть окремі двосторонні формати співпраці, що краще враховуватимуть особливості міст країн-учасниць Східного Партнерства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Action Plan 2016–2017. Conference of Regional and Local Authorities for the Eastern Partnership [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cor.europa.eu/en/events/Documents/CORLEAP/CORLEAP%20Action%20Plan%202016-2017_EN.pdf
2. Action Plan. CORLEAP activities in 2014 and towards annual meeting in 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cor.europa.eu/en/activities/corleap/Documents/CORLEAP%20ACTION%20PLAN_EN.pdf
3. Conclusions of the Annual meeting of the Conference of the regional and local authorities for Eastern Partnership (CORLEAP) Chişinău (Moldova) 17 September 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cor.europa.eu/en/activities/Documents/Conclusions-CORLEAP-Chisinau/EN.pdf>
4. CORLEAP report on Energy Efficiency: The Role of Local and Regional Authorities [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cor.europa.eu/en/activities/corleap/Documents/CORLEAP%20docs/CORLEAP%20Report%20on%20Energy%20Efficiency_EN_FINAL.pdf

5. Delivering on a new European Neighbourhood Policy /JOIN/2012/014 final [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52012JC0014>

6. Recommendations to the Heads of State and Government gathering in Warsaw on 29-30 September 2011 for the 2nd EaP Summit [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cor.europa.eu/en/activities/corleap/Documents/A_F_CDR8197-2011_DECL_en.pdf

7. Recommendations to the Heads of State and Government gathering in Vilnius on 28-29 November

2013 for the EaP Summit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cor.europa.eu/en/activities/Documents/Recommendations%20to%20the%20Heads%20of%20State%20and%20Government%20gathering%20in%20Vilnius%20on%2028%2029%20November%202013%20for%20the%20EaP%20Summit/EN.pdf>

8. Regional and local dimension of the Eastern Partnership. Proceedings of the Forum of the Committee of the Regions held on 16 June 2009 in Brussels [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cor.europa.eu/en/events/forums/Documents/7ad57687-76c3-4bff-a95d-a8ed922f4545.pdf>

Коппель О.А.,
Пархомчук О.С.

Релігійний фактор у міжнародних системах

УДК 327.83 (477)

Коппель О.А.,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Пархомчук О.С.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої
політики Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті проводиться аналіз трансформації ролі релігійного фактору в міжнародних системах на основі застосування положень загальної теорії систем до суспільних явищ у межах міждисциплінарного синтезу міжнародно-політичної науки і релігієзнавства. Доведено, що релігійний фактор належить до суттєвих факторів подальшої теоретизації феномену міжнародної системи. Аналіз його впливу на сучасну міжнародну систему дозволить виявити та охарактеризувати загальні тенденції: транснаціоналізацію, детериторізацію та децентралізацію релігій.

Ключові слова: міжнародна система, світова політика, релігійний фактор, секуляризація, релігійний дискурс.

В статье проводится анализ трансформации роли религиозного фактора в международных системах на основе использования положений общей теории систем к общественным явлениям в границах междисциплинарного синтеза международно-политической науки и религиоведения. Доказано, что религиозный фактор относится к существенным факторам дальнейшей те-

оретизации феномена международной системы. Анализ его влияния на современную международную систему позволил выявить и охарактеризовать основные тенденции: транснационализацию, детерриториризацию и децентрализацию религий.

Ключевые слова: международная система, мировая политика, религиозный фактор, секуляризация, религиозный дискурс.

The article covers the analysis of religious factor transformation in international systems within the framework of the interdisciplinary synthesis of international political science and religious studies based on the application of provisions of the general systems theory to social phenomena. It was proven that the religious factor belongs to essential factors of further theorization of the international system phenomenon. The analysis of religious factor influence on the modern international system allows revealing and characterizing its general trends: transnationalization, deterritorialization and decentralization of religions.

Key words: international system, world politics, religious factor, secularization, religious discourse.

Дослідження заявленої проблематики актуальне, передусім, з огляду на глобальні зміни, які відбуваються на світовій арені, оскільки саме глобальний вимір закладає підвалини тих процесів, які називають світовою політикою. Важливий мега-тренд останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття – це підвищення ролі релігійної свідомості та інтенсифікація релігійних рухів, зростання ролі релігійного фактору у світовій політиці. Таким чином, актуальність дослідження викликана суттєвими змінами в системі наукових поглядів на роль релігійного дискурсу в міжнародно-політичних дослідженнях.

З'ясуванню сутності релігії як складного та багатогранного явища, аналізу типів історичних релігій присвячена значна кількість наукових досліджень, зокрема У. Джеймса, М. Вебера, У. Дюркгейма, Е. Тейлора, З. Фрейда, Е. Фромма, Дж. Фрезера, Дж. Хакслі та ін. Увага науковців спрямована і на дослідження феномену секуляризації. Ці проблеми аналізують філософи та соціологи, зокрема: П. Бергер, Х. Блюменберг, Д. Грейс, Т. Лукман, У. Луц, Д. Мартін, Ч. Тейлор, Х. Казанова, Р. Старк, Ю. Хабермас, Л. Шайнер, К. Шмітт та ін.

У дослідженнях Х.А. Аграма, П. Горскі, К. Лехмана, М. Олбрайт, Д. Рапопорта, С. Скотта, Дж. Снайдера, Р. Старка, П. Феррара, Ш. Хантера, Е. Хард, С. Хантінгтона та інших досліджуються окремі аспекти впливу релігійного фактору на світову політику, зокрема в контексті зміни природи міжнародних акторів. На особливу увагу заслуговує підхід до розгляду релігії в якості транснаціональних чи наднаціональних акторів світової політики у працях Х. Казанови, П.І. Касаткіна, В.В. Наумкіна, С.Х. Рудольфа.

Зростання ролі релігійного фактору найчастіше пов'язують із феноменом «ісламського відродження», якому присвячене широке коло досліджень. Основними їх напрямками є визначення впливу ісламського фактору на міжнародну безпеку (Д. Еспозіто, Г. Фуллер, І. Лессер, Ф. Холлідей), дослідження діяльності окремих релігійних рухів під ісламськими гаслами (Д. Донахью, О. Рой та ін.) та аналіз указанного явища в якості глобальної проблеми сучасності (Д. Джонсон, Д. Рапопорт, С. Семпсон та ін.). З методологічної точки зору таке аналітичне виокремлення припустиме і дає можливість визначити істотні риси і особливості цього феномену. Але такий підхід дещо спрощує аналіз релігійного фактору в міжнародних системах, не акцентуючи увагу на зв'язку між динамікою міжнародних систем та впливом на неї релігійного фактору.

Метою статті є визначення і аналіз трансформації ролі релігійного фактору в міжнародних системах у межах міждисциплінарного синтезу міжнародно-політичної науки і релігієзнавства на основі застосування положень загальної теорії систем до суспільних явищ. Особлива увага приділяється компаративному аналізу ролі релігійного фактору в міжнародних системах, розгляду та аналізу особливостей та основних напрямів його впливу на сучасну міжнародну систему.

Явище міжнародних відносин виникає на різних етапах історії людства і в процесі свого розвитку зазнає значної еволюції [1, с. 112–158; 2, с. 36–68]. Воно посідає унікальне місце за своїми соціальними масштабами, тривалістю за часом, за зв'язками з

історією, соціологією, політологією, релігієзнавством та іншими суспільними науками, з основоположними, принциповими питаннями теорії суспільних наук.

Вибір точки відліку системності в міжнародних відносинах – проблема скоріше методологічна, а не історична [3, с. 201]. Дискусії щодо часу виникнення системності в міжнародних відносинах ще й досі тривають. Б. Бузан і Р. Літл у роботі «Міжнародні системи в світовій історії» ставлять під сумнів погляди відносно її хронологічного обмеження відрізком часу приблизно в 500 років, починаючи відлік початку утворення «доміжнародних систем» з періоду приблизно 60–40 тисяч років тому, а утворення перших повноцінних («взаємопов'язаних») міжнародних систем датують періодом приблизно 5,5 тисяч років тому [2, с. 112–158]. З точки зору представників світ-системного підходу, зокрема І. Валлерстайна, перші «мінісистеми» виникли 60–40 тисяч років тому [3, с. 95–96].

Релігійний фактор завжди був характерним для будь-якої епохи та держави, різниця проявлялася лише в тій мірі, в якій він впливав на суспільне і політичне життя. В міжнародно-політичній науці під фактором розуміються матеріальні та нематеріальні структури, інститути та процеси, що обумовлюють міжнародне життя і впливають на світову політику. Це геополітика, економіка, демографія, наука і технології, ідеологія, і, звичайно, релігія. Розмежування внутрішніх та зовнішніх факторів, що визначають еволюцію міжнародної системи, дозволяє представити її історичне існування як процес безперервної взаємодії внутрішніх факторів життя системи та факторів її середовища, як географічного та історичного, так і цивілізаційного та релігійного. Під релігійним фактором у міжнародних системах нами розуміється вплив на них сукупності релігійних цінностей, які знаходяться в тісній та постійній взаємодії з конкретно історичною, політичною, економічною, соціокультурною практикою народів. В якості фактору міжнародних відносин релігія виступає і як світоглядна система, і як сукупність інститутів.

Релігія являє собою складний духовний та суспільний феномен, що не тільки відображає віру людини в існування надприродного начала, визнання нематеріального світу, але й є засобом спілкування та зв'язку віруючої людини з надприродним. Релігію як складне системне явище автори з точки зору системного підходу розглядають як таке, якому властиві структурність та ієрархічність певним чином взаємопов'язаних елементів. Ця система складається з окремих підсистем – конкретних релігій, релігійних течій, напрямів, сект, кожна з яких посідає своє місце у структурі, характеризується своєю цілісністю, з якої в залежності від чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, зокрема міжнародної політичної ситуації, виокремлюються ті чи інші компоненти. Тому,

погоджуючись з точкою зору дослідників відносно того, що багатозначність слова «релігія» значно ускладнює аналіз ролі релігійного фактору в міжнародних системах, цілком доречно відрізнити «релігійний» і «конфесійний» фактори, оскільки під терміном «конфесія» розуміється організована релігія, що знаходить відображення в соціальних інститутах (церква у християн, система улемов у мусульман) [4].

Дослідження релігійної спадщини в міжнародних відносинах свідчить, що релігійні фактори завжди в тому або іншому ступені діяли на міжнародній арені. Водночас на початковому етапі розвитку довестфальських міжнародних систем зовнішня політика будувалася майже поза зв'язком із конфесійною складовою, оскільки супротивником завжди виступав найближчий сусід (в тому числі, етнічно чи конфесійно споріднений), в той час як союзником – сусід сусіда, теж незалежно від його конфесійної чи етнічної належності. Але поступово складаються, а згодом отримують потужний розвиток раніше невідомі специфічні комплекси соціальних взаємодій – «держава і релігія», «держава і цивілізація», «держава і культура», які починають все більш значуще впливати на міжнародні системи. Коли прибічники тієї чи іншої релігії починають розглядати прибічників іншої як ворогів, а не як сусідів, конфесійні розбіжності виступають в якості факторів політичного розмежування, а відносини між окремими конфесіями набувають політичного характеру.

На завершальному етапі розвитку взаємопов'язаних міжнародних систем (5–4 ст. до н.е. – середина 5 ст. н.е.) у міжнародних відносинах починають домінувати великі державні утворення імперського типу, кожне з яких претендувало на власний глобальний проект світового устрою. З урахуванням цієї тенденції релігійні спільноти зазвичай не пов'язували себе з конкретною територією, прагнувши до її безмежного поширення. Імперська влада знаходила опору в монотеїзмі, єдиній вірі. Виникають чотири культурних світи (Захід, ісламський світ, Індія та Далекий Схід), ознаками яких стали єдині сакральні тексти, єдина мова священного писання, єдиний шрифт, пов'язаний з естетикою пластичних мистецтв. Кожна з імперій об'єднувала та структурувала власну міжнародну систему.

Незважаючи на спільні закономірності динаміки релігійного фактору, окремі конфесії впливали на міжнародні відносини по-різному і з різною інтенсивністю. В Середні віки спочатку найбільш активним виявився ісламський проект, де іслам виступав об'єднуючим чинником системи Арабського халіфату.

В європейській середньовічній системі католицизм теж спочатку виступав в якості однієї з основ спільної системи цінностей. Там виникає

специфічний полюс влади: папський престол. Але згодом там формується біполярний рівень політичного протистояння, розпочинається довга боротьба між церковною та світською владою, між папами та імператорами, яка завершується перемогою світської влади над церковною. Християнський світ дедалі більшою мірою усвідомлював себе не тільки як релігійну громаду, а як політичну спільноту. Таке становище існувало аж до епохи Реформації.

В пізньому Середньовіччі розпочинається період «територизації віросповідань» як передумови до подальшої «сакралізації націй» та територій. Процес Реформації змінив європейську середньовічну міжнародну систему не менш радикально, сприяючи посиленню її гетерогенності. Нагадаємо, що «епоха конфесій» характеризувалась взаємним визнанням християнських конфесій, затвердженням принципу «чия земля, того і віра». Але Аугсбурзька система (1555 р.) виявилась достатньо хиткою і в кінцевому результаті переросла спочатку в загальноімперську, а згодом – в європейську релігійну війну. Кульмінацією цих подій стала Тридцятирічна війна, завершення якої стало початком формування Вестфальської моделі поважаючих суверенітет один одного і в цілому рівних між собою держав із притаманними їй рисами толерантності до внутрішньої організації своїх системних елементів. Безсумнівною перевагою Вестфальської моделі стало те, що вона не була побудована на ціннісних орієнтирах, зокрема на релігії, оскільки саме з цього приводу завжди було найскладніше досягти компромісів. Це надало можливість в майбутньому на прийняття цієї моделі в якості глобальної.

У релігійній своїй частині Вестфальський мир зрівняв у правах кальвіністів, католиків та лютеран Німеччини, узаконив секуляризацію церковних земель, проведеному до 1624 р. Згодом зміст терміну «секуляризація» розширюється і включає: відділення релігії як соціального інституту від інших соціальних інститутів та суспільства загалом, коли релігія стає особистою справою кожного індивіда; звільнення різних сфер суспільного життя від впливу релігії, церкви, релігійних інститутів, тобто чітке розрізнення між релігійною та секулярною сферами; секуляризацію свідомості, тобто повну відмову від віри у трансцендентне.

На цьому етапі держава формувала законодавчі рамки функціонування релігій, правового становища релігійних організацій, використовувала їх мобілізаційний потенціал у власних цілях. Релігія та її інститути зазвичай не виступали в якості суб'єктів політики. Взаємовідносини релігії та політики обмежувалися проблемою взаємовідносин церкви та держави. Релігія освячувала і захищала певні політичні порядки, приймала участь у легітимізації влади, виконуючи інтегруючу та комунікативну функції.

Важливим є розуміння секуляризації як сурогатної релігійності, тобто заміна традиційної релігійності її функціональними еквівалентами, а саме – націоналізмом. З XV–XIX століть в Європі прослідковувалася тенденція до зниження ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах. На зміну релігії в якості всеохоплюючого світогляду приходять націоналізм, перетворюючись на особливу «релігію», яка хоча й не передбачала віру в надприродне, але надавала сакрального значення державі та її символам [4].

Сучасна світова політика характеризується якісно новим станом міжнародного середовища. Відокремившись від держави, релігія знов починає виступати як самостійна і досить могутня політична сила в суспільстві. Тенденція до зростання ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах прослідковується вже з останньої чверті XX століття. Поверненню релігії на світову арену сприяли події в ісламському світі, євангелічне пробудження, підйом глобального католицизму, неорелігійний бум [5], активізація ролі російської православної церкви в сучасній світовій політиці [6]. Посилюється вплив конфуціанства на зовнішню політику КНР, індуїзму та буддизму – на зовнішню політику Індії, зростає роль релігійного фактору в етноконфесійних конфліктах. Невипадково, кажучи про «зіткнення цивілізацій», С. Хантінгтон мав на увазі релігії, серед яких він називає іслам та християнство [7, с. 88–94].

Глобалізація з її нерівномірністю і неоднозначними наслідками призводить до зростання недержавної свідомості, надзвичайно актуалізує проблему цінностей, норм, ідей, ідеалів та ідентичностей, тобто саме тих проблем, які є центральними для релігії. Зростання «недержавної свідомості» призводить фактично як до рівнозначності свідомості державної та релігійної, так і до підтримки людиною нових релігійних конфесій. Наслідком десекуляризації стає перегляд ролі релігійних акторів у міжнародних відносинах. На сучасному етапі, як і в епоху середньовіччя, територіальний чинник втрачає особливе значення, оскільки люди отримують можливість вступати в контакти один з одним безпосередньо, не перетинаючи державних кордонів, а лояльність громадян належить не тільки державі, а й транснаціональній релігійній спільноті. Таким чином, як зазначає Е. Хард, «десекуляризація» та «релігійне відродження» розглядаються як повернення до звичайного світопорядку [8].

Важливим етапом трансформації сучасної міжнародної системи стали події 11 вересня 2001 року, які символізували собою початок нової епохи зіткнення державних і транснаціональних інтересів. З точки зору Ф. Холлідея, ці події стали проявом «ісламського транснаціоналізму», який і раніше існував в історії в різних формах та

проявах і був реконструйований в ХХ столітті «в епоху масових міграцій та Інтернету» [9].

На початку ХХІ століття релігія міцно закріплюється в політичному дискурсі держав, зокрема США, Російської Федерації, КНР та ін. В 2003 році побачила світ монографія колишнього державного секретаря США М. Олбрайт з характерною назвою «Могутність і всемогутність. Осмислення ролі Америки та релігії у світовій політиці», в якій піддано аналізу роль США у світі як в минулому, так і на сучасному етапі та місцю релігії в її забезпеченні, розглянуто відносини ісламської цивілізації із Заходом та визначаються завдання зовнішньої політики США в контексті протидії загрози ісламізму [10]. Цю роботу високо оцінив колишній президент США Б. Клінтон, визнавши її несподіваною, але своєчасною та корисною для формування та реалізації американської зовнішньої політики [10, с. 9–11]. У 2013 році при державному департаменті США було створено відділ релігії та глобальних справ (The Office of Religion and Global Affairs) на чолі з Ш. Кейсі. Державний секретар США в адміністрації президента Б. Обама Д. Керрі у статті «Релігія і дипломатія» пояснював це необхідністю врахування Вашингтоном релігійної динаміки і залучення релігійних акторів [11]. Нова республіканська адміністрація Д. Трампа теж демонструє значну увагу до релігійного фактору, про що, зокрема, свідчили візити президента США в центри світових релігій – Саудівську Аравію, Ватикан та до Єрусалиму в травні 2017 року. Правлячі кола Російської Федерації активно просувають геополітичні проекти «православного миру» та «руського миру». Активізується політика РПЦ на міжнародній арені.

Таким чином, у ХХІ столітті релігія включається до кола політикозначущих факторів, у масовій свідомості сприймаючись як релігійна ідеологія або «політична релігія», тобто як особлива форма релігії, яка обґрунтовує масові політичні дії [12]. Ця тенденція посилюється завдяки розвитку глобальних засобів масової комунікації.

Аналіз впливу релігійного фактору на сучасну міжнародну систему дозволяє виявити та охарактеризувати деякі загальні тенденції. Це – транснаціоналізація (Х. Казанова, С.Х. Рудольф, П.І. Касаткін, В.В. Наумкін), детериторізація (Х. Казанова, О. Рой) та децентралізація релігій [13]. Децентралізація релігій призводить до формування транснаціональних релігійних спільнот, появи нових релігійних рухів з якісно новими глобально організованими субкультурами, які не асоціюють себе з приналежністю до конкретної території, оскільки їх головною метою виступає реалізація певної мети у глобальному масштабі. Наслідком детериторізації є зміна інтрарелігійного ландшафту та геополітики світових релігій, зростання кількості

прихильників тих чи інших релігій на як на Сході, так і на Заході. Зокрема, християнство втрачає свої «західні» риси і знаходить все більше прихильників на Сході (до 2050 року більшість християн будуть з країн «третього світу»), відбувається детериторізація ісламу, збільшення кількості його прихильників на Заході, в країнах Європи. Детериторізація тісно пов'язана з транснаціоналізацією, яка характеризується зростанням ролі транснаціональних акторів, спроможних діяти шляхом мобілізації релігійної ідентичності та використання релігійного фактору з метою реалізації власних інтересів. Кожна транснаціональна релігійна система складається з різномірних елементів – як держав, так і релігійних анклавів у кордонах інших держав і транснаціональних релігійних рухів. Транснаціональні впливи здійснюються складними та різномірними засобами, формуючи як вертикальні ієрархічні лідерські моделі (католицька церква), так і безлідерські моделі зі складними мережевими структурами (ісламський проект).

Висновки. Таким чином, релігійний фактор належить до суттєвих факторів подальшої теоретизації феномену міжнародної системи, які визначають її організацію, функціонування та динаміку. Вплив релігійного фактору на міжнародні системи мав перманентний характер, але на окремих історичних етапах проявлявся з різною силою. Загальні тенденції його впливу на міжнародні відносини в контексті їх системної еволюції демонструють системну логіку чергування періодів його зростання і зменшення. Водночас історія свідчить, що, незважаючи на спільні закономірності динаміки ролі релігійного фактору, окремі конфесії на різних історичних етапах впливали на міжнародні системи по-різному, з різними наслідками та інтенсивністю.

Десекуляризація як історичний феномен повернення релігії в теорію і практику міжнародних відносин здійснює значний вплив на світову політику, якісно змінюючи поняття релігійних акторів у міжнародно-політичних дослідженнях. Вплив релігійного фактору на природу та характер міжнародних відносин відбувається у глобальному, регіональному, міждержавному, національному і транснаціональному вимірах. Релігія стає інструментом політичної мобілізації, чинником політичної ідентифікації і політичної каталізації. На світовій арені з'являються релігійні системи у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, окремими групами і політичними рухами. Ці зв'язки встановлюються над національними кордонами, утворюючи додаткову транснаціональну систему взаємодій.

Подальшої розробки й окремого визначення та аналізу потребують сучасні мегатренди світової політики і глобального розвитку, зокрема

зростання ролі релігійного і цивілізаційного факторів. Оскільки світова політика характеризується якісно новим станом міжнародного середовища, в якому діють як традиційні, так і нові суб'єкти, особливу увагу варто було б приділити дослідженню ролі транснаціональних релігійних акторів. Залишається недостатньо дослідженими і питання стосовно інших проявів десекуляризації, а саме євангелічного пробудження, підйому глобального католицизму, неорелігійного буму та активізації ролі російської православної церкви в сучасних міжнародних відносинах, зокрема в контексті українсько-російських відносин, що сприятиме позиціонуванню України як держави, що має теоретичний та практичний досвід міжконфесійного діалогу. Ці питання виходять далеко за межі теоретичних розробок і обумовлені необхідністю збереження незалежної української держави і важливістю розв'язання конкретних завдань як її зовнішньої, так і внутрішньої політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Косолапов Н.А. Явление международных отношений: историческая эволюция предмета исследования / Н.А. Косолапов, А.Д. Богатуров, М.А. Хрусталева // Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. – М. : Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. – 384 с.
2. Buzan Barry, Little Richard. International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations / Barry Buzan, Richard Little // Oxford University Press, 2000. – 452 p.
3. Міжнародні системи і глобальний розвиток : [підручник] / кер. авт. колективу О.А. Коппель ; за ред. Л.В. Губерського, В.А. Манжолі. – Київ. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 606 с.
4. Митрофанова А.В. Религиозный фактор в мировой политике и проблема «цивилизаций» / А.В. Митрофанова // Век глобализации. – Вып. 1, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129831/>
5. Еленский В.Е. Религия в глобальной политике: конец XX – начало XXI века / В.Е. Еленский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religija-v-globalnoj-politike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html>
6. Касаткин П.И. Русская православная церковь как актор современной мировой политики / П.И. Касаткин // Вестник МГИМО-Университета, 2010. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vestnic.mgimo.ru/filesserver/15/16_kasatkin.pdf
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
8. Hurd E.S. Narratives of de-secularization in international relations / Elizabeth Shakman Hurd // Intellectual History Review. – 2017. – № 27. [Electronic resours]. – Accessmode:http://faculty.weas.northwestern.edu/ElizabethShakmanHurd/publications_files/Narratives%20of%20secularization%20in%20international%20relations.pdf
9. Halliday Fred. The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology / Fred Halliday // Cambridge University Press. – 374 p.
10. Albright Madeline. The Mighty and the Almighty. Reflection on America, God, and World Affairs / Madeline Albright // Harper Collins Publishers. – 2006. – 339 p.
11. Kerry, John. Religion and Diplomacy: Toward a better understanding of Religion and Global affairs. America, September 14, 2015 / Kerry, John // America, September 14, 2015. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.americamagazine.org/issue/religion-and-diplomacy>
12. van der Veer, P. Political Religion in the Twenty-first Century / P. van der Veer // International Order and the Future of World Politics ; Ed by T. V. Paul, J.A.Hall. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P. 311–327.
13. Casanova, J. Globalizing Catholicism and the Return to a «Universal» Church / J. Casanova // Transnational religion and fading states / Ed. by S. Rudolph, J. Piskatori. – Boulder (Co.) : Westview, 1997. – 221 p.

Павлова Т.С.,
Шамраєва В.М.

Інструменти публічної дипломатії США

УДК 327

Павлова Т.С.,
магістратрант кафедри міжнародних
відносин, міжнародної інформації та
безпеки
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Шамраєва В.М.,
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних
відносин, міжнародної інформації та
безпеки
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена дослідженню особливостей основних інструментів публічної дипломатії Сполучених Штатів Америки у процесі реалізації зовнішньої політики та специфіки їх практичного втілення. Особлива увага приділялася ролі технічного прогресу та інформатизації світового простору в еволюції шляхів втілення публічної дипломатії США.

Ключові слова: публічна дипломатія, суспільство, міжнародні відносини, зовнішня політика, негативний імідж, національні інтереси, інформаційні програми, програми обміну, цільова аудиторія, цифрові технології.

Статья посвящена исследованию особенностей главных инструментов публичной дипломатии Соединенных Штатов Америки в американской внешней политике и специфике их практического функционирования. Особое внимание уделяется роли технического прогресса и информатизации мирового пространства в эволюции

способов осуществления публичной дипломатии США.

Ключевые слова: публичная дипломатия, общество, международные отношения, внешняя политика, негативный имидж, национальные интересы, информационные программы, программы обмена, целевая аудитория, цифровые технологии.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the main instruments of the United States public diplomacy in foreign policy and the specifics of their implementation. Particular attention was paid to the role of technical progress and informatization of the world's space in the evolution of ways of embodying US public diplomacy.

Key words: public diplomacy, society, international relations, foreign policy, negative image, national interests, information programs, exchange programs, target audience, digital technologies.

Публічна дипломатія Сполучених Штатів Америки як провідного міжнародного актора є актуальним питанням для керівництва практично всіх країн світу, оскільки саме поняття публічної дипломатії містить у собі зусилля і практичні заходи уряду США, спрямовані на доведення та пояснення світовому співтовариству американської зовнішньої політики. Найбільш суттєвим аспектом досліджень у сфері публічної дипломатії США є її інструменти. Тобто для розуміння механізму функціонування публічної дипломатії необхідно виявити головні шляхи та засоби її здійснення.

Публічна дипломатія Сполучених Штатів, як і будь-якої іншої держави, має безліч інструментів, що конкурують між собою щодо своєї ефективності в досягненні національних та багатосторонніх зовнішньополітичних цілей. Сьогодні засоби цієї зовнішньополітичної діяльності розглядаються керівництвом, правлячою елітою і громадськістю США як досить ефективні інструменти просування американської зовнішньої політики і державних інтересів на міжнародній арені.

Підбиваючи підсумок вищесказаного, можна з упевненістю сказати, що така тема, як інструменти публічної дипломатії США є, безперечно, актуальною в сучасній політології міжнародних відносин.

Питання публічної дипломатії, практичних засобів та механізмів її втілення правлячою елітою Сполучених Штатів Америки розглядається у наукових працях (як спеціальних, так і більш загального характеру) таких науковців: Манжуліної О.А., Сосніна О.В., Торкунова А.В., Кохена Б.С., Ростамі Н., Кенон Х., Метью С.

У результаті проведеного аналізу стану наукової розробки обраної проблематики у вітчизняній та закордонній політології міжнародних відносин автори визначили мету – виокремлення та аналіз основних інструментів здійснення публічної дипломатії Сполучених Штатів Америки в їх міжнародній діяльності.

Високий рівень розвитку США в сфері інформаційних технологій (ІТ) дає їм можливість формувати, імплементувати та посилювати політичну, економічну, фінансову, технічну перевагу, впливати на міжнародну громадськість та нав'язувати своє бачення ситуації більшості акторів сучасних міжнародних відносин.

Програми публічної дипломатії США переважно створюються для реалізації в засобах масової інформації (далі – ЗМІ). Віртуальна дипломатія стала важливою альтернативою традиційному функціонуванню системи дипломатичної діяльності сучасної держави. Таким чином, ступінь, в якій ІТ може допомогти урядам досягти своїх зовнішньополітичних цілей, стає предметом все більшої уваги аналітиків та науковців у всьому світі. Знання техніки управління ЗМІ, людської психології, громадської думки і культури, вміння створювати імідж і лобювати інтереси – все це є необхідним для формування актуальних повідомлень і отримання найкращого результату від заходів публічної дипломатії [19].

Основним видом діяльності спеціалістів публічної дипломатії є робота з пресою, тобто участь в інтерв'ю, брифінгах і прес-конференціях з метою донесення до громадськості зарубіжних країн офіційної точки зору Вашингтону з приводу окремих

питань міжнародної діяльності та американської внутрішньої політики, а також формування відповідей на питання, що цікавлять зарубіжні та національні ЗМІ [7].

Американський уряд використовує певні методи впливу на громадську думку, намагаючись сформувати сприятливий клімат для того, щоб отримати найбільш можливу підтримку суспільства під час розробки та реалізації будь-яких політичних кроків та заходів як у внутрішній політиці, так і на міжнародній арені. Через ЗМІ постійно привертається увага громадськості до певного питання до того моменту, поки дана проблема не починає сприйматися актуальною і найбільш значною, або поки запропоновані США заходи не починають вважатися необхідними серед широких кіл американського населення.

Уряд США зробив великий внесок у розвиток публічної дипломатії, відкривши у Вашингтоні, Нью-Йорку і Лос-Анджелесі прес-центри для надання інформаційних послуг іноземним журналістам, які працюють у Сполучених Штатах на постійній основі, а також тим, що приїжджають у країну на певний строк. Журналісти досить часто звертаються до таких структур та мимоволі дотримуються порад офіційних представників США щодо вибору новинного контенту для висвітлення в ЗМІ [10].

Одним із головних завдань посольств та інших дипломатичних представництв США за кордоном є донесення офіційної позиції Сполучених Штатів за допомогою преси та налагодження комунікації з місцевими видавництвами і ЗМІ. Відносини дипломата і журналіста грають значну роль у сприятливому поданні публіці політичної інформації [4, с. 29]. У функції аташе по роботі з пресою входить не просто поширення прес-релізів і статей, а й попередній аналіз місцевих ЗМІ з метою окреслення подальших практичних кроків по роботі з ними.

У Держдепартаменті Офіс міжнародних інформаційних програм (далі – ОМІП) підтримує комунікацію з іноземними журналістами та громадянами щодо пріоритетів політики США. Для виконання цієї місії ОМІП використовує технології цифрової комунікації для охоплення цільової аудиторії на різних платформах – від традиційних форм комунікації до нових медіа-каналів. Незалежно від того, відбуваються комунікації особисто чи у віртуальному просторі, головне завдання бюро полягає в тому, щоб зв'язати людей з політикою шляхом діалогу, який є доречним і зрозумілим. На додаток, до поточних програм ОМІП бюро розробляє та реалізує спеціальні комунікаційні кампанії з актуальних проблем міжнародних відносин та американської зовнішньої політики, що відповідають новим актуальним питанням у цій сфері. У розпорядженні ОМІП є можливість Інтернет, видавництва, інформаційні

центри для спілкування з представниками ЗМІ, з членами урядів, лідерами громадської думки і з підростаючим поколінням в багатьох країнах. Бюро відповідає за вплив на американське суспільство і зарубіжну аудиторію та інформування іноземних громадян про політику США [5].

Офіс міжнародних інформаційних програм Держдепартаменту дійшов висновку, що на сучасному етапі розвитку американська дипломатія повинна налагоджувати комунікацію з іноземною публікою так само вміло, як і з іноземними урядами. У випадку необхідного звернення до потрібних людей у правильний момент з правильним посланням гарантується більш ефективно проведення зовнішньої політики. А від здатності інформувати громадськість інших країн про політику США залежить можливість вирішення міжнародних конфліктів різних форм та інших питань у сфері підтримки світового економічного зростання і розвитку міжнародних відносин [13].

ОМІП посідає важливе місце у здійсненні публічної дипломатії США та складається з трьох бюро: бюро тематичних програм, географічного бюро та бюро інформаційно-технологічних служб. Бюро тематичних програм займається питаннями політичної та економічної безпеки, демократії та прав людини й американського суспільства, культури і цінностей. Географічне бюро розробляє спеціфічну продукцію та надає послуги з реалізації програм у певному регіоні світу. Бюро інформаційно-технологічних служб розробляє комп'ютерні програми для акторів публічної дипломатії США, а саме: заступника держсекретаря, ОМІП, бюро освітніх і культурних програм, а також відділів преси та культури посольств США [2].

Діяльність ОМІП регулюється Держдепартаментом, проекти створюються разом із дипломатичними місіями і федеральними агентствами. ОМІП безпосередньо приймає участь у розробці стратегій публічної дипломатії та у виборі найкращих інструментів для досягнення певних інформаційних цілей.

Перекладом політичної літератури американських авторів, її виданням і поширенням по всьому світу також займається ОМІП. Ним же реалізується програма виїзних лекторів, де обговорюються теми, запропоновані американськими посольствами [6].

Офіс міжнародних інформаційних програм кожний місяць випускає видання електронних журналів: «Зовнішня політика США», «Економічні перспективи», «Питання демократії», «Глобальні проблеми» і «США: суспільство і цінності». Вони публікуються англійською мовою, але також доступні на веб-ресурсі в перекладі на іспанську, португальську, російську та французьку мови [14].

Одним із перших зусиль, спрямованих на використання односторонніх електронних засобів

для публічної дипломатії, став «Вашингтонський файл», цифровий правонаступник «Бездротового файлу», який протягом XX століття був основою публічної дипломатії США. Потім у 2008 році була створена нова цифрова платформа «America.gov» для розповсюдження інформації про політику англійською та іншими мовами. Але в 2011 році, зважаючи на підйом таких інструментів соціальних мереж, як Facebook і Twitter, Державний департамент призупинив роботу America.gov і лише зберігав його як архівний сайт [17].

Держдепартамент щорічно видає понад 300 власних публікацій. Зовнішньополітичне відомство США користується великою кількістю інструментів для ознайомлення з американськими цінностями, з ціллю продемонструвати іноземній публіці політику своєї держави. Стає можливим посилення Відділу міжнародних інформаційних програм за допомогою інтеграції телевізійної мережі американських посольств і зарубіжних прес-центрів в усі інформаційні операції.

На сучасному етапі силовий спосіб вирішення міжнародних проблем поступається місцем інструментам фінансового, інформаційного і культурного впливу. Саме розвиток інформаційного середовища держави є показником її лідерства на міжнародній арені. США працюють над створенням глобального інформаційного простору, що надає їм можливість максимального охоплення світової аудиторії. Лідерство американських ЗМІ на міжнародній арені вже сьогодні сприяє глобальному поширенню саме американської версії подій у світі [3].

На рівні сучасного технічного розвитку інститути публічної дипломатії не обходяться без інформаційних технологій. Інформаційна перевага стає одним із найважливіших елементів успішної діяльності на міжнародній арені і американські дипломати мають цю перевагу.

Відкритість дипломатії змінює вимоги до сучасного американського дипломата, від якого очікується володіння не тільки навичками роботи у виконавчій владі, а й ораторським мистецтвом, умінням виступати публічно, працювати зі ЗМІ та громадськістю. Для ефективної зовнішньої політики держави необхідним є високий ступень суспільної підтримки, тож дипломат має бути готовим пояснити і виправдати політику свого уряду перед народом. Телебачення є сучасним методом впливу, що дозволяє впливати на публіку, а отже, дипломат повинен вміти використовувати технологічні можливості. Американські дипломати обов'язково володіють мистецтвом медіа-презентації, завдяки якому можна поліпшити імідж країни за кордоном перед найбільшою кількістю глядачів, а також пояснити дії адміністрації [4].

У Держдепартаменті радіомовлення вважається однією з найголовніших галузей публічної дипломатії, яка представляє собою групу телевізійних і радіомовних каналів, серед яких особливе

місце займає радіо Голос Америки (ГА), що віщає на 53 мовах. ГА має в своєму розпорядженні майже 900 станцій, сайти в Інтернет і супутникову трансляцію. Також слід зазначити радіостанцію MERN (MERN – Middle East Radio Network), цільова аудиторія якої – держави Близького Сходу, телевізійну службу Уорлднет, яка представляє досягнення американської культури, історії, науки і техніки в 80 країнах світу, Радіо та Телеканал «Марті», створені для трансляції на Кубу новинних, аналітичних та розважальних програм іспанською мовою, Радіослужба «Вільна Європа»/«Радіо Свобода» (PCE/PC), націлена на слухачів Центральної Європи і країн колишнього Радянського Союзу, Радіо «Вільна Азія», яке передає новини внутрішньої та зовнішньої політики США на 10 мовах в Китаї, на Тибеті, в Бірмі, у В'єтнамі, Північній Кореї, Лаосі, Камбоджі та Радіо Сава, яке замінило радіо «Голос Америки» в арабських країнах [11; 15].

Радіо залишається важливим джерелом інформації для громадян багатьох країн, хоча величезна кількість людей по всьому світі віддає перевагу телебаченню, однак радіо потребує менших фінансових витрат і здатне охопити більшу аудиторію.

Важливим інструментом публічної дипломатії США стали Відеоновини, які висвітлюють події американського політичного різних рівнів та сфер. Відеоновини передаються по телемережі американських посольств в усі місії США за кордоном, після чого дипломати розповсюджують цей матеріал в місцевих ЗМІ.

Слід зазначити, що в багатьох країнах, що розвиваються, практично повністю відсутнє місце телебачення, оскільки є більш дорожчим, ніж запропоновані американські програми високої якості. Таким чином, більша частина передач сезону на місцевому каналі країни, що розвивається, може складатися виключно з американських програм різного характеру (новинний контент, розважальні програми, серіали, фільми і т. д.).

Телебачення досягло глобального рівня, особливо теленовини. Розвиток та глобалізація Інтернету вражає ще більше. Жодні ЗМІ не зростали такими темпами. На сьогоднішній день урядові веб-сайти відіграють важливу роль у поширенні інформації.

Таким чином, можна зазначити, що головними інструментами зовнішньої політики США (її інформаційного забезпечення) є телебачення, радіомовлення та Інтернет. Інформаційні кампанії Сполучених Штатів Америки вражають своєю масштабністю і блискучою організацією та ефективністю реалізації. Найчастіше всі ЗМІ узгоджено говорять на одну тему, звертаючись за думкою до авторитетних особистостей, що свідчить про те, що інформаційні кампанії Сполучених Штатів Америки мають масштабний рівень впливу та злагоджено функціонуючу організацію [12].

Для регулярного спілкування з цільовою аудиторією за підтримки Відділів преси та культури американських дипломатичних представництв створюються інформаційні центри, відомі як Американські центри та Американські куточки. Крім надання інформації про США та виконання довідкових запитів, Куточки і Американські центри виконують функції координаційних центрів для випускників обмінних програм уряду США і займаються популяризацією американської культури за допомогою показу фільмів, проведення виставок і реалізації культурних програм [8].

При посольствах і консульствах США відкрито Центри інформаційних ресурсів, які координують роботу Американських куточків у певному регіоні. Інформаційні ресурсні центри (IRC) Посольств Сполучених Штатів мають мету служити тим, хто потребує дослідницьких, довідкових та документаційних послуг щодо сфери зовнішньої та внутрішньої політики США. Збільшення кількості Американських центрів та куточків підтверджує те, що Держдепартамент розглядає публічну дипломатію як програму, спрямовану на широкі верстви населення.

Програми освітнього обміну США на урядовому рівні вважаються найефективнішим інструментом публічної дипломатії, що сприяє стабільності та просуванню американських ідеологічних настанов в інших країнах. Міжнародні освітні обміни також сприяють зростанню торгівлі та розширенню наукових знань, встановлюючи і підтримуючи зв'язки між науковими та дослідними центрами [1].

Держдепартамент США реалізує на сьогоднішній день велику кількість різноманітних академічних програм, найвідомішою з яких є програма Фулбрайт для вчених, магістрантів, аспірантів, і викладачів вузів, яка проводиться більш ніж у 140 країнах світу. Учасники цієї програми – нобелівські лауреати, власники Пуліцеровської премії, губернатори, прем'єр-міністри, глави держав, видатні вчені, діячі культури і керівники найбільших компаній. Крім цієї програми, США пропонує такі програми, як: «Молоді лідери», програми підвищення професійного рівня для викладачів англійської мови та країнознавства, програма професійного обміну «Іноземний гість», програми у сфері студентської мобільності тощо [9].

Слід зазначити, що після завершення програм обміну їх учасникам пропонуються різноманітні семінари, додаткові програми підвищення кваліфікації, а також надаються переваги в отриманні державних грантів [15].

Програми обміну спрямовані не тільки на розширення знань про США, встановлення зв'язків між науковими центрами і створення сприятливого іміджу країни на міжнародній арені, а ще й на те, щоб залучити у країну молодих, енергійних і талановитих людей. Однак, незважаючи на ефективність програм обміну в сфері публічної дипломатії,

слід відзначити, що отримання освіти в США не гарантує лояльності до американського уряду з боку колишнього учасника подібної програми [16].

Важливою частиною стратегії зовнішньої політики США є орієнтування на майбутніх політичних фігур та лідерів. Саме програми обміну дозволяють просувати дану стратегію публічної дипломатії, яка націлена на отримання результату, орієнтованого на майбутнє. Сьогодні програми обміну – це інвестиції у зовнішню політику США майбутнього.

Проаналізувавши основні інструменти, шляхи та механізми реалізації публічної дипломатії, слід зробити висновок, що у розпорядженні американської публічної дипломатії є безліч інструментів, таких як: ЗМІ, робота з пресою, американські центри за кордоном, міжнародні програми обміну тощо. Ці інструменти публічної дипломатії конкурують один з одним з приводу своєї ефективності в досягненні довгострокових або короткострокових зовнішньополітичних завдань.

Публічна дипломатія сприяє встановленню зв'язків між американським народом і рештою світу, нагадуючи різним групам населення про те, що вони мають спільні інтереси й цінності. Інструменти публічної дипломатії включають: спілкування між людьми, програми експертів-доповідачів, художні та культурні заходи, книги та літературу, радіомовлення і телебачення, Інтернет. На даному етапі всі інститути публічної дипломатії США активно використовують новітні технології. Уряду США рекомендується інвестувати кошти в розвиток і вдосконалення науки про соціальні мережі й використання комп'ютерів. Хоча ці інструменти не можуть забезпечити домінування урядових повідомлень США як в середині країни, так і за кордоном, але вони можуть надати фахівцям публічної дипломатії перевагу на міжнародній арені. Інформаційні центри є ефективним втіленням публічної дипломатії і, враховуючи витрати, є досить вигідними в порівнянні з іншими інструментами, а американська адміністрація на даному етапі продовжує активно розвивати цей напрям. Такі інструменти, як програми обміну виконують кілька завдань: розширення знань, ознайомлення з державними інститутами США, освітніми нормами, політичними, економічними і соціальними засадами, функціонування програм обміну, які стимулюють розвиток, встановлюють зв'язок, професійні та особисті відносини, а також сприяють зміні закордонної громадської думки у кращу сторону щодо США. С точки зору Сполучених Штатів телебачення, радіомовлення і робота з друкованими ЗМІ протягом довгого періоду вважається найважливішим інструментом публічної дипломатії, що дозволяє створити сприятливу атмосферу за кордоном, підготувати громадську думку, а також вирішити політичні, економічні та ідеологічні проблеми. Підсумовуючи

дану публікацію, можна зазначити, що публічна дипломатія є ефективним інструментом реалізації національної зовнішньої політики. Водночас нерозкритими залишається багато аспектів та інструментів, тому на увагу науковців заслуговує подальший аналіз цифрових інструментів публічної дипломатії та їх вплив на громадську свідомість у міжнародному просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Манжулина О.А. Инструменты современной публичной дипломатии США / О.А. Манжулина. // *American Studies*. – 2014. – № 6. – С. 118.
2. Манжулина О.А. Развитие современной публичной дипломатии США / О.А. Манжулина. // *СПбГУ*. – 2004. – № 6. – С. 26–34.
3. Соснін О.В. Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток / О.В. Соснін, В.Г. Воронкова, О.Є. Постол. – Київ : Центр навчальної літератури, 2015. – 556 с
4. Торкунов А.В. Современные международные отношения / А.В. Торкунов. – М. : РОССПЭН, 2001. – 584 с.
5. Bureau of International Information Programs. U.S. Department of State [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.state.gov/r/iip/>
6. Challenge of Improving U.S. Image Abroad// *Washington File*. – 31 October, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://usinfo.state.gov>
7. Cohen B. C. The press and foreign policy / B.C. Cohen. – California : Princeton University, 1963.
8. Dunn D.D. Public Officials and the Press / Dunn. – Mass : Addison-Wesley, 1969. – 208 с.
9. Fulbright U.S. Student Program [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://us.fulbrightonline.org/about/fulbright-us-student-program>
10. Kennon H. U.S. Public Diplomacy: Background and Current Issues / H. Kennon, C. Matthew, 2009. – 70 с.
11. Public Law 98-111. 22 U.S.C. 1465 et seq. Broadcasting to Cuba Act of 1983 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/c7c107:/temp/~c107yx9GJA>
12. Rostami N. PUBLIC DIPLOMACY; TOOLS OF POWER IN FOREIGN POLICY / N. Rostami. // *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*. – 2014. – № 10.
13. Tag Archives: Bureau of International Information Programs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://diplomundit.net/tag/bureau-of-international-information-programs/>
14. The Office of International Information Programs. Public Diplomacy Worldwide. U.S. Dept. of State [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://2001-2009.state.gov/r/iip/>
15. The Voice of America [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.usa.gov/federal-agencies/voice-of-america>
16. Trost K. Academic Exchange: A Pillar of American Public Diplomacy / K. Trost, M. Wallin. – ASP, 2013.
17. Washington File [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://usinfo.state.gov/usinfo/products/washfile.html>. 23.04.2004.

Rustamova Aybeniz

The position of the European Union in the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict

The article is devoted to the study of the EU position in the settlement of regional conflicts in the South Caucasus, including the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict in a generalized form. The article provides a brief overview of the accepted documents and proposals of the EU on this issue. The possibilities and tools of the EU in conflict resolution and crisis situations, the interests and tasks of the Union's foreign policy in this field are being studied.

Key words: Conflict resolution, Nagorno-Karabakh problem, EU, mediation, European Security Strategy.

Стаття присвячується вивченню позиції ЄС у врегулюванні регіональних конфліктів на Південному Кавказі, зокрема врегулюванні Нагірно-Карабаського конфлікту в узагальненому вигляді. У статті представлена коротка інформація про документи й пропозиції ЄС із цієї проблеми. Вивчається можливість і інструменти ЄС у врегулюванні конфліктів і кризових ситу-

ацій, інтереси й завдання зовнішньої політики ЄС у цій галузі.

Ключові слова: урегулювання конфліктів, вирішення Нагірно-Карабаської проблеми, ЄС, посередництво, Стратегія європейської безпеки.

Статья посвящается изучению позиции ЕС в урегулировании региональных конфликтов на Южном Кавказе, в том числе в урегулировании нагорно-карабахского конфликта в обобщенном виде. В статье представлена краткая информация о принятых документах и предложениях ЕС по этой проблеме. Изучаются возможности и инструменты ЕС в урегулировании конфликтов и кризисных ситуаций, интересы и задачи внешней политики ЕС в этой области.

Ключевые слова: урегулирование конфликтов, решение Нагорно-Карабахской проблемы, ЕС, посредничество, Стратегия европейской безопасности.

UDC 94(4)+94(479.24)

Rustamova Aybeniz,
Doctoral Candidate of A.A. Bakikhanov
Institute of History
of the National Academy of Sciences
of Azerbaijan

The “frozen” regional conflicts are considered one of the biggest threats to stability and security in the Euro-Atlantic security area. The resolution of the conflicts is one of the EU's priorities for cooperation with partner countries. The EU is considered to be a significant political, economic, military force in the Euro-Atlantic security area and has some experience in resolving regional conflicts (in the Balkans, Afghanistan and Congo) and in some cases, engaged in mediation activities.

For instance, the EU acted as an international mediator between Russia and Georgia in the war of August 2008 and is currently continuing the Geneva process. At the same time, the Union has been actively involved in the resolution of the Transnistrian conflict form at “5 + 2” [1].

The EU cooperates with such organizations as the UN, OSCE, Council of Europe and NATO in ensuring international security. The “Berlin +” agreement with NATO is the basis for the partnership of both organizations in the resolution of the crisis. The European Union is also able to carry out simultaneously several operations with the largest defense budget and is capable of assisting the UN in elimination the threats and dangers to international peace [1]. From this point of view, special attention should be paid to the study of the European Union's capabilities and policies in the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict.

The EU has issued a statement on the Nagorno-Karabakh conflict still on April 7, 1993, expressing concern over military operations in the Kelbajar and Fizuli districts. In the same year, the EU, which issued two more statements in September-November,

demanding to fulfill the UN resolutions. However, these statements did not name the aggressor. Despite the fact that relations with Azerbaijan, generally the South Caucasus, were laid after the cold war at either level, the main line and strategy of the EU policy on these countries began to be determined from the beginning of 2000. One of the main reasons for this was the expansion of the EU towards the East and, eventually, the emergence of new neighborly relations. On February 29, 2000, the “fact-finding mission” of the European Parliament came to Baku to prepare a report on the South Caucasus [2, 1 March 2000].

In April of the same year, the basis of inter-parliamentary cooperation was laid in Brussels and the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict became the subject of these meetings [3, 2 May 2000]. On 7 July 2003, the EU appointed the Special Representative for the South Caucasus [4]. The EU delegation, headed by Margaret Boniver, during the visit to Azerbaijan on July 8, expressed its intention to expand not only political but also economic cooperation with the South Caucasus countries. In this regard, the peaceful settlement of regional conflicts through the territorial integrity of each country and the implementation of democratic reforms was considered as the main criterion [3, 9 July 2003].

On December 12, 2003, the introduced a European Security Strategy – A Secure Europe in a Better World. The document highlighted the need for co-operative action against existing threats and challenges in modern international conditions [1]. The Strategy, which assesses regional conflicts as a major threat to contemporary global and regional security, says that the creation of new separator barriers to EU

enlargement is incompatible with Europe's interests at all. The aim of the EU is to disseminate economic and political cooperation in eastern neighborhoods and at the same time deal with existing political problems in these countries. The EU should now show more serious and active interest in the South Caucasus region, which will soon turn its borders [1].

During the entire period of its cooperation with Azerbaijan, the EU made very few proposals for regulation. In March 2004, the EU proposed to liberate the occupied five regions in exchange for the opening of Azerbaijan's communication lines to settle the Nagorno-Karabakh conflict by peaceful means. Though the Azerbaijani community of Nagorno-Karabakh welcomed this proposal, the position of the Armenian side was non-constructive [3, 20 March 2004].

The question of what the EU can do to resolve the Nagorno-Karabakh conflict has in its turn influenced the preparation of the Action Plan with the EU in the European Neighborhood Policy. In April 2005, when the EU Special Envoy in Azerbaijan, met with MPs was find out that the failure of the EU's position on the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict delayed the adoption of the Action Plan [3, 9 April 2005].

The report on the application of the European Security Strategy in December 2008 noted that the settlement of the conflicts in the South Caucasus within the Eastern Partnership could play an important role in the development of cooperation. Here it was shown that it was necessary to take permanent measures to settle the conflicts [5]. The report titled as "Ensuring Security in a Changing World" highlighted the importance of involving all regional actors to restore peace to a long-term settlement.

The sovereign governments were recommended to take responsibility for the consequences of their actions and to assume responsibility for the protection of the population from genocide, war crimes, ethnic cleansing and crimes against humanity. It was again proposed to follow the basic principles of the UN Charter, as well as the principles and commitments of the OSCE, as an important precondition for the conflicting countries.

The report said: "We must firmly believe that respect for sovereignty, independence and territorial integrity of states is not the subject of discussion. In any country, is not admissible the solution of territorial issues by intimidation or use of military force" [5].

Investigation of the EU policy in the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict shows that the Union treats the Nagorno-Karabakh conflict with the same prism as the conflicts in the South Caucasus, without taking into account its roots and causes. The EU is not interested in the historical reasons of the conflict and suggests its solution by explaining it from the position of the West. Although each of these conflicts has its own peculiarities, each one requires a special approach.

Secondly, the EU considers that the possibilities and ways for conflict resolution should mainly be sought by the conflicting parties themselves. Speaking at a discussions on the prospects of cooperation between Azerbaijan and the European Union in the Strategic research center under the President of the Republic of Azerbaijan in February 2010, Ambassador Roland Kobia, Head of the EU Representation to Azerbaijan, touched the processes and conflicts in the region and said that the best resolution of any conflict is to be ready to sit behind the negotiating table with their competitors. In this regard, the EU believes that the Eastern Partnership program, along with economic benefits, will also help Azerbaijan to start a dialogue with its neighbors, which is an important aspect of the resolution of any conflict [6]. The EU believes that the more democratic the partner countries are, it will increase the stability and ensure security. From this point of view, democratic reforms and building a democratic society are considered one of the main conditions for the settlement of conflicts. To this end, the EU implements a civil society program of the European Partnership (EPNK), which is a financial instrument created under the Stability Instrument. This program seeks to support the peacemaking efforts on the conflict in Nagorno-Karabakh by providing dialogue among civil society, media and politicians [7].

The EU supports the territorial integrity in the Nagorno-Karabakh conflict and the right of peoples to self-determination. Until now, Armenia has not been shown as an aggressor state in any of the Union's statement on the conflict. The so-called "government representatives" of the separatist Karabakh regime have repeatedly visited European capitals and have taken part in these or other meetings. Representations of the so-called republic operate in such countries as Germany and France, and according to the Armenian sources, although the Nagorno-Karabakh Republic is not recognized de jure, by the assistance and support of the Armenian Diasporas in these countries has long been a de facto part of the international community and business [8].

All this once again shows that the EU does not have a definite and clear position on the Nagorno-Karabakh conflict and seriously affects the future of the Union's relations with Azerbaijan.

REFERENCES:

1. A secure Europe in a better world European security strategy. Brussels, 12 December 2003 [Electronic resource]. – Access mode : <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>.
2. "Azərbaycan" newspaper (the 2000 years).
3. "Xalq qəzeti" newspaper (the 1992–2013 years).
4. Azerbaijan-European Union relations [Electronic resource]. – Access mode : <http://azerbaycanli.org/az/page438.html>.

5. Report on the implementation of the European Security Strategy [Electronic resource]. – Access mode : www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/.../QC7809568RUC.pdf.

6. Rasulzade Z.L. NATO enters the Caucasus through Azerbaijan [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.politrus.com/2014/01/16/nato-azer>.

7. European Union Brussels, 6 November 2012. The European Union continues to support civil society

peace building efforts over Nagorno-Karabakh. European Commission – IP/12/1175 [Electronic resource]. – Access mode : http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1175_en.htm.

8. Harutyunyan Van. Fundamentals of the foreign policy of the Nagorno-Karabakh Republic [Electronic resource]. – Access mode : <http://tta.am/основы-внешней-политики-нагорно-кара-2/>.

Гарбарук А.С.,
Казмірчук О.А.

Історична пам'ять – суттєвий чинник кристалізації етнічної ідентичності

УДК 94(477.82):323.15(=162.1)

Гарбарук А.С.,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри суспільних
дисциплін
Луцького педагогічного коледжу
Казмірчук О.А.,
викладач суспільних дисциплін
Луцького педагогічного коледжу

У статті розглянуто роль збереження історичної пам'яті в утвердженні самобутності національної меншини. Дослідження здійснено на прикладі сучасної полонії західних областей України. Проаналізовано напрями діяльності осередків поляків та конкретні проекти у даній площині.

Ключові слова: історична пам'ять, етнічна ідентичність, польська меншина, національно-культурне товариство, західні області України.

В статье рассмотрена роль сохранения исторической памяти в утверждении самобытности национального меньшинства. Исследование осуществлено на примере современной полонии западных областей

Украины. Проанализированы направления деятельности объединений поляков и конкретные проекты в данной сфере.

Ключевые слова: историческая память, этническая идентичность, польское меньшинство, национально-культурное сообщество, западные области Украины.

In the article the role of maintenance of historical memory in claim of originality of national minority is considered. Research is carried out on the example of modern Poles of western areas of Ukraine.

Key words: historical memory, ethnic identity, Polish minority, national and cultural association, western regions of Ukraine.

Значимим чинником розвитку етнонаціональної сфери в державі є надання можливості представникам різних національностей відроджувати та зберегти атрибути власної самобутності. Польська національна меншина в Україні утворює одну з найчисельніших громад, адже за крайнім переписом населення 2001 р. вона посіла восьме місце. З огляду на сталі зв'язки між Польщею й Україною та важливість подальшого розвитку партнерських відносин можемо говорити про актуальність дослідження факторів збереження власної ідентичності польської меншини в Україні. Особливо доречним видається розгляд західних областей, де полонія чисельно найбільша.

Питання самобутності полонії в Україні в роки незалежності охоплено дослідниками поверхнево. Більшість із них згадують спільноту лише в контексті міждержавної гуманітарної співпраці (Н. Медведчук, Д. Горун, В. Лишко, Н. Завітневич, А. Васюк). Локальний аспект питання знаходимо на прикладах поляків Житомирщини, Хмельниччини, Вінниччини, Івано-Франківщини, Львівщини, Волині, Рівненщини, Тернопільщини (Н. Місяць, Т. Заставецький, Л. Томілович, С. Татусяк, О. Муравський, А. Лопачак, А. Гарбарук, В. Ризинкевич). Предмет напрацювань указаних авторів – загальне становище меншини в краї та відомості про її громадські об'єднання. Задекларована в даній статті тема потребує детального студіювання.

Мета дослідження – прослідкувати місце історичної пам'яті в процесі збереження ідентичності польської меншини в західних областях України. Завдання: з'ясувати конкретні пам'ятоохоронні форми роботи полонії; виокремити основні напрями активності польських громадських осередків у даній площині; окреслити роль історичної пам'яті як атрибута самобутності меншини.

Насамперед варто з'ясувати характер дефініцій: про яку ідентичність поляків в Україні ведемо мову – етнічну чи національну? Солідаризуємось із думкою фахівчині С. Брижицької, котра пише: «Якщо етнічна ідентичність, завдяки своїм основним підвалинам як спільність походження, мови, традицій є найбільш поширеною і стабільною формою ідентичності, то національна ідентичність є синтетичним явищем, чи не найважливішим й найбільш наповненим, оскільки об'єднує в собі різновиди ідентичностей... Етнічна ідентичність є явищем природним, а національна — суспільно-політичним. Виходячи із цього, національна спільнота може охоплювати представників різних етносів [1, с. 34]. Таким чином, у даній розвідці йтиметься про ідентичність етнічну в розумінні відчуття належності до певної етнічної спільноти, однаковості з іншими її членами внаслідок спільності історичної пам'яті, спогадів про єдиних предків та духовних зв'язків із батьківщиною.

Під поняттям «історична пам'ять» розуміємо уявлення деякої спільноти людей про спільне минуле, при тому базова функція цієї категорії криється в передачі досвіду минувшини як основи самоідентифікації.

Поширеним варіантом кристалізації етнічної ідентичності полонії є об'єднання її представників у так звані товариства. Національно-культурні товариства – це осередки гуртування представників полонії та симпатиків польськості, що функціонують на громадських засадах. Дослідження авторкою такого роду осередків у західному регіоні України за часів незалежності дає підстави виділити збереження історичної пам'яті як ключовий складник їхньої діяльності. Робота в цьому розрізі проводиться шляхом упорядкування занедбаних

польських цвинтарів, пошанування пам'яток і пам'ятних місць, пов'язаних з історією польського народу, ініціювання проектів з локального відновлення духовної спадщини полонії, залучення до цієї справи представників молодого покоління репрезентантів польської національної меншини.

Впорядкування захоронень

Львівщина. Товариство опіки над військовими похованнями, що діє при Товаристві польської культури Львівщини, своїм обов'язком визначило утримання в упорядкованому стані львівського Цвинтаря Орлят, окремих військових поховань 1920 р. та збірних могил, що датуються вереснем 1939 р. [10]. Старі польські кладовища мають догляд завдяки Польському культурно-освітньому товариству «Згода» у м. Борислав [8], Дрогобицькому польському культурно-освітньому товариству «Відродження» [28] та Польському культурно-освітньому товариству в смт. Меденичі Дрогобицького району [13]. Члени польського центру в м. Трускавець, крім того, здійснюють опіку над могилою патрона організації Раймонда Яроша, його дружини Емми і сина Станіслава на цвинтарі у Дрогобичі [9].

Тернопільщина. Для полонії м. Кременець ключова місія в даній площині має вияв у: догляді за могилою Соломеї Словацької (матері Юліуша Словацького); зведенні Меморіалу польським громадянам –замордованій гітлерівцями під час німецько-радянської війни інтелігенції Кременецького ліцею, яка знаходиться на польському цвинтарі; облаштуванні могили польських солдатів, які загинули 1920 р. у с. Кімната [11]. Члени Польського культурно-освітнього товариства в м. Тернопіль та Польсько-українського культурно-освітнього товариства імені Адама Міцкевича в м. Чортків здійснюють прибирання могил на Микулинецькому цвинтарі і військовому цвинтарі польських легіонерів відповідно [12; 33]. Тернопільський міський харцерський загін «Добрі вчинки» звершує догляд могили першого коменданта скаутів у Тернополі Гелени Карцевської [5]. Польське культурно-освітнє товариство імені Марцеліни Даровської у м. Бережани розпочинало діяльність саме з порятунку польського цвинтаря, який впорядковує з волонтерами з-за Бугу в рамках акції «Могили прадіда збережи від забуття» [29].

Івано-Франківщина. Нагляд здійснюється над римо-католицьким цвинтарем у м. Калуш та двохсотлітніми захороненнями у м. Коломия, які було відновлено завдяки місцевій громаді та польській молоді із м. Вроцлав (Польща) [31; 35]. Біля с. Рибне Тисменицького району з ініціативи полонійного товариства «Дружба» встановлено пам'ятний знак представникам польської інтелігенції, які загинули від рук нацистів у серпні 1941 р. [36].

Рівненщина. Крім опіки над польським цвинтарем, місцева польська спільнота ініціювала

укладення матеріалів дослідження захоронень у форматі нарису за авторством члена полонійного об'єднання у Рівному, краєзнавця Чеслава Хитрого [17].

Волинь. Осередок поляків у смт Любешів у впорядкуванні місць поховань отримує допомогу від польської громадської організації «Стрілець» («Strzelec») [24]. Спільнота смт Маневичі співпрацює у даному напрямі з харцерською службою пам'яті (Польща) [7]. У м. Ковель тричі на рік у місцевому товаристві ініціативна група впорядковує військові захоронення у місті (128 могил) та за 25 км на території колишньої колонії Засмики (70 могил) [23]. На основі досліджень старого кладовища у м. Любомль фахівцями виявлено близько 120 надгробків та їхніх фрагментів з польських могил [34, с. 6]. До впорядкування території долучаються мешканці міст Холм, Воля Угруська та Влодава (Польща), предки яких поховані на Волині [32]. З метою вшанування пам'яті співвітчизників, депортованих до Сибіру більшовицькою владою, волинські поляки долучаються до Маршу Живого Пам'яті Польського Сибіру, який щороку проходить у м. Білосток (Польща) [3].

Опіка над пам'ятками й пам'ятними місцями польської минувшини

Культурно-освітній центр імені Корнелія Макушинського в Стрию (Львівська обл.) порушив питання щодо відкриття в місті пам'ятника духовному наставнику організації [15]. Культурно-освітній центр польської спільноти імені Раймонда Яроша у Трускавці (Львівська обл.) взяв під опіку пам'ятник Адаму Міцкевичу, відновлений 2008 року [9].

У Кременці (Тернопільська обл.) 2001 року місцевою спільнотою було відроджено будинок Юліуша Словацького та облаштовано в ньому музей [30]. Товариство польської культури імені Броніслава Мірецького у смт Підволочиськ (Тернопільська обл.) у 2010 р. організувало заходи з нагоди 90-ї річниці битви польсько-українських військ проти більшовиків під Задвір'ям та відкриття пам'ятного знаку на місці смерті ксьондза В. Раббе з с. Скалат [37]. Ключове завдання Польського товариства імені Андрея Потоцького в Івано-Франківську – закладення музею свого патрона та відновлення у місті палацу Потоцьких [20]. 2005 р. полонія м. Луцька (Вол. обл.) ініціювала відкриття в костелі Св. Петра й Павла меморіальної дошки полякам – жертвам репресій 1939–1956 рр. [16]. У смт Любешів (Волинська обл.) на будівлі колегіуму встановлена пам'ятна дошка Тадеушу Костюшко, котрий навчався тут у 1753–1759 рр., а в меморіальній таблиці на місцевому костелі увіковічені й поляки-любешів'яни, котрі загинули в роки війни [18].

Ініціативи з популяризації спадщини полонії

Товариство польської культури імені Тадеуша Костюшка у Луцьку в 2006 р. ініціювало міжнародну науково-практичну конференцію

«Тадеуш Костюшко і Волинь» з наскрізною проблемою збереження самобутності польської меншини через усвідомлення героїки боротьби польського народу за незалежність. Щороку мають місце менш масштабні зустрічі, що їх організовує товариство спільно з органами влади та науковцями-полоністами краю [2]. У 2009 р. Товариство польської культури імені Єви Фелінської провело конференцію «Пілсудський – Петлюра» [4].

Товариство польської культури імені Адама Міцкевича у Чернівецькій області ініціює зустрічі громадськості на вшанування загиблих під час Катинської трагедії та у катастрофі під Смоленськом [22]. Такі ж заходи, а також візити членів Катинської Родини м. Люблін, мають місце в середовищі полонії Рівненщини [27].

Культурно-освітній центр імені Корнелія Макушинського в Стрию (Львівська обл.) започаткував проведення екологічно-пізнавальних пробігів у пам'ять про уродженця Стрия Казимира Новака – польського мандрівника, першої людини у світі, яка самостійно двічі перетнула Африку з півночі на південь і у зворотному напрямку (сорок тисяч кілометрів на велосипеді, на конях, каное і потягом, з 1931 по 1936 р.) [15].

Товариство польської культури Закарпаття імені Гневи Волосевич у 2011 р. ініціювало урочистості, присвячені Богдану Томашевському – спортивному коментатору Польщі, автору книг та сценаристу, а також презентувало різьблену скульптуру польського діяча його однофамільцем-митцем, членом польського товариства [25].

Представники полонії м. Рівне у 2013 р. організували круглий стіл «Слідами святих ХХ століття: Папа Іван Павло II» [19]. Польське товариство у м. Дубно (Рівненська обл.) 2001 р. започаткувало республіканський конкурс «Молоді таланти» імені Андрея Мальчевського – польського поета-романтика, одного з основоположників «української школи», котрий народився у с. Княгинне Дубнівського району [26].

Виховання нової генерації

У справі культивування польськими громадсько-культурними товариствами історичної пам'яті важлива патріотично-виховна робота з молодим поколінням. Львівський дитячий загін польського харцерства в Україні, крім щотижневих зібрань, виконує місію несення почесної варті на Личаківському цвинтарі у День померлих 1 листопада та у Свято незалежності Польщі 11 листопада [14]. На тій же хвилі відбувається становлення особистості юних в Тернопільському харцерському загоні «Добрі вчинки» польського харцерства в Україні [5]. Один зі шляхів гартування духу членів харцерського загону «Волинь», що функціонує на Рівненщині, це організація походів слідами захисників польських кордонів, зокрема батальйону Корпусу охорони прикордоння, що діяв на теренах у 1920–1930-х рр. [21].

Чимало волонтерів серед молоді гуртує Організація польських ветеранів війни 1939–1945 рр. та репресованих осіб м. Львова. Вони надають підтримку колишнім воїнам або вдовам, займаються пошуком архівних документів, на підставі яких ветерани могли б отримувати допомогу від Управління у справах ветеранів та репресованих осіб Республіки Польща [6].

Результати опрацювання матеріалів про функціонування громадських об'єднань польської меншини у західних областях України уможливають твердження:

1) відтворення та збереження історичної пам'яті постає важливим аспектом діяльності полонійних товариств;

2) форми роботи в цьому напрямі полягають в облагородженні занедбаних римо-католицьких цвинтарів та поодиноких могил поляків, реставрації та догляді за пам'ятками, встановленні нових монументів, пошануванні імен видатних предків та сучасників крізь проведення зустрічей, тематичних вечорів, конференцій;

3) характерним явищем є допомога полякам волонтерів з етнічної батьківщини, з якими ведеться співпраця на рівні громадських організацій;

4) складником означених процесів є ціннісне виховання молодого покоління, першим щаблем до якого стає зацікавлення юнацтва надбаннями польської історико-культурної спадщини, нерозривно пов'язаної з українськими теренами;

5) під час долучення до ініціатив зі збереження історичної пам'яті сім'ї польського походження мають змогу втримати чуття єдності з предками та не допустити розчинення спільноти в поліетнічному просторі краю проживання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брижицька С.А. «Я не одинокий...»: національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. – середина 20-х років XX ст.): монографія / С.А. Брижицька. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 191 с.
2. Демчук Я. 267-а річниця народження Тадеуша Костюшка / Я. Демчук // Monitor Wołyński. – 2013. – 14 лют. – С. 1.
3. Денисюк Н. Пам'ятати про Сибір / Н. Денисюк // Monitor Wołyński. – 2011. – 15 верес. – С. 1, 6–7.
4. Інтерв'ю з В.Ваколюком – головою Товариства польської культури імені Єви Фелінської у Волинській області. 9 серпня 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
5. Інтерв'ю з В. Коваленком – головою Дитячої організації Тернопільського міського харцерського загону «Добрі вчинки» польського харцерства в Україні. 7 листопада 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
6. Інтерв'ю з В. Маловським – головою Організації польських ветеранів війни 1939–1945 рр. та репресованих осіб Львова. 11 грудня 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.

7. Інтерв'ю з Г. Павлюк – головою відділення Товариства польської культури імені Єви Фелінської в смт. Маневичі (Волинської області). 22 травня 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
8. Інтерв'ю з Е. Попович – головою Польського культурно-освітнього товариства «Згода» у м. Борислав (Львівської області). 10 грудня 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
9. Інтерв'ю з Є. Домбровською – керівником Культурно-освітнього центру польської спільноти імені Раймонда Яроша у м. Трускавець (Львівської області). 10 грудня 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
10. Інтерв'ю зі З. Ярмілком – старійшиною Товариства польської культури Львівщини. 6 листопада 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
11. Інтерв'ю з І. Морозюком – головою Товариства відродження польської культури імені Юліуша Словацького у м. Кременець (Тернопільської області). 7 листопада 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
12. Інтерв'ю з М. Пустельник – головою Польсько-українського культурно-освітнього товариства імені Адама Міцкевича у м. Чортків (Тернопільської області). 8 листопада 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
13. Інтерв'ю зі С. Куц – головою Польського культурно-освітнього товариства в смт. Меденичі (Дрогобицького району, Львівської області). 10 грудня 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
14. Інтерв'ю зі С. Адамським – керівником Львівського дитячого загону польського харцерства в Україні. 6 листопада 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
15. Інтерв'ю з Т. Бойко – головою Культурно-освітнього центру імені Корнелія Макушинського в м. Стрий (Львівської області). 6 листопада 2013 р. // Архів А.С. Гарбарук.
16. Інформація про встановлення знаків польської національної пам'яті на території Волинської області. 2010 р. / Сектор у справах національностей // Поточний архів Волинської ОДА. – 20 с.
17. Книгу-альбом «Польський цвинтар у Рівному» презентували у краєзнавчому музеї [Електронний ресурс] // PROSTIR-MUSEUM. – 2014. – 13 лют.– Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/32143>.
18. Новини з Любешівщини // Monitor Wołyński. – 2012. – 9 лют. – С. 5.
19. Пам'ять про Папу Івана Павла II вшанували у Рівненському музеї [Електронний ресурс] // PROSTIR – MUSEUM. – 2014. – 14 трав.– Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/32694>.
20. Плугатор Г. За Потоцького, за Станіслава [Електронний ресурс] / Г. Плугатор // Коломия ВЕБ Портал. – 2009. – 20 січ. – Режим доступу : <http://kolomyia.org/se/sites/pb/10695/>.
21. Радіца В. Шляхом батьків / В. Радіца // Monitor Wołyński. – 2013. – 10 жовт. – С. 3.
22. Тарасова А. Біль нині говорить польською / А. Тарасова // Gazeta Polska Bukowiny. – 2010. – Kwiecień. – S. 4.
23. У Ковелі вшановано пам'ять польських легіонерів // Monitor Wołyński. – 2012. – 22 листоп. – С. 3.
24. Урядова Т. Стрільці знову побували на Любешівщині / Т. Урядова // Monitor Wołyński. – 2013. – 8 серп. – С. 4.
25. Центр культур національних меншин Закарпаття : офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://centerkultur.xtreemhost.com/archives/category/tovarustva>.
26. Цимбалюк Є. На 220-річчя земляки пом'янули віршами «поляка за походженням, українця по духу» / Є. Цимбалюк // Вільне слово. – 2013. – 12 листоп. – С. 2.
27. Янч Ю. Відзначення 70-ї річниці Катинського злочину / Ю. Янч // Monitor Wołyński. – 2010. – 29 квіт. – С. 6.
28. Aurzecki A. Cmentarz w Drohobyczu / A. Aurzecki // Kurier Galicyjski. – 2009. – 17–31 marca. – S. 15.
29. Golak J. Mogiłę Pradziada ocal od zapomnienia / J. Golak // Kurier Galicyjski. – 2013. – 16–29 sierpnia. – S. 27.
30. Gusławska J. Polskie Stowarzyszenia w Kremieńcu / J. Gusławska // Gazeta Lwowska. – 1991. – 23 maja. – S. 3.
31. Kołusenko S. Nekropolia w Kołomyji znów ulega dewastacji / S. Kołusenko, Z. Sanojca // Gazeta Lwowska. – 2007. – 15 marca. – S. 6.
32. Lista osób wyjeżdżających do Lubomli w dniu 21 kwietnia 2012 r. / Żespół Szkół w Woli Uhruskiej // Поточний архів Товариства польської культури імені Міхала Огінського в м. Любомль. – 1 с.
33. Markiewicz D. Działalność PTKO w Tarnopolu / D. Markiewicz // Kurier Galicyjski. – 2013. – 30 września – 14 października. – S. 14.
34. Popek L. Cmentarz rzymskokatolicki w Lubomli. 600-lecie Parafii w Lubomli / L. Popek, A. Sulik, J. Bury. – Lublin : Wydawnictwo Polihymnia, 2010. – 30 s.
35. Ridosz W. Stary kołomyjski cmentarz znów «odkopany» / W. Ridosz // Kurier Galicyjski. – 2007. – 15 sierpnia. – S. 13.
36. Rożycka S. Obchody 72. rocznicy mordu w Czarnym Lesie / S. Rożycka // Kurier Galicyjski. – 2013. – 16–29 sierpnia. – S. 14.
37. Towarzystwo Kultury Polskiej im. Księdza Bronisława Mireckiego: офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tkpmirecki.com/uk.html>.

Явір В.А.

Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування

Досліджено інтеграційні етнічні (етнополітичні) процеси. Вивчення класифікацій, виконаних вченими, дає підстави стверджувати, що в сучасному світі більшість етнооб'єднувачих етнічних процесів відбувається у вигляді етнополітичних процесів. Вказано на відсутність згоди щодо розмежування інтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів, що пояснюється їх взаємообумовленістю, значною тривалістю, трансформаційним впливом та залежністю від соціальних, економічних, політичних процесів.

Ключові слова: етнічні (етнополітичні) процеси, етнополітична дезінтеграція, етнополітична інтеграція, етнос.

(этнополитических) процессов, что объясняется их взаимобусловленностью, значительной продолжительностью, трансформационным влиянием и зависимостью от социальных, экономических, политических процессов.

Ключевые слова: этнические (этнополитические) процессы, этнополитическая дезинтеграция, этнополитическая интеграция, этнос.

Integration ethnic (ethnopolitical) processes are studied. The study of classifications gives grounds to assert that in the modern world, most ethno-unifying ethnic processes take place in the form of ethnopolitical processes. It is pointed out that there is no agreement as to integration ethnic (ethnopolitical) processes classifications, which is explained by their interdependence, considerable duration, transformational influence and dependence on social, economic, political processes.

Key words: ethnic (ethnopolitical) process, ethnopolitical disintegration, ethnopolitical integration, ethnos.

УДК 323.1

Явір В.А.,
кандидат політичних наук, науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Исследованы интеграционные этнические (этнополитические) процессы. Изучение классификаций, выделенных учеными, дает основания утверждать, что в современном мире большинство этнообъединительных этнических процессов происходит в виде этнополитических процессов. Указано на отсутствие согласия по разграничению интеграционных этнических

Етнополітична інтеграція є актуальним, але малодослідженим процесом у контексті українських подій. Найчастіше в політичному дискурсі активно обговорюється лише одна складова (один із різновидів) етнополітичної інтеграції – реінтеграція. Однак неможливо ставити завдання етнополітичної реінтеграції України (повернення тимчасово окупованих територій) без вивчення особливостей, природи, суті та змісту більш широкого явища, яке вона втілює, – етнополітичної інтеграції. Неповне або хибне розуміння природи етнополітичної дезінтеграції, її закономірностей, позиціонування серед інших етнічних (етнополітичних) явищ та процесів може призвести до зворотнього ефекту – подальшого дистанціювання та ізоляції тимчасово окупованих територій (Автономної Республіки Крим та частин Донецької і Луганської областей) від України. Окремі аспекти етнополітичної інтеграції досліджені у працях О. Антонюка, С. Асланова, К. Вітмана, В. Дівак, В. Євтуха, О. Картунова, В. Котигоренка, І. Кресіної, О. Майбороди, О. Маруховської, Г. Перепелиці, Н. Ціцуашвілі.

У попередніх дослідженнях було доведено, що етнополітична інтеграція, як і етнополітична дезінтеграція, належать до етнічних (етнополітичних) процесів, оскільки фактори їх виникнення, особливості перебігу та зміст відповідають найпоширенішим визначенням та характеристикам етнічного (етнополітичного) процесу. Серед них – основні причини та об'єктивний характер дезінтеграційно-інтеграційних процесів, їх етнотрансформаційний та етноеволюційний впливи на етнос. Водночас в ході аналізу та позиціонування етнополітичної дезінтеграції та інтеграції було виявлено, що це – складники критерію «об'єднання/розмежування» класифікації етнічних процесів загалом, адже кожен етнічний процес може мати як доцентрове, так і відцентрове спрямування.

Це дало змогу узагальнити вузьке розуміння етнополітичної дезінтеграції/інтеграції як певного етнополітичного процесу та широке методологічне – як критерію спрямування розвитку етнічних (етнополітичних) процесів [1, с. 76].

У цьому дослідженні за допомогою системного порівняльного аналізу, методу вивчення конкретних випадків (case-study) та синтетичного (композиційного) методу спробуємо детальніше вивчити природу, суть та зміст етнополітичної інтеграції як в широкому, так і вузькому розумінні. Одразу зауважимо, що в українській етнополітології є термінологічна плутанина щодо означення цього виду етнічних (етнополітичних) процесів. Це ж стосується, зокрема, інтеграційних процесів. Почнемо з того, що етнічні процеси у більшості випадків сучасного світу слід визначати як етнополітичні, адже в них етнічність задіяна так само, як і політика. Безумовно, є багато прикладів етнічних процесів, в яких неможливо виявити політичну складову – наприклад, побутова ксенофобія або поступова асиміляція мігрантів в етнокультурному середовищі іншої держави. Однак дезінтеграція в досліджуваному вимірі як етнополітична дезінтеграція завжди буде не просто етнічним, а етнополітичним процесом.

Підтвердження обраної стратегії наукового пошуку знаходимо у працях багатьох дослідників. Сама природа етнополітології полягає у виявленні взаємозв'язку політики та етнічності, дослідженні етнічної обумовленості політичних процесів та навпаки. Невипадково, що В. Ачкасов пропонує наступне визначення етнополітології як дисципліни, що вивчає політичну обумовленість етнічних явищ і процесів [2, с. 15]. До основних категорій, якими оперує наука, належать етнос і етнічність, а основні проблеми зосереджуються навколо питань здобуття влади, входження

етнічності в політику, політизації етнічності. Українські вчені визначають етнополітологію як науку про взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття і, зокрема, про взаємовідносини етнонаціональних спільнот (етносів, націй, етнічних та національних груп) між собою та між ними і державою [3, с. 310]. О. Картунов, в свою чергу, визначає етнополітологію як науку про закономірності взаємодії етнонаціональної та політичної сфер або просто етнополітичну царину людського буття [4, с. 30].

Зауважимо, що виявлення та дослідження взаємозв'язку політики й етнічності в певному процесі або явищі є не лише завданням етнополітології як науки, а й вектором розвитку її української складової. Наприклад, С. Асланов досліджує етнополітичну стабільність як стабільність етнополітичної системи, яка утворюється внаслідок перетину, взаємодії політичної та етнічної складових. Цей ракурс дає можливість досліднику розглядати етнополітичну систему як різновид політичної системи до тієї міри, до якої в політику інкорпорується поняття «етнічність» [5, с. 118].

Спостерігаючи за цими науковими розвідками, у своєму дослідженні спробуємо застосувати синтетичний або композиційний методологічний підхід, який полягає в отриманні єдиного цілого з різних елементів; в побудові системи, в якій цілі верхнього рівня ієрархії формуються шляхом узгодження цілей (інтересів) нижніх рівнів ієрархії за допомогою певного механізму. Переваги цього методу очевидні. Адже здійснюючи синтетичне дослідження будь-якого етнополітичного явища або процесу, зможемо отримати більш повне, багатогранне і при цьому точне уявлення про ціле (етнополітичну дезінтеграцію), яке базується на розумінні взаємозв'язку окремих частин (дезінтеграційних етнічних процесів та політики).

Загалом етнічні процеси за критерієм вектору розвитку – «доцентровий/відцентровий», або ж «об'єднання/розмежування» поділяються на дві категорії, стосовно визначення яких, але не їх змісту, згоди в українській етнополітології не спостерігається. Зокрема, О. Антонюк виокремлює етнооб'єднувальні та етнороз'єднувальні процеси. На відміну від етнополітичної дезінтеграції, розбіжності щодо змісту інтеграційних процесів та їх розмежування більш суттєві. На думку О. Антонюка, етнооб'єднувальні етнічні процеси характеризуються зближенням або й злиттям окремих етносів, внаслідок чого утворюються більші етнічні спільноти, яким може бути притаманна нова етнічна самосвідомість й інша етнічна самоназва (етнонім). У цьому визначенні акценти зміщуються у бік формування нового етносу (нації) з кількох етнічних складових. Дослідник вирізняє такі етнооб'єднувальні процеси, як консолідація, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація тощо. Під етногенетичною фіксацією він пропонує розуміти дію різних етносів або їхніх частин, у результаті якої виникає нова етнічна спільність, що відрізняється від тієї, яка була характерна для взаємодіючих етнічних спільнот [6]. Чим від неї відрізняється консолідація та міжетнічна інтеграція – не поточнює.

О. Картунов поділяє етнічні процеси на процеси етнічного згуртування (об'єднання) та процеси етнічного розмежування (роз'єднання). Етнооб'єднувачі процеси розпочались дещо пізніше етнороз'єднувачих, але швидко набули домінуючого характеру, який

зберігається й досі. Саме етнооб'єднувачі процеси, на думку вченого, відображають історичну закономірність суспільного розвитку, і вважаються загалом позитивними (на відміну від деструктивних етнороз'єднувачих), оскільки сприяють зміцненню етносів та зростанню гомогенності як окремих суспільств, так і людства у цілому. О. Картунов пропонує своє визначення етнополітичної інтеграції як процесу та/чи стану об'єднання етнічних спільнот, етнорегіонів та державних утворень в єдине суспільство і державу, а також окремих суспільств і держав – в міжнародне і міждержавне утворення [7, с. 220]. І хоча окреме визначення етнооб'єднувачих процесів в цілому вченим не пропонується, очевидно, що вони є складовими етнополітичної інтеграції, оскільки передбачають об'єднання етнічних спільнот.

В українській етнополітології вживається безліч споріднених термінів для позначення інтеграційних процесів у широкому розумінні, тобто тих етнічних (етнополітичних) процесів, які трансформуються в напрямку об'єднання етносу (етнополітичної спільноти). Нам вдалося виявити наступні визначення: етнооб'єднувальні процеси = процеси етнічного об'єднання = процеси етнічного згуртування = процеси етнічної інтеграції = етнооб'єднувачі процеси. Всі вони мало відрізняються за змістом. Дуже розповсюдженим в українській етнополітології є визначення етнооб'єднувачих процесів як таких, що проявляються у злитті, зміцненні, зближенні, об'єднанні етнічних спільнот, які посилюють єдність всіх складових етносів. В. Євтух, наприклад, означає етнооб'єднувачі процеси як процеси, в результаті яких об'єднуються частини етносів в один етнос, зміцнюючи його кількісно й якісно [8, с. 264].

Однак згоди щодо розмежування етнооб'єднувачих процесів ні в західній, ні в українській етнополітології немає. Все це пояснюється тим, що кожен дослідник етнічної (етнополітичної) інтеграції пропонує власні класифікації відповідно до обраної системи критеріїв розмежування. Нам найбільше імпує класифікація процесів етнічного об'єднання (інтеграції), запропонована О. Картуновим, який поділяє їх на три основні типи: етнічна консолідація, етнічна асиміляція та етнічна інтеграція, при цьому зауважуючи, що кожен тип, в свою чергу, поділяється на кілька підтипів.

Загальне визначення етнічної консолідації (з лат. consolidation – об'єднання, згуртування, зміцнення) вчений не дає, поділяючи її на два підвиди: внутрішньоетнічну і міжетнічну консолідацію. Внутрішньоетнічна консолідація визначається як процеси внутрішнього зміцнення й збільшення якогось великого етносу завдяки поступовому зникненню культурномовних та побутових відмінностей між субетносами та/чи етнографічними групами, а також зростанню загальноетнічної свідомості [9, с. 183]. Таким чином, субетноси формують етнос (націю), наприклад, як каталонці (15,6%), андалусійці (15,6%), кастильці (11,1%), валенсійці (9,7%), галісійці (7,4%), баски (5,6%) формують єдину іспанську націю. Під міжетнічною консолідацією розуміється процеси об'єднання кількох споріднених етнічних спільнот в одну, нову, більш велику спільноту (країни Африки та Азії).

Тим часом, В. Євтух також виокремлює два види консолідації – 1) внутрішньоетнічну як процес внутрішнього згуртування етнічної спільноти, в ході якого згладжуються відмінності окремих її частин (субетнічні й етнографічні групи) та міжетнічну (етногенетичну консолідацію) – злиття кількох близьких за мовою, культурою, невеликих за розміром етнічних спільнот у більшу етнічну спільноту. Тож, суперечностей між цими вченими щодо етнічної консолідації немає. Нерозмежування консолідації на підвиди також є поширеним явищем в українській етнополітології. Узагальнено етнічна консолідація визначається як посилення внутрішньої єдності великого етносу і нівеляція відмінностей між його внутрішніми складовими: субетноссами, етнографічними групами, локальними групами.

Що ж стосується етнічної асиміляції як інтеграційного процесу, то під цим терміном О. Картунов має на увазі процес розчинення самостійного етносу, його частин чи окремих його представників у середині іншого, як правило, більшого етносу або етнонації. Вчений наголошує, що цей процес є повільним, тривалим (відбувається протягом життя кількох поколінь) та одностороннім, оскільки завершується повною або майже повною втратою етнічної меншиною своїх етнокультурних особливостей. Асиміляція, в свою чергу, поділяється на добровільну та примусову. Добровільна асиміляція спостерігається внаслідок довготривалого безпосереднього спілкування різних етнонаціональних спільнот, але найбільш швидкою та ефективною є тоді, коли, наприклад, держава пропонує мігрантам привабливий рівень життя і стимулює їх асимілюватися. Примусова асиміляція межує з порушенням прав людини і є наслідком державної етнонаціональної політики, спрямованої на обмеження сфери використання мови, культури, традицій та інших етнічних меншин, послаблення їх етнічної свідомості.

Поширеним є визначення етнічної асиміляції (лат. *assimilatio* — уподібнення, ототожнення) як поглинання, розчинення самостійного етносу чи якоїсь його частини в середовищі іншого, звичайно більшого, державного, політично чи культурно розвинутішого. Воно вказує на те, що відносно суті та природи асиміляції як етнооб'єднанвчого процесу також розбіжностей немає.

Процес етнічної асиміляції найбільш інтенсивно й швидко відбувається в державах з дисперсним розселенням іноземних мігрантів в однорідному суспільстві з міцними і сталими економічними, політичними й культурними зв'язками. Найбільше часу потребує етнічна асиміляція в тих країнах, де мігранти утворюють замкнені територіальні громади із власними інституціями й організаціями, при цьому підтримують тривалі й розгалужені зв'язки з етнічною батьківщиною. Враховуючи ці особливості, асиміляція може бути повною або частковою.

Останнім підвидом інтеграційних (об'єднанвчих) процесів О. Картунов спочатку визначає етнічну інтеграцію (з лат. *integratio* – зближення, додавання), однак пізніше у своїх працях називає цей процес міжетнічною інтеграцією. Під цим поняттям вчений розуміє такий процес взаємовідносин і взаємодій між різними етнонаціональними спільнотами поліетнічної

держави, внаслідок якого ці спільноти зближуються й об'єднуються, формуючи політичну націю, виробляючи почуття спільного громадянства й державного патріотизму, але не втрачаючи при цьому своїх етнічних властивостей і своєї етнічної свідомості й не перестаючи бути самими собою [10, с. 186]. Процеси міжетнічної інтеграції відбувається у демократичних державах, в тому числі, країнах перехідного типу (Україна). Іншими словами, це процес формування політичної нації в межах держави, який не можна класифікувати як суто етнічний і слід розглядати як етнополітичний процес. Тоді мова йтиме вже про етнополітичну інтеграцію в одному з її вимірів.

В. Євтух також виокремлює міжетнічну інтеграцію (з лат. *integratio* – ціле; *integratio* – відновлення) як вид об'єднанвчих етнічних процесів, сутність яких полягає у взаємодії двох і більше етнічних спільнот у поліетнічній країні і призводить до формування в них низки спільних духовно-культурних ознак, при цьому не відбувається зміна етнічної самосвідомості й не втрачається внутрішньогрупова ідентичність окремої спільноти. Однак у його теорії міжетнічна інтеграція поділяється на цілу низку підвидів: комунікативно-мовна інтеграція – відтворення єдиного інформаційного простору та свого етнономовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності; політико-правова інтеграція – формування лояльного до держави населення і зменшення кількості людей, що не мають громадянства країни проживання; соціально-економічна інтеграція – досягнення кожним членом суспільства проживання конкурентоздатності та соціальної мобільності; культурно-семіотична інтеграція – взаємопроникнення символів чи знаків культур різних етнічних спільнот у результаті їх взаємодії, що сприяє формуванню нових спільнот на основі спільних символічних рис, набутих у результаті міжетнічної взаємодії; стимулятивна інтеграція – інтеграція вихідців з інших країн, яка стимулюється державою завдяки різним спеціальним програмам та заходам; факультативна інтеграція – добровільна інтеграція вихідців із різних країн у суспільство проживання [11].

При цьому вчений зауважує, що міжетнічна інтеграція є однією з форм акультурації. Акультурація – це процес взаємовпливу культур, що характеризується сприйняттям однією з культур елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ. Акультурацію теж слід розглядати як об'єднанвчий процес [12]. В. Євтух вважає інтеграційну стратегію найбільш придатною для реалізації тільки в такому мультикультурному суспільстві, в якому є відносно низький рівень упереджень (тобто мінімально поширена дискримінація або расизм, етноцентризм), позитивні взаємовідносини між різними культурними групами, досить широкий діапазон культурних цінностей суспільства, поширюється та практикується ідеологія толерантності.

Водночас досить часто міжетнічна інтеграція (лат. *integratio* — об'єднання в ціле якихось частин) визначається також як об'єднання всередині держави чи регіону кількох відмінних за мовою і культурою етносів, що може спричинити об'єднання якихось спільних етнокультурних рис. В результаті такої інтеграції можуть сформуватися великі етнотериторіальні спільноти з певними елементами етно-

політичної самосвідомості і самоідентифікації. Вчені вважають, що ці процеси характерні для всіх поліетнічних держав, які мають тривалий досвід державотворення [13].

Окрім етнічної консолідації, інтеграції та асиміляції в етнополітології можна зустріти також етнічну міксацію, етнічну дифузію та етнічну конвергенцію. Етнічна міксація (лат. *miscere* – з'єднувати, сплітати; *mixtus* – змішаний) відрізняється від етнічної консолідації тим, що означає етнотрансформаційний процес утворення нового етносу шляхом злиття не пов'язаних спорідненістю і культурно-побутовими традиціями етнічних груп. Найчастіше цей процес відбувається в мігрантських державах – Канаді, США, Австралії. Тоді як етнічна дифузія (лат. *fusio* – злиття) означає процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос. По суті, це поділ вже згадуваного різновиду інтеграційних етнооб'єднувачих процесів консолідації, розмежований за ступенем спорідненості етносів, що беруть участь у взаємодії.

Етнічна конвергенція (лат. *convergere* – наближення, сходження) означає зближення, злиття, взаємну асиміляцію двох дуже близьких за мовою і культурно-побутовими традиціями етносів. Цей різновид інтеграційних процесів дуже подібний до міжетнічної інтеграції. Крім того, термін має в українській етнополітології інше значення. Так, О. Антонюк визначає етнічну конвергенцію як виникнення в різних місцях незалежно один від одного схожих або однакових культурних явищ під впливом загальних законів суспільного розвитку [14].

Складність розмежування і класифікації інтеграційних (об'єднувачих) етнічних (етнополітичних) процесів продиктована кількома факторами: 1) вони тісно пов'язані, переплетені між собою і майже ніде не відбуваються в чистому вигляді; 2) впливають один на одного і зазнають впливу інших процесів (політичних, економічних, соціальних); 3) є довготривалими процесами, аналіз яких вимагає врахування багатьох факторів, в тому числі причинно-наслідкового зв'язку; 4) є продовженням (втіленням) постійної діалектичної взаємодії дезінтеграції та інтеграції.

Тож, вивчення класифікацій етнічних (етнополітичних) процесів, аналіз видів, виокремлених і запропонованих різними вченими, дає підстави ствер-

джувати, що в сучасному світі абсолютна більшість етнооб'єднувачих етнічних процесів відбувається у вигляді етнополітичних процесів. Виявлено, що на відміну від дезінтеграційних етнополітичних процесів, згоди щодо класифікації та розмежування інтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів в науці немає, що пояснюється їх взаємопов'язаністю і взаємообумовленістю, значною тривалістю, трансформаційним впливом та залежністю від інших соціальних, економічних, політичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Явір В.А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів / В.А. Явір // Актуальні проблеми політики. – 2017. – № 59. – С. 74–79.
2. Ачкасов В.А. Введение / В.А. Ачкасов // Этнополитология. – Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – 337 с.
3. Етнополітологія // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. – Харків : Право, 2015. – 816 с.
4. Картунов О.В. Вступ до етнополітології : [наук.-навч. посібник] / О.В. Картунов. – К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с.
5. Асланов С.А. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі / С.А. Асланов // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 55. – С. 116–123.
6. Антонюк О. Етнічні процеси. Політологічний словник / О. Антонюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/political/dict/504.html>.
7. Картунов О.В. Цит. праця.
8. Євтух В. Етнічність: енциклопедичний довідник / В. Євтух. К. : Фенікс, 2012. – 396 с.
9. Картунов О.В. Цит. праця.
10. Там же.
11. Євтух В. Цит. праця.
12. Акультурація. Українська етнографія : словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/6.html>
13. Етнічні процеси. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна. Етнологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bookster.com.ua/etnichni-protsesy-yih-klasyfikatsiyi-stadialna-tipologichna-komunikatyvna/>
14. Антонюк О. Цит. праця.

Рецензія на монографію Вовк С.О. «Громадянські війни: ґенеза, сутність, наслідки»¹

Однією з найнебезпечніших тенденцій сьогодення є значна актуалізація загроз, пов'язаних із поширенням збройного насилля. На особливу увагу заслуговують новітні форми й тенденції цього процесу, зокрема, різке зростання кількості внутрішньодержавних конфліктів, велику частку яких можна класифікувати як громадянські війни. На відміну від традиційних міждержавних війн такі конфлікти, у яких принаймні однією стороною протиборства є недержавні актори, важко піддаються визначенню та класифікації в межах норм міжнародного права, їх урегулювання є вкрай ускладненим, а наслідки – непередбачуваними. Повний колапс державності та дезінтеграція суспільства в Сомалі – яскравий приклад жакхливих результатів, до яких може призвести довготривала громадянська війна попри численні спроби врегулювання з боку міжнародного співтовариства.

Монографія Світлани Олександрівни Вовк «Громадянські війни: ґенеза, сутність, наслідки» присвячена вивченню одного з головних аспектів зазначеної проблематики – громадянських воєн, які є одним із найбільш небезпечних проявів внутрішньодержавного насилля в історії й сучасності. Праця являє собою ґрунтовний і комплексний аналіз досліджуваного феномена як у теоретичному, так і в прикладному аспекті.

Необхідно зазначити широку та різноманітну джерельну базу дослідження, яку складає широкий перелік першоджерел, наукових праць провідних зарубіжних і вітчизняних учених, мемуарів, міжнародних та національних нормативно-правових актів, статистичних даних, матеріалів преси та інтернет-ресурсів тощо. У цьому аспекті необхідно вказати на наукову цінність цієї розвідки в умовах обмеженої кількості досліджень феномена громадянської війни у вітчизняній політичній науці.

Важливим моментом у контексті наукового значення й новизни дослідження є те, що автор на основі ретельного аналізу дефініцій і підходів до тлумачення поняття громадянської війни пропонує власне визначення цього складного феномена як кризової моделі розвитку збройного конфлікту, що відображає певний етап у процесах розвитку суспільної-політичної системи держави, спричинений антагоністичними протиріччями, у якому протиборчі сторони ідентифікують себе з державними інститутами, з народом або частиною народу та за допомогою збройного насилля спрямовують свої дії на захоплення чи збереження влади, повалення або консервування чинних політичних структур, політичного й фізичного знищення супротивника. У цій дефініції автор відображає динамічні показники «еволюції» політичної боротьби, взаємозв'язок із трансформаційними процесами

в політичній системі, а також акцентує увагу на цілях політичного насилля, що складає підґрунтя громадянської війни.

У коло досліджуваних С.О. Вовк проблем потрапили такі актуальні й складні питання, як розкриття соціально-політичного та конфліктологічного контекстів громадянської війни, у межах яких вивчаються її політичні, воєнні, воєнно-технічні, статистичні й динамічні компоненти. Зокрема, автор виокремлює три основні виміри аналізу громадянської війни: соціально-політичний, який передбачає політичну боротьбу за владу, у тому числі насильницьку, конфронтацію державних і недержавних акторів; воєнно-стратегічний, що має на увазі непримиренне протиборство сторін із метою повної перемоги над супротивником, аж до його фізичного знищення та морального придушення; соціокультурний, який містить політико-культурні, політико-психологічні й політико-етичні наслідки збройного протистояння.

У дослідженні підкреслюється багатомірність підсумків громадянської війни, яка спричиняє незворотні руйнівні наслідки не тільки матеріального (руйнування інфраструктури та комунікацій, економічний занепад), політичного (дезінтеграція політичної системи, ерозія державного суверенітету, переривання наступництва політичного курсу), соціального (масштабні демографічні втрати, гендерний дисбаланс, незворотні втрати генофонду нації), а й духовного (занепад політичної культури, деформація політичної свідомості, науковий і науково-технічний регрес) характеру, які мають довготривалий ефект та відчуваються впродовж багатьох поколінь.

Автор приділяє вагоме значення типології форм громадянської війни. Значну увагу звернено на аналіз такої форми, як партизанська війна, а також її умов, заходів, засобів, етапів і характеристик. У роботі також вивчаються специфічні особливості збройного повстання, широкомасштабної громадянської війни. Суттєвим елементом новизни дослідження є визначення й аналіз терористичної війни, або опозиційного терору, як окремої форми громадянської війни, що характеризується застосуванням виключно неконвенційних стратегій боротьби.

Вагомим позитивним аспектом розвідки є комплексний аналіз механізму детермінації громадянських воєн, який автор здійснює, спираючись на системний підхід, а також на основі вивчення широкого емпіричного матеріалу. Компонентами зазначеного механізму визначені типи й форми факторів, їх рівень і ступінь інтенсивності, кожен із яких піддано ретельному та багатосторонньому аналізу. Так, у монографії розглядаються численні фактори громадянських воєн у таких вимірах, як «расовий-національний-етнічний», конфесійно-релігійний, територіально-географічний, економічний, соціально-політичний.

¹ Вовк С.О. Громадянські війни: ґенеза, сутність, наслідки: монографія. Старобільськ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 304 с.

Крім того, як об'єкти аналізу визначені такі форми детермінації: казуальні (причинні), кондиціональні (умовні), інспіруючі (фактори-приводи), кореляційні (взаємозв'язки та співвідношення). Зазначені типи й форми детермінант можуть втілюватись на загально-соціальному, колективно-груповому та індивідуальному рівнях. Уся ця складна система детермінації розглянута в цілісності і взаємозв'язку різних категорій, крізь призму логіко-гносеологічного дуалізму «аналіз – синтез», що вказує на високий рівень узагальнення, систематизації й абстрагування.

У монографії наголошується на провідному значенні інформаційного складника протиборства під час громадянської війни. Підкреслюється дуалізм змісту інформаційного впливу, що становить підґрунтя інформаційної зброї та здійснюється через інформаційно-технічні й інформаційно-психологічні засоби. Автор акцентує увагу на надзвичайно важливій ролі цих заходів в ескалації збройного насилля в умовах сучасних можливостей інформаційного простору.

Варто підкреслити також один із найбільш актуальних моментів дослідження – аналіз детермінаційного зв'язку громадянської війни та розвитку

політичної системи крізь призму синергетичного підходу. Громадянська війна розглядається як один із біфуркаційних моментів, що властиві дисипативним системам та є втіленням системної й структурно-функціональної кризи. Отже, змістом цього етапу є не лише руйнація структури політичної системи, а й формування альтернативних векторів суспільного розвитку та глибинні трансформації суспільного організму. При цьому науковець робить припущення, що логіка зазначених процесів реалізується в контексті парадигми циклічності суспільно-політичних процесів у межах моделі «хаос – рівновага», що становить поле для подальших перспективних розвідок.

Україна потребує глибокого наукового осмислення механізмів детермінації конфліктних ситуацій і застосування збройного насилля в різних сферах суспільства для того, щоб забезпечити подальший демократичний розвиток держави. У цьому контексті представлена монографія під час аналізу сутності, форм і наслідків громадянської війни як моделі кризового розвитку політичного конфлікту надає широкі можливості для роздумів та подальших досліджень цієї проблематики.

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 6

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 20,04. Ум.-друк. арк. 18,60.

Підписано до друку 29.12.2017. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон +38 (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.